T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE AB HUKUKU ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE AB HUKUKU DOKTORA PROGRAMI

ENERJİ YATIRIM SÖZLEŞMELERİ, UYUŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜMÜNDE TAHKİM SÜRECİ

Doktora Tezi

Zafer GÜLER
100043744

İstanbul, 2020

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE AB HUKUKU ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE AB HUKUKU DOKTORA PROGRAMI

ENERJİ YATIRIM ANLAŞMALARI, UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE TAHKİM SÜRECİ

Doktora Tezi

Zafer GÜLER
100043744

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ

İstanbul, 2020

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ ONAY FORMU

Uluslararası Ticaret ve AB Hukuku Doktora programı öğrencisi **Zafer GÜLER'in Enerji Yatırım Anlaşmaları, Uyuşmazlıklarının Tahkim Süreci** başlıklı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulu…04.09.2020 tarih ve 166-3 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından **oybirliği** ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

	UNVANI, ADI SOYADI	ÜNİVERSİTE
TEZ DANIŞMANI	: Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ	İstanbul Ticaret Üniversitesi
JÜRİ ÜYESİ	: Prof. Dr. Yücel UĞURLU	İstanbul Ticaret Üniversitesi
JÜRİ ÜYESİ	: Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN	Marmara Üniversitesi
JÜRİ ÜYESİ	: Prof. Dr. Mehmet MELEMEN	Marmara Üniversitesi
JÜRİ ÜYESİ	: Dr. Öğr. Üyesi Ebru ŞENSÖZ MALKOÇ	İstanbul Ticaret Üniversitesi

ÖZ

Uluslararası enerji yatırımları yüksek maliyetleri ve uzun bir süreci kapsar. Yatırım yapıldığı ülkeyi etkilemekle kalmaz dünya ekonomisinde ekonomik, sosyal ve siyasi etkisi hissedilir ölçüde büyüktür. Enerji yatırımlarının baş aktörleri; Devletler, devlet şirketleri ve çokuluslu sermaye gruplarıdır. Enerji yatırım stratejileri yüzyılı aşkındır çok büyük değişim geçirmiştir. Dünya genelinde yaşanan derinlemesine ve köklü değişiklikler; uluslararası yatırım anlaşmalarının hukuki zeminini oluşturan en önemli etkenlerden biridir. Yatırım maliyetleri ve etkileri büyüdükçe taraflar açısından risk artmıştır. Uluslararası hukuk otoriteleri çok taraflı ve etkin bir yapıyı işletmek isteğindedir.

Enerji yatırım anlaşmalarını yapan taraflar için; uluslararası hukukun gelişmesi ve etkili bir yapıya kavuşması büyük önem arz etmektedir. Taraflar; büyük riskleri üstlenirken mümkün olduğunca daha tatminkar sözleşmeler yapmak isterler. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Ticaret Odası, Bölgesel ve kıtalararası birlikler, serbest ticaret anlaşması yapan devletler bütün bu gelişmelerde aktif rol oynamaktadır. Yapılan uluslararası anlaşmalar her geçen gün daha global ve daha homojen bir yapıya evrilmektedir. Dünyadaki gelişmeler nedeniyle, enerji yatırımlarının işleyişi, teknik sorunlarının çözümü ve sonuçlanmasının daha hızlı olması beklenmektedir.

Dünya ekonomisini etkileyen Enerji yatırımlarının sorunsuz ve çözüme odaklı gelişimi tüm tarafların ortak isteğidir. Dünya ölçeğinde ve bölgesel olarak her küçük sorun, siyasi bir gelişme hatta hiç umulmayan sağlık tehditi salgınları bile mümkün olduğunca hızlı çözüme kavuşturulmak ve yatırımların sürdürülebilir olması hedeflenmektedir. Bu nedenledir ki yatırmların sağlıklı olması için, enerji yatırım anlaşmalarının uluslararası hukuk normlarına uygun şekilde oluşturulması büyük önem taşımaktadır. Bütün bu ölçülere uygun olarak yapılan anlaşmaların, enerji yatırım süreçlerinin sorunsuz işlemesine etki edeceği kuşkusuzdur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Yatırım Anlaşmaları, Enerji Yatırımları Sözleşmeleri, Enerji Yatırım Anlaşmaları, Enerji Yatırım Uyuşmazlıkları, Tahkim Mahkemeleri, Uluslararası Tahkim Yargısı, Uluslararası Yatırım Hukuku, Uluslararası Enerji Yatırım Uyuşmazlıkları.

ABSTRACT

International energy investments cover high costs and a long process. Not only does it affect the country in which it is invested, its economic, social and political influence is noticeably greater even in the world economy. The main actors of energy investments are states, state companies and multinational capital groups. Energy investment strategies have undergone great change for more than a century. In-depth and radical changes throughout the world; It is one of the most important factors that form the legal basis of international investment agreements. The risk increased for the parties as the investment costs and effects grew. International legal authorities want to operate a multilateral and effective structure.

For the parties making energy investment agreements; It is very important to develop international law and to have an effective structure. Sides; they want to operate as stronger agreements and contracts as possible while undertaking major risks. The United Nations, the International Chamber of Commerce, Regional and intercontinental associations, and states that make free trade agreements play an active role in all these developments. International agreements are evolving with a more global and homogeneous structure. Due to the developments in the world, it is expected that the operation of energy investments, the solution and finalization of technical problems will be faster.

The smooth and solution-oriented development of energy investments that affect the world economy is what all parties want in common. It is aimed to solve every small problem, a political development or even an unexpected health threat outbreak as quickly as possible and to sustain investments, either globally or regionally. For this reason, it is very important to establish energy investment agreements in accordance with international legal norms in order to make investments sound. Undoubtedly, the perfect deals will affect the smooth operation of energy investment processes.

Key Words: ***nternational Investment Agreements, Energy Investment Agreements, Energy Investment Agreements, Energy Investment Disputes, Arbitration Courts, International Arbitration Jurisdiction, International Investment Law, International Energy Investment Disputes ...***

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ i

ABSTRACT ii

İÇİNDEKİLER iii

KISALTMALAR iv

GİRİŞ .....

1. ENERJİ VE ENERJİ KAYNAKLARI KAVRAMLARI 1

1.1. Enerji ve Enerji Kaynakları Kavramları 1

1.1.1. Enerji Kaynakları Sınıflandırılması 2

1.2. Enerji Yatırım Kavramı 8

1.2.1. Enerji Yatırım Anlaşmalarında Milli ve Uluslararası Mevzuatın Değerlendirilmesi 10

1.2.2. Enerji Yatırım Kavramında Uluslararası Anlaşmalar 11

1.2.2.1. İki taraflı Yatırım Anlaşmaları 13

1.2.2.2. Çok Taraflı Yatırım Anlaşmaları 15

1.2.2.3. Sözleşmelerde Yatırım Kavramı Kapsamı 21

1.3. Enerji Yatırım Sözleşmelerinin Çeşitleri 30

1.3.1. İmtiyaz Sözleşmeleri ve Üretim Paylaşım Sözleşmelerinin Değerlendirilmesi 30

1.3.2. İmtiyaz Sözleşmeleri 34

1.3.2.1. İmtiyaz Sözleşmelerinin Unsurları 34

1.3.2.2. İmtiyaz Sözleşmelerinin Çeşitleri-Klasik ve Modern İmtiyaz Sözleşmeleri 35

1.3.2.3. Diğer Sözleşme Modelleri 41

1.3.2.3.1. Enerji Yatırımlarında Ortak Girişim Sözleşmeleri (Joint Venture) 42

1.3.2.3.2. Enerji Yatırım Anlaşmalarında Üretim Paylaşım Sözleşmeleri (Production Sharing Contracts – PSCs)) veya (Production Sharing Agreements - PSAs) ve Mali Yapısı 49

1.3.2.3.3. Enerji Yatırımlarında Hizmet Sözleşmeleri 56

1.3.3. Enerji Anlaşmalarının Hukuki Nitelik Açısından Değerlendirilmesi 60

1.4. Diğer Enerji Kaynakları Sözleşmeleri 64

1.4.1. Doğalgaz Enerji Yatırım ve Alım-Satım Sözleşmeleri 64

1.4.2. Enerji Kaynağına Bağlı Uzun ve Kısa Süreli Enerji Sözleşmeleri Petrol-Doğal Gaz-Yenilenebilir Enerji Kaynakları 66

1.4.3. Yenilenebilir Enerji Yatırım Sözleşmeleri 72

1.4.4. Enerji Altyapı Özellikleri ve Proje Sözleşmeleri 77

1.5. Enerji Altyapı Projeleri Çeşitleri 82

1.6. Petrol, Doğal Gaz ve Diğer Enerji Yatırımlarının Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi ve Karşılaşılan Sorunlar 85

2. ENERJİ YATIRIMLARINDA UYUŞMAZLIKLAR 94

2.1. Enerji Yatırımlarının Korunması ve Uyuşmazlıklarının Engellenmesi 94

2.1.1. Uluslararası İkili ve Çok Taraflı Nitelikli Yatırım Anlaşmaları ile Koruma 95

2.1.1.1. Uluslararası İkili ve Çok Taraflı Nitelikli Yatırım Anlaşmalarında Uyuşmazlığın Uzlaştırma Yolu ile Çözümü 108

2.1.1.1.1. Uyuşmazlığın Teknik Bilirkişi Yolu ile Çözümlenmesi 113

2.1.1.1.2. Uyuşmazlıkların Uçüncü Kişilerin Sözleşmelere Etkisi ile Uzlaştırılması 116

2.1.1.1.3. Uyuşmazlıkların Ön Hakemlik Yolu ile Çözümü (Pre Arbitral Referee Procedure) 117

2.1.1.1.4. Yatırım Uyuşmazlıklarının "Alternatif Uyuşmazlık Çözme Yöntemleri" ile Çözümü (Alternative Dispute Resolution) 120

2.1.1.1.5. Yatırım Uyuşmazlıklarının Diplomatik Yolla Çözümü 122

2.1.2. Enerji Yatırımlarının Enerji Yatırım Sözleşmeleri ile Korunması 124

2.1.2.1. Enerji Yatırım Sözleşmelerinde Alınan Önlemler ve İstikrar Kayıtlarıyla Koruma 125

2.1.2.2. Yeniden Müzakere Kayıtları ile Koruma 128

2.1.2.3. Enerji Yatırım Sözleşmelerini Hukuk Seçimi ile Koruma 132

2.1.2.4. Enerji Yatırım Sözleşmelerinin Hükümetler Arası Anlaşmalar ve Ev Sahibi Hükümet Anlaşmaları ile Korunması 135

2.1.2.5. Enerji Yatırım Anlaşmalarının Maddi Hükümleri Kapsamında Koruma 138

2.1.2.6. Enerji Yatırım Anlaşmalarının Şemsiye Hükümler Kapsamında Korunması 140

3. ENERJİ YATIRIM ANLAŞMALARINDA TAHKİM SÜRECİ 143

3.1. Tahkim Sürecinde Uygulanacak Hukuk 143

3.2. Uyuşmazlık Çözümünde Tahkimin Dayanağı Olan Uluslararası Anlaşmalar .. 145

3.3. Uluslararası Anlaşma; ICSID Anlaşması Kapsamında Enerji Yatırım Uyuşmazlıklarının Halli Süreci 149

3.3.1. Merkezin Konu Bakımından Yetkisi 150

3.3.2. Merkezin Kişi Bakımından Yargılama Yetkisi 152

3.3.3. Yatırım Anlaşmalarında Uyuşmazlık Çözümünde ICSID'in Yetkili Kılınması ve Tahkime Rıza Gösterilmesi 154

3.3.4. ICSID Ve Başlıca Tahkim Merkezleri Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri 155

3.3.4.1. Arabuluculuk 155

3.3.4.2. Tahkim Süreci ve ICSID'in Yargılama Süreci..... 160

3.3.4.3. Hakem ve Arabulucuların Değiştirilmesi, Yargılama Giderleri, Davanın Yeri, Akit Devletler Arasında Anlaşmazlık, Son Hükümler..... 166

3.4. Tahkim Kararlarının Milli Devlet Sınırları İçinde Uygulanması..... 168

3.5. Yatırım Anlaşmaları ve Tahkim Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar ve Sonuçlarının İncelenmesi..... 171

4. Enerji Yatırırm Uyuşmazlığına Örnek Tahkim Kararı ve Değerlendirilmesi……173

4.1. Hakem Heyetinin Kararı…….....176

4.2. Hakem Heyeti Kararlarının Değerlendirilmesi……177

4.2.1. ICSID'in Yargılama Yetkis 177

4.2.2. Taraf Sıfatı - Hisse Devrinin Geçerliliği 180

4.2.3. Devlete Manevi Tazminat Ödenebilmesi Sorunu 181

4.2.4. Masraflara İlişkin Karar 182

SONUÇ 190

KAYNAKÇA..... 198

KISALTMALAR

ABAD : Avrupa Birliği Adalet Divanı

ADR : Alternative Dispute Resolution (Alternatif Uyuşmazlık Çözümü)

a.g.e. : Adı geçen eser

AGIT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

BOT : Build-Operate-Transfer – (Yap-İşlet-Devret)

BP : British Petrol

BTC : Baku-Tbilisi-Ceyhan

CIF : Cargo, Insurance, Freight (Kargo Sigorta Navlun)

DAB : Dispute Adjudication Board – (Uyuşmazlık Yargı Heyeti)

DBO : Design-Build-Operate – (Tasarla-Yap-İşlet)

DES : Delivery ex-Ship (Gemide Teslim)

EPAs : Energy Purchase Agreements (Enerji Alım Anlaşması)

EPDK : T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu

EŞA : Enerji Şartı Anlaşması

FIDIC : Federation Internationale des Ingenieurs-Conseils – (Uluslararası Müşavir-Mühendisler Federasyonu)

F.O.C : Free Of Charge – (Ucretsiz)

HES : Hidro Elektrik Santralleri

ICSID : International Centre for Settlement of Investment Dısputes- (Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Halli Merkezi)

IAEA : International Atomic Energy Agency - (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)

IAEE : International Association for Energy Economics – (Uluslararası Enerji Ekonomi Birliği)

ICC : International Chamber of Commerce – (Uluslararası Ticaret Odası)

IEA : International Energy Agency – (Uluslararası Enerji Ajansı)

İDH : İhtilafların Dostane Halli

KYKT : Karşılıklı Yatırımların Korunması ve Teşviki

LPG : (Liquified Petroleum Gas) -Sıvılaştırılmış Petrol Gazı

MAS : Multilateral Agreement on Investments – (Çok Taraflı Yatırım Anlaşması)

MİGA : (Multilateral Investment Quarantee Agency) - Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı Merkezi

MTO : Milletlerarası Ticaret Odası

NAFTA : North American Free Trade Agreement – (Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Anlaşması)

FOB : Free on Board – (Bordada Teslim)

OECD : Organisation for Economic Co-operation and Development – Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)

OPEC : Organization of Petroleum Exporting Countries – (Petrol İhraç Eden Ulkeler Örgütü)

PSAs : Production Sharing Agreements – (Uretim Paylaşım Anlaşmaları)

PSCs : Production Sharing Contracts – (Uretim Paylaşım Sözleşmeleri)

RSC : Riscs Servive Contracts – (Risk Hizmet Sözleşmesi)

TDM : Transnational Dispute Management – (Uluslararası Uyuşmazlık Yönetimi)

TESAB : Türkiye Elektrik Sanayi Birliği

TRIPs : Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights – (Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması)

t.y. : Tarih yok

UNCITRAL : United Nations Commission on International Trade Law – (Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret ve Hukuk Komisyonu

UNCTAD : United Nations Conference on Trade and Development – (Birleşmiş Milletler Ticaret ve kalkınma Konferansı)

WTO : World Trade Organization – (Dünya Ticaret Örgütü)

v. : (versus) - karşı

YE : Yenilenebilir Enerji

GİRİŞ

Uluslararası hukukun uğraş alanlarının en önemlilerinden biri kuşkusuz Enerji yatırımlarıdır. Enerjiye olan talebin artmasıyla, enerji yatırımlarının değeri ve hacmi büyümektedir. Bu artışla; yatırım yapmak isteyen taraflar daha büyük risklere girmektedirler. Enerji yatırımları ulusal sınırları aşmakta ve kıtalararası mesafelerde enerji nakil tesislerinin kurulmaktdır. Büyük projelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu gelişmelerden dolayı, enerji yatırımlarının, ev sahibi ülke hukuku alanından ayrılarak, uluslararası hukukun etki alanına girmesi kaçınılmazdır. Bu gelişmelerle zaten uluslararası yatırımcıların talebi ve beklentileri de bu yöndedir. Uluslararası hukukun kapsamı içinde değerlendirilen enerji yatırımları, çeşitli sektörlerde enerji üretimini, naklini ve dağıtımını kapsar. Petrol, Doğal gaz üretimi, gaz ve petrolün taşınması için boru hattı inşaası, kömür madenlerinin işletilmesi ve kömüre dayalı elektrik enerjisi üretimi, elektrik enerjisinin nakli, nükleer santrallerinin inşaası, yenilenebilir enerji santrallerinin kurulması gibi çeşitli faaliyetler enerji yatırımları olarak uluslararası hukukun konusudur.

Son elli yılda ulus devletler, doğal kaynaklarını kendi amaçları için kullanmak ve korumak için daha kuvvetli duruma gelmişlerdir. İkinci Dünya Savaşından önce sömürgeci olan egemen güçler, enerjinin kaynaklarının çıkartılması ve kullanılmasını kontrol altında tutuyordu. Enerji kaynaklarına sahip olan ev sahibi devletlerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla bu faaliyetler yabancı yatırım olarak nitelendirilmiş ve karşılıklı çıkarların tatmin edilmesi yönünde değişmiştir. Uluslararası yatırım hukuku, uluslararası yatırım anlaşmaları rejimi ile hukuki çerçevenin sınırlarının oluşmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda enerji yatırımlarında uyuşmazlıkların çözümü mekanizması da gelişmiştir. Enerji yatırım anlaşmaları daha çok ikili devletler arasında yapılan yatırım anlaşmaları ile şekil bulmuştur. Enerji Şartı Anlaşmasına (EŞA) kadar çok taraflı anlaşmaların çok etkili olmadığı iddia edilmektedir.

Uluslararası yatırım anlaşmalarının kapsamında değerlendirilen enerji yatırımları, devletler arasında yapılan anlaşmalarla korunmaktadır. Devletler ve tabiiyetlerini koruyan anlaşmalar yatırımcı ile devlet arasında yapılan sözleşmelerden ayrı değerlendirilmesi gerekir. Yapılan sözleşmelerle, devletler arasında yapılan anlaşmalar arasında doğrudan bir ilişki yoktur ancak sözleşmelerin korunması ve sınırlarının

belirlenmesi yapılan anlaşmayla korunmaktadır. Uluslararası anlaşmalar hak ve yükümlülükleri belirlemektedir. Yatırım anlaşmalarının ihlal edilmesi durumunda koruma rejimi devreye girmektedir. Sözleşmelerle, yatırım anlaşmaları arasında doğrudan bir ilişki olmamakla birlikte hak ve yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda uyuşmazlıkların çözümü de ayrı olarak değerlendirilmektedir. Anlaşmaların kapsamında belirtilen hak ve yükümlülüklerin ihlalinde, uyuşmazlıklarının çözümü genellikle tahkim kurumuyla halledilmesi öngörülmektedir. Ev sahibi devletlerin yatırımların ihlalinde tahkime gitme iradesini göstermeleri genel yatırım anlaşmalarının hükümleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Bu çalışmamızın temel konusu olan enerji yatırım anlaşmaları ve uyuşmazlıkların halli sürecinin değerlendirilmesi üç ana başlıkta toplanmıştır. İlk bölümde enerjinin tanımı ve kapsamı değerlendirilmiş yatırım anlaşmalarının ve sözleşmelerinin sınıflandırılması yapılmıştır. Aynı zamanda uluslararası yatırım anlaşmaları ile enerji yatırım sözleşmelerinin temel nitelikleri irdelenmiştir. İkinci bölümde enerji yatırım sözleşmelerinde ortaya çıkan uyuşmazlıkların halli ve süreci değerlendirilmiştir. Uluslararası yatırım anlaşmalarına dayanağı ve yapılan sözleşmelerde uyuşmazlık durumlarında nasıl bir yol izlenebileceği hangi önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde, enerji yatırım anlaşmalarının uyuşmazlık durumunda tahkime götürülmesi, yargılama süreci değerlendirilmiş ve örnek olaylarla desteklenmiştir. Burada uluslararası enerji yatırım uyuşmazlıklarına bakan tahkim kurumlarının belli başlı olanlarının yapısı ve işlevi ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Örnek davalarla yargılama süreci anlatılarak pekiştirilmiştir.

1. ENERJİ VE ENERJİ KAYNAKLARI KAVRAMLARI

1.1. Enerji ve Enerji Kaynakları Kavramları

Enerji tanımlamak istersek; kısaca iş yapabilme yeteneğidir. Tıpkı uzunluklar gibi (Skaler) yön ve doğrultu yoktur sadece miktar olarak belirtilen büyüklüktür. Toplamda sekiz (8) ana enerji çeşidi vardır. Bunlar potansiyel, kinetik, ısı, ışık, elektrik, kimyasal, nükleer ve ses enerjisidir. [1]Unutmamamız gereken ise hiçbir enerjinin kaybolmadığıdır. Olsa olsa başka bir enerji türü olmuştur. Bu tanılama ile enerji, sadece ortaya çıkan bir tür güçtür. Genel olarak kullanılan tanımlamalarda enerji kaynakları ile ilgili yapılan tüm faaliyetlere "Enerji" olarak değerlendirilmektedir. [2]Bir bakıma "Enerji" olarak belirtilen ve hedeflenen; Enerji kaynaklarıdır. Sonuçta maddede var olan ısı, ışık olarak ortaya çıkan güce, erke denir.[3]

Çeşitli yöntem ve teknikler kullanılarak ekonomik amaçlarla enerji elde edilebilen kaynaklara enerji kaynakları denir. Bizi ilgilendiren de Enerji Kaynaklarıdır. Tüm Hukuki tasarruflar ve anlaşmalar enerji kaynaklarının değerlendirilmesi ve kullanımı ile ilgilidir. Enerji, çok çeşitli formlarda olabildiği için sınıflandırılması da farklı şekillerde yapılmaktadır. Bu yüzden enerjideki sınıflandırmalar bazı kriterlere göre yapılmaktadır. Yaygın olarak enerji kaynakları aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır.[4] Enerji kaynaklarını çeşitli etkenlere göre sınıflandırmak mümkün olsa da, Enerji veya enerji maddelerinin sağlandığı kaynaklar, kullanım yeri ve amaçlarına göre bazı unsurlar göz önüne alınarak gruplara ayrılmaktadır.[5]

---

[1] Tough Co Journal, Anne Marie Helmenstine, Ph.D. **Main Forms of Energy With Examples** , (Çevrimiçi) https://www.thoughtco.com/main-energy-forms-and-examples-609254 (Erişim tarihi: 23.01.2019)

[2] EnergyThe International Journal, Editor-in-Chief: Henrik Lund, M.Sc.Eng., Ph.D., Dr.Techn. https://www.journals.elsevier.com/energy/ (Erişim Tarihi: 09.07.2019)

[3] **Türk Dil Kurumu Sözlüğü**, "enerji", https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 01.05.2019).

[4] Editor Henrik Lund, M.Sc.Eng., Ph.D., Dr.Techn. (Çevrimiçi) https://www.sciencedirect.com/journal/energy (Erişim tarihi: 25.01,2019)

[5] Eyüp Ceylan, **Enerji Kaynakları Sınıflandırılması**, (Çevrimiçi) https://makale.eceylan.com/enerji-kaynaklari/ (Erişim Tarihi:11.02.219)

1.1.1. Enerji Kaynakları Sınıflandırılması ve Sınıflandırmaya Göre Yapılan Enerji Yatırım Anlaşmalarının Değerlendirilmesi

Sürdürülebilirlik (Tükenebilirlik) Durumlarına Göre Enerji Kaynakları: Bu sınıflandırmayı, enerji kaynağının kendini yenileyebilme durumuna göre yapılan sınıflandırma olarak adlandırabiliriz.[6]

Yenilenebilir (Alternatif) Enerji Kaynakları: Yenilenebilir enerji kaynağı, enerji kaynağından alınan enerjiye eşit oranda veya kaynağın tükenme hızından daha çabuk bir şekilde kendini yenileyebilmesi ile tanımlanır. *Güneş enerjisi, Rüzgar enerjisi, Hidrolik (hidroelektrik) enerjisi, Jeotermal enerjisi, Biyokütle enerjisi, Hidrojen enerjisi, Dalga enerjisi, Gelgit enerjisi, Piezoelektrik Enerjisi* yenilenebilir enerji kaynakları olarak sıralanabilir.[7]

Yenilenemeyen (Fosil, Konvansiyonel, Geleneksel) Enerji Kaynakları: Bunlara, birincil kaynaklar, primer kaynaklar, konveksiyonel kaynaklar gibi adlar da verilir. Klasik, alışılmış veya geleneksel anlamında olan konvansiyonel enerji kaynakları terimi, günümüzde daha yaygındır. Bu grup enerji kaynaklarının en dikkat çekici özelliği, yenilenemez olmaları, yani bir kez kullanılabilmeleri ve tükenir olmalarıdır. Pek çok uzman, bu kaynakların yeni rezervlerin keşfi yoluyla çoğaltılabilir olmasına rağmen günün birinde mutlaka tükeneceğini kanaatindedir. *Kömür, petrol, doğal gaz, uranyum ve toryum* gibi nükleer kaynaklar ve bitümlü şistleri bu grupta yer alan kaynaklar yenilenemeyen enerji kaynakları olarak sıralayabiliriz.[8]

Dönüştürülebilirliklerine Göre Enerji Kaynakları: Enerji kaynaklarının doğrudan/dolaylı olarak enerji kaynağı olarak kullanılması durumuna göre yapılan sınıflandırmadır.

---

[6] The Editors of the Ensyclopeadia Britannica **Energy in Physics,** (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/science/energy (Erişim Tarihi: 20.02.2019)
[7] Merriem Webster, **Definition Energy**, (Çevrimiçi) https://www.merriam-webster.com/dictionary/energy (Erişim Tarihi: 26.06.2019)
[8] CREDO Energy Partnered with Energy Rewards, (Çevrimiçi) https://www.credoenergy.com/ (Erişim Tarihi: 23.07.2019)

Birincil Enerji Kaynakları: Kullanıldıklarında esas nitelikleri değiştirilmeden doğrudan doğruya enerji veren kaynaklar bu kategoride yer almaktadır. Kömür, nükleer, biyokütle, hidrolik, dalga enerjisi bu kategoride sayabileceğimiz enerji kaynaklarıdır.

İkincil Enerji Kaynakları: Doğal nitelikleri farklı bir enerji kaynağı durumuna getirildikten sonra yararlanılan enerji kaynakları bu kategoride yer almaktadır. Elektrik, benzin, mazot, ikincil kömür, kok, LPG enerjisi bu kategoride sayabileceğimiz enerji kaynaklarıdır.

Yeraltı-Yerüstü Kaynaklı Olmalarına Göre Enerji Kaynakları: Enerji Kaynağının yerüstünde/yeraltında oluşmasına göre yapılan sınıflandırmadır.

Yeraltı Enerji Kaynakları: Bunlar, çeşitli kömürler, petrol, doğalgaz, termo-nükleer petrol, jeotermal kaynaklar, şistler, nükleer enerji kaynakları olarak nispeten çeşitlidir. Uranyum ve toryum gibi metalik olanlarla, jeotermal kaynaklar hariç, bunlara, fosil enerji kaynakları da denir.

Yerüstü Enerji Kaynakları: Güneş, rüzgar, biyokütle kaynakları gibi kaynaklar bu kategoride yer almaktadır. Bu kaynaklar sürdürülebilir kaynaklar olarak büyük önem taşırlar.

Organik-İnorganik Olmalarına Göre Enerji Kaynakları: Enerji kaynaklarını, genetik açıdan da sınıflandırmak mümkündür.

İnorganik Kökenli Enerji Kaynakları: En tipik örnekleri, uranyum ve toryum metalleri grubudur.

Organik Kökenli Enerji Kaynakları: Jeolojik zamanlarda yetişmiş olan dev yapılı çeşitli bitkilerin (Lepidodendronlar, Siggillarialar, Pecopterisler, Galamitesler, Filicalesler gibi), zamanla yer kabuğu katmanları içinde kalarak, fosilleşmeleri sonucu oluşmuşlardır.

Fiziksel Haline Göre Enerji Kaynakları: Enerji kaynağının oda koşullarındaki fiziksel durumuna göre yapılan sınıflandırmadır.

Katı Enerji Kaynakları: Kömür, odun vb.gibi biyokütle atıkları, uranyum gibi kaynaklar burada yer alır.Sıvı Enerji Kaynakları: Petrol, LPG, Mazot, biyodizel gibi kaynaklar burada yer alır.

Gaz Enerji Kaynakları: Doğalgaz, Metan Gazı, Biyogaz gibi kaynaklar bu kategoride yer alır.[9] Bu tasnif ve sınırlandırılma yeterince, enerji kaynaklarının çeştililiğini ve özelliklerini ispatlamaktadır. Bu bize enerji üretim kaynaklarının çeşitlenmesinin ve yerkürede üretim-tüketim dengesinin ne derece önemli boyutlarda olduğunu gün geçtikçe küresel ısınma ve diğer çevresel faktörlerin de devreye girmesiyle ulusüstü boyutlarının daha da büyüdüğünü göstermektedir. Enerji yatırım kaynakları dendiğinde bu güne kadar petrol ve doğal gaz gibi doğal kaynaklar akla gelmektedir. Tarihsel olarak, Enerji yatırım anlaşmaları ilk olarak devletlerle yabancı yatırımcılar arasında akdedilmiş ilk sözleşmelerdir. Birkaç on yıl süresince yukarıdaki tanımlamalara dayanıldığında enerji kaynağı ev sahibi devletlerle yabancı yatırımcılar arasında "çok daha yeni ve spesifik sözleşme türleri" gelişmeye başlamıştır.[10]

Enerji Kaynaklarının bu tasnifi ve tanımlamaları, ulusal ve uluslararası Enerji Yatırım anlaşmaları maddelerinin şartlarını şekillendirmektedir. Daha önceleri; enerji yatırımları, petrol ve gaz üretim, boru hatları ile petrol ve gazın taşınması, kömür medenciliği ve kömür tabanlı enerji üretimi, elektrik nakil ve dağıtım hatlarının inşası olarak değerlendirilmiştir.[11] Bu güne kadar sadece petrol ve doğalgaz olarak belirlenen anlaşma şartları ve koşulları yenilenebilir enerji kaynaklarının da devreye girmesiyle değişmiştir. Nükleer Enerji Santrallerinin yapımı ile ilgili yatırımların yanı sıra Rüzgar, Güneş, Jeotermal, gibi kaynaklara dayalı ısı ve elektrik enerjisi üretmek için kurulan tesis anlaşmaları da günümüzde ulusüstü anlaşmaların yapısını ve şeklini değiştirmektedir.

[9] Eralp Özil vd., **Elektrik Enerjisi Teknolojileri ve Enerji Verimliliği,** Türkiye Elektrik Sanayi Birliği (TESAB) Ticari İşletmesi, 1, 2012.
[10] W. Michael Reisman, R. Doak Bishop ve James Crawford, **Foreign Investment Disputes: Cases, Materials and Commentary.** The Hague: Kluwer Law International, 2005, s. 213.
[11] Markus Krajewski, "The Impact of International Investment Agreements on Energy Regulation". In: **European Yearbook of International Economic Law 2012**, Berlin, Heidelberg: Springer, (343-369), 2012, ss. 348-349.

Daha önceleri "imtiyaz rejimi" petrol arama ve çıkartma faaliyeti üzerine yoğunlaşmışken şimdi bu durum daha farklı boyutlarda değerlendirilmektedir. [12]

Ondokuzuncu yüzyılın başlarında petrol ve doğal gaz yataklarının kullanımı faaliyeti, ev sahibi ülkenin kalkınması amacını taşımayan yabancı yatırım niteliği olmayan, sadece egemen kaba güç olarak devlet şirketlerinin veya özel şirketlerin bu kaynaklar üzerinde istediği gibi tasarruf ettiği görülmektedir. Sömürgecilik döneminin etkisini kaybettiği yirminci yüzyılın ikinci yarısında, doğal kaynaklara sahip olan devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ile enerji kaynaklarına yapılan yatırımların yabancı yatırım niteliği kazandığı görülmektedir. Yeni kurulan ulus devletlerin doğal kaynakları korumacı politikaları geliştirmesi ile ulusüstü anlaşma teknikleri gelişmiştir. Korumacı tedbirleri bertaraf etme amacı yeni anlaşma tekniklerinin gelişmesinde bir faktör olmuştur.[13]

Ulus devletlerin kurulması ve böylelikle kendi enerji kaynaklarına sahip çıkmaları, sadece kendi kaynaklarını kendi ülke çıkarları için kullanma çabaları sonucu uluslararası yatırım anlaşmalarının niteliği değişmiştir. Bu durumda, ev sahibi devletlerin egemenlikleri ve buna dayalı etki sınırları genişlemiştir. Ulus devletlerin kendi enerji kaynaklarını daha da korumacı bir politika izlemeleri ulusüstü yatırım hukukunun gelişimi sağlayan en büyük etken olmuştur. [14]

Yatırım kavramının son yüzyılda şekil bulması ve devletlerarası veya devlet ile başka devlet vatandaşlarının arasında ortaya çıkan ortak girişim faaliyeti yatırım kavramının sınırlarını çizmiştir. Yatırım kavramı, yabancı yatırımcı tarafından, yatırım projesinin doğrudan finanse edilmesi veya diğer bir şekilde mali katkıda bulunulması yoluyla sermaye getirilmesini ifade eder.[15]

---

[12] Abul F.M. Maniruzzaman, "The New Generation of Energy and Natural Resource Development Agreements: Some Reflections", **Journal of Energy & Natural Resources Law**, Y. 11, S. 4 (1993), ss. 207-247.

[13] Krajewski, **a.g.e.**, s. 350; Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 208.

[14] Albert Bressand, "Foreign Direct Investment in the Oil and Gas Sector: Recent Trends and Strategic Drivers", K. Saunanat (Ed.), In**: Yearbook on Investment Law and Policy 2008-2009**, New York: Oxford University Press, (117-214), 2009, s. 144.

[15] Wolfgang Peter, Jean-Quentin de Kuyper ve Bénédict de Candolle, **Arbitration and Renegotiation of International Investment Agreements: A Study with Particular Reference to Means of Conflict Avoidance Under Natural Resources Investment Agreements**. The Hague: Kluwer Law International BV, 1995, ss. 60-70.

Yatırım kavramının, direkt yabancı sermaye getirilmesi ölçütünü esas alan klasik anlamıyla birlikte, yatırımın ülke ekonomisine katkısı açısından değerlendirilmesi gerektiği öne çıkmaktadır. Yabancı sermayenin ülkeye katkısının bir çok sektörü ve ülke yurtdaşlarının zenginleşmelerini sağlaması gerekdiği düşünülmektedir. Her getirilen sermayenin ülke içinde işletilmesinin gerçekten ülkeye katkı sağlayıp sağlamadığı değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Yabancı yatırımcı ile devlet arasındaki başlatılan işbirliği sonucunda, ev sahibi devletin ekonomisinde kayda değer bir değişim ve gelişme olması gerektiği hedeflenmektedir. Taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin evsahibi devletin gelişme sürecinin değerlendirilmesi, yatırım anlaşmalarının özelliklerini belirler.[16]

Yatırım sözleşmeleri, karşılıklı olarak tarafların edimlerini yerine getirdikleri ticari sözleşmelerden ayrılmakta ve yabancı sermayenin yatırıma dönüşmesi temelinde tarafların işbirliğini kurmalarını sağlamaktadır.[17] Temelde taraflararasında kurulan bu ilişki bir çok sözleşme içermektedir. Aynı zamanda tarafların üçüncü kişilerle de sözleşmeler yapması mümkündür. Bütün bu sözleşmeler temel yatırım sözleşmesinin bir alt tamamlayıcısı olarak yerini alır. Genelde temel sözleşmeler devletin yatırımcıya tanıdığı bazı ayrıcalıklara dayalı bir anlaşma olabilir buna; "imtiyaz sözleşmeleri", "imtiyaz rejimi" denmektedir.[18] Ev sahibi devlet tarafından tek taraflı olarak ruhsat veya izin verilmesi esasına dayalı bir anlaşmadır. Bu anlaşmanın dışında tarafların "master agreement" veya "protocol agreement" olarak ana sözleşme olarak belirlenebilecek bir anlaşma metnine tali anlaşmaların temelini oluşturması açısından ihtiyaç vardır.

Son yüzyılda gerek enerji sektörünün gerekse pazarlama ve satış alanındaki ticari faaliyetlerin çeşitlilik kazanması sektörlerin farklılaşmasına ve farklı anlaşma çerçevelerinin belirlenmesine neden olmuştur. Örneğin petrol aranması ve üretimi alanındaki bu yatırımlara paralel olarak petrol ve doğal gaz sektör gelişimi bu alanların birbirinden ayrılmasına neden olmuştur. Petrol sektöründe yatırımlar, yukarı akım, (upstream) orta akım, (midstream) ve aşağı akım (downstream) yatırımları olarak üç aşamaya ayrılmıştır. [19]

[16] Peter vd., **a.g.e.**, s. 19.
[17] **a.g.e.,** 20.
[18] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 208.
[19] Martin, 2010, s. 288.

Petrol ve gaz aranması ve üretimi, "upstream" (yukarı akım) olarak belirtilmiştir. Burada petrolün veya doğal gazın bulunması için yapılan gerekli faaliyetler, gerekli sondaj çalışmaları, rezerv ve kalite tespiti gibi teknik çalışmalarla birlikte petrolün veya doğal gazın çıkartılması, toplanması veya depolanması gibi tüm yatırımlar "upstream" (yukarı akım) yatırım olarak belirlenmiştir. Çıkartılan petrolün veya doğal gazın işlenmesi, arıtılması "refining", petrol boru hattıyla veya taşıtlarla taşınması, pazara eriştirilmesi, satılması, dağıtılması ise "midstream" ve "downstream" olarak belirlenmektedir. Bu alanda çeşitli satış sözleşmeleri, servis sözleşmeleri parakende veya toptan satış sözleşmeleri söz konusudur.[20]

Aynı şekilde yenilenebilir enerji üretim yatırımlarında da sözleşmelerde çeşitlilik söz konusudur. Örneğin Rüzgar Santrallerinin kurulması aşamasında ilk önce ev sahibi devletle yatırımcının bir lisans sözleşmesi yapması gerekir ki bu temel sözleşme diğer yatırım anlaşmalarının başlangıcı olmalıdır. Lisans sözleşmesi sadece bir başlangıçtır bir bakıma bir imtiyaz sözleşmesidir.[21] Petrol ve doğal gaz arama ve üretimine ilişkin sözleşmelerde ise son yıllarda temel olarak imtiyaz sözleşmeleri veya lisans sözleşmeleri ile birlikte; birinci grupta, petrol ve gaz arama ve çıkartılmasına dayalı sözleşmeler söz konusu iken, ikinci grupta petrol, gaz satış, taşıma (transportation) ve nakil (transmission) sözleşmeleri, üçüncü grupta ise, altyapı projelerine dayalı sözleşmeler mevcuttur.[22]

Bu durum Rüzgar ve Güneş Santralleri yatırım anlaşmalarında da yakın bir özelliktedir. Ev sahibi devlet yatırımcıyla bir imtiyaz sözleşmesi, bir lisans sözleşmesi yapar.[23] Yatırımcı herhangi bir sözleşmeye yapmaz. Kendi teknik ölçümlerini yapar. Alınan sonuçlar kurulacak olan tesisin kapasitesini belirler. Yatırımcı baştan sona tüm imkanlarını değerlendirir. Yapılacak olan yatırımın süresi, ekonomik boyutları belirlenmiş olur. Teknik çalışmalarda söz konusu olan RES (Rüzgar Enerji Santrali) için

[20] Martin, 2010, s. 295.
[21] Peter Cameron, **International Energy Investment Law: The Pursuit of Stability,** Oxford University Press, 2010; Kemal Yıldır, "Türkiye Elektrik İletim Sisteminde Rüzgar Enerji Santralleri", **TEİAŞ**, İstanbul, 2013 (Çevrimiçi) https://www.tureb.com.tr/files/turek/2013/sunumlar/kemal_yildir.pdf, (Erişim Tarihi: 03.05.2019), s. 26.
[22] Fatih Uyar, "Çok Basit Şekilde Güneş Enerjisi Kurulumu", **Enerji Beş**, 3 Nisan 2017, (Çevrimiçi) https://www.enerjibes.com/gunes-enerjisi-kurulumu, (Erişim Tarihi: 04.06.2019).
[23] T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK), **Elektrik Piyasası Lisans Listesi,** (Çevrimiçi) https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-86-3/elektriklisans-islemleri, (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

rüzgar hızı veya güneş santrali için ışılanma gücü gibi teknik ölçüm ve verilere dayalı bilgilerdir.

1.2. Enerji Yatırım Kavramı

Enerji yatırımları çok sayıda katılımcıyla yürütülmektedir. Çokuluslu şirketler, ortak girişim tarafları, hükümetler, devlet şirketleri, bir çok kamu teşekkülü alt birimleri, düzenleyici kurumlar, danışmanlık yapan özel ve kamu kuruluşları, sigorta şirketleri, bankalar gibi çeşitli ticari ve kamu kuruluşlarıdır.[24] Enerji yatırımlarında kullanılan imalat girdileri de dikkat çekicidir. Bütün bu imalat ürünlerinin temin edilmesi ve yatırım alanına getirilmesi zamanında teslim edilmesi gereklidir. Operasyonel ağ oldukça geniştir ve zamanlama çok önemlidir.

Devlet yönetiminin ve devlet kuruluşlarının yatırım düzenlenmesinde ve yatırım sürecinde oldukça etkin bir yapısı vardır. Devlet, yatırıma ilişkin olarak, ister ruhsat verme, ister lisanslama gibi kanuni düzenleme yapma faaliyeti olsun, belli bir yatırımın sözleşmesinin tarafı olarak ruhsat veren ve sözleşmenin gerçekleşmesini sağlayan en önemli güçtür.[25] Sözleşmelerde devletin taraf olması konusunda belirsizlikler vardır. Devletler, genellikle kamu hukuku ve özel hukuk hükümlerine tabi olarak kurulan ve sermayesi devlete veya devlet kuruluşlarına ait olan devlet şirketleri ile hareket ederler. Enerji yatırım faaliyetlerinde devlet kendi sermayesi ile kurduğu şirketlerle hareket eder.[26]

Ev sahibi devlet sadece yatırım projesinde taraf olmakla değil aynı zamanda sözleşmede de taraftır. İlgili hükümetin veya yürütme erkinin (ilgili bakanlığın) sözleşmeye taraf olması mümkündür. Ancak son yıllar da gerek sosyalist devlet yapısının değişimi, gerekse liberal serbest ekonomik yapıdaki devletlerde, taraf olan devletin kendi kurduğu özerk şirketler etkindir.[27]

---

[24] Tai-Heng Cheng, Power, Authority and International Investment Law, **Am. U. Int'l L. Rev.**, Y. 20, S. 465 (2005), ss. 50-51.
[25] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 234.
[26] Peter vd., **a.g.e.**, s. 43.
[27] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 229.

Enerji yatırımları, sektörlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Büyük ölçekli ve uzun dönemli bir faaliyet olması nedeniyle, devlet kuruluşların da yatırım projesine katılımı enerji yatırımlarının genel yapısını belirlemektedir.[28] Yabancı yatırımcılar böylesine uzun dönemi kapsayan ve büyük yatırım maliyetlerine sahip faaliyetlerde karşılarında önemli ve güçlü bir muhatap ararlar.

Yatırım yapılan ülkenin devletinin ulusal ve ulusüstü bazı garantiler vermesini talep ederler. Bu garanti daha çok uluslararası hukukun sınırlarında varlığını sürdürmektedir. Uluslararası yatırım hukuku ise klasik anlamdaki uluslararası hukuktaki devletin temel özne olma niteliğini değiştirmiştir.[29]

Uluslararası yatırım hukuku, devlet dışındaki katılımcıların rolünü güçlendirerek ve yatırıma ilişkin karar alma mekanizmasında güç ve yetkinin yeniden dağılımını sağlayarak yatırım projesindeki yalpalamaları engellemeye çalışmaktadır.[30]

Yabancı yatırımcıların faaliyetlerine karşı düzenlemeler ev sahibi ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre farklılıklar göstermektedir.[31] Ekonomik ve sosyal refah seviyesi üstün ülkeler, yabancı yatırımcılara karşı daha liberal bir hukuk rejimi uygulamakla birlikte, belli sektörlerde korumacıdır.[32] Enerji sektörü bu kısıtlamaların en başında gelmektedir. Dünyada en gelişmiş kabul edilen ülkeler de dahil olmak üzere eski sosyalist ve halen sosyalist ülkelerde de enerji sektöründe yabancıların faaliyeti kısıtlıdır.[33] Gelişmekte olan ülkelerde ise, yabancı yatırımlara olan talebe göre ve ülkenin içinde bulunduğu güncel ihtiyaçlarına göre hukuki rejimin değişikliği söz konusudur. Bu ülkelerin politikalarına göre yabancı yatırım ve sermayenin ülkeye girmesi yönünde teşvik edici bir istek vardır. Yabancı sermayenin ülkeye girişinden sonra, yerli sermaye ile aynı koşulların hatta daha iyi koşulların sağlanması, vergilendirmede kolaylık

[28] Cameron, **a.g.e.**, 2010, ss. 23-24.
[29] Cheng, **a.g.e.**, ss. 481-482.
[30] **a.g.e.**, s. 466.
[31] Muthucumaraswamy Sornarajah, **The International Law on Foreign Investment**, UK: Cambridge University Press, 2010, s. 97.
[32] **a.g.e.**, s. 98.
[33] Michael V. Seitzinger, "Foreign Investment in the United States: Major Federal Statutory Restirctions", **CRS Report for Congress**, Library of Congress, 2008, ss. 11-12.

getirilmesi, kamulaştırmaya karşı güvence tanınması, kamu arazilerinin bedelsiz tahsisi gibi bir çok alanda kolaylıklar sağlanmaktadır.[34]

Enerji yatırım anlaşmalarının genel çerçevesini ulusal kanunlar ve ulusüstü anlaşmalar belirlemektedir. Bu çerçevede ev sahibi devletler yabancı sermaye yatırımcılarını kendi ülkelerinde yatırım yapmaya teşvik ederler. Enerji sektöründe de Dünya Ticaret Örgütü serbest ticaret anlaşması ve EŞA gibi anlaşmaların etkisi görülmektedir. Bir çok devlet kendi topraklarında yabancı yatırımcıların enerji kaynaklarının ekonomiye kazandırılması konusunda isteklidir.

1.2.1. Enerji Yatırım Anlaşmalarında Milli ve Uluslararası Mevzuatın Değerlendirilmesi

Enerji kaynağına ulaşmak için yapılan yatırımlar ve enerji santralleri yapımı için yapılan faaliyetlerde ev sahibi devletlerdeki ulusal mevzuat, yatırım ve yabancı sermaye ile ilgili özel kanunlar içerebilmektedir. Yatırım sonucunda sermaye giriş çıkışlarda ve vergilendirmede de farklı uygulama kanunları içerebilir. Yapılan sözleşmeler kanuni kayıtlar ile akti kayıtların bir tür birleşimi şeklinde görülür.[35] Kanuni kayıtlar ev sahibi devletin kamu hukukuna ait koruma kuralları oluşturur. Bu kurallar şartlarına göre anlaşma koşullarına ilave edilebilinir. Akti kayıtlar yatırım ilişkisini ekonomik ve mali açıdan düzenler. Taraflar akti kayıtları karşılıklı müzakereler ile belirlemektedir ve bu şartlar anlaşmanın temelini oluşturur.[36] Yatırım anlaşmalarında projenin yürütülmesi işletmenin ekonomik ve mali yönü ve işletmenin mülkiyeti, ev sahibi ülkenin ekonomik kalkınmasına yapılacak katkı, karların ülke dışına çıkartılması, elde edilen karın yeniden yatırıma dönüştürülmesi konularında düzenleme getirir.[37]

Yatırım sözleşmelerinde yabancı yatırımcının ileride karşı karşıya kalabileceği en büyük risklerin başında sözleşmeden ve yatırımdan sonra, ev sahibi devlettin kendi ulusal mevzuatında ortaya çıkabilecek olumsuz değişmelerdir. Bu durumdan korunmak için yatırım sözleşmelerine istikrar kayıtları (stabilization clauses), sözleşmenin yeniden

[34] Sornarajah, **a.g.e.**, 2010, s. 98; Peter vd., **a.g.e.**, s. 26.
[35] Ahmed Zaki El Chiati, **Protection of Investment in the Context of Petroleum Agreements**, Hollanda: Martinus Nijhoff Publishers, 1987, s. 37.
[36] **a.g.e.**, s. 38.
[37] Bilgin Tiryakioğlu, **Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması**, Ankara: Dayınlarlı Hukuk Yayınları, 2003, s. 63.

müzakere edilebilmesi için (renegotiotion clauses), uyumlaştırma kayıtları (adaptation clauses) ve uyuşmazlık çözümünü hedefleyen bazı hükümler de getirilmektedir.[38]

Enerji ve Enerji üretim yatırım anlaşmalarının genel tanımlamasında bir önemli gelişme de ikinci dünya savaşından sonra yabancı sermaye ihtiyacı duyan gelişmekte olan ülkelerin uluslararası kuralları ve anlaşma şartlarına gösterdikleri ilginin yoğunlaşmasıdır. Yabancı sermayeyi yerli sermaye gibi kabul etmeleri, teşvik edici ve koruyucu tedbirler almaları sonucunda, yabancı yatırım anlaşmaları daha fazla yabancı hukuk etkisinde kalmıştır.[39]

Enerji ve genel yatırım anlaşmalarında tanımlanması gereken en önemli yaklaşım da ev sahibi ülkenin yabancı yatırımlara karşı durumudur. Burada bazı teoriler geliştirilmiştir. Bu konudaki politik ve ekonomik teorilerden "Klasik Teori" ye göre, yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri bakımından vazgeçilmez bir kalkınma aracıdır. "Bağımlılık Teorisi"ne göre ise, durum tersinedir. Bu görüş, yabancı yatırımların kalkınmakta olan ülke ekonomileri bakımından makul bir kalkınma ve gelişme sağlayamayacağını, tam tersine gelişmekte olan ülkenin sömürülmesine ve istismar edilmesine yol açacağını savunmaktadır. "Ilımlı Teori"ise, bu iki uç görüşün ortasını temsil etmektedir. Yabancı sermaye hareketlerinin ülke içindeki faaliyetini ılımlı ve dikkatli bir şekilde takip etmeyi amaçlar ancak yabancı sermayenin ülkeye gelmesini teşvik edici önlemler alınmasını sağlamaya çalışan bir yaklaşımdır.[40]

Bu durumun oluşması için ev sahibi ülkede ekonomik, politik, hukuki daha fazla istikrar sağlanması gerekliliği söz konusudur.

1.2.2. Enerji Yatırım Kavramında Uluslararası Anlaşmalar

Enerji yatırım kavramında ev sahibi devletin iç hukuk yapısı önem taşımakla birlikte, yabancı yatırımcılar yatırım yapacakları ülkenin uluslararası anlaşmalarda

[38] **a.g.e.**, s. 64; Banu Şit Köşgeroğlu, Enerji Yatırım Sözleşmeleri ve Bunların Uluslararası Yatırım Anlaşmaları ile Korunması, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2012, s. 19.
[39] Cemal Şanlı, **Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları,** 6.b., İstanbul: Beta Basım, 2016, s. 531.
[40] Tiryakioğlu, **a.g.e.,** s. 27.

varlığını da sorgularlar. Uluslararası anlaşmaların genel ve belirlenmiş bir hukuki çerçevesi bulunmamaktadır.[41]

Uluslararası anlaşmalar genel olarak iki taraflı anlaşmalar ve çok taraflı uluslararası anlaşmalar olarak sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, çok taraflı bazı anlaşmaların bazı yönlerden etkisiz kaldığı iddia edilmektedir. Bu sınırlandırılmaları kabul etmeyen ülkeler de vardır. Örneğin son yılların en kapsamlı ve etkili olduğu düşünülen sınırötesi ve uluslararı özellik taşıyan çok taraflı olan, Enerji Şartı Anlaşması (EŞA), bunlardan en önemlilerinden biridir. Bazı petrol üreten ve büyük pazarlara sahip olan, geniş enerji nakil hatlarına ve tesislerine sahip olan ülkelerden bazıları, bu anlaşmayı kabul etmemişlerdir.[42] Diğer büyük kapsamalı bir analşama da ABD-Kanada Cumhuriyeti arasında NAFTA bünyesinde gereçekeştirilen petrol boru hattı projelerine bağlı anlaşmadır.

Enerji Şartı Anlaşması ile birlikte bazı çeşitli anlaşmalar da enerji yatırımlarına ilişkin uluslararası hukuki çerçeveyi belirlemektedir. Bölgesel ticari ve yatırım anlaşmaları temelinde uygulama alanı genişlemektedir.. Bunun nedeni; enerji nakil hatları ve taşımacılığının gün geçtikçe daha uzun ve sınırlarının daha da genişlemesidir. Çok taraflı ve çok sınırlı yatırımlar riskleri artırmaktadır. Yatırımların finansal ve politik riskleri, tek bir ülkenin veya uluslararası şirketlerin başedemeyeceği olağanüstü boyutlara ulaşmaktadır. Büyük projelerin yapılabilmesi için çok taraflı ve devletlerarası bir hukuki yapının güvencesi aranmaktadır. Ancak gerekli güvencelerin sağlanmasıyla büyük projelere başlanılması söz konusu olmaktadır.[43]

Bu durumun somut göstergesi olarak bölgesel olarak organize olmuş serbest ticaret alanlarına tabi olan devletler ile Enerji Şartı Anlaşmasına tabi olan ülkeler arasında işbirliği söz konusudur. Aynı şekilde Amerika kıtasında da Karibik Adaları ve Meksika

[41] Jan Horst Keppler ve Christian Schülke, **Investing in the Energy Sector: An Issue of Governance**, Brüksel: IFRI, 2009, s. 14.
[42] International Energy Charter, **The Energy Charter Process**, (Çevrimiçi) https://energycharter.org/who-we-are/members-observers/ (Erişim Tarihi: 12.06.2019); International Energy Charter, **Industry Advisory Panel,** (Çevrimiçi) https://energycharter.org/media/news/article/dow-chemical-hosts-the-42nd-industry-advisory-panel-meeting/?tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=6c94a67197c01875777061ffa84ea9cc (Erişim Tarihi:12.06.2019).
[43] International Energy Agency (IEA), **World Energy Investment 2019**, (Çevrimiçi) https://webstore.iea.org/world-energy-investment-2019 (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

Cumhuriyetini'nin de kapsamına aldığı ABD ile Kanada Cumhuriyeti arasındaki petrol ve doğal gaz boru hattı projeleri geniş çaplı anlaşmalarla gelişme göstermektedir.

1.2.2.1. İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları

Son yıllara kadar ikili yatırım anlaşmaları (bilateral investment agreements) olarak gelişmiş ülkelerle, gelişmekte olan ülkeler arasında yapılan anlaşmalardır.[44]. Devlet hükümetleri, artık kendi teşebbüslerini garanti altına almak istemektedirler. Kendi sermaye sahiplerinin talepleri doğrultusunda hedef seçtikleri ülkelere direk ve yüz yüze görüşerek bazı yatırım alanlarında faaliyette bulunma garantisi elde etmek arzusundadırlar. Bu yolla hem daha ucuz ham madde ve enerji temin edebilmekte, hem de işbirliği hacmini genişletme fırsatı bulmaktadırlar.[45]

Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerin bu tip anlaşmaları yapmalarının sebebi ise çok yönlüdür. Kendi ülkelerine sermaye ve yatırım çekmekle birlikte kendi yatırımcısının da diğer devletlerde fırsat kovalamasını sağlama amacındadırlar. [46] İkili yatırım anlaşmalarından; North Steam 2 bunlardan en yeni ve geniş kapsamlı olanı ve Rusya Federasyonu ile Almanya Federal Cumhuriyeti arasındadır[47].

Ekonomik olarak güçlenmek ve liberalleşmek, yerli yatırımın sahip olmadığı çeşitli teknolojileri transfer etmek gibi çok çeşitli nedenler gelişmekte olan ülkelerin ikili anlaşmalar yapmasının temel nedenlerindendir. Bu anlaşmalarla kurulan hukuki sınırlar; genellikle tarafların yatırım kavramı altında maddi hak ve yükümlülükleri, savaş ve iç kargaşalık durumlarında tazminat şartları, gelir ve kazançların ev sahibi ülke dışına

---

[44] Rudolf Dolzer, "Fair and Equitable Treatment: A Key Standard in Investment Treaties", **The International Lawyer,** Y. 39, S. 1, (2005), 87-106, s. 87; Christoph Schreuer, "Shareholder Protection in International Investment Law", **Transnational Dispute Management (TDM),** Y. 2, S. 3, (2005), ss. 17-24.

[45] Sornarajah, **a.g.e.**, 2010, s. 174.

[46] **a.g.e.**, s. 183.

[47] Ahmet Cangüzel Taner, "Rus Alman Kuzey Akım 2 (Nord Stream 2) Doğalgaz Boru Hattı Projesi ile Rusya Federasyonu Jeopolitik, Jeoekonomik ve Jeostratejik Hedefleri", **Fizik Mühendisleri Odası**, (Çevrimiçi) https://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2019/03/Rus-Alman-Kuzey-Akim-2-Nord-Stream-2-Dogalgaz-Boru-Hatti-Projesi-ile-Rusya-Federasyonu-Jeopolitik-Jeoekonomik-ve-Jeostratejik-Hedefleri.pdf, (Erişim Tarihi: 13.06.2019).

transferi, uyuşmazlık durumunda uygulanacak metodun belirlenmesi olarak açıklanabilir.[48]

İkili anlaşmaların en önemli temelini ev sahibi devletin yabancı yatırımcıya sağlayacağı bazı ayrıcalıklar oluşturmaktadır. Yerli girişimcilerle aynı şartlar altında adaletli ve eşit bir muameleye tabi olmak, en çok gözetilen ulus kaydı, tam koruma ve güvenlik, kamulaştırmaya karşı güvence vermek anlaşmaların maddi içeriğini oluşturmaktadır.[49]

Yabancı yatırımların ev sahibi devletin sınırlarında hareket bulabilmesi için o devletin kendi iç hukuki yapısında uluslararası hukuk normlarına uygun bazı düzenlemeler yapmış olması gereklidir. Bu değişiklikler; yatırımcının faydalanabileceği şartların hukuki zeminde yer bulmasıdır. Aynı zamanda; "ev sahibi devletin hukukuna uygun olarak" ibaresiyle de pekiştirilmiş olması söz konusu olabilir.[50]

Ev sahibi ülke hukukuna uygunluk kriteri, yatırımın bu ülke hukukuna uygun olarak gerçekleştirilmesi gereğini ifade eder. Bu durum ileride herhangi bir uyuşmazlık durumunda yatırımcıyı garanti altına almayı hedeflemektedir. Uyuşmazlık durumunda herhangi bir tahkim mahkemesinde görülebilecek bir uyuşmazlık davası sonuçsuz kalabilir.[51] Türkiye'de de İkili yatırım anlaşmalarıyla, faaliyette olabilecek yatırımlarda Anayasanın 125. maddesinin birinci fıkrasına 13.08.1999 tarih ve 4446 sayılı Kanunun 2. maddesiyle yapılan ekleme sonucunda kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi imkânı getirilmiştir. 4446 sayılı kanunun bu hükmü uyarınca milletlerarası tahkime ancak yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebilmektedir. Söz konusu Anayasa değişikliğine paralel olarak, kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde tahkim yoluna gidilmesi halinde uyulması gereken esaslar ile

[48] Peter vd., **a.g.e.**, s. 28.
[49] Campbell Mclachlan, Laurence Shore ve Matthew Weiniger**, International Investment Arbitration: Substantive Principles**, UK: Oxford, 2007, s. 226.; Rudolf Dolzer ve Christoph Schreuer, **Principles of International Investment Law**, UK: Oxford University Press, 2012, s.119; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 24.
[50] August Reinisch ve Christina Knahr, **International Investment Law in Context**, Hollanda: Eleven International Publishing, 2008, s. 27.
[51] Katia Yannaca Small, **Arbitration Under International Investment Agreements: A Guide to the Key Isssues**, K.Y. Small (Ed.), UK: Oxford University Press, 2010, s. 260.

milletlerarası tahkime ilişkin ilkeleri belirlemek amacıyla 4501 sayılı kanun çıkarılmıştır.[52]

Gelişmiş ülkelerin de yoğun olarak kendi sermayelerini korumak ve sahip oldukları sermayeyi daha iyi değerlendirmek amacıyla ikili ilişkileri daha etkin hale getirmek istekleri ve etki alanlarını genişletmek hedefleri yoğunluk kazanmıştır. Gelişmiş ülkeler mümkün olduğunda daha uygun ve ucuz enerji kaynağına ulaşmak ve sürdürülebilir sanayi üretimini garanti altına almak istemektedirler.

1.2.2.2. Çok Taraflı Yatırım Anlaşmaları

Son dönemde yatırım amacıyla yapılan çok taraflı yatırım anlaşmaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. (Multilateral Agreement on Investments-MAS), OECD 1995 yılında bu anlaşmalarla ilgili bir çalışma başlatmıştır.[53]

Bu çalışmaların sonucu oldukça sınırlı bir etkiye sahip olmuştur.[54] Aynı şekilde Avrupa Birliği'nin öncülük ettiği ve kendi enerji politikasında önemli bir yeri olan Enerji Şartı Anlaşması da belli başlı petrol ihracatcısı ülke tarafından kabul görmedi. Bunun nedeni de siyasi ve ekonomik nedenlere dayalı olduğu öne sürülmektedir. Bu güne kadar bir çok devlet çok taraflı anlaşmalara imza atmasına rağmen tam anlamıyla siyasi ve hukuki bir çerçeve çizilememiştir. Bunlardan en önemlisi de ICSID Sözleşmesidir.[55] 1966 Tarihli Devletler ve Diğer Devlet Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü İçin Uluslararası Merkez Sözleşmesi, yatırım uyuşmazlıklarının çözümü için önemli bir işlev görmekle birlikte, doğrudan yatırım amacı taşıyan yabancı yatırımların hukuki sınırlarını belirlemek gibi bir özelliğe sahip değildir. 166 ülkenin Dünya Bankası nezdinde taraf olduğu anlaşmada her ne olursa olsun bir merkez olarak uyuşmazlıkların halli için büyük rol oynamaktadır.[56] ICSID Tahkim Merkezini kararları, anlaşmaya taraf

---

[52] TBMM Kanun No: 4501, (Çevrimiiç) https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4501.html (11.09.2020); Prof. Dr.Yücel Uğurlu, Kişisel Görüşme, 2020

[53] OECD, **Multilateral Agreement on Investment,** (Çevrimiçi) https://www.oecd.org/investment/internationalinvestmentagreements/multilateralagreementoninvestment.htm (Erişim Tarihi: 13.06.2019).

[54] Stephan W. Schill, "Umbrella Clauses as Public Law Concepts in Comparative Perspective", In: **International Investment Law and Comparative Public Law**, UK: Oxford University Press, 2010, ss. 49-75.

[55] **T.C. Resmi Gazete**, 6 Aralık 1988 tarihli ve 20011 sayılı.

[56] ICSID, **ICSID Convention,** (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Pages/icsiddocs/ICSID-Convention.aspx, (Erişim Tarihi: 13.06.2020); Keppler ve Schülke, **a.g.e.,** s. 26.

ülkelerin ulusal mahkemelerinin kendi kararı gibi tanınır ve tenfiz edilir.[57] Dünya genelinde, hukuki bir çerçevenin olmayışı ve mevcut kabul edilenlerin yetersizliğini bir bakıma Enerji Şartı Anlaşması telafi etmiştir. Bir çok gelişmekte olan ülke kendi ülkesinde yatırım anlaşmalarını Enerji Şartı Anlaşmasına dayanarak yapmıştır. Ciddi eleştiriler olsa da, bu anlaşma büyük bir boşluğu doldurmuştur.[58]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin sahibi Rusya ve Asya ülkelerinin Avrupa Birliği ülkeleri ile bütünleşmesi gerekiyordu. İki büyük blok arasında kalan, gerek elektrik enerji nakil hatları gerekse petrol ve gaz taşıma kapasitesi çok düşük olan, Doğu Avrupa ülkelerinin altyapılarının rehabilite edilmesi gerekliydi. Bu durumu hem düzeltmek hem de faydalanmak için Avrupa Birliği bir politika geliştirdi. Gerek altyapı sorunlarının çözümlenmesi gerekse Avrupa Birliği'nin enerji ihtiyacının karşılanması amacını güden bu anlaşma, önemli bir boşluğu kapatmıştır.[59]

EŞA, çok zengin petrol kaynaklarına sahip olan ve önemli enerji koridoru olan bir bölgede yoğunluk kazanmıştır. Ticaret, transit, enerji verimliliği ve uyuşmazlıkların çözümünde bir çok düzenleme getirmiştir.[60]

EŞA'nın hükümleri beş önemli ana madde üzerinde yoğunlaşmıştır: [61]

i. Ulusal muamele veya en çok gözetilen ulus kaydı (hangisi daha elverişli ise) çerçevesinde yabancı enerji yatırımlarının teşviki ve korunması
ii. Dünya Ticaret Örgütü kurallarına dayalı olarak enerji maddeleri, ürünleri ve enerji ile ilgili malzemenin serbest ticareti,
iii. Boru hatları aracılığıyla serbest enerji iletimi,
iv. Enerji verimini artırarak çevreye verilen zararın azaltılması,
v. Devletler ve devletlerle yatırımcılar arasındaki uyuşmazlıkların çözümü mekanizmaları.

---

[57] ICSID Convention, Madde. 54
[58] Keppler ve Schülke, **a.g.e.,** s. 14.
[59] Andrei Konoplyanik ve Thomas Walde, "Energy Charter Treaty and Its Role in International Energy", **J. Energy Nat. Resources L.**, Y. 24, S. 4, (2006), (523-558), s. 524.
[60] **a.g.e.,** s. 526.
[61] **a.g.e.,** s. 529.

EŞA genel yapı olarak ikili yatırım anlaşmalarına uygun ve yatırımların korunmasına ilişkin düzenlemeler kapsamaktadır. Aynı zamanda devlet şirketleri ile ilgili gerek doğrudan katılımcı gerekse gözetim işlevi gören kuruluşlarla ilgili özel hükümler de kabul edilmiştir.[62] Madde 22 ve 23'de EŞA, yatırımla ilgili olan hükümlerin temel yapısı, enerji yatırımlarının ticari olmayan riskleri en düşük seviyeye indirmek ve yatırımlar için istikrarlı ve güvenli bir ortam oluşturmaktır.[63]

EŞA, Enerji kaynakları üzerinde ulusal egemenliği kabul etmekte ve ulusal hükümetlerin, enerji üretim alanlarını seçme, rezervlerin ve kaynakların geliştirilmesinde izlenecek politikaları belirleme, mali politikaları tespit etme ve üretim ve arama çalışmalarına katılma konusunda karar alma haklarını teyid etmektedir. Enerji Şartı Anlaşması'nın amacını; enerji arzı güvenliğinin artırılması, enerji üretimi, çevirimi, taşınması, depolanması, dağıtımı, iletimi ve kullanımındaki verimliliğin en yüksek seviyeye ulaştırılması ve güvenliğin güçlendirilmesidir. Çevresel sorunların en aza indirilmesi, yatırımların teşviki ve korunması, enerji ticaretinin serbestleştirilmesi, uluslararası ve ulusal sermaye piyasalarına erişme gibi amaçlarını genişletmek mümkündür.[64]

Kapsamlı bir yatırım tanımı belirlenmiştir. Yatırımcıları mümkün olduğunca koruma altına almıştır. Yatırımların teşvik edilmesi ve korunmasına ait hükümler, ayırım gözetme ilkesine dayalıdır. Aynı zamanda yatırım öncesi faaliyetlerde (pre-investment) ve yatırımın gerçekleştirilmesi aşamasında (making of investment) , yatırım sonrası aşamalarda da (post-investment) gibi tüm risklerin üstlenildiği aşamaların içeriklendirilmesi göz önünde bulundurulmuştur.[65]

[62] **The Energy Charter Treaty (With Incorporated Trade Amendment) and Related Documents**, (14 Temmuz 2014), (Çevrimiçi) http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/itre/dv/energy_charter_/energy_charter_en.pdf, (Erişim Tarihi: 13.06.2019), madde: 22-23.
[63] Konoplyanik ve Walde, **a.g.e.**, s. 532.
[64] T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Enerji Şartı Anlaşması,** (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/enerji-sarti-anlasmasi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 13.06.2019).
[65] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 28.

Yatırım öncesi aşamayla ilgili hükümlerde kullanılan ifade daha yumuşaktır ve ayırım yapmama ilkesi teminat altına alınmaktadır.[66] Yatırımdan önceki aşamalarda ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda tahkime gitme hakkı sadece evsahibi devlete aittir.[67]

Yatırım sonrası aşamaya ilişkin hükümlerde daha güçlü ve açık ifadeler kullanılmaktadır. Yatırımcılar karşısında devletin yükümlülüklerin kesin bir dille vurgulandığı görülmektedir.[68] Yatırımcının adil ve eşit muamele görmesi için ev sahibi devletin yükümlülükleri de kesin olarak belirtilmiştir. Aynı zamanda devletin yüklendiği borcun gereğinin yerine getirilmesi yükümlülüğü de hükme bağlanmıştır.[69] Bir diğer açıdan değerlendirildiğinde sözleşmeye bağlı borçlara devletlerin sadakati, uluslararası hukukta kabul edilen, devletlerin yabancı yatırımcılarla akdettikleri sözleşmelere riayet etmeleri esasına dayanmaktadır.[70]

Sözleşmeye dayalı borçları korunması kapsamında devletin, idari bir işlemle sözleşme ilişkisini sona erdirme veya yatırımcıyı yeniden müzakereye zorlama yolundaa kendi egemen gücüne dayanması engellenmek istenmiştir. Kamu yararının gerektiği hallerde kamulaştırmayı kabul etmekle birlikte, etkili ve tatminkar bir tazminat ödenmesi şartına bağlanmıştır. [71]

Anlaşma Tarafına, diğer Anlaşma Tarafınca, tazmin (restitution), kefil olma, yüklenme tazminat (intemnitee-indemnitiation), telafi etme (compensation) gibi kavramlarla anlaşma metni güçlendirilmiştir ve madde hükümleri açık bir şekilde belirtilmiştir.[72]

Yatırım sözleşmelerinin maddelerinde tahkim şartı belirtilmiştir ancak devlet mahkemelerine müracaat hakkı da göz ardı edilmemiştir. Anlaşmanın asıl olan uyuşmazlık çözüm önerisi her zaman diplomatik yollarla ve tarafların uzlaşmasına yönelik tekliflerin her defasında vurgulanması, anlaşmanın dostane bir şekilde

---

[66] Konoplyanik ve Walde, **a.g.e.**, s. 533.
[67] Philip Andrews-Speed, "The Politics of Petroleum and The Energy Charter Treaty as an Effective Investment Regime", **Journal of Energy Finance & Development,** Y. 4, S. 1, (1999), (117-135), s. 121.
[68] Konoplyanik ve Walde, **a.g.e.**, s. 533.
[69] **The Energy Charter Treaty, a.g.e.,** madde: 10.
[70] Konoplyanik ve Walde, **a.g.e.**, s. 535.
[71] **The Energy Charter Treaty, a.g.e.,** madde: 12-13.
[72] Konoplyanik ve Walde, **a.g.e.**, s. 534.

uyuşmazlık durumunda çözümüne yöneliktir.[73] Enerji Şartı Anlaşması her ne kadar petrol ihraç eden ülkelerin bazılarının Orta Asya ülkeleri olması ve anlaşmaya yanaşmamaları nedeniyle sekteye uğrasa da yatırımların korunmasında uluslararası bir hukuki çerçeve belirlenmiştir. Bu çok taraflı anlaşma diğer ikili anlaşmalara büyük ölçüde yol göstermektedir. EŞA'yı kendi parlamentolarında kabul etmeyen ülkeler ikili anlaşmalar yaparak faaliyetlerine devam etmektedirler. İki Taraflı Yatırım Anlaşmaları (İTYA) ile Enerji Şartı Anlaşmaları (EŞA) aynı sistem içindedirler. [74]

Bölgesel ve ikili yatırım anlaşmaları oldukça geniş tabanlı ve büyük projeler olarak son yıllarda gelişmektedir. Uyuşmazlık kapsamı ise EŞA'nın belirlemiş olduğu önemli kıstaslara uygundur. EŞA bir bakıma ikili anlaşmalar ve bölgesel anlaşmaların kapsamında değerlendirildiğinde uluslararası hukuki bir boşluğu doldurmaktadır.[75]

Enerji Şartı Anlaşması'nda, yatırımcı, özel veya başka bir devletin kamu şirketi olabilir. Yabancı sermaye taşıyan yatırımcı anlaşma hükümlerinden faydalanabilir. Akit devlet ülkesinde sınırları içinde de kurulmuş olması yeterlidir. Bu özellik sadece yetki yeterliliğini sağlamaktadır. Şirketin yönetimi, hisseleri, pay sahipliği, faaliyet yürütttüğü yer, şirketin tüm diğer çalışma ve faaliyet özellikleri dikkate alınmamıştır.[76] Bu konuda şirketlerin yatırım faaliyetlerinde uygulama alanı ölçütleri ve diğer başka alanlarda herhangi bir kısıtlama ve ek şartlar aranmamıştır.[77]

EŞA'nın, çok taraflı anlaşma olarak, geniş kapsamlı bir tüzel kişilik yaklaşımı ve kapsamı uluslararası sermaye katılımlı olan şirketlere uygunluk gösterir.[78] Yatırım şirketleri; yatırım anlaşmalarına göre faaliyet alanlarında, üçüncü ülkelerde kurulmuş olan taraf devlet tabiiyetinde yatırımcılar tarafından kontrol edilebilir. Yatırımcı şirket hisselerinin çoğuna yabancı ortaklar sahip olabilir. EŞA kapsamında dikkate alınması gereken en önemli yaklaşım, üçüncü bir tabiiyette bulunan bir şirketin kontrolüdür.

---

[73] "Avrupa Enerji Şartı Konferansı Nihai Senedi, Enerji Şartı Antlaşması ve Ekini Teşkil Eden Kararlar ile Enerji Verimliliğine ve İlgili Çevresel Hususlara ilişkin Enerji Şartı Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun", **T.C. Resmi Gazete**, 06.02.2000 tarihli ve 23956 sayılı, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404519.pdf (Erişim Tarihi: 13.06.2019).

[74] Dr Öğr. Uyesi Ebru Şensöz Malkoç, Kişisel Görüşme, 2020

[75] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 30.

[76] **The Energy Charter Treaty, a.g.e.,** madde: 1/7.

[77] Emmanuel Gaillard, "Investments and Investors Covered by the Energy Charter Treaty", In: **Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty**, C. Ribeiro (Ed.), 54, 58, (2006), s. 42.

[78] **a.g.e.**, s. 68.

EŞA'ya taraf olan bir ülke tabiiyetindeki kişilere aitse, bu şirket EŞA kapsamında korunması gereken bir yatırımcıdır sonucuna varılmaktadır.[79]

ICSID uygulamasında ve Enerji Şartı Anlaşması'nda yatırım kavramı, yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki sözleşmelerin özelliğine bağlıdır. Yatırımın uluslararası anlaşmalar kapsamında korunabilmesi için, içeriğinin taraflarca yatırım olarak belirlenmesi ve sözleşmede bunun belirtilmesi gerekir. Bu değerlendirme ticari ve yatırım faaliyetinin ayrıştırılmasında önem taşımaktadır. Bu durum sadece EŞA ve ICSID için sınırlandırılamaz. İkili ve çoklu yatırım anlaşmaları için de geçerli bir yaklaşımdır. [80]

Sözleşmelerin yatırım kapsamına alınıp alınamayacağı ev sahibi devletin eğilimlerine de bağlı gelişme göstermektedir. Enerji yatırım sözleşmelerinde uluslararası anlaşmalar seviyesinde "yatırım" unsuru sayılıp sayılmayacağı veya her türlü alt ve tali sözleşmelerin uzun dönemli olması ki bu enerji ürünün uzun süreli satışı ve ticareti de olabilir veya belli bir işin gene uzun vadeli servisi de olabilir. Bütün bu uzun vadeli değerlendirilebilecek sözleşmelerin "yatırım" kapsamına alınıp alınamayacağı değerlendirilecektir.[81]

İkili anlaşmalarda taraf devletler, sözleşmeleri yatırım tanımı dahilinde değerlendirip değerlendirmemek serbestisine sahiptir.[82] İkili yatırım anlaşmalarında yer alan düzenlemeler üç grupta toplanmaktadır. Bu değerlendirme yapılan faaliyetin; tam olarak yatırım dahilinde, kısmen ticari, kısmen yatırım olarak veya tamamıyla ticari olarak değerlendirilmesi esasına dayalıdır. [83]

Düzenlemede yatırımların kısmen veya tamamen tanınması yönünde eğilim ile birlikte bir çok yatırımın ticari faaliyet olarak değerlendirilmesi de söz konusudur.Bu durum ABD ve Kanada'da model anlaşma metinleri ile açıklığa kavuşturulmuştur. Ticari

[79] **a.g.e.**, ss. 58-60.
[80] J. O. Voss, **The Impact of Investment Treaties on Contracts between Host States and Foreign Investors,** Leidon, Boston, 2011, s. 81.
[81] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 65.
[82] Voss, **a.g.e.**, s. 117.
[83] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 65; United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), **State Contracts**, **UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements**, 2004 (Çevrimiçi) https://unctad.org/en/Docs/iteiit200411_en.pdf, (Erişim tarihi: 17.06.2019),ss. 46-48.

faaliyetlerle, ev sahibi ülkedeki yatırımın ayrıştırılması ileride ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümlenmesinde önemli rol oynar.

1.2.2.3. Sözleşmelerde Yatırım Kavramı Kapsamı

Sözleşmeler de yatırım kavramını tanımlamak ve anlaşma dahilinde hangi tip faaliyetlerin kapsama alınmasına ilişkin karar almak ileride ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümlenmesinde büyük kolaylık sağlar. ICSID, EŞA veya diğer tüm çok taraflı anlaşmalarda, yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki sözleşmelerin, uluslararası anlaşmalar kapsamında korunabilmesi için öncelikle bu anlaşmalarda yer alan veya bu anlaşmalara ilişkin uygulamada kabul edilen "Yatırım" kavramı dahilinde değerlendirilmesi gereklidir. [84]

Taraflar, ev sahibi devlet ile yabancı yatırımcı aralarındaki sözleşmelerin yatırım anlaşmaları kapsamında korunmasını istemediği takdirde, sözleşmeleri açıkca yatırım anlaşmasının kapsamı dışında tuttuklarını belirtebilirler. Aynı zamanda yaptıkları sözleşmenin koşullarını yatırım tanımı dışında değerlendirebilirler.[85]

Yatırım anlaşmasında taraflar uyuşmazlık durumlarında çözüm mekanizmasının kullanımında yatırım uyuşmazlık çözüm yollarını kabul etmeyebilirler.[86] Yabancı yatırımcılara karşı gelişen böyle bir politika, günümüzde bir çok yabancı yatırımcı için kabul edilmesi zordur. Bu yaklaşım daha çok, kendi anlaşmalarıyla uluslararası yatırım hukukunda kabul edilen koruma standartlarına tabi olmaktan kaçınan ülkeler tarafından tercih edilmektedir. [87]

Günümüzde yatırım anlaşmalarının koruma alanları genişleme eğilimindedir.[88] Uluslararası yatırım sözleşmelerinde gerek istikrar kayıtları, yeniden müzakere kayıtları gerekse şemsiye koruma kayıtları, ortaya çıkan risklerin artmasıyla, çok daha büyük bir

[84] Walde, T. W.: Investment Arbitration under the Energy Charter Treaty – from Dispute Settlement to Treaty Implementation, (Investment Arbitration), Arb. Int'li 1996 Vol. 12, Iss. 4, s. 429
[85] UNCTAD, State Contracts, **a.g.e.**, s. 2.
[86] **a.g.e.**
[87] UNCTAD, State Contracts, **a.g.e.**, s. 27.
[88] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 66.

alanda koruma sağlamaktadır. Korumanın amacı risklerin büyüklüğü ve uyuşmazlık durumunda tarafların kaybını azaltmak veya ortadan kaldırmaktır.[89]

Ev sahibi devlet, yatırım sözleşmesini ve gelişimini kontrolü altında tutmak istediğinde yatırımdan doğan hakların korunmasında sınırlı bir yetki kullanımını öngörebilir. Sözleşmelerin, yatırım anlaşmalarının sağladığı korumadan sınırlı bir şekilde faydalanması çeşitli yollarda mümkündür. Genel anlaşma metinlerinde korumadan yararlanabilecek sözleşme türlerinin sayılması veya koruma kapsamı dışında bırakılabilecek sözleşme türlerinin belirtilmesi olasıdır.[90] Bu ayrımın yapıldığı alanlar; borçların ödenmesi, her iki taraf için de güvenlik, kamu düzeninin ilgili ev sahibi devlette korunması veya kamulaştırmada alınacak önlemlerle ilgili olabilir. Sadece yatırım ile ilgili alanlarda uyuşmazlık durumunda uyuşmazlığın çözümünün uluslararası yatırım hukuku koruma sınırları kapsamına alınabileceği belirtilebilinir. [91]

Uluslararası yatırım hukuku ile koruma eğilimi, sözleşmelerin sınırlı bir biçimde koruma kapsamına alınması, ticari ilişkilerle yatırım ilişkilerinin ayırt edilmesi ve buna bağımlı gelişen sözleşmelerin daha net bir şekilde değerlendirilmesi gerekliliğinden ortaya çıktığı savunulmaktadır. Bununla birlikte bazı ülkeler; ABD ve Kanada Cumhuriyeti son yıllarda bu ayrımın net bir şekilde görülmesi için, model kanunlar geliştirdiler. Model kanunlarda yatırım sözleşmeleri ile ticari sözleşmeler ayrıştırılmaktadır. Yatırım sözleşmelerinden ayrı tutulan malların satışı, hizmetlerin sağlanması, sigortacılık gibi bazı etkinlikler yatırım sözleşmelerinden ayrı tutulmuştur.[92] ABD, 2012 yılında ikili yatırım anlaşmalarında; inşaat anahtar teslimi, yönetim, üretim, imtiyaz, gelir paylaşım sözleşmeleri ve diğer geniş kapsamlı benzeri sözleşmeleri, yatırım ilişkilerini düzenlemeye yönelik sözleşmeler kapsamında değerlendirmiştir. Bu model

---

[89] CHAISSE, J./ BELLAK, C. "Navigating the Expanding Universe of International Treaties on Foreign Investment Creation and Use of a Critical Index", Journal of International Economic Law, 2015, Vol. 18, No. 1, pp. 79–105., Ekşi Nuray, Milletlerarası Ticaret Hukuku, 2015, İstanbul, Beta, s. 72, Dr. **İnci Ataman**-Figanmeşe, Son On Yıl İçinde Türkiye'nin Muhatap Olduğu ICSID Davaları Konuşma Metni, (Çevrimiçi) https://www.turkiyehukuk.org/son-on-yil-icinde-turkiyenin-muhatap-oldugu-icsid-davalari/ (Erişim tarihi: 18.09.2020)

[90] UNCTAD, State Contracts, **a.g.e.**, s. 47.

[91] **a.g.e.**

[92] Voss, **a.g.e.**, s. 119.

sözleşmelerde, yatırımla ilgili açıklayıcı bilgilerde mümkün olduğunca belirtilmeye çalışılmıştır.[93]

Kanada Cumhuriyeti, model anlaşma metinlerinde ise üretim ve işletme kazançlarına bağlı olarak gelişme gösteren sözleşme ilişkileri yatırım kapsamında sayılmıştır. Yatırım kapsamında sayılmayan faaliyetler ise mal ve hizmet satımına ilişkin ticari sözleşmelerden doğan finansal taleplerdir. Bu kredi, kredi sözleşmeleri veya faiz oranlarına bağlı değişiklikler olabilir.[94] Sınırlı bir koruma kapsamına alınan sözleşmelerin özellikleri değerlendirilirken altta yatan ilişkiye bakılmaktadır buna göre de ticari nitelik gösteren ilişkiler kapsam dışında tutulmaktadır. Bu göstermektedir ki altta yatan ilişkinin özellikleri, kapsamın etki alanını ve sınırlarını belirlemektedir. [95]

Sözleşmelerin tam olarak kapsam dahilinde değerlendirilmesi, sınırsız ve koşulsuz bir yatırım tanımının kabul edilmiş olması halinde mümkündür. Sözleşmelerde "Yatırım" tanımları mümkün olduğu en geniş anlamda değerlendirilir.[96] Buna göre her türlü malvarlığı kapsamında sayılan yatırım unsurları, geniş anlamda yatırım kavramı içinde, sözleşmelerin içinde yer bulması, yorumların geniş kapsamda değerlendirilmesi söz konusudur. Anlaşmalarda yer alan "ekonomik değeri olan sözleşmesel haklar", "kanundan veya sözleşmeden doğan ekonomik karakterli haklar" veya "parasal talepler veya ekonomik değeri olan diğer ifa talepleri" olarak yatırım unsurları esas alınmıştır. Yatırımın değerini belirler. [97]

İkili model anlaşmalarda örneğin Canada Cumhuriyeti ile Arjantin Cumhuriyeti arasındaki "Yatırımların Teşviki ve Korunması" anlaşmasında yatırım kapsamında koruma altına alınan tüm yatırım araçları; taşınır ve taşınmaz mallar ile ilgili haklar, ipotek, tedbir, rehin gibi; bir şirkete ait hisse senetleri, bonolar ve tahviller veya başka herhangi bir iş gereçleri, fikri mülkiyet hakları, telif hakları, patent, ticari marka olarak ticari isim, endüstriyel tasarım hakları da dahil olmak üzere, iyi niyet, ticari sırlar ve

[93] United Nations Indusrial Development Organization**, Model Agreements and Arrangements,** (Çevrimiçi) https://www.unido.org/overview-legal-resources/model-agreements (Erişim Tarihi 17.06.2019).
[94] Goverment of Canada, **Trade and Investment Agreements,** (Çevrimiçi) https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/index.aspx?lang=eng (Erişim Tarihi: 17.06.2019).
[95] Voss, **a.g.e.**, s. 119.
[96] UNCTAD, State Contracts, **a.g.e.**, s. 2.
[97] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 68; Voss, **a.g.e.**, s. 120.

know-how hakları, doğal kaynaklar yatırım kapsamına dahil edilmektedir. Böylelikle gerek ikili gerek çok taraflı anlaşmalar, uluslararası yatırım hukuku koruma kapsamına alınmaktadır.[98]

Başka bir açıdan dikkat edilmesi gereken bir konu da yatırım kapsamına alınmayan değerlerin tespitidir. Model kanunu anlayışının hakim olduğu ülkelerde bu açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin; Kanada Cumhuriyeti, Aralık 2018 de yürürlüğe giren ikili olarak yapılan Kanada-Kosova yatırımın korunması anlaşmasında, yatırım kapsamına alınmayan değerlerin başında ticari anlaşmalar ve para talepleri, kredi sözleşmeleri göze çarpmaktadır. [99]

Bu tip anlaşmalarda para konusu ve kredi anlaşmaları mümkün olduğunca yatırım kapsamı dışında tutulmasının bir çok nedenleri vardır. En önemli nedeni gerek ICSID gerekse EŞA çok taraflı nitelikli anlaşmalarda ve NAFTA, EFTA gibi diğer çok taraflı serbest ticaret anlaşmalarında yatırım kapsamında değerlendirilebilecek unsurların belirlenmiş olmasıdır. Hiçbir ülke ikili anlaşmalarda; çok taraflı yaptığı anlaşmaların etkisinden çıkmamaktadır. Bu nedenle ikili anlaşma sartlarına belirleyici referanslarla belirtmektedir. Kanada-Kosova en yakın zamanda yapılmış olan bir ikili anlaşmadır. Kanada Cumhuriyeti'nin NAFTA bağlantısı vardır. Taraflar gerek TRIPs (Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması), WTO (Dünya Ticaret Anlaşması), UNCITRAL Tahkim Anlaşması, gibi bir çok taraflı anlaşmalara atıfta bulunmaktadırlar.[100] Enerji Şartı Anlaşması, ticari nitelik taşıyan ilişkileri de yatırım kavramı kapsamında değerlendirmekte olsa da, enerji yatırım sözleşmeleri ile ilgili uyuşmazlıkların pek çok şartta ikili yatırım anlaşmaları kapsamında veya ICSID Sözleşmesi sınırlarında halli gerekmektedir. Bu nedenle son yıllarda ikili anlaşmalarda ticari faaliyetler ve finansal aktivitelerin yatırım kapsamı dışında tutulma eğilimi görülmektedir. NAFTA gibi uluslararası bazı anlaşmalarda bu iki alanın birbirinden ayrıldığı kesinlik kazanmıştır. Gerek uyuşmazlıkların hallinde, gerekse maddi hükümlerin çözümünde bu iki esasın ayrı değerlendirildiği görülmektedir. Bu

[98] Global Affairs Canada, "Agreement Between the Government of Canada and the Government of the Republic of Argentina for the Promotion and Protection of Investments", **E101514 - CTS 1993 No. 11 Sayılı Antlaşma,** (Çevrimiçi) https://treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=101514&lang=eng&_ga=2.96631769.773745998.1560768345-1809432426.1560768345, (Erişim Tarihi: 18.06.2019).
[99] Global Affairs Canada, "Agreement between the Government of Canada and the Government of the Republic of Kosovo for the Promotion and Protection of Investments", **E105479 Sayılı Antlaşma**, (Çevrimiçi) https://treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=105479, (Erişim Tarihi: 18.06.2019).
[100] Global Affairs Canada, **E105479 Sayılı Antlaşma,** Article 1.

demek değildir ki yatırım ile ticari faaliyetlerin değerleri ayrıdır. NAFTA tahkiminde dahi ticari etkinlik ile yatırım faaliyetlerinin ayrıştırılması oldukça zordur ve tartışmalıdır. Bu sorunun çözümü için ABD ve Kanada'da ticari etkinliklerle, yatırım faaliyetlerini belirleyebilmek için, model kanunlarla, tanımlamalar getirilmiştir.[101]

ICSID Merkezinde görülüp karara bağlanan bir çok uyuşmazlık da ticari bazı faaliyetlerin ki bunlar daha çok finansal aktiviteler olarak görülmektedir. Yatırımın idame ettirilmesi için ev sahibi devlet ve yabancı yatırımcının bazı sorumlulukları üstlenmesi gerekmektedir. Bu; gerek ikili anlaşmaların gerekse çok taraflı anlaşmaların şartlarının yerine getirilmesi ile mümkündür. Eğer taraflar herhangi bir kredi veya finansal angajmana girmek istemezlerse, sorunlar çıkmakta ve projeler aksamaktadır. Örneğin; Alapli Elektrik P.V ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ARB/08/13 nolu ICSID Tahkim mahkemesi kararında, tarafların masraf ve giderlerinin yarı yarıya üstlenilmesi gerektiği kararının verildiğinde ve yargılamanın sürecine bakıldığında sanki parasal faaliyetlerde yatırımcının pasif tutumunu görmek mümkündür. [102]

İkili yatırım anlaşmalarında genel olarak tahkim kararlarında tarafların EŞA, İkili Yatırım Anlaşmaları ve ICSID Anlaşmasına atıfta bulunulmaktadır ve aynı zamanda diğer davaların kararları da emsal olarak gösterilmektedir. [103]

Ticari ilişkilerle, yatırım ilişkilerinin ayırt edilmesinde en önemli özellikler, faaliyetin sürdürülebilir nitelikte, dolaylı veya dolaysız, yatırım zamanın uzunluğu veya kısalığıdır. Aynı zamanda yapılan yatırımın ekonomik değerini yüksek olması ve ülke ekononomisine katkısı da göz önünde bulundurulmalıdır. Yatırımın hacmi burada dikkate alınır. Yatırımın uzun bir dönemi kapsaması da önemlidir. Zaman ölçütü anlaşmanın özelliklerini kavramada önemli bir ayıraç olsa da ICSID anlaşmalarında kısa süreli yatırım da gerçekleştirilebileceği öngörülmüştür.[104]

---

[101] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 72.

[102] Alapli Elektrik B.V. v. Republic of Turkey, **ICSID Case No. ARB/08/13**, (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw4306.pdf (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

[103] Venezuela Holdings, B.V., Mobil Cerro Negro Holding, Mobil Venezolana de Petróleos Holdings, Mobil Cerro Negro, Mobil Venezolana de Petróleos v. The Bolivarian Republic of Venezuela, **ICSID Case No. ARB/07/27**, (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw4011.pdf (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

[104] Voss, **a.g.e.**, s. 129; International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID), "Administrative and Financial Regulations", In: **ICSID Convention, Regulations and Rules**, (Çevrimiçi)

ICSID uyuşmazlık davalarında faaliyetin yatırım veya ticari olup olmadığı süre tespiti ile daha kolaydır. Genellikle üç yıl sürebilen bir faaliyetin yatırım niteliği taşıdığı kabul edilmiştir. [105] Her şartta bu sürenin çok uzun olması da tek başına bir gösterge değildir. Faaliyetin konusu ve ekonomik ölçüleri de çok büyük önem taşımaktadır. Faaliyetin tek seferlik satış veya kısa süreli finansal çalışmalar olması ticari bir durumdur.[106]

ICSID sözleşmesi de kapsamı ve anlaşma maddelerinin ilgili hükümlerine bakıldığında, yatırım ile sıradan ticari ilişkilerin ayırt edici tanımlamalar taşıdığı belirtilmiştir. Bu demektir ki ICSID anlaşması, diğer çok taraflı yatırım anlaşmalarında belirlenen özellikleri taşıyan ve yatırımın gerçekten işlevselliği konusunda referans alınabilecek bir ölçüdür. Bir çok tartışmalı davaların yatırım olup olmadığının belirlenmesinde ICSID anlaşması göz önünde bulundurulan en önemli tanımlamaları yapmaktadır. (Plama Consortium Limited v. Republic of Bulgaria, ICSID Case No. ARB/03/24 referansı ile görülen dava örnek teşkil etmektedir.[107]

Uzun dönemli satış sözleşmelerinin yatırım kapsamında sayılıp sayılmayacağı ancak o ülkenin ekonomik ve sosyal refahını artırıp artırmayacağına da bağlıdır. Ticari faaliyetin sermaye hareketleri ile değerlendirilmesi veya yabancı sermaye olarak nitelendirilmesi de ayrı bir değerlendirilme konusudur.[108]

ICSID tahkiminde, sözleşmelerin uzun dönemli olması ile ilgili değerlendirme hakemlerin takdirine bağlı olarak gelişmektedir. Sürenin, diğer ticari ilişkilerde de dikkate alınması veya yatırım olup olmadığının değerlendirilmesi hakemlerin takdirine

---

https://icsid.worldbank.org/en/Documents/resources/2006%20CRR_English-final.pdf (Erişim Tarihi: 18.06.2019). s. 51.

[105] Voss, **a.g.e.**, s. 129.

[106] Noah Rubins, "The Notion of 'Investment'in International Investment Arbitration", In: **Arbitrating Foreign Investment Disputes**, N. Horn, S. Kroll ve S.M. Kröll (Eds.), Kluwer Law International BV, 2004, s. 237.

[107] Plama Consortium Limited v. Republic of Bulgaria, **ICSID Case No. ARB/03/24**, (Çevrimçi) https://www.italaw.com/cases/857 (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

[108] Kadir Karagöz, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970-2005", **Journal of Yaşar University**, Y. 2, S. 8, (2008), 929-994, (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/jyasar/issue/19120/202896 (Erişim Tarihi: 18.06.2019); Levent Çinko, "Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** Y. 26, S. 1, (2009), 117-131, (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/muiibd/issue/485/4272, (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

göre yön bulmaktadır. İkili anlaşmalar da bu durumun belirlenmesinde önemli bir etkendir.[109]

Uzun dönemli yatırımlar oldukça karışık ve bir çok teknik konunun barındığı faaliyetlerle doludur. Yatırım anlaşmalarının en önemli değerlendirilme özelliği de ev sahibi ülkede ekonomik canlanma ve katkı sağlamasıdır. Eğer bir ülkede yapılan yatırım o ülkenin ekonomisine katma değer oluşturmuyorsa ve istihtamın gelişimine canlılık ve artış sağlamıyorsa, "yatırım" olarak değerlendirilmesi oldukça zor olacaktır. Örneğin İspanya'nın ev sahibi devlet olduğu bir uyuşmazlıkta, elektrik, gaz, buhar gücü ve havalandırma sistemlerini kapsayan bir enerji yatırımında; EŞA'ya dayanılarak ICSID Hakem Mahkemesine, yabancı yatırımcı Masdar Solar & Wind Coop. Firmasının yaptığı müracaatta firma, ev sahibi devletten tazminat talep etmektedir. İstenilen yetmiş beş milyon doların (75 milyon Amerikan doları) üstünde tazminata bakıldığında yatırımın oldukça büyük olduğu görülmektedir. Kendi alanında ülkeye sağlayacağı fayda küçümsenemez. Yenilenebilir enerji kaynaklarının değerlendirilmesi hedefi için oldukça önemlidir. Dava henüz tahkim mahkemesinde görülme aşamasındadır. [110]

Enerji yatırımlarının hacminin genişletilmesi ve çeşitli enerji kaynaklarının endüstride kullanım serbestliğini sağladığı gibi, üretim maliyetlerini de düşürmektedir. Enerjiye ulaşımın ucuzlatılması için uygulanabilecek devlet politikaları, sürdürülebilir olması da oldukça güçtür. Enerji yatırımlarını artırmayı hedeflemiş ülkelerin, gerek iç gerekse dış piyasaya yönelik yatırımlarını ve Ar&Ge çalışmalarını hızlandırmaları; endüstriyel enerji piyasasını güçlendirdiği, sürdürülebilir enerjnin altyapı alanlarındaki dönüşümüne yardımcı olduğu, ayrıca yeni dış satım ve pazar imkanı sağladığı bilinmektedir.[111]

Yatırımların koruma kapsamında değerlendirilmesinde en önemli gösterge de istihtamın ev sahibi ülkede güçlenmesi ve artmasıdır. Diğer enerji yatırımları hariç sadece yenilenebilir enerji yatırımları ABD'de 1 milyon kişiye yakın, Danimarka Krallığın'da en az 40 bin kişiye istihdam yaratırken; Norveç Krallığı gibi nüfusu az olan ülkelerde de

[109] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 74.
[110] Masdar Solar & Wind Cooperatief U.A. v. Kingdom of Spain, **ICSID Case No. ARB/14/1**, (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/cases/6608 (Erişim Tarihi: 19.06.2019).
[111] Peter D Lund, "Effects of Energy Policies on Industry Expansion in Renewable Energy", **Renewable Energy**, Y. 34, S. 1, (2009), 53-64, s. 63

Norveç borsasında 15 milyar € dan daha fazla devasa büyüklüğe ulaşan şirketler yer almaktadır. Bu bilgiler, çeşitli kaynaklara bakılarak güncellenebilir. Tahmini olarak en az değer alınmıştır. Bu konudaki verilere ulaşmak mümkündür ancak oldukça dinamik ve değişken olduğu için ekonometrik ölçümlerle açıklamak daha sağlıklı olur. Yenilebilir enerji yatırımları ve piyasalardaki parasal tutarı değişim göstermektedir. [112] Yenilenebilir enerji yatırımları, petrol ve doğal gaz yatırımlarıyla mukayese edilemeyecek kadar küçük gibi gözükse de ülke ekonomileri için oldukça büyüktür.[113] Enerji yatırımlarında Elektrik enerjisi üretimi oldukça ön planda tutulmaktadır. Enerji kaynağı olarak kullanılan rüzgar, hidro elektrik santralleri (HES), jeotermal ve fotovoltaik paneller (PV) güneş enerjisi ve çöp ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının, bulundukları coğrafya, zaman itibariyle kullanım ömrü ve ön çalışma süreci göz önüne alınmaktadır. Sistemin kapasitesi arttıkça GHG emisyonu artmakta buna karşın enerji kaynağının geri ödeme süreci azalmaktadır. Sürdürülebilir elektrik üretiminde öncelikle rüzgar ve küçük ölçekli hidro elektrik santrallerinin daha sonra da termal ve PV güneş enejisi sistemlerinin tercih edildiği görülmektedir.[114]

Yirminci yüzyılda yabancı yatırımcıların en fazla yöneldiği alanlardan biri, doğal kaynakların geliştirilmesi, petrol ve doğal gaz bulunup çıkartılması ve üretilmesi olmuştur. Bugün de petrol ve doğal gaz taşıma sistemleri, denizaltından uzun ve çok büyük maliyetleri barındıran önemli ekonomik yatırım faaliyetleridir ki ülkelerin ekonomilerinde canlanma ve istihtam yaratmaktadır.[115]

Uzun vadeli ve büyük ölçekli enerji yatırımları, hem ev sahibi hem yatırımcı devlet şirketlerinin gelişmesini ve ülkelerin ekonomik göstergelerini olumlu yönde etkiledikleri bilinmektedir. Bu gelişmeler artık uluslararası siyasi gelişmeleri de önemli ölçüde yönlendirmektedir. Bloklaşmalar ve ticari alanlarda kayda değer değişiklikler görülmektedir. Devletler arası ve kıtalar arası "North Stream 2" gibi 1222 kilometre uzunluğunda doğal gaz ve petrol taşıma projeleri, Rusya Federasyonu, İsveç Krallığı,

---

[112] Dr. Öğr. Uyesi Aziz Tamer Güler, Gişisel Görüşme, 2019
[113] Lund, **a.g.e.,** s. 54.
[114] Varun vd., s. 2716-2721)
[115] BP Türkiye, **Kariyer,** (Çevrimiçi) https://www.bp.com/tr_tr/turkey/hakk_m_zda/bp-tuerkiye/BTC.html, (Erişim Tarihi: 19.06.2019); Selman Ayan, "G-20 Süreci ve Aktif İstihdam Politikaları, Türkiye ve G-20 Ülkelerindeki Uygulamaların Değerlendirilmesi", (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi), Ankara, 2014, (Çevrimiçi) https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1526/selmanayan.pdf (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

Danimarka Krallığı, Finlandiya Cumhuriyeti ve Almanya Cumhuriyeti gibi bir çok devleti ilgilendirmektedir. En az 26 milyon konut tüketicisine ulaşabileceği öngörüldüğünde, böyle bir yatırımın; uluslararası yatırım hukuku ile korunabileceği savunulmaktadır. Aynı zamanda çok taraflı yatırım anlaşmaları kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir.[116]

Büyük kapasite ve sermaye gerektiren enerji yatırımları artmaktadır. EŞA kapsamında 2019 yılına kadar Avrupa Birliği ülkelerinin gerek doğal gaz yatırımları gerek yenilenebilir enerji kaynakları üzerinde yaptıkları Ruzgar Enerji yatırımlarının 2018 yılı sonu itibari ile 178.950 MW bir güce ulaştığı görülmektedir. Güneş enerji santralleri kapasitesi 7606.5 MW ile 122.3 TWh elektrik enerji üretimi sağlamaktadır.[117]

Enerji yatırımlarının sadece doğal gaz, petrol gibi klasik enerji kaynaklarıyla kısıtlı kalmadığını görülmektedir. Avrupa Birliği enerji politikalarının geliştirilmesinde önemli sonuçlardan bir olan EŞA'nın enerji yatırımlarında önemli rol oynadığı tartışmasızdır. Bu çok tataflı anlaşmayla çok daha fazla yabancı yatırımcı veya ev sahibi devlet çok yönlü enerji yatırımlarına girebilmektedir.

Avrupa Konseyinin 1990 Haziran ayında Dublin'de yapmış olduğu toplantıda, Doğu Avrupa'da ve dağılmış olan Sovyetler Birliği'ndeki ekonomik kalkınmanın enerji sektöründe yapılacak işbirliği ile hızlanarak ivme kazanabileceği vurgulanmıştı. Bu yaklaşım, Konsey tarafından olumlu kabul edilerek, Avrupa Topluluğu Komisyonu'nun söz konusu işbirliğinin nasıl yürütüleceğini araştırması istenmiştir. Şubat 1991 de Komisyon "Avrupa Enerji Şartı" kavramını önermiştir. Komisyonun önerisinin Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyinde tartışılmasını takiben, Avrupa Topluluğu, Avrupa Enerji Şartı üzerinde müzakereleri başlatmak üzere Doğu ve Batı Avrupa ülkelerini, Eski Sovyet Cumhuriyetlerini ve Avrupa dışı OECD üyelerini 1991 yılında Brüksel'de düzenlenen Konferansa çağırmıştır. Avrupa Enerji Şartı ile ilgili müzakereler 1991 yılında tamamlanarak, Enerji Şartı, 16-17 Aralık 1991'de Lahey'de toplanan Konferansta üyelerin imzaladığı Sonuç Bildirgesi ile kabul edilmiştir.[118] Bazı ülkelere Rusya Federasyonu,

[116] Nord Stream 2, **Construction,** (Çevrimiçi) https://www.nord-stream2.com/environment-permitting/permitting-overview/ (Erişim Tarihi: 19.06.2019).
[117] EurObserv'ER, **Photovoltaic Barometer 2019**, (Çevrimiçi) https://www.eurobserv-er.org/category/all-photovoltaic-barometers/ (Erişim Tarihi: 19.06.2019).
[118] International Energy Charter, **The European Energy Charter 1991,** (Çevrimiçi) https://energycharter.org/process/european-energy-charter-1991/ (Erişim Tarihi: 19.06.2019).

Beyaz Rusya gibi imzaladıkları halde kendi parlementoları onaylamadığından yürürlüğe girmemiştir.

1.3. Enerji Yatırım Sözleşmelerinin Çeşitleri

1.3.1. İmtiyaz Sözleşmeleri ve Üretim Paylaşım Sözleşmelerinin Değerlendirilmesi

Birinci Büyük Savaşın çıkma nedenlerinden en önemlisi; sömürgeleştirme ve enerji kaynaklarına hakim olma mücadelesinde pay kapmaktır. Savaştan hemen sonra ve sanayi devriminin de gelişme sürecini hızlandırmasıyla petrole olan ilgi ve ihtiyaç çok daha hızlı bir artış göstermiştir. Ortadoğu ülkeleri başta olmak üzere bazı zengin Afrika ve Güney Amerika ülkeleri topraklarındaki petrolün ve doğalgazın daha fazla tespiti, çıkartılması ve işlenmesi için, gelişmemiş ve eski sömürge devletleri, yatırımcılarına geniş çaplı imtiyazlar tanımışlardır. Bu ayrıcalığın tarafları; kamu hizmetinin görülmesini sözleşmeyle devreden kamu idaresine "imtiyaz veren" (le concédante), kendisine sözleşme ile kamu hizmeti devredilen kamu veya özel kişisi ise "imtiyaz sahibi veya imtiyazcı" (le concessionnaire) olarak adlandırılır.[119]

Petrol aranması, çıkartılması ve satılması da bir kamu hizmeti gibi düşünülmektedir. Ev sahibi devletin yapması ve kazanç sağlaması için yapılan bir faaliyet gerekliliğidir. [120]

Doğal gazın herhangi bir pazarı ve altyapısı olmadığı dönemlerde petrolün çıkartılması, işlenmesi ve gelişmesiyle birlikte, gaz da petrol gibi zaman geçtikçe ve kullanıldıkça önem taşımaya başlamıştır.[121]

İmtiyaz anlaşmalarında, özel şirketler; yabancı yatırımcılar, ev sahibi devlete veya o devletin başındaki yöneticisine bir imtiyaz ücreti ödemiştir. Bu ayrıcalığı temin edenler, geniş imtiyaz alanlarına sahip olmuşlar ve sonradan ürettikleri her varil petrol için ev sahibi devlete ödeme yapmıştır. Petrol kaynaklarının en yoğun olduğu Orta Doğu Bölgesi de Osmanlı Devleti hututlarında, enerji yatırımının oldukça fazla olduğu bir bölgede

[119] Chapus, 2001 s. 637, Foillard, 2008-2009, s. 279
[120] Chapus, 2001, s.637
[121] Reisman, Bishop ve Crawford, **a.g.e.**, s. 213.

savaştan önce de imtiyaz anlaşmaları yapılmıştı. Avrupa'da %4 civarında değişen kârlılık oranı, Osmanlı Devletinde tahminlerine göre %8-9'a kadar çıkabildiğinden ve belirli hizmet alanlarında imtiyaz almış olan yabancı sermaye, rekabet koşullarından uzak, rahat bir şekilde çalışabilmesi sayesinde Osmanlı Devleti kârlı bir yatırım ortamı sunmaktaydı.[122] Bu durum petrol bulunması ve çıkartılması için yapılan imtiyaz sözleşmelerinin de önem kazanmasının en büyük nedeniydi.

İmtiyaz verme şekli ve şartları bugün için gerek siyasi ve politik gelişmeler, gerekse ekonomik durumun farklılaşması nedeni ile ilk zamanlardaki anlaşmalardan oldukça farklı boyutlarda değerlendirilebilir. [123] Bu durumu daha sağlıklı kavrayabilmek için yirmibirinci yüzyılın (21. Yüzyıl) ikinci yarısındaki tarihsel ve siyasi gelişmeleri takip etmek gereklidir. Petrol şirketleri ile ev sahibi devletler arasındaki imtiyaz sözleşmeleri değişikliğe uğramıştır. Devletlerin kendi kaynaklarından daha fazla pay alabilmek için, üretim paylaşım sözleşmelerine ağırlık verildiği görülmektedir.[124]

Üretim paylaşım sözleşmelerinin temel niteliğinde ağırlık, daha çok üretimden sonraki süreçte yoğunlaşmaktadır. Enerji kaynağı; petrol veya doğal gazın sahibi, devlettir ancak yatırımcı şirket, giderleri ve riski kendi üstlenmekte, enerji kaynağının çıkartılması sorumluluğunu üzerine almaktadır. Kaynağın çıkartılıp değerlendirilmesi ile sözleşmenin ticari boyutları belirginleşmektedir. İlk başlangıçdaki enerji kaynağının satılması ve gelire dönüştürülmesi ile birlikte yatırımcı şirketin giderlerinin karşılanması amaçlanmaktadır. Daha sonraki üretim gelirleri devlet ile yatırımcı şirket arasında belirli oranlarda paylaşılmaktadır.[125]

Bazı şirketler son yıllarda sadece petrol bulmak ve sondaj yapmakta uzmanlaşmıştır. Bu şirketlerin faaliyet alanı petrolü veya doğal gazı tespit etmek ve çıkartmaktır. Ev sahibi devletler kendi topraklarında var olduğunu düşündüğü petrol ve doğal gazın tespiti ve çıkartılması için belli teknik bilgi ve donanıma

[122] Tan, 1967, s.325
[123] Reisman, Bishop ve Crawford, **a.g.e.**, s. 213.
[124] Kirsten Bindemann, "Production-Sharing Agreements: An Economic Analysis", **Oxford Institute for Energy Studies**, 1999, s. 1, (Çevrimiçi) https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/WPM25-ProductionSharingAgreementsAnEconomicAnalysis-KBindemann-1999.pdf (ErişimTarihi:27.06.2019)
[125] Reisman, Bishop ve Crawford, **a.g.e.**, s. 214

ihtiyaç duyduklarında "servise sözleşmeleri - service contract" veya "know-how" temin etmek için ortak şirket "joint venture" kurmuşlardır. Bu şirketlerin yaptığı harcamalar ile ilgili daha ayrıntılı ve teknik sözleşmeler de yapılmaktadır. Dünya çapında özellikle "joint venture" şeklinde ortak yatırım şirketleri enerji alanında bir çok faaliyette bulunmaktadırlar.[126]

Ortak girişim "joint venture" şirketleri belirli bir faaliyet alanı için kurulurlar. Bu teknik veya ticari boyutta olabilir. Enerji yatırımları için kurulan "ortak yatırım" şirketlerinin konuları başlıca; petrolün ve doğal gazın çıkartılması ve tahliyesi, nükleer santral kurulması, yenilenebilir ve geleneksel olmayan enerjiler, geleneksel hidro karbon enerjiler, kömüre dayalı elektrik enerji santralleri, suya dayalı elektrik enerji santralleri, enerji kaynağının taşınması ve dağıtımı, elektrik enerjisi dağıtımı ve doğal gaz arzı-satışı, enerji kaynağının boru ve deniz yolu ile taşımacılık, sıvılaştırılmış petrol gazı (LNG) petrol ve gaz ticareti, enerji pazarındaki değişim stratejisi, özelleştirme ve enerji kamu ve özel tüzel kişiliklerin yapılandırılmasıdır.[127]

Enerji yatırım sözleşmelerin türleri, son yıllarda klasik ve geleneksel enerji kaynağı üretimi ve enerji temin edilen yollarının çeşitlenmesiyle çoğalmıştır. İlk enerji kaynağının madenciliğin faaliyet alanına giren kömürün bulunması ve çıkartılması ile enerji yatırım sözleşmelerinin ilk şekli ortaya çıkmıştır. Kömürün bir enerji kaynağı olarak çıkartılıp değerlendirilmesi amacını hedefleyen anlaşmalardan en büyüğü, kuşkusuz Avrupa Birliği'nin kurulma sürecini etkileyen nedenlerden en önemlisidir.[128]

---

[126] Dentons, **Energy,** (Çevrimiçi) https://www.dentons.com/en/find-your-dentons-team/industry-sectors/energy, (Erişim Tarihi: 21.06.2019).

[127] Laf Sözlük, **Hidrokarbon kısaca nedir ne demektir?, Alifatik Hidrokarbonlar,** (Çevrimiçi) https://www.lafsozluk.com/2013/06/hidrokarbon-nedir-ne-demektir-anlami.html, (Erişim Tarihi: 20.06.2019).

[128] European Union, **EU Treaties,** (Çevrimiçi) https://europa.eu/european-union/law/treaties_en, (Erişim Tarihi: 20.06.2019); **Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu Kuran Antlaşma,** (Çevrimiçi) https://www.ikv.org.tr/images/files/A3-tr.pdf (Erişim Tarihi: 25.06.2019).

Diğer en büyük anlaşma da Atom Enerjisi Anlaşmasıdır. Amaç; nükleer enerji yoluyla elektrik enerjisi temin ederek bütün alanlarda kullanmaktır. BU anlaşma Atom Enerjisi Topluluğunun kurulmasını sağlamıştır. [129]

Avrupa Birliği, NAFTA, EFTA gibi anlaşmalar, tamamıyla devletlerin üst düzey katılımıyla sağlamaya çalıştıkları, bölgeselleşme ve bloklaşma hareketidir. İlk başlangıçta Avrupa Topluluğu anlaşmaları, ekonomik ve siyasi olarak incelendiğinde tamamıyla kömür ve nükleer gücün kullanılması ve tesisini amaçlamıştır. Enerji politikasının sadece bu iki büyük enerji kaynağı ile tahkim edilemeyeceği çok çabuk anlaşılmış ve petrol ve doğal gazın da enerji çeşitliliği ve verimliliğiyle ilgili çalışmalarda en önemli güç kaynağı olduğu ortaya çıkmıştır.

Enerji yatırım sözleşmelerinin konu ve faaliyet alanı açısından bazı yazarlar sadece üç katagoride değerlendirmişlerdir.[130] İlk sırada, tarihsel bir süreci göz önünde bulundurarak yapılan sınıflandırmada petrol arama ve üretim sözleşmeleri, ikinci sırada, gaz satım sözleşmeleri, üçüncü olarak da altyapı projeleri ile ilgili sözleşmeler gelmektedir.[131]

Son yıllarda enerji yatırım sözleşmelerinin sadece petrol ve doğal gaza endeksli olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Son yüzyılda daha farklı enerji kaynakları ortaya çıkmıştır. Yenilenebilir enerji kaynakları ve diğer alternatif kaynakların enerji yatırım sözleşmelerinde temeli oluşturması anlaşmaların içeriğini ve özelliklerini değiştirmektedir. Bunu serbest piyasada ve dünya çapında danışmanlık yapan, uluslararası tüzel kişiliklerin faaliyet alanlarını incelemek gerekmektedir.[132]

[129] European Comission, **Nuclear Energy,** (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/energy/en/topics/nuclear-energy (Erişim Tarihi: 20.06.2019).
[130] Cameron, **a.g.e.**, 2010, s. 36.
[131] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 77; Cameron, **a.g.e.**, 2010, s. 50.
[132] Dentons, **a.g.e.**

Enerji kaynaklarının değerlendirilmesi ve enerjinin elde edilmesi, kullanım alanlarının teknolojik değişimi sözleşmelerin de genel yapısını ve içeriğini değiştirmektedir.

1.3.2. İmtiyaz Sözleşmeleri

Ev sahibi devlet belli bir ücret karşılığı yatırım yapılabilecek petrol alanını yatırımcıya egemenlik hakkını devretme ilkesine dayalı bir anlaşmadır. Yatırımcıyı belli bir alanda enerji kaynağının çıkartılması ve üretilmesi konularında idari olarak yetkilendirilmesi sonucu, yatırımcı o bölgenin tüm haklarını ve imkanlarını kullanma hakkına sahip olur. Diğer bir açıdan ev sahibi devlet, belli bir ücret (royalty) karşılığı yatırımcıya bölgeyi ve yeraltı kaynağını devretmektedir.[133]

1.3.2.1. İmtiyaz Sözleşmelerinin Unsurları

İmtiyaz sözleşmeleri iki ve çok taraflı olarak ve yazılı olarak düzenlenmektedir. Mutlaka "imtiyazı veren" ve "imtiyazcı" olmalıdır. Bu yazılı olarak belirtilir. Aynı zamanda komisyoncular da bu anlaşmalarda yer alırlar.[134]

Sözleşmelerde konunun belirtilmesi şarttır. İmtiyazın konusu mutlaka kamu hizmetinin kurulması ve işletilmesi veya kurulmuş olan kamu hizmetinin işletilmesi olmalıdır burada işletilmesi istenen, enerji kaynağının bulunup çıkartılması ve kamunun yararına kullanılmasıdır.[135]

İmtiyaz sözleşmelerinde mutlaka ücretlendirme belirtilmekte ve "imtiyazcı " ödeyeceği vergi ve ücretin kendi imkanlarıyla sağlayacağı veya çıkartıp satacağı enerji kaynağının gelire dönüşmesiyle de ücreti ödeyebileceği belirtilmektedir. Sözleşmenin en önemli kısmı da kar ve zararın kime ait olduğunun vurgulanmasıdır. İmtiyaz'ın en önemli özelliğini oluşturan bu unsur, özel kişi imtiyazcının kamu hizmetini, kendi sermayesiyle, kar ve zararı yine kendi sermayesi üzerinde doğacak şekilde yerine getirmesini ifade eder.

---

[133] Mustafa Erkan, "Mitigating Political Risks for Transnational Energy Projects Through Contractual Mechanisms", (Doctoral dissertation University of Exeter), 2009, s. 8.
[134] Kemal Gözler, **İdare Hukuku,** Cilt II, Ekin Yayınevi, Bursa, 2003, s. 297.
[135] Türk Hukuk Sitesi, **Kamu İmtiyaz Sözleşmeleri,** (Çevrimiçi) http://www.turkhukuksitesi.com/ makale_916.htm. (Erişim Tarihi: 21.06.2019).

Söz konusu unsurdaki en önemli nokta, imtiyazcının kamu hizmetini gerçekleştirmek için kendi sermayesini kullanmasıdır. Bu durumda, devlet kredileri gibi girişimciye verilen kamusal desteklerin bu unsura aykırı olduğu düşünülebilir. İmtiyazı elde edenin finansal ve teknik imkanlarının üstlendiği işi yapabilecek kapasitede olduğu düşünülerek imtiyaz kendisine verilmiştir. Eski imtiyaz sözleşmelerinde devletin tek taraflı düzenleme ve değişiklik yapması için yasal düzenlemeler yoktu ancak artık bu durum ev sahibi devletlerin lehine tamamıyla değişmiştir.[136]

Siyasi ve politik değişiklikler imtiyaz sözleşmelerinin de değişmesine neden olmuştur. Bunun en büyük nedenlerinden biri ikinci dünya savaşından sonra çift kutuplu bir dünya oluşmasıdır. Sosyalist ülkelerin kendi doğal kaynaklarına sahip çıkmaya çalışması ve anti emperyalist akımların güçlenmesi en büyük etkenlerden biridir. Birleşmiş Milletlerde alınan kararlar da yatırımcının güçlü olduğu ve tek taraflı imtiyaz özelliği taşıyan anlaşmaların değişmesine neden olmuştur.

1.3.2.2. İmtiyaz Sözleşmelerinin Çeşitleri-Klasik ve Modern İmtiyaz Sözleşmeleri

İmtiyaz sözleşmeleri enerji kaynaklarının ve uluslararası enerji yatırım anlaşmalarının gelişmesiyle birlikte değişim göstermiştir. Klasik ve modern imtiyaz yaklaşımı olarak belirtilebilir ancak artık geleneksel imtiyaz sözleşmeleri geçtiğimiz yüzyılda modern imtiyaz sözleşmelerine dönüşmüştür. Geleneksel (Klasik) imtiyaz sözleşmesi, 1900 yılların başında Pers Hükümetinin bir İngiliz yatırımcıya verdiği petrol çıkartma ve satma imtiyazıyla şekillenmiştir. Bu tip anlaşmalar Osmanlı Devletinin gene bir İngiliz yatırımcı ile yaptığı anlaşma ile aynı özelliklere sahiptir.[137]

Geleneksel (Klasik) imtiyaz sözleşmelerinde süre çok uzun tutulabilmektedir. Bu süre bir asır olarak da tespit edilebilmektedir. Yapılan ve gerçekleştirilecek olan enerji

[136] Erkan, **a.g.e.**, 2009, s. 8.
[137] Ş. Volkan Ediger, **Osmanlı'da Neft ve Petrol**, Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim, 2003, s. 262; Hikmet Uluğbay, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petrolpolitik**, Ankara: De ki Basım Yayın, 2008. (İlgili kitapta Mezopotamya petrollerinin imtiyaz sözleşmeleri ve önemli ayrıntılar anlatılmıştır.); Martin Hunter ve Anthony Sinclair, "Aminoil Revisited: Reflections on a Story of Changing Circumstances", **International Law and Arbitration: Leading Cases from the ICSID, NAFTA, Bilateral Treaties and Customary International Law,** Cameron, 2005, s. 349.

kaynağının çıkartılması, taşınması ve satışı da dahil olmak üzere ev sahibi devletin hukuki yapısına göre de imtiyazcı ayrı bir statü kazanmış olduğundan, tüm yönetimsel ve idari süreci kendi istediği gibi yönetme hakkına sahiptir. Bu durumda ev sahibi devlet, en temel karar süreçlerlerinde bile söz sahibi değildir. Yatırımcı, sermaye gücüyle de kazancın tümüne hak kazanmaktadır. Kontrol edilemeyecek olan ne kadar petrolün veya doğal gazın üretilip satıldığı da devletin başka bir kaybı olarak ortaya çıkmaktadır. Yatırımcı burada sadece ton başına bir ödeme (royalty) yapmaktadır. Royalty, Birleşik Krallığın kraliyet mülkü olarak bilinse de daha sonra bir telif karşılığı veya verilen bir ayrıcalığın ücreti gibi yorumlanabilmektedir.[138]

Yapılan ödeme (royalty) karşılığında yatırımcı, imtiyaz bölgesi dahilinde petrol çıkartma, üretmek ve satma işinde bir tekel konumuna da geçmektedir. Bu durumda artık ev sahibi devlet üzerinde de bir nüfus etkisi yaratabilmektedir. Enerji gibi stratejik bir değerin kontrolünü eline geçirebilmek, geleneksel imtiyaz sözleşmeleriyle oldukça kolaylaşmıştır. Bu durum, petrol şirketlerinin enerji arz ve talebi kontrol altında tutabilme yetisini sağlamıştır. Ev sahibi devlet, kendi topraklarından çıkacak olan petrolün kontrolünü kaybettiğinden alacağı vergiyi de kontrol edememekte, fiyatlandırma ve pazarın özelliklerini yönlendiremediğinden şirketlerin insafına kalmıştır. [139]

Petrol çıkartma ve satma imtiyazını almış olan şirketler, faaliyet alanının kamulaştırılması, bölgeye getirilen makine ve tüm teçhizatın dış alım süresince gümrük vergilerinden muaf tutulması, diğer vergilerin de yok denecek az tahsil edilmesi ile ayrı ve çok üstün bir statü elde etmişlerdir. Petrol sektörünün diğer ekonomik alanlardan üstün ve ayrı tutulmasının en önemli nedeni sömürge güçlerinin ev sahibi devlet yöneticilerine yaptıkları ekonomik ve siyasi baskılardır. Bu durum büyük savaşların çıkma nedenlerinden en önemlisidir. Mecburiyetten kendini bu şirketlere kaptırmış ekonomik ve sosyal yönden zayıf toplumlar kendilerini kurtarabilmek için oldukça zorlu bir süreç yaşamışlardır. [140]

---

[138] ERCAN Metin, **Uluslararası Petrol Arama ve Üretim Yatırımlarının Yapısı ve Finansal Yönden İncelenmesi**, Ankara, Ocak-1996, S. 33, 61; Michael Seid, **Understanding Franchise Payments and Royalty Fees**, (çevrimiçi) https://www.thebalancesmb.com/what-is-a-royalty-fee-1350580 (Erişim Tarihi: 21.06.2019).
[139] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 208; El Chiati, **a.g.e.**
[140] Yalapan, **a.g.e.**, s. 4; Suleiman, **a.g.e.**, s. 2.

Geleneksel (klasik) imtiyaz sözleşmelerinin birkaç önemli belirgeci vardır. Gelişmemiş ülkelerin genel yapısına bakıldığında, sanayi ve ekonomik faaliyetlerden soyutlanmış, hakimiyeti kapsamında olan alanlarda kendi başına ayrı bir finansal sistem oluşmuştur. Yarı sömürge şirketleri çıkartıkları petrolün gelirini tamamıyla da kendi hesaplarına alabilmekdirler ve bundan ev sahibi devletin hiçbir kazancı olmayabilir. Bu durum ev sahibi devletin yasal formlarına uygun hale getirildiğinde arada bir sözleşme yapılmıştır ve tarafları bağlayan, başka bir yönüyle ev sahibi devleti bağlayan bir sözleşmedir. [141]

İkinci Dünya Savaşı sömürgeci ülkelerin büyük bir kısmı silinmiş veya güç kaybetmiştir. Bu durumdan dolayı, daha evvel sömürülmekte olan ülkelerin kendi petrollerine sahip çıkma fırsatı doğmuştur. İkinci büyük savaştan sonra, Dünya sahnesine çok daha kuvvetli bir nükleer ve ekonomik güç kabul edilen, sosyalist ve anti emperyalist ideoloji yapısını desteklediğini iddia eden Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği çıkmıştır. Bu gücün temsil ettiği politik görüş; tek taraflı petrol sözleşmelerinin sömürü düzenine hizmet edeceğini iddia etmekteydi. Yeni gelişmekte olan petrol ülkelerinin bazılarının sosyalist düzene geçmesi sonucu, geleneksel imtiyaz sözleşmeleri yerini daha farklı ve ev sahibi devletin çıkarlarına daha uygun, modern imtiyaz sözleşmelerine bırakmıştır. Bu ülkeler aynı zamanda silahlanmış ve sanayileşmiştir. Kendi yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip çıkma bilincini kazanmışlardır.

1950'ler sonrası, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi, ilk modern imtiyaz sözleşmelerinin başlandığı en önemli petrol üreticisi durumuna geldi. Bunun nedeni bir çok devletten güçlü olan, petrol şirketlerinin kurmuş olduğu bir denge söz konusuydu. Bu dengenin bozulmasını istemeyen bu güçlere karşı ilk kez petrol üreticisi bir devlet, dünya pazarındaki arz talep dengesini tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. [142]

İkinci Büyük Savaş sonrası, Birleşmiş Milletlerin etkinliğinin yoğunlaşması ile, uluslararası alanda faaliyetleri artmıştır. Birleşmiş Milletlerin çalışma prensibini ve temelini oluşturan insan hakları öncelik kazanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmesi de bu bağlamda önem kazanmıştır. Bunun için gerekli alt yapının oluşturulması gerekliydi. Daha önce yıllarda sömürülen ev sahibi devletlerin

[141] Smith, 1973, s. 228
[142] Yalapan, **a.g.e.**, s. 4.

kendi doğal kaynaklarına erişim hakkının hukuksal bir platformda güçlendirilmesi isteğiyle bazı kararlar alınmıştır. Bu kararların en önemlisi 1952'de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin özerklik kazanmasını, toplumların kendi kararlarını kendilerinin belirleme hakkını amaçlayan birçok yapısal temel nitelikli kararlar almıştır. Birleşmiş Milletlerin bu faaliyetleri; ekonomik açıdan zayıf olan ülkelerin siyasi ve ekonomik açıdan gelişmeye başlamalarını hedeflemiştir. 1958'de 1314 nolu karar ve 1961'de 1515 nolu kararlarla, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi bu bağlamda Doğal Kaynaklar üzerinde Daimi Egemenlik Hakkı olarak tanımlayıp 1962 yılında Genel Kurul'da kabul ettiği 1803 numaralı deklarasyon ile gelişmekte olan ülkelerin kendi doğal kaynaklarına ulaşım haklarını bir bakıma yasallaştırmıştır.[143]

Bu kararların temelinde doğal kaynaklara sahip çıkarak ekonomik refahın artması hedeflenmiştir. Doğal kaynakların devredilemez olduğu ve devlet toprakları dahilinde yaşayan toplumların faydasına kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Kaynakların tasarruf edilmesi, kullanılması ve bunu sağlamak için sermaye temin edilmesi ile birlikte uluslararası hukuk şartlarında hareket edilmesinin tüm tarafların lehine olacağı, yapılacak paylaşımın o devletin hukuk zeminine uygun olması gerektiği, her hangi bir kamulaştırma durumunda kamu yararına kullanılacak kaynakların bedelinin gene uluslararası hukuk çerçevesinde çözümlenmesi gerektiği belirtilmiştir. [144]

Aynı zamanda Egemen Devletler (Sermaye birikimini oluşturmuş gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler) tarafından veya onlar arasında serbestçe yapılan yabancı yatırım anlaşmalarına iyi niyetle riayet edilmesi istenmektedir. Devletler ve Miletlerarası örgütlerin harfiyen ve bilinçli bir şekilde halkların ve milletlerin doğal zenginlik ve kaynakları¸ üzerindeki egemenliklerine, şart'a ve bu kararda belirtilen ilkelere uygun şekilde saygı göstermeleri gerektiği belirtilmiştir. [145]

---

[143] Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komserliği, **General Assembly Resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962, "Permanent Sovereignty Over Natural Resources",** (Çevrimiçi) https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/resources.pdf (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

[144] Adelardus Kilangi, "Forthcoming Introductory", **Audiovisual Library of Int. Law**. (Çevrimiçi) http://legal.un.org/avl/ha/ga_1803/ga_1803.html (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

[145] Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü (Çevrimiçi) http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflisoz/bm/bm_33.pdf (Erişim Tarihi: 22.06.2019) s. 2

Birleşmiş Milletlerin bu kararıyla petrole ev sahipliği yapan ülke devletlerinin, devlet şirketlerinin veya devletin hissedar olduğu şirketlerin petrol çıkartma ve üretme konusunda daha etkin rol oynamaları da bu yıllardan sonra etkinlik kazanmıştır.[146]

1960 yılında Venezuella Cumhuriyeti'nin girişimiyle, 5 petrol ülkesi; İran Şahlığı, Suudi Arabistan Krallığı, Irak Sosyalist Halk Cumhuriyeti, Kuveyt Krallığı'in kurduğu OPEC'in (Petrol İhraç Eden Ulkeler Birliği) Birleşmiş Milletler kararlarıyla etkileştiği yatsınamaz. Bu kuruluşun petrol imtiyaz sözleşmelerinde, fiyatların belirlenmesinde oldukça önemli etkileri olmuştur.[147] 1973 yılında meydana gelen Yom Kippur, Arap-İsrail Savaşında bu açık olarak görülmüştür.

İmtiyaz sözleşmeleri bu yıllardan itibaren daha çok ekonomik kalkınma ve işbirliği anlaşmaları olarak adlandırılmaktadır. Bunun nedeni de imtiyazın tek taraflı bir kazanç olduğu düşüncesidir. Bu durum aynı zamanda enerji yatırım anlaşmalarında egemen ev sahibi devletin petrol ve doğal gaz kaynaklarının hakimi olması ve kendi hukuk düzeninde ve kendi yönetim kurallarının geçerli olduğu bir alanda ortaya konulacak olan faaliyetin daha farklı olduğu değerlendirilmektedir. Doğal kaynak geliri bir bakıma vergilendirilmektedir. Uretimden gelen gelir ve ürün satışının karı paylaşılmaktadır. Ev sahibi devlet hem gelirden pay almakta hem de satıştan vergi almaktadır. Faaliyet alanında kendi gayrimenkul hukuk, çalışma ve sosyal güvenlik hukuku, vergi hukuku etkin rol oynamaktadır. [148]

Modern imtiyaz sözleşmelerinde ev sahibi devlet, ülke petrolünün mülkiyet hakkına sahiptir. Doğal kaynağın paylaşımı konusunda taraflar arasında bir sözleşme vardır. Petrol veya doğal gazın çıkartılması, satış yönetimi ve denetimi tamamıyla devlet kurumlarının kontrolü altındadır. Sözleşme süresi kısa süreli ve petrol çıkartılan alan çok daha kısıtlı ve küçüktür.[149]

Modern imtiyaz sözleşmelerinde hak ve borçlar ekonomik ve sosyal şartlar değiştikçe, enerji pazar koşulları farklılaştıkça revize edilebilecek bir sözleşme süreci

[146] Frick, s.231
[147] Sornarajah, **a.g.e.**, 2010, s. 40.
[148] Victor Rodriguez-Padilla, "Sovereignty Over Petroleum Resources: The End of an Era", **Energy Studies Review**, Y. 3, S. 2, (1991), s. 1. (Çevrimiçi) https://energystudiesreview.ca/esr/article/view/237 (Erişim Tarihi: 22.06.2019).
[149] Smith, 2010, s.431, Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 82.

vardır. Aynı zamanda petrol ve doğal gazın çıkartılması veya yeni alanların açılması ile daha teknik boyutlarda değişiklikler ve ihtiyaçlar ortaya çıkabilir bu nedenle anlaşmaya daha başka ortaklar ve servis sağlayanlar girebilir bu durumda sözleşmenin şartları ve şekli değişebilmektedir. Tarafların anlaşma ve süreçe olan yaklaşımları farklılaşabilmektedir. İmtiyaz alan şirketler değişebilir veya başka bir ülkede gerçekleştirilen bir operasyondan etkileşen anlaşma değiştirilebilinir. Petrolün veya doğal gazın satıldığı ülkenin veya alıcının konumu ve şartları anlaşma sözleşmesinin değişmesine de neden olabilir. [150]

Klasik imtiyaz sözleşmelerine göre işletilmekte olan bir çok petrol ve doğal gaz tesisi, zamanla el değiştirmek ve modern imtiyaz sözleşmelerine göre tadil edilmek durumunda kalmıştır. Dünyadaki Siyasi ve ekonomik gelişmelerin neden olduğu bu değişiklik, ev sahibi devletlerin kendi doğal kaynaklarına sahip çıkma eğiliminden de etkilenmiştir. Zamanla bu tesisleri, devletin kendi şirketleri veya özel şirketler işletmeye başlamıştır. Bazı bölgelerde devletin mülkiyet hakkını elde edemediği durumlar da olmuştur. Daha önce yapılan eşit olmayan şartlardaki yapılan anlaşmalar ev sahibi devletin aleyhine de olsa siyasi ve ekonomik şartların etkisiyle yürürlükte kalabilmiştir. Ev sahibi devletler için kabul edilemez bir durum ortaya çıkmıştır. Eski imtiyaz yaklaşımını terk etmek isteyen ev sahibi ülkelerin temsilcileri ve yötecileri , kendi topraklarındaki petrolün gelirini o ülkenin halkına kazandırma istediğindedirler. Bu eğilimden dolayı, Dünya çapında varlığını sürdüren uluslararı pertol şirketleri, ev sahibi devlete üretim payı ve kar payı gibi kazancın paylaşımı olarak hak vermek zorunda kalmişlardır. Aynı zamanda bu alanlarda faaliyet sürdüren şirketler, kendi yönetim ve kontrol mekanizmalarına, faaliyette bulunduğu devletin temsilcilerini de alarak onların da söz sahibi olmalarını sağlamak mecburiyetinde kalmıştır. [151]

Devletlerin yönetim şekli demokratikleştikçe ve ülke toplumları kendi yaşadıkları topraklarda yer altı ve yer üstü zenginliklere erişmek ve sahip çıkma eğilimleri artıkça uluslararası hukuki yapı da değişiklik göstermiştir. Devlet egemenliği ve devleti

[150] Smith, s.228-229
[151] Henry Lee ve Dan Shalmon, "Searching for Oil: China's Oil Strategies in Africa", **China into Africa: Trade, Aid and Influence,** (2008), 109-136, s. 132.

yönetmekte olan hükümetlerin yönettikleri toplumlara karşı sorumlulukları arttıkça ekonomik açıdan zenginleşmek ve güçlenmek isteği de önem kazanmıştır.

1.3.2.3. Diğer Sözleşme Modelleri

Klasik ve modern imtiyaz sözleşmelerinin bir çok açıdan bakıldığında ortak özellikleri vardır. İmtiyazın bir ayrıcalık olduğu ve tek taraflı bir farklılık ve avantaj tanındığı kabul edilmektedir. Son yıllarda petrol ve doğal gaz üretim alanlarında çeşitlilik, yeni bulunan kaynaklar, geliştirilen enerji kaynağı tespit ve üretme teknikleri, deniz aşırı (off-shore) alanların büyümesi gibi bir çok nedenler girişimcilerin ve ev sahibi devletlerin enerji kaynakları üzerinde var olan etki rolünü değiştirmiştir. Ortak girişim ve üretim paylaşımı, sözleşmelerin hukuki olmayan bir açıdan bakılmasından ibarettir. Bu terimler ekonomik ve mali açıdan değerlendirilmektedir.[152]

Birleşmiş Milletlerin 1962 yılında aldığı 1803 Sayılı Doğal Kaynaklar üzerinde Daimi Egemenlik Kararı, bu yıllardan sonra yapılan sözleşmelerde, kontrolü ulus-devletin üstlendiği bir döneme girildiğini göstermektedir. Bu gelişme; ev sahibi devlete getirilen yabancı yatırım sermayesinin kontrolünü başka bir güce değiştirmiş değildir. Sadece ulus-devletin itibarını sağlamlaştıran bir yaklaşımdır. Devlet veya devlet şirketinin her ne kadar, petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde mülkiyet hakkı devam etse de, yatırımcı ve sermaye sahibi, işletmenin idari yapısında daha etkilidir.[153]

Klasik ve Modern İmtiyaz sözleşmeleriyle diğer sözleşme modelleri olan; Ortak Girişim, üretim Paylaşım Sözleşmeleri, Servis Sözleşmeleri – Hizmet Sözleşmeleri arasındaki fark daha çok hukuki nitelik olarak görülmektedir.[154]

Bu anlaşmaların içeriği ve genel değerlendirilmesinin sağlıklı yapılabilmesi için, sözleşme yapılan doğal kaynağın üretim yerine bakmak gerekir. Eğer petrol ve doğal gaz kaynağı üzerinde etki ve kontrol gücü zayıf, ekonomik olarak gelişmemiş olan ülkeler, yabancı sermayeyi çekebilmek için imtiyaz modelini tercih etmek zorunda kalabilirler. Diğer taraftan oldukça kuvvetli bir ekonomik ve siyasi kontrol mekanizmasına sahip,

---

[152] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 86.
[153] Walde, T.: The "Umbrella" Clause in Investment Commitments: Internatioanl Law Versus Contarcts Interpretation, Tex. Int'l L.J.,1996, Vol.31, s.215-236
[154] El Chiati, **a.g.e.**, s. 50.

yeterli ölçüde doğal kaynağa erişim ve üretim kapasitesi teknolojisini geliştirmiş, milliyetçi ağırlıklı ideoloji ile yönetilen devletler; petrol çıkartılması riskini şirketlere devrederek sadece üretim halinde kazancın paylaşılması veya vergilendirilmesine dönük "risk için servis sözleşmeleri " yapmaktadırlar. Diğer bazı ülkeler ise önemli petrol ve doğal gaz rezervlerini devreye sokabilmek ve üretimlerini daha da artırabilmek için üretim paylaşım sözleşmeleri yaparak faaliyetlerini sürdürmektedirler. [155]

Enerji yatırım sözleşmelerinde ev sahibi devletin ekonomik durumu da şartların belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Mali yapısı sağlıklı olan ve gelişmiş olan ülkelerde enerji yatırım anlaşmaları, ev sahibi devletin ağırlık istekleri doğrultusunda şekil bulmaktadır. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaptığı anlaşmalarda ise yatırımcının daha büyük avantajlar elde ettiği görülür. Bunun nedeni yapılan enerji yatırımlarında büyük boyutlarda kredi kullanımı ve devlet garantisidir. Kredi faizlerini ve yatırım maliyetlerini etkileyen önemli faktörler vardır. Ev sahibi ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sosyal ve siyasi durumdur. Ulkenin bulunduğu coğrafya şartları da en büyük etkenlerden biridir. Yatırımcı ve ev sahibi devlet için riskler büyüdükçe yapılacak olan enerji yatırımının maliyeti de artar.

1.3.2.3.1. Enerji Yatırımlarında Ortak Girişim Sözleşmeleri (Joint Venture)

Ortak girişim hukuki olarak iki veya daha fazla kişinin bir projenin, bir enerji yatırımının üstlenilmesi için bir araya gelmeleri ve bir anlaşmaya vararak bunu, somut bir sözleşmeye çevirmeleridir.[156]

Ortak girişim ikiden fazla kişiyle de kurulabilir ancak her hangi bir tüzel kişiliğe dönüşmesi zorunluluğu yoktur. Tüzel kişiliklerin birlikteliği de söz konusu olabilir. (partnership joint venture), hukuki bir yapı oluşturulup tüzel bir kişilik de (corporate joint venture) oluşturulabilir.[157]

Uluslararası yabancı yatırım sözleşmeleri arasında en fazla kullanılan sözleşme türüdür. İki veya daha fazla girişimci bir araya gelerek, sermaye, teknoloji, know-how ve

[155] Rodriguez-Padilla, **a.g.e.** s. 113.
[156] Nami Barlas, Adi Ortaklık Temeline Dayalı Sözleşma İlişkileri, 3.Bası, İstanbul, 2012, s. 277.
[157] Sornajarah, **a.g.e.**, 2010, s. 117.

insan gücünü birleştirerek bir yatırım faaliyetinde riskleri ve kazançları paylaşmak için sözleşme yaparlar.[158]

Petrol sektöründe devlet şirketlerinin kurulmasından çok daha önce iki veya daha fazla petrol şirketi, petrolün çıkarılacağı farklı bir ülkede ortaklık kurmaları; ortak girişim sözleşmelerine dayanıyordu. Osmanlı Devletinin sınırları içinde faaliyet gösterecek olan Türk Petrol Şirketi (Turkish Petrolium Company) Birinci Büyük Savaştan hemen sonra (Iraq Petrolium Company) adını almış olan şirket, Kuveyt Petrol Şirketi, İran petrol konsorsiyumu gibi oluşumlar ortak girişim için oluşmuş şirketlerdir.[159]

Aynı oluşumun tüzel bir kişilik oluşturmak ve şirketin hisselerini bir çok petrol şirketinin alması şeklinde kurulması da mümkündür. Arabian American Oil Company (ARAMCO) bunlardan en önemli örnektir. Bu tip şirketler II. Dünya Savaşından sonra devletler, kendi doğal kaynakları üzerinde hakimiyet kurmak istemişlerdir. Bunun sonucu; yeni kurulan devlet şirketleri, daha evvel kurulan petrol yatırım şirketlerine ortak olmuş veya yeni petrol şirketleri kurmuşlardır. Çıkartılan petrol bu ülkelerin gelirlerini artırmış, ekonomilerinin gelişmesini sağlamıştır.[160]

Büyük güç sahibi petrol şirketleri başlangıçta küçük devlet şirketleriyle veya kendisine ortaklık öneren yeni kurulan şirketlere mesafeli davranmışlardır. Gelen tekliflere kendilerine kapamışlar ve petrol ve doğal gaz pazarında söz sahibi olma ve pazarı yönlendirme güçlerini başkasına kaptırmamak ve bölüşmemek niyetlerini göstermişlerdir. Ancak petrol ve doğal gaz bulma ve çıkartma teknikleri geliştiğinden, bu konudaki know-how ve teknolojik bilgiler savaş sonrası ekonomik düzen yeni ve daha küçük şirketlerin pazara girmesini sağlamıştır. Küçük şirketler; yeni ortaya çıkan bazı bağımsızlık yanlısı ve kendi kaynağına sahip çıkmak isteyen devletler için fırsat olmuştur. Bu çıkar ilişkisi karşılıklı gelişmiş bu yolla devletler de kendi petrollerini çıkartmaya başlamışlar, enerji piyasalarında güçlenen pazarlık şansları, siyasi alanda da yer bulmuştur.[161]

---

[158] Hasan S. Zakariya, "New Directions in the Search for and Development of Petroleum Resources in the Developing Countries", **Vand. J. Transnat'l L.**, Y. 9, (1976), 545-588, s. 554.
[159] Zakariya, **a.g.e.**, s. 555.
[160] Talal Abdullah Al-Emadi, **The Renegotiating Clause in Petroleum International Joint Venture Agreements**, 2012, s. 4.
[161] Zakariya, **a.g.e.**, s. 556.

Ekonomik açıdan gelişmekte olan ve zor durumda olan ülkeler, bir yandan doğal kaynaklarına sahip çıkmak, hızlı bir şekilde kalkınma ve zenginleşmek amacıyla, bir çok küçük petrol şirketi ile anlaşma yapmaya başlamışlardır. Anlaşmalar daha çok operasyonu yöneten ve petrol ve gazın çıkartılmasını teknik açıdan üstlenen şirketlerle, devletin kurduğu şirketler arasında katılım ortaklığı şeklinde gerçekleşmiştir. Burada ev sahibi devletin amacı, daha çok yer altı kaynağına sahip çıkmak, kontrol etmek ve gelire dönüştürmektir. Topraklarındaki petrolün çıkartılması, yönetimi ve pazarda değerlendirilmesi tekniğini profesyonel şirketlere bırakmaktadır.[162]

1950'li yılların sonundan itibaren, oluşan iki kutuplu dünyada, sosyalist ve milliyetçilik akımlarının etkisi altında kalan ülkeler enerji yatırım politikalarını değiştirmeye başladıkları görülmektedir. Bunun nedeni, daha önceki yıllarda petrol gelirlerini, imtiyaz sözleşmelerinden dolayı büyük şirketlere kaptırmış olmalarıdır. Katılım ortaklıkları, ev sahibi devletlerin lehine görülmektedir. Katılım ortaklıkları daha çok ortak girişim sözleşmelerine dönüşmüştür. İlgili devlet şirketleri; petrol ve doğal gazın bulunması, üretilmesi ve satılmasında söz sahibi olmak kendilerine çalışabilecek personeli eğitmek ve teknoloji transferi yapabilecek bir seviyeye ulaşmak istemişlerdir. Ev sahibi devletler, enerji sektöründen gerekli olan teknik bilgi ve deneyime sahip olmak ve insiyatifi ele geçirmek istemişlerdir. Bunun en etkili yolu da, ortak girişimde taraf olan devlet şirketlerinin, petrolün veya doğal gazın çıkartılması operasyonlarında çalışan kendi kalifiye elemanlarının deneyim kazanmasıdır. Böylelikle başka enerji kaynaklarının değerlendirilmesi sürecinde daha donanımlı olmayı hedeflemişlerdir. Başka bir açıdan değerlendirildiğinde, Ortak girişim sözleşmeleri; hem yeni şirketlerin gelişmesini hem de millileştirme maliyetlerinin ortadan kalkması için alternatif olarak görülmüştür[163]

Katılım anlaşmaları, mevcut olan imtiyaz sözleşmelerinden kurtulma fırsatı olmuştur. Ortak girişim sözleşmeleri bir bakıma katılım anlaşmasıdır ancak, yatırımcı şirket petrol ve doğal gaz çıkartılmadan tüm riski üstlenmektedir. Tüm giderleri karşılar ve gerekli altyapıyı sağlar. Ev sahibi devlet ise başlangıçta risk almaz, daha gerçek bir yaklaşımla alamaz. Çünkü zaten gelişmekte olan ülkeler bu tip anlaşmalara meyil göstermişlerdir. Yatırımcı şirket enerji kaynağı çıkartıldıktan sonra ticari boyutlarda

[162] Al-Emadi, **a.g.e.**, s. 8.
[163] **a.g.e.**

satışların başlamasıyla tüm harcadığı ve ortaya koyduğu giderleri tahsil eder. Bir bakıma küçük şirketlerin büyümesi ve petrol piyasasına girmesi böyle olmuştur. Ticari faaliyetle giderlerin paylaşılması da söz konusudur. Devlet çıkartılan kaynağın satışından sonra geliri şirkete mahsup eder. Ancak ev sahibi devletin sontaj giderlerinden muaf tutulduğu da mümkündür. Bu ayrıcalık, bazı ülkelerle yapılan enerji yatırım sözleşmelerinde belirtilmiştir.[164]

Enerji kaynağının bulunup çıkartılmasından önce yatırım şirketi sontaj çalışmasını sonuçlandırıp kaynağın çıkartılması ve satışının yapılmasıyla veya petrolün daha önceden bulunup ticari bir faaliyete dönüşmesiyle, devlet şirketi ile yatırım şirketi veya şirketleri ortak bir tüzel kişi oluştururlar. Her ortaklıkta bir tüzel kişilik oluşmayabilir de, ancak işlerin daha sağlıklı denetimi açısından ayrı bir tüzel kişilik oluşması daha kontrollüdür. Tüzel kişiliğin hisse payları yarı yarıya olursa karar almada ortaklar yarı yarıya hak sahibidir. Anlaşma şartları farklı ve başka bir boyutu ile değerlendirildiğinde; sermaye daha az olan tarafın, kardan daha az faydalananın karar sürecinde daha etkin olma imkanı verilmiştir. Sermaye ile ters orantılı olarak özellikle devlet şirketinin sermayesi az ise ve gelirden daha az pay alıyorsa, şirket kararlarında veto etme hakkı tanınmıştır. Bu durum bir bakıma ev sahibi devletin elini güçlendirmekte ve itibarını sağlamaktadır.[165]

Son yıllarda ortak kurulan şirket sermayeleri daha çok devlet şirketlerinin hisseleri daha fazladır. Hatta %75 e kadar çıkabilmektedir. Genellikle de %51 hisse artık devlet şirketlerinindir. OPEC kurucusu olan ve dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz üreticilerinden biri olan Venezuela Cumhuriyeti, devlet şirketlerinin oranları her zaman yüksek olmuştur. Sonunda da 1976 yılından itibaren millileştirmeye gidilmiştir.[166]

Ortak girişim sözleşmelerinde, petrol yatırım şirketlerinin ayrıcalıkları ve yetkileri, imtiyaz sözleşmlerinden çok daha sınırlıdır. Devlet şirketlerinin en az %51 hisse ile söz sahibi olduğu ortaklıklardır. Devlet şirketi karar almada ve uygulamada, yatırım şirketinden çok daha ayrıcalıklara sahiptir. Hatta tüzel kişiliklerin yönetim kurulları

---

[164] Maniruzzaman, **a.g.e**., 1993, ss. 211-212; Yalapan, **a.g.e.**, s. 7.
[165] Zakariya, **a.g.e.**, s. 557.
[166] Hassan Z Harraz, **Types of Int. Petrolium Contracts,** 2013, s. 5, (Çevrimiçi) https://www.slideshare.net/ReadingLLMlegaleagles/llm-university-of-reading-2013-15712886?from_ action=save. (Erişim Tarihi: 25.06.2019).

devlet kurumlarının ve hükümetlerin kontrolündedir. Yabancı şirketler genelde mensup oldukları devletlerin çıkarlarına göre hareket edebilecekleri endişesi hakim olduğu için, ev sahibi devletin menfaatleri ön planda tutulmaktadır.[167]

Enerji yatırımı amacıyla yapılmış olan Ortak Girişim Sözleşmelerinde, doğal kaynakların bulunması faaliyetinde, her sontaj çalışmasının sonucu başarılı olmayabilir. Petrol yeteri kadar çıkmayabilir. Devlet belirlediği lisansı iptal edebilir veya sözleşme süresi bitebilir.[168]

Yabancı bir ortakla hareket etmenin bazı avantajları vardır. Uluslararası Petrol Şirketleri (IOCs) çok uluslu ve Pazar ağları geniş, profesyonel yapıları vardır. Ev sahibi devletler uluslararası pazarlara bu şirketlerin aracılığıyla girebilirler. Bu durum petrol satışından, Ortak Girişim (Joint Venture) hisselerinin satışına kadar çok boyutlu bir ticaret ağıdır. Devlet şirketleri uluslararası borsalara ve fonlara erişmekte bu şirketleri kullanabilir. Ortak girişimin enerji kaynağı üretme süreci daha çok kaynağın rezervlerine bağlıdır ve 20-30 yılı geçebilir. Aynı ortaklık başka alanlarda da sontaj çalışmaları yapabilir eski veya verimsiz olarak değerlendirilen petrol veya doğal gaz alanları terkedilebilinir. Ortak Girişim sözleşmelerinde her ne kadar gelirin ortak paylaşımı söz konusu olsa da, vergilendirme aşamasında devletin ve hükümetlerin vergiye ulaşma politikaları değişmektedir. Vergilendirme artıkça yabancı yatırımcının geliri azalmaktadır. Her ne kadar devlet şirketi kazancın yarısını alsa da, devlet vergi yolu ile, yatırımcı şirketin gelirini %25 hatta %20 oranlarına kadar azaltmaktadır.[169]

Ortak girişim sözleşmelerinin yapısal olarak farklılık gösterdiği durumlar vardır. Sözleşmenin sermaye katılarak veya sermaye katılmadan bir ortak girişim söz konusu olabilir. Kuruluş aşamasında sermayeye katılımlı ortak girişim (equity joint venture) ve sözleşmesel ortak girişim (contractual joint venture) olarak petrol ve doğal gaz enerji yatırımlarında en önemli iki anlaşma metodudur.[170]

---

[167] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 92.
[168] Zakariya, **a.g.e.**, s. 558.
[169] Int. Chamber and Commerce of Met. Montreal, Joint ventures and partnering, (Çevrimiçi) https://www.infoentrepreneurs.org/en/guides/joint-ventures-and-partnering/ (Erişim tarihi: 15.08.2020)
[170] Baker & McKenzie, Equity Joint Ventures legal Status, (Çevrimiçi) https://www.bakermckenzie.com/-/media/files/insight/publications/2017/doingbusinesschina/equity-joint-ventures.pdf?la=en (Erşim Tarihi: 15.09.2019); Zakariya, **a.g.e.**, s. 560.

Petrol ve doğal gaz üretimi ve diğer ticari faaliyetleri için oluşturulan şirketlerde; sermayeye katılımlı ortak girişimde, ev sahibi devletle yabancı yatırımcı şirket arasında istekleri ve beklentileri nispetinde ortaya sermaye koyarlar. Bu şirketin faliyet alanı dünyanın farklı bölgelerinde de olabilir. Şirket genelde ev sahibi devletin ticaret hukuku normlarına göre kurulur. Şirket kurulduğu ülkede var olan vergi ve ticaret kanunlarına göre faaliyet gösterir. Petrol ve doğal gaz ile ilgili tüm alanlarda çalışabilir ve kendi amortisman varlıklarını oluşturur. Kendi yönetiminin alacağı kararlarla isterse hisse senetleri ile milli ve uluslararası borsalara da hisse senedi ihraç edebilir. Bir ticaret şirketinin yapabileceği tüm alanlarda faaliyette bulunabilir. Amacı; kazanç elde etmek ve bu kazancın vergi olarak bulunduğu devlete vermektir. Bu tip şirketlerde yönetim kurulu başkanları ev sahibi devletin belirlediği kişilerdir. Genel müdür ve diğer idari personel yabancı yatırım şirketinin atayacağı kişiler olabilir.[171]

Günümüz uluslararası devlet katılımlı şirketlerde; CEO (Chief Executive Officer) üst düzey yöneticilerin seçiminde, sektörü iyi bilen kişilerin seçilmesine dikkat edilmektedir. Bu; sadece şirketin kazancının daha iyi seviyeye getirilmesi için yapılacak tercihlere bağlıdır. Personel ve diğer teknik yönetim aşamasında şirket kendi kurallarına ve yönetim kurulu kararlarına göre hareket eder. Ortakların şirketteki payları eşit ise veya eşite yakın ise, kazançtan da ortak pay alırlar. Şirket, yıllık finansal durumuna göre kazancından devlete gerekli olan vergiyi ödedikten sonra kar paylaşımı söz konusu olabilir. Aynı durumda şirket kazancının bir kısmıyla sermaye artırımı da yapabilir. Sermaye katılımı olarak oluşturulan ortak girişimde, çıkarılan petrol veya doğal gaz üzerinde ortak hak sahibi olunsa bile, yatırımın ciddi riski ve tehlikesi yabancı iştirakcidedir.[172]

Sözleşmesel ortak girişimde petrol ve doğal gaz üretimi faaliyetini yapan ayrı oluşturulmuş bir tüzel kişilik değildir. Herhangi bir vergi mükellefiyeti yoktur. Ev sahibi devletin ticari hukuk normlarından farklı bir yapıdadır. Taraflar kendi ekipman, teçhizat ve tüm amortisman değerlerinin sahibi kendileridir. Petrolün veya doğal gazın

[171] **a.g.e.**, s. 564.
[172] Maniruzzaman, **a.g.e**., 1993, s. 212.

çıkartılması için gerekli mali kaynakların ortaklaşa bulurlar ve çıkartılan enerji kaynağına da ortaklaşa bölüşürler.[173]

Sözleşmesel ortak girişimin kurulmasını en çok isteyen taraf ev sahibi devlettir. Ev sahibi devlet üzerinde operasyon yapılan enerji kaynağının sahibi ve kontrol edenidir. Bu tarz anlaşmalar, yabancı yatırımcının enerji kaynağında egemen güç olmasını engellemek için yapılır. Ev sahibi devlet, petrol ve doğal gaz alanlarında, kaynağın üretilmesi ve çıkartılmasında kendi personeliyle fiili olarak yer alır. Bu durumda enerji kaynağı üretiminde tecrübe edinir ve diğer başka operasyonlarda da kendi başına hareket edebilme yeteğini kazanır.[174]

Ortak girişim modelinin gelişim nedeni, hem imtiyaz sözleşmelerinden kaçınan ev sahibi devletlerin talepleri, hem de petrol ve doğal gaz piyasasına girmek veya daha başka pazarlara açılmak isteyen enerji yatırım şirketlerinin istekleridir. Bu şirketler kendi enerji kaynağına sahip olmak, kendi personelini eğitmek ve kendi teknolojisine sahip olmak isteyen devletlere imkan sağlamışlardır.[175]

Ortak girişim modeli daha çok yabancı yatırımcı ve yabancı sermayeye açık ev sahibi devletlerin seçtiği sözleşme şeklidir. Ekonomik açıdan taraflar eşit hareket etmek ve üretimden eşit pay almak isterler. Ev sahibi devletin avantajı büyüktür; bir yandan ciddi miktarda vergi alır diğer taraftan da ortak olduğu şirkette kar payı sağlayabilmektedir. Son yıllarda özelleştirmenin etkili olduğu ülkelerde bu durum değişmektedir. Çok uluslu sermaye grupları devletin üretimden pay almasını engellemek için ev sahibi devletlerin şirketleri özel sektöre devretmesi gerekliliğini baskılamaktadır. Birçok gelişmekte olan ülke elinde bulundurduğu ve katılım sağladığı enerji yatırım şirketlerini özel sektöre ve şahıslar satmak zorunda kalmıştır. Kazancını daha çok vergi tahsilatı ile temin edebileceğini hesaplamaktadır.

---

[173] Zakariya, **a.g.e.**, s. 551; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 95.
[174] Abul F.M. Maniruzzaman, "The Pursuit of Stability in International Energy Investment Contracts: A Critical Appraisal of the Emerging Trends", **Journal of World Energy Law and Business**, Y. 1, S. 2, (June 24, 2008). 119-155, (Çevrimiçi) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1338053 (Erişim Tarihi: 25.06.2019).
[175] Al-Emadi, **a.g.e.**, s. 8.; Maniruzzaman, **a.g.e.**, 2008, s. 121.

1.3.2.3.2. Enerji Yatırım Anlaşmalarında Üretim Paylaşım Sözleşmeleri (Production Sharing Contracts – PSCs)) veya (Production Sharing Agreements - PSAs) ve Mali Yapısı

İkinci Büyük Savaştan sonra, Ortadoğu'da ve Asya'da yerleşik petrol ve doğal gaz bakımından zengin ülkeler; sahip oldukları enerji kaynaklarını değerlendirmek için imtiyaz sözleşmelerini tercih etmiyorlardı. Kendileri için daha uygun gördükleri Ortak Katılım Anlaşmalarıydı.(Joint Venture). İlk kez üretim paylaşım anlaşması Endonezya'da görüldü. Bu tip anlaşmaları başlatan tercih eden ülkelerin ortak amacı kendi doğal kaynaklarına mümkün olduğunca sahip çıkmak ve daha verimli şekilde değerlendirmektir. 1950'li yıllardan sonra dünyanın bir çok bölgesinde, eski yıllara göre şartları daha değişik olan enerji yatırım anlaşmaları yapılmaya başlandı. 1960'lı yıllardan sonra enerji kaynağına sahip devletler kontrol ve insiyatifi daha çok kazandılar. Uretim Paylaşım Sözleşmelerinde enerji kaynağının mülkiyeti devletindir, ancak bir kısmı yatırım gücü ve teminatı olarak ilgili yatırım şirketine devredilmiştir.[176]

Ortak üretim sözleşme modeli, uluslararası hukukun gelişmesi ile güç dengesinin değiştiğini gösteren en önemli göstergeçtir. Birçok devlet egemenlik haklarının ayrıcalığı ve uluslararası hukukun verdiği güçle kendi anayasalarını yaparken, temel bağımsızlık ilkesini hedef olarak görmüştür. Enerji kaynaklarının değerlendirilmesi için yapılan çeşitli anlaşmalar, ülkelerin bu gelişimine ve enerji politikalarına dayanılarak işlev kazanmıştır.[177]

Endonezya ilk bağımsızlığını kazanan petrol devletlerinden biridir. Bu ülkedeki milliyetcilik akımları doğal kaynakların millileştirilmesini destekliyordu. Fakat enerji yatırımları gibi çok büyük sermaye gerektiren ekonomik faaliyetlerde mutlaka bir ortaklık kurmak zorunluluğu vardır. Milliyetcilik ve diğer ulusal politikaların sinerjisi ile enerji yatırım stratejisi birbiriyle örtüşmemektedir. Böyle politikaları izleyen devletlerin kendi enerji kaynaklarını değerlendirmeleri için en uygun anlaşma şekli, üretimde ortaklık sözleşmeleridir. Endonezya bir bakıma milli enerji politikasını bu tip sözleşemeler üzerine inşaa etmeye başlamıştır. Aynı zamanda Güney Amerika ülkeleri de (Peru

[176] Sornarajah, **a.g.e**., 2010, s. 40.
[177] Sornajarah, **a.g.e.**, 2010, s. 41.

Cumhuriyeti, Şili Cumhuriyeti, Arjantin Cumhuriyeti, Brezilya Federal Cumhuriyeti) üretim ortaklığına dayalı enerji yatırım anlaşmalarını tercih etmektedirler.[178]

Uretim paylaşım sözleşmelerinin temelinde, yabancı yatırımcı ile ev sahibi devlet arasında doğal enerji kaynağının bulunması, sondaj yapılması ve çıkartılmasını hedefleyen bir anlaşma yapılır. Bu sözleşmelerde doğal kaynağın bulunması ve geliştirilmesi lisansı yatırımcı şirkete veya birlik (ortaklık) şirketlerine verilir. Yatırım yapılacak alanda petrolün veya doğal gazın bulunması riski ilgili yatırım şirketinindir. Yatırımcı şirket gerekli finansal desteği, teknoloji ve know-how kullanarak kaynağın bulunmasını temin etmek zorundadır. Faaliyet sonucunda çıkartılan petrolden bir pay alma hakkına sahiptir. Yapılan sözleşmeler şu görülmektedir ki; enerji kaynağı üretimi (petrol veya doğal gaz) sonucunda ortaya çıkan petrolün veya doğal gazın yıllık mali bildirimi yapılmaktadır. Uretim akış çizelgesinde- raporunda (Flow chard) üretilen petrolün ilk başlangıçta %10 devlete ödenen (Royalty) bir bakıma vergidir. En fazla %50 geçmeyecek oranda sontaj ve başlangıçtan itibaren hesaplanan %33.3 oranında yatırım şirketinin giderleri, genel olarak kabul görmüş olan geriye kalan kazancın %60 oranı devlete, %40 oranda yatırım şirketine ödenmektedir. Bu gelirden yaklaşık olarak %30 oranında her iki taraftan da ev sahibi devletin vergi kurumlarına vergi ödenmektedir. Bütün bu hesapların sonucunda yatırım şirketinin eline %24 lük bir kazanç, devlet şirketinin eline de %76 lık bir kazanç geçtiği görülmektedir.[179]

Enerji yatırım anlaşmalarında temel olarak Petrol ve doğal gaz kaynaklarının mülkiyeti ev sahibi devlete aittir. Ancak bu kaynakların bulunması ve üretilmesi önemli bir know-how ve sermaye gereksinimi olan girişimlerdir. Uzun vadeli ve maliyetli yüksek yatırım isteyen işlerdir. Mali kaynakları ve teknik uzmanlığı elinde tutan enerji yatırım şirketleri gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler için tercih sebebi olmuşlardır.[180]

Enerji yatırım faaliyetinde, devletle sözleşme yapan taraf, bir yabancı şirket, bir kaç yabancı şirketin oluşturduğu konsorsium olabilir. Bu oluşum petrolü veya doğal gazı üretir ve pazara sunar. Elde edilen kazançta, devletle bir ücret (royalty) vermek

[178] Philip R. Weems ve Scott C. Craig, "Production Sharing Contracts (OGEL Special)", **Oil, Gas & Energy Law**, S. 1. 2005, s. 1. (Çevrimiçi) https://www.ogel.org/production_sharing_contracts_special.asp. (Erişim Tarihi: 26.06.2019).
[179] Bindemann, **a.g.e.,** ss. 48-58.
[180] Al-Emadi, **a.g.e.**, s. 8..

durumundadır. Ancak bu ücreti anlaşmanın özelliklerine göre ödemek zorunda olmadığı sözleşmeler de mevcuttur. Kazancın paylaşımı veya başka tür vergilendirmeler olabilir ancak her zaman şirketin devlete ücret ödeme geleneği yoktur. [181]

Enerji yatırımlarında üretim paylaşım sözleşmelerinin en önemli unsurlarından biri de bir süreliğine vergi mükellefiyetidir (Tax Holidays). Ev sahibi devlet hükümetleri, ülkeye daha fazla yatırım çekebilmek, daha fazla üretim ve pazar payını artırabilmek isteğindedirler. Bunun için ilgili ülkenin doğal kaynaklarının üretimine talip olan yabancı şirketler (FOCs) kazançlarının daha fazla ve verecekleri verginin daha az olmasını talep ederler. Vergi mükellefiyeti- vergi ayrıcalığı (Tax Holidays) genel olarak beş yıllığına sözleşme koşullarında değerlendirilebilir. İlk beş yıl yatırım şirketi vergi vermez. Vergi ayrıcalığı petrol üretiminden önce başlamaz. Petrol üretiminin başlamasıyla, ilk iki yıl vergi ayrıcalığında önemli bir süreçtir. Devlete verilen ücret (royalty) bir çok vergi ayrıcalığı ile üretim yapan sözleşmelerde de geçerldir. Yabancı şirket vereceği ücretden de muaf tutulabilir.[182]

Enerji yatırımının vergilendirme ve ücretlendirme şartları, yapılan sözleşmelerin özelliklerine göre değişmektedir. Vergi ayrıcalığı tanınmayan durumlarda, üretim kapsamında ödenen ücret (royalty), gider payı, kazanç payı, gelir vergisi gibi çok değişik farklı göstergelerden farklı olarak, petrol arama, sondaj, üretim süresi, yükümlülükler, devletin üretim faaliyetindeki işlevi, çalışma programları, petrolün veya doğal gazın fiyatlandırılması, pazarlanması, extra olarak ortaya konulan ikramiyeler ve devletin aldığı üretime endeksli ikramiyeler (Bonuses), uyuşmazlık ve tazminat konuları her sözleşmenin kendi iç dinamiğine göre şekillenmektedir.[183]

İkramiyeler (Bonuses) üretim paylaşım anlaşmalarında (PSAs) ev sahibi devlet için önemli bir gelir kaynağıdır. Bu kaynağın amacı petrol veya doğal gaz üretiminin daha etkin ve sürekliliğini temin etmek ve üretim şirketinin daha çok üretim yapmasını sağlamakttır. Örneğin; devlet ilk 20.000 varilde aldığı verginin aynısını ikinci kez 40.000

[181] Bindemann, **a.g.e.,** s. 14.
[182] **a.g.e.**, s. 53.
[183] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 213; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 99.

varil üretimde almaktadır. Bu sözleşmelerin şartlarına göre ve pazarın durumuna göre değişmektedir. [184]

Diğer önemli bir unsur da bu tip sözleşmelerde; üretilen petrolün veya doğal gazın bölgesel ve yerel (Domestic) pazarların ihtiyaçlarını karşılamak için üretilme zorunluluğudur. Yabancı yatırımcı (FOCs), devletin kendi iç piyasasında var olan enerji ihtiyacını karşılamak için yatırım yapmak istediğini önceden bilir. Bu ihtiyacı karşılamak için yatırım yapacağını ve ilgili ev sahibi devletin eğer rafineri ve anlaşmalı petrolün işleneceği tesisleri varsa oraya teslim amacıyla üretim yapar. Satış ve teslim koşulları iç pazara endeksli olarak belirlenir.[185]

Uretim paylaşım anlaşmaları, yabancı petrol şirketine tanınan ayrıcalıklar daha önceki yıllarda yaygın olarak tercih edilen imtiyaz sözleşmelerini anımsatsa da tamamıyla gelirin paylaşımı (profıt sharing) koşullarına dayalıdır. Anlaşmaların temel niteliği; petrolün mülkiyetinin yabancı yatırımcıda olmadığı anlaşmalardır. [186]

İthalat (dış alım) ve İhracat (dış satış) faaliyetleri de sözleşmelerin iç yapısında yer almaktadır. Yabancı şirket bir çok makine ve techizatın ithalinde ev sahibi devletin ithalat mevzuatına göre hareket etmek durumunda kalabilir. Vergilendirme ve gümrük işlemlerinde şirkete bazı ayrıcalıklar tanınabilir. Gene aynı şekilde, dış satım için de ayrı bir yaklaşım söz konusu olabilir. Bütün ayrıntılar, devlet erkini idare eden hükümetlerinin enerji ve yatırım politikalarına göre şekillenmektedir.[187]

Üretilen petrolün ve yer altındaki kaynakların mülkiyet hakkının tamamıyla ev sahibi devletin kontrolüne bırakılması, milliyetcilik akımlarının baskın olduğu ilk yıllarda, bir çok geleneksel imtiyaz sözleşmesinin şartlarından farklı olsa da ev sahibi devletlere herhangi bir avantaj sağlamadı.[188] Bunun en iyi örneği Endonezyadır. Ülkede teknoloji ve kalifiye petrol uzmanı olmadığı için petrolün üretimi, beklentilerin dışında kaldı. Endonezya formalite olarak bile yabancı şirketlerin petrol üzerindeki kontrollerini

[184] Bindermann, **a.g.e.**, s. 16.
[185] Bindermann, **a.g.e**., s. 78.
[186] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 214.
[187] Bindemann, **a.g.e.,** s. 15.
[188] El Chiati, **a.g.e.**, s. 57.

sınırlama ve kontrol etme kabiliyetini kazanamadı. Eski imtiyaz sözleşmelerindeki anlaşma şartları kağıt üzerinde olmasa da fiili olarak devam etti.[189]

Bir çok değerlendirme ve akademik yaklaşım açısından üretim paylaşım sözleşmeleri ile imtiyaz sözleşmeleri arasında çok büyük bir fark olmadığı düşünülmektedir.[190] Üretim paylaşım sözleşmeleri ile imtiyaz sözleşmelerinin arasındaki sembolik farklılıkların, sömürge döneminin istenmeyen yaklaşımını örtmek için kullanılan politik bir yaklaşım olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. [191]

İmtiyaz sözleşmelerinde; imtiyaz alanı sözleşmenin kapsamında ve ona bağımlı bir şekilde devletin hukukundan bağışık ve ayrıcalıklı olması ile üretim paylaşım sözleşmelerinde de devletin bazı vergi ve mali hukuk kurallarının yaptırımının dışında bırakılması da bir imtiyazdır. Bu imtiyazın sözleşme içinde konulan istikrar klozlarının (stability clauses), ev sahibi devletin elini kolunu bağlamaktadır.[192] Bu durumun imtiyaz sözleşmelerinde olduğu gibi devletin, yabancı yatırım şirketi (FOC) için faaliyet alanında ve sonrasında her hangi bir yaptırım gücü olamayacağını göstermektedir. Bu yaklaşımın paralelinde; imtiyaz sözleşmeleri ile üretim paylaşım sözleşmelerinin teknik olarak farklı olmadıklarını iddia etmek çok daha kolaydır.[193] İki tip anlaşmanın farklılıklarının hukuki nitelikli olmadığı sadece mali şartlar ve vergi hukuku açısından farklı olduğu iddia edilmektedir. Bu durumun ekonomik açıdan çok büyük bir farklılık oluşturmadığı ev sahibi devletin ekonomik açıdan daha avantajlı olmadığı savunulmaktadır. [194]

Eski doğu bloku ülkelerinden Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dahil olan Rusya Federasyonu; en büyük doğal gaz rezervlerine sahiptir. Sovyetler Birliği döneminde, tek partili sistemde sadece "direktiflerle" yönetilen bir enerji yatırım politikası mevcuttu. Yeniden yapılanma "Перестройка-Perestroika" ile sadece %49

[189] Robert Fabrikant, "Production Sharing Contracts in the Indonesian Petroleum Industry", **Harv. Int'l. LJ**, S. 16 (1975), s. 335.
[190] Johnson, D.: How to Evaluate the Fıscal Terms of Oil Contracts, Escaping the Resource Curse, Ed. M. Humphreys/ New York 2007, s.53-88
[191] Fabrikant, **a.g.e.**, s. 350; El Chiati, **a.g.e.**, s. 63; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 101.
[192] Yuli Grigoryev, "The Russian Gas Industry, Its Legal Structure, and Its Influence on World Markets", **Energy LJ,** Y. 28 (2007), 125-145, s. 129, (Çevrimiçi) https://www.eba-net.org/assets/1/6/9-125-145.pdf (Erişim Tarihi: 27.06.2019).
[193] Fabrikant, **a.g.e.**, s. 335.
[194] Johnson, **a.g.e.**, s. 57; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 103.

yabancı yatırımcı hissesi olan anlaşmalara dayalı bir politika 1987 yılından itibaren yürürlüğe girmiştir.[195]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, doğal enerji kaynaklarına sahip olan Rusya Federasyonu, yatırım anlaşmalarını iki tip üzerinde yoğunlaştırdı. 1992 yılında Yeraltı Yasasının kabul edilmesiyle "Tax and Royalty" veya "Licensing system" ile 1995 yılında Federal Meclis ve Devlet Duma'sında kabul edilen "Uretim Paylaşım Anlaşmaları" kanunu yabancı yatırımların hukuki boyutunu belirledi.[196] Lisans anlaşmaları "Licensing" ile yapılan anlaşmalar yabancı yatırımcılar için oldukça riskli boyutlardaydı. Çünkü her mali yılda devletin ekonomik gelişmelere bağımlı olarak şekil bulan politikası değişim içindeydi. Bu durumun yol açtığı belirsizlik ortamı, yatırım şirketlerinin gelecekteki kendi stratejilerini belirlemelerinde güçleşiyordu. Yatırım alanlarının çok uzak mesafelerde olması da "Saharin Projesi" gibi yatırımcıların hefeslerini kırmaktaydı.

Rusya Federatif Cumhuriyetinde, enerji yatırım politikalarında yapılan önemli değişikliklerden sonra, Lisanslama – Vergi ve ücret ödeme (Tax -Royalty) gibi temel parametreler değiştirildi. Enerji Yatırım anlaşmalarının karateristiği değişmeye başladı ve üretim paylaşım sözleşmeleri bu tip zorlu yatırımlarda daha hakim hale geldi. Altı (6) büyük proje "Sahalin Projesi", üretim paylaşım sözleşmeleriyle ilk ve önemli yabancı yatırım faaliyeti olarak ülke tarihine geçmiştir. Daha sonra bu projeleri takip eden daha büyük ve önemli gaz rezervlerini çıkartılması ve transfer edilmesi ile altyapı projeleri devreye girmiştir. Sahalin I ve Sahalin II projeleri 1995 yılından sonra başlayan ve dönüm noktasını teşkil eden önemli ve büyük projelerin "Grand Father- дедушка" – Büyük

[195] T. Kudina, **The Role of Foreign Investment in the Development of Russia: Historical Aspect** (Роль иностранных инвестиций в развитии России: исторический аспект), Nalogi, Investeetsii, Kapital No.1, (April 2001), 75-80; N. N. Voznesenskaya, **Foreign Investment: Russia and The World Experience: A Commentary in Comparative Law** (Иностранные инвестиции: Россия и мировой опыт (сравнительно-правовой комментарий)), The Institute of State and Law of the Russian Academy of Sciences, 2001; Daha ayrıntılı bilgi bu yayında incelenebilir. Rusya federasyonun enerji yatırım politikaları ve değişimi; dünyadaki doğal gaz ve petrol yatırımlarının seyrini de etkilemiştir. "Rusya'nın Tarihsel Görünümüdeki Yabancı Yatırımlarının Rolü" Çeviren: Zafer Güler.

[196] Yuli Grigoryev, **a.g.e.**; Шамкеев, С. А. (2015). "Роль иностранных инвестиций и стратегия их привлечения в странах СНГ". **Горный информационно-аналитический бюллетень** (научно-технический журнал), 2, (Çevrimiçi) https://cyberleninka.ru/article/n/rol-inostrannyh-investitsiy-i-strategiya-ih-privlecheniya-v-stranah-sng, (Erişim Tarihi: 28.06.2019).

babası olarak adlandırılmaktadır.[197] İki büyük yatırım projesinin başarılı sözleşmeleri aynı bölgeyi kapsayan ve üretim açısından dünyada dikkate değer bir kapasite ile dört büyük projenin de hayata geçmesini sağlamıştır. [198]

Ortadoğu ülkeleri ve diğer bazı Afrika ülkelerinin dışında önemli enerji kaynaklarına sahip olan Rusya Federasyonu'nda merkezi otorite ile bölgesel idare arasında bazı yetkilerin bölüşülmüş olması bazı sorunlara yol açmıştır. Rusya Federasyonu Anayasasının kabulunden sonra yeraltı kaynaklarının kontrolü ve yasal proserdürlerle birlikte tüm yetki bölgesel idarelerin denetimine verilmiştir. [199] Rusya Federasyonu içinde taşranın insiyatifine bırakılmış olan bu uygulama, yatırımcı şirketler için çok daha riskli hale gelmiştir. Bölgesel idare otoritesinin tutarsız davranışları bir çok olumsuz gelişmelerin kaynağını oluşturmuştur. 2004 yılında Yeraltı kaynakları ile ilgili yasa değiştirilmiştir.[200] Yasal değişiklik; federal hükümetlerin lisans verme yetkilerini ve hukuki yapısını güçlendirmiştir.[201] Yapılan bu yasal düzenleme devlete tahsis edilen vergileri, ücretleri, devletin yükümlülüklerini kapsamakta ve üretim paylaşım sözleşmelerinin (PSAs) temelinde var olan talepleri karşılamakta ve risklerin etksisiz hale getirilmesi amacını hedeflemektedir. Yatırım sözleşmeleri imzalandıktan sonrası için geçerli olabilecek istikrar şartları (stabilization clauses) da kalıcı hale getirilmiştir. Bu uygulamalar Birleşmiş Milletlerin aldığı uluslararası yatırım hukuku kurallarının bir bakıma yatırımcıların risklerini azaltmak ve mümkün olduğunca ortadan kaldırmak için yapılmış bir uygulamadır.[202] İleriye dönük herhangi bir hukuki değişikliğin yatırımcı aleyhine yol açabileceği olumsuz bir durumu ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. 90'lı

---

[197] History of the Sakhalin Projects, **Rosneft**, (Çevrimiçi) https://sakhalin1.rosneft.com/about/Rosneft_today/Operational_structure/Development_and_Production/Sakhalin1/ (Erişim Tarihi: 29.06.2019).

[198] Sergei Blagov, "Russia Stirs Up Sakhalin Projects", **Asia Times Online**, (Feb. 4, 2004), (Çevrimiçi) http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/FB04Ag01.html, (Erişim Tarihi: 29.06.2019).

[199] Giuditta Cordero Moss, "Contract or Licence? Regulation of Petroleum Investment in Russia and Foreign legal Advice", **Journal of Energy & Natural Resources Law**, Y. 16, S. 2, (1998) 186-199.

[200] Concerning the Introduction of Amendments to Legislative Acts of the Russian Federation and the Annulment of Certain Legislative Acts of the Russian Federation in Connection With the Adoption of the Federal Laws "Concerning the Introduction of Amendments and Additions to the Federal Law 'Concerning the General Principles of the Organization of Legislative (Representative) and Executive State Bodies of Constituent Entities of the Russian Federation'" and "Concerning the General Principles of the Organization of Local Government in the Russian Federation," N 122-FZ Aug 22, 2004 (Section 13).

[201] Victor Somov, "Tug of War: Moscow and Provinces Fight for Control of Mineral Resources", **RUSENERGY**, Sept. 22, 2005.

[202] United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL), **Legislative Guide on Privately Financed Infrastructure Projects**, New York, 2001, ss. 40-43, (Çevrimiçi) https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/procurem/pfip/guide/pfip-e.pdf (Erişim Tarihi: 25.06.2019).

yılların sonlarında da istikrar sağlayıcı şartları her ne kadar bu riskleri hafifletmek için konulmuş olsa bile Rusya'da yatırım yapmak oldukça yüksek riskler taşımaktadır. Uygulamaların ve yasal düzenlemelerin geliştirilmesi de bir çok finansal kuruluşun bu bölgeye kredi verme imkanlarını artıramamıştır.[203]

Rusya Federasyonu'nda petrol ve doğal gaz üretiminin hukuki gelişimi ile ilgili örnekler üretim paylaşım sözleşmelerinin değişimi için büyük önem taşımaktadır. Serbest piyasa ekonomisine geçiş aşamasında olan federatif bir yapıya sahip olan ülkenin, petrol ve doğal gaz üretiminin artması ve daha fazla yatırım yapılması için üretim paylaşım sözleşmelerini, kendi çıkarlarına daha uygun görmüş ve yasal uygulama şartlarını ona göre değiştirmiştir.[204]

Genel olarak enerji kaynağının çıkartılması zor olan bölgelerde üretim paylaşım sözleşmeleri tercih edilmektedir. Bu durum yatırımcılar için zımsznmayacak riskler taşımaktadır.

1.3.2.3.3. Enerji Yatırımlarında Hizmet Sözleşmeleri

Hizmet sözleşmeleri; petrol alanlarının devletin hakimiyetinde ve denetiminde olduğu bir ortamda yapılmaktadır. Petrol sondajı ve çıkartılması için yapılan çalışmada hizmet sözleşmesinin bir tarafı ev sahibi devlet yetkili kurumları diğer taraf ise operasyonu yürütecek olan ve karşılığında bir ücret kazanacak olan şirket veya şirket ortaklıklarıdır.[205]

Hizmet sözleşmelerinin uygulanma alanı bölgesel şartlara ve ülke politikalarına göre değişiklik göstermektedir. Genellikle bu tip sözleşmelerde ev sahibi devletler, petrol şirketlerinin sondaj riskini üstlenmezler. Sondaj yapma sorumluluğunu üstlenen şirket tüm riski taşımaktadır. Sontaj sonunda üretime geçebilecek olan petrolün gelirinden istifade hakkına sahip olmaktadır. Bu; petrolün satışından bir komisyon verilmesi veya indirimli petrol satışı şeklinde olabilir.[206]

---

[203] Grigoryev, **a.g.e.**
[204] Marina Volkova, "Putin Gives Hope", **Nazavissimaya Gazetta**, Sept. 5, 2000, (Çevrimiçi) http://www.ng.ru/politics/2000-09-05/3_sahalin.html (Erişim Tarihi: 29.06.2019).
[205] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 215.
[206] Rodriguez-Padilla, **a.g.e.** s. 113.

Yabancı petrol şirketi, sondaj ve üretim konusunda bir hak sahibi değildir. Üretilen petrolün mülkiyeti üzerinde de bir tasarrufu yoktur. Şirket sadece devlete petrolün bulunması ve çıkartılması sürecinde hizmet sağlayan ve bunun karşılığında bir ücret alan kuruluştur.[207]

Hizmet sözleşmeleri yalındır. Üretim paylaşım sözleşmelerinde olduğu gibi şirketlerin petrolün veya doğal gazın üretim ve satış operasyonlarında pazarlanması ve diğer tüm faaliyetlerde olduğu gibi herhangi bir faaliyete izin verilmez.[208]

Petrolün veya doğal gazın sahipliği, denetimi üretim paylaşım sözleşmelerinin aksine devletin üstlendiği bir durumdur. Hiçbir konuda paylaşım veya ortak ticari hareketten söz edilemez. Sözleşmelerde en büyük ayırt edici özellik faaliyetin riskidir. Risk; ilgili şirketin veya şirketlerin üstlendiği ve kendi bilgi (know-how) ve teknolojilerini kullanarak kazanca dönüştürdüğü bir durumdur.[209] Şirketlerin devlete sattıkları hizmetin en önemli etkeni sahip oldukları profesyonel ve teknik bilgidir. Sondaj şirketleri, sahip olduğu donanım ve teknik üstünlükle, petrolün veya doğal gazın o devlet ekonomisine katkı sağlar bir hale getirilmesini ve bu yolla, ciddi oranda, enerji kaynağından faydalanmayı hedeflemektedir.

Enerji kaynağının aranması ve üretilmesi konusunda bir çok faaliyet sözleşme kapsamı içinde değerlendirilir. Üretimden önceki süreçte enerji kaynağının bulunduğu çoğrafi araştırmalar, bölgeye erişim ve sondaj amacıyla yapılan çalışmalar, üretilen enerji kaynağının taşınması için yapılan nakil faaliyetleri, rafine edilmesi ve rafine edilmiş ürünün pazarlanması ve satışı gibi bir alan, hizmet sözleşmelerinin sınırları içinde konuşlanabilir. Sözleşmenin kapsamı içinde olan hizmetler çok çeşitli olabilir. Buna göre servis sözleşmesi (service contract), parça başına veya kısım başına çalışma (work contract), kısa süreli operasyonel işlerin bitirilmesi (operation contract), tesis ve kalıcı techizat kurulması (association contract), kendi faaliyeti ve hizmet sözleşmesinin kendi içinde kapsayacak ve

[207] Yalapan, **a.g.e.**, s. 11.
[208] Al-Emadi, **a.g.e.**, s. 9.
[209] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 107.

sınırlanmış üretim paylaşımı sözleşmeleri (production sharing contracts) gibi kapsam ve kavramsal olarak ayrılmış alanları kapsamaktadır.[210]

İkinci büyük savaştan sonra enerji kaynaklarının egemenlik hakları ile ilgili uluslararası yatırım hukukunda devletlerin lehine bir çok değişiklik ortaya çıkmıştır. Birleşmiş Milletlerin kararları bir çok enerji kaynağına sahip ülkeyi ilgilendirmektedir. Petrol ve doğal gaz rezervlerine değerlendirmek isteyen ülkelerin riski profesyonel şirketlere devretme eğilimi oldukça doğaldır. Ev sahibi devlet sondaj ve petrolün üretimden önce ortaya çıkan maliyetlerini finanse etme zorluğu içindedir. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin petrole erişimini hızlandırmak için hizmet sözleşmelerine yöneldikleri ilk ülkelerden biri 60'lı yıllarda Endonezya Cumhuriyeti'dir. Kolombiya Cumhuriyeti ve Venezuella Cumhuriyeti de hizmet sözleşmeleri ile petrol arama ve üretimine hız kazandırmıştır. Latin Amerika, Kuzey Afrika, Güneydoğu Asya ve Ortadoğu'nun bazı ülkeleri de Hizmet sözleşmelerini tercih etmişlerdir. 1969 yılında petrol kuyularını devletleştirmiş olan Peru Cumhuriyeti'ndeki hükümet de hizmet sözleşmelerinin kendisi için daha uygun olduğuna karar vermiştir. [211]

Gelişmekte olan ülkelerin bu tercihini nedeni; petrol operasyonu için gerekli her türlü arazi, mineral kaynaklar, tesisat ve donanım devlete aittir. Şirketin bir müteahhit gibi çalışması ve petrolün çıkartılması durumunda alacaklı olması bu ülkeler için avantajlıdır. Bunun en önemli göstergesi, petrol bulunana kadar devlet borçlu değildir. Ancak petrol bulunduğu takdirde, devlet, şirketin yaptığı harcamaları ve giderlerin bedelini, komisyonla veya ucuz petrolle ödeme yoluna gider. Finansal ve ticari açıdan yabancı şirket veya şirketler, devlet şirketinin temsilcisi gibi davranır, hatta çıkartılan petrolü de pazarlayabilirler. Böylelikle devlet kendi petrolüne pazar aramak zorunda kalmaz. Bu nedenle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler için hizmet sözleşmelerine dayalı petrol üretimi oldukça avantajlıdır.[212]

Hizmet Sözleşmelerinin (service contracts) en önemli özelliklerinden biri sontaj ve petrol araması yapan şirketin riski üstlenmesidir. Ancak bu her zaman riskin yabancı yatırım şirketi tarafından üstleneceği anlamına gelmez. Riski ev sahibi devletin de

[210] Zakariya, **a.g.e.**, s. 562.
[211] **a.g.e**., s. 563.
[212] Al-Emadi, **a.g.e.**, s. 9; Yalapan, **a.g.e.**, s. 11.

üstlendiği görülür. Sontaj ve arama işini yüklenmiş şirketin petrolün ticari bir getirisinin olmaması durumunda bazı giderleri ortaya çıkar bu durumda devlet bunları şirkete öder. Riskin yatırım ve sontaj şirketi tarafından üstlenildiği durumlarda, risk hizmet sözleşmeleri (risk-service contracts- RS), riskin devlet tarafından tamamen veya kısmen karşılanması yükümlülüğüne dayandığında yalın hizmet sözleşmeleri (pure-service contracts) düzenlenir. [213]

Risk hizmet sözleşmeleri ev sahibi devlet için daha fazla yükümlülük üstlenmek demektir. Bu tip sözleşmeler ilk olarak Latin Amerika'da başlamış, Ortadoğu'da Irak'da 1966 yılında bir Fransız firmasıyla şimdiki ismi Total ile birleşmiş olan Erap-ELF ile anlaşma yapılmıştır. Bu başlangıç 2009 yılında Irak-Kürdistan'da BP ve Çinli şirket ile de risk hizmet sözleşmesi (RSC) yapılmıştır. Bu tip anlaşmalar bu bölgede oldukça yaygındır. Daha önce petrol şirketlerinin sontaj faaliyetini yürüten departmanları Kürtistan bölgesinde petrol aramanın bölgesel güvenlik ve diğer etkenlerden dolayı güç koşullar içerdiğinden kabul etmemişlerdir. Çünkü arama işinin zor ve masraflı olduğu bölgelerde şirketler kendi finansal güçlerini harcamak riskine katlanmak istememektedirler. Irak'ın bu bölgesinde yapılabilecek arama ve sontaj çalışmaları aynı zamanda bölgede ekonomik açıdan zor durumda olan işsiz ve olumsuz şartlar altında yaşamak zorunda kalan nüfus için de bir iş ve meslek imkanı tanımaktadır. Federal hükümetin hem petrol ve doğal gaz kaynaklarını değerlendirmek hem de kalifiye eleman yetiştirme planı, risk hizmet sözleşmeleriyle hız kazanmaktadır. Enerji pazarında daha agresif ve hızlı davranan, büyük enerji ihtiyacı için Çin Halk Cumhuriyeti'ne ait petrol şirketlerinin oldukça etkisi gözükmektedir.[214]

Aynı durum Malezya için de geçerlidir, petrol fiyatlarının istikrarı ve ülkelerin ekonomik açıdan zenginleşmesi için risk hizmet sözleşmeleri oldukça etkilidir.[215] 2015 ile 2019 yılları arasında Nijerya Cumhuriyeti, Meksika Birleşik Devletleri, Endonezya

[213] Al-Emadi, **a.g.e.**, s. 9; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 107.
[214] Karwan Saber, "The Differences Between Production Sharing Contact (PSC) and Risk Service Contract (RSC)", t.y., ss. 35-40, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/26517090/The_differences_between_Production_Sharing_Contact_PSC_and_Risk_Service_Contract_RSC_ (Erişim Tarihi: 02.07.2019).
[215] Afiq Isa, "End of the Road for Risk-Services Contracts (RSCs)", **The Star**, 12 July 2016, (Çevrimiçi) https://www.thestar.com.my/business/business-news/2016/07/12/end-of-the-road-for-rscs/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019).

Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Azarbeycan Cumhuriyeti gibi ülkeler hizmet sözleşmeleri yaparak petrol üretim kapasitelerini artırmışlardır. [216]

Üretim paylaşım sözleşmelerinden önce petrolün ve doğal gazın çıkartılması için üretimden ayrı olarak da risk hizmet sözleşmeleri yapılmaktadır. Üretim devam ederken de sontaj şirketleri başka petrol ve doğal gaz sahalarından arama yapmaktadırlar. Petrolün ve doğal gazın bulunmasından sonra bu kuyularda rezervlerin tespiti de bir bakıma gelecekteki enerji kaynağının ticari potansiyelini belirlemektedir. Bazı teknik çalışmaların sonucu ortaya çıkartılabilecek kapasite raporları ev sahibi devletler için oldukça önem taşımaktadır. Sondaj şirketleri, her geçen gün geliştirilen teknolojik olanaklara, daha fazla sahip olmaktadırlar. Aynı zamanda donanım ve ekipman olarak daha uygun imkanlara kavuşmaktadırlar. Gelişmeler petrolün ve doğal gazın bulunması ve üretilmesi sürecini kısaltmakta, verimi artırmaktadır. Daha önce sontaj firmasının nasıl bir yöntem uyguladığını anlayamayan ev sahibi devletler, bunu rahatlıkla takip edebilmektedir. [217]

Gelişmekte olan ülkelerde üniversitelerde jeoloji ve petrol mühendislikleri bölümlerinin faaliyetiyle petrolün bulunması ve çıkartılması teknikleri geliştirilmiştir. Eğitim ve bilim kuruluşlarında yapılan akademik çalışmalar büyük gelişme göstermiştir. Bu gelişmeler; devlet ve devlet kuruluşlarının daha bilgili kalifiye personeli istihtam etmesine imkan tanımıştır.

1.3.3. Enerji Anlaşmalarının Hukuki Nitelik Açısından Değerlendirilmesi

Enerji yatırım sözleşmelerinin hukuki niteliği açısından değerlendirilmesinde uluslararası hukuk normlarına göre sabit bir sınırlama ve uzlaşma yoktur. Sözleşmelerin niteliği açısından değerlendirilmesi yabancı yatırımcıların hakları ve yükümlülükleri açısından önemlidir. Bu nedenle sözleşmenin niteliği diğer başka etkenlerden daha

[216] AFIQ Isa, **a.g.e.**; Alejandro Ibarra Yúnez ve Fidel Flores Chapa, "Oil Risk Contracts, Business Conduct and Performance Patterns: Data Panel Analysis", **Contaduría y Administración**, Y. 62, S. 5, (2017), ss. 1538-1552, (Çevrimiçi) https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0186104217301080, (Erişim Tarihi: 05.06.2019); Zhuo Feng, Shui-Bo Zhang ve Ying Gao, "On Oil Investment and Production: A Comparison of Production Sharing Contracts and Buyback Contracts", **Energy Economics**, Y. 42, March 2014, ss. 395-402, (Çevrimiçi) https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0140988314000127?via%3Dihub (Erişim Tarihi: 01.07.2019).
[217] Feng, Zhang ve Gao, **a.g.e.,** ss. 395-402.

belirleyicidir. Yabancı yatırımcı karar alma sürecinde daha yetkili olabilmektedir. İmtiyaz sözleşmelerinde olduğu gibi, üretim paylaşım ve ortak girişim sözleşmelerinde de yabancı yatırımcıya tanınan haklar niteliği açısından çok boyutludur. Yabancı yatırımcı hem yetkili hem sorunludur. İmtiyaz sahibi olması veya müteahhit sıfatıyla hareket etmesi hak ve sorumluluklarının sınırlandırılmasında belirleyicidir. Bu nedenle niteliksel özellikler sözleşmelerin hukuki yapısını tanımlandırır. [218]

Tarihsel süreç ve diğer etkenler göz önünde bulundurulduğunda geleneksel imtiyaz sözleşmelerinin özellikleri temelde aynı kalsa da değişim göstermiştir. Yeni enerji yatırım sözleşmelerinin, klasik imtiyaz politikalarının temeline bakıldığında çok büyük bir değişiklik göstermediği görüşü yaygındır. İmtiyaz niteliği ağırlıklı hissedilen klasik imtiyaz sözleşmeleri açısından yeni olarak kabul edilen üretim-paylaşım sözleşmelerinde her hangi bir yeni yaklaşımın söz konusu olmadığı sadece sembolik olarak ve nitelik açısından bir değişim göstermediği öne sürülmektedir. [219]

Tüm sözleşmelerin temel özelliğinin belirteci mali konulardır. Yabancı yatırımcının getireceği sermaye ve diğer önemli değerler; tarafların hak ve borçlarının şiddetini belirler. Sözleşmelere verilen adlar çok büyük önem taşımamaktadır. Önemli olan sözleşmede esas teşkil eden mali yükümlülükler, kredi koşulları, borçlar ve diğer ekonomik verilerdir. Ancak yeni yaklaşım yapılan sözleşmelerin devlete ekononik açıdan daha elverişli imkanlar sağladığı görülmektedir. [220]

Enerji yatırım sözleşme türlerinde katagorik değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bunun nedeni; imtiyaz sözleşmeleri ile üretim paylaşım sözleşmelerinin ayrı tutulması yaklaşımıdır. Hukuken böyle bir sonuca gitmek sözleşmelerin içeriğinin ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmeden ele alınması oldukça tutarsızdır. Bazı sözleşmelerin nitelik olarak bakıldığında, üretim paylaşım veya imtiyaz katagorisinde, bazı hizmet sözleşmelerinin ise imtiyaz veya üretim paylaşım niteliği taşımakta olduğu bilinmektedir.[221] Bazı sözleşmeler anlaşmayı yapan devletin prestiji sarsılmaması için veya imtiyaz sözleşmesinin olumsuz etkisinin siyasi açıdan bertaraf etmek için hizmet sözleşmesi olarak değerlendirilmektedir. Bu tip anlaşmalara (örtülü uzlaşı- camouflaged

[218] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 223.
[219] Smith, D. N.: Mining Resources of the Third World : Am. Soc'y Int'l L. Proc., 1973 Vol. 67, s. 230.
[220] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 110.
[221] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 220.

concessions) denilmektedir. Gerek Endonezya Cumhuriyeti'nde, Orta Doğu ve Güney Amerika'da bu tip anlaşmalar yapılagelmektedir.[222]

Genel olarak bakıldığında, katılım anlaşmaları olarak sınıflandırılan üretim paylaşım sözleşmeleriyle ortak yatırım girişim sözleşmeleri; hem şekil hem de özde, imtiyaz anlaşmalarından hizmet anlaşmalarına kadar olan değerlendirmede, geniş anlamda imtiyaz katagorisinden çok hizmet sözleşmelerine benzemektedir.[223]

İmtiyaz sözleşmeleriyle diğer sözleşmeler arasında bir ayrım yapılmalıdır. Üretim paylaşım sözleşmeleriyle, ortak girişim, ve hizmet sözleşmeleri aynı katogoride yer alması konusundaki eğilim çoğunluktadır. Üretim paylaşım, ortak girişim sözleşmelerinde temel bazı niteliksel benzerlikler vardır. Yatırım riski yatırımcı tarafından üstlenilmektedir. Karar verme sürecine katılım , üretimin paylaşılması ve üretilen petrolün belli oranda yatırımcıya tahsil edilmesi mümkündür. Bu özellikler hizmet sözleşmelerinde de mevcuttur.[224]

Enerji yatırım anlaşmalarının çok yönlü değerlendirilmesinin nedeni etkenlerin çok fazla olmasıdır. Yapılan anlaşmaların adları veya algılanması gerektiği gibi isimlendirilmeleri yanılgılara sebep olabilir. İlgili ev sahibi devletlerin, uluslararası arenada kendi prestijlerini korumak, kredibilitelerini artırabilmek, uluslararası finansal pazarlarda daha kolay kredi temin etmek ve psikolojik olarak daha güçlü olmak için, iç ve dış konjektörde güçlü imajı algılatma istekleri vardır. Aslında imtiyaz niteliği ağır basan bir sözleşmenin sanki ortak bir girişim sözleşmesi gibi değerlendirilmesi bile milliyetçi eğilimlerin yoğunluk kazandığı ülkelerde başarı olarak görülmüştür. [225]

Birinci Büyük Savaştan önce de gerek İran Şahlığı gerekse Osmanlı Devleti'nin imtiyaz sözleşmelerinin yapısını ve içeriğini büyük güçlerin kendi aralarındaki çatışma etkiliyordu. Osmanlı Devleti aynı şekilde imtiyazların verilmesinde çok istekli değildi.

[222] Dabinovic, E.J.P. T. Petroleum Service Contracts in Argentina, Brazil and Colombia, J.Energy & Nat. FResources L., 1987 Vol. 5, s. 20.
[223] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 223.
[224] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 227.
[225] Peter Cameron, **Petroleum Licensing: A Comparative Study**, Financial Times Business Information Limited, 1984, s. 13.

Devlet prestiji ve çıkar ilişkileri büyük devletlerin menfaatleri arasında gidip gelmekteydi.[226]

Güç dengeleri; imtiyaz sözleşmelerinin hazırlanmasında ev sahibi devletlerin tamamıyla teslim olması anlamına gelmemektedir. Son yıllarda imtiyaz sözleşmeleri ile üretim ortaklığı ve hizmet sözleşmelerinin çok farklı enerji anlaşmaları olarak değerlendirilmesi yaklaşımı haklı olsa da yap-işlet-devret gibi diğer yatırım anlaşmalarıyla paralellik izlediği düşüncesi her zaman baskındır. Hatta anlaşmaların çok yakın amaçlara hizmet ettiği düşünülmektedir.[227]

Bununla birlikte petrol kaynaklarının mülkiyeti devlete ait olmakla birlikte çıkartılan petrol paylaşılmaktadır. Devletin denetim yetkisi daha fazladır. Sözleşme süresi daha kısa tutulmakta ve daha dar alanlar kabul edilmektedir. Halbuki; imtiyaz sözleşmelerini en önemli başlangıç tarihi olan 1901 yılında W. D' Arcy,[228] İran Şahı ile bir milyon metrekare den daha büyük bir alanı kapsayan petrol anlaşması altmış yıllığına yapılmıştır. [229]

Bütün bu etkenler gözönünde alındığında katılım anlaşmalarının ve üretim ortaklığı anlaşmalarının ciddi anlamda, imtiyaz anlaşmalarından farklı bir gelişme göstermiştir.[230] Hizmet sözleşmelerinin hukuki yapısı değerlendirildiğinde, üretim paylaşım ve ortak girişim sözleşmelerine daha yakın ve nitelik açıdan çok daha fazla ortak özellik taşıdığı görülmektedir.[231]

Bütün sözleşme şekillerinin birbirine oldukça benzedikleri söylenebilir ancak içerik açısından tarafların sorumluluk ve yetkilerinin sınırları, sözleşmelerin tanımlanmasında en önemli faktörleri oluşturur.

---

[226] Ediger, **a.g.e.,** s. 284; Uluğbay, **a.g.e.**, s. 5.
[227] El Chiati, **a.g.e.**, s. 50.; Walde, T. W.: International Energy Investment, Energy LJ, 1996 Vol. 17, s. 191-215, Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 110.
[228] Ediger, **a.g.e.,** s. 244; William Knox D'Arcy: Yeni Zelandalı İngiliz sermayedar, işadamı.
[229] Ediger, **a.g.e.,** s. 243.
[230] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 223.
[231] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 1993, s. 227.

1.4. Diğer Enerji Kaynakları Sözleşmeleri

Son yıllarda teknolojik gelişmeler, enerji kaynaklarının çeşitlenmesi, kullanılma alanlarının genişlemesine neden olmuştur. Talep artıkça enerji arzı çeşitlenmiştir. Yenilenemiyen enerji kaynaklarında doğal gaz ve sıvılaştırılmış doğal gazı yanı sıra, yenilenebilen enerji kaynakları da hızla kullanıma girmiştir. Rüzgar ve Güneş kaynağından faydalanarak, elde edilen etkinin, elektrik enerjisine çevrimi ve pazara girmesi için büyük gelişmeler olmuştur. [232] Yatırımların, aynı petrolın bulunması ve üretilmesi gibi en az yirmibeş yıllık yapılması uzun dönemli enerji yatırım anlaşmalarının planlanmasını gerektirmiştir.

1.4.1. Doğalgaz Enerji Yatırım ve Alım-Satım Sözleşmeleri

Doğal gazın ve diğer alternatif enerji kaynaklarının kullanımı kamusal alana hızla girmiştir. Sanayi alanlarında, şehirlerde yakacak olarak ve elektrik enerjisi elde etmek için faydalanılmaya başlanması dünyadaki rezerv kaynaklarına talebi olağanüstü artırmıştır. Kıtalar arası doğal gaz taşıma boruları tesis edilmeye başlanmıştır.[233] Devletler ve uluslararası petrol şirketleri bu anlaşmalara alıcı olarak girmiştir. Satıcılar genellikle devlet şirketleridir. Devlet sınırları içinde evsel, sanayi ve kamu amaçlı kullanımda insiyatif sahibi olup büyük yatırımlarda taraf olmuşlardır. Doğal gaz sözleşmeleri devletlerin taraf olduğu; alıcı ve satıcı durumunda değerlendirildiği sözleşmelerin taraflarıdır.[234]

Doğal gaza artan talep, gün geçtikçe artmaktadır. Doğal gazın kullanım alanları elektrik enerjisi üretimi ve sanayide yüzde yetmiş oranını aştığından, devletlerin sözleşmelerde taraf olması tadarik sözleşmelerinin çeşidini artırmıştır.[235] Talep artışının

---

[232] James English, **7 Natural Gas Industry Agreements in 10 Minutes**, August 1, 2018, (Çevrimiçi) https://www.linkedin.com/pulse/7-natural-gas-industry-agreements-10-minutes-james-english, (Erişim Tarihi: 11.07.2019).

[233] British Columbia, **Doig River Natural Gas Pipeline Benefits Agreement (Westcoast Connector Gas Transmission Project)-2015,** (Çevrimiçi) https://www2.gov.bc.ca/gov/content/environment/natural-resource-stewardship/consulting-with-first-nations/first-nations-negotiations/first-nations-a-z-listing/doig-river-first-nation, (Erişim tarihi: 02.07.2019).

[234] Cameron, **a.g.e.,** 2010, ss. 43, 46, 48.

[235] British Columbia, **Doig River Site C Tripartite Land Agreement-2017**, (Çevrimiçi) https://www2.gov.bc.ca/gov/content/environment/natural-resource-stewardship/consulting-with-first-

hızla büyümesi doğal gaz üreticilerini de pazara daha fazla satış yapmak için tetiklemiştir. Daha önceleri deniz aşırı taşıma ve pazara dağıtımı zor olan gazın nakli, deniz altına kurulmaya başlanan boru hatlarıyla hız kazanmıştır.[236] Bunun birkaç nedeni vardır, en önemli nedenleri; gaz satıcıları ile alıcılar arasında başka ülke topraklarından geçmeden, uluslararası kıta sağanlığı sınırları içinden transfer yapılması, alıcının direkt olarak devlet olması ve alıcı ve satıcı arasında uzun dönemli anlaşmalara imza atmalarıdır. Bu sözleşmeler, en az yirmi yıllık kontratlara dayalı alım garantisi içeren anlaşmalardır. Bu sürelerin çok daha uzun olma ihtimalleri her zaman vardır. Bunun nedeni satılan gaz için yapılan yatırımın maliyetidir. Doğal gaz, borularla transfer dışında doğal olarak taşınması mümkün olmayan bir enerji kaynağıdır. Taşındığı alan mesafeler ve boru hattı yatırım maliyetleri her teslim noktasına göre değişim göstermektedir. Bu nedenle sabit bir fiyatı yoktur.[237]

Alıcılar da kullanım alanlarının doğal gaza göre şekillendirmektedirler. Sanayide ve elektrik enerjisi üreten santrallerde kullanımı artığından çok daha uzun vadeli anlaşmaların yapılması kaçınılmaz olmuştur.[238]

Doğal gazın gaz olarak taşınmasının yanısıra sıvılaştırılmış olarak da transferi mümkündür. Sıvılaştılmış doğal gazın (LNG) tankerlerle taşınması için ayrı bir kimyasal işlem gereklidir. Sıvılaştırma kompleksleri ve santralleri bu iş için ayrı olarak inşa edilmektedir. Sıvılaştırılmış olan gazın belirli bir basınç altında tutulması ve taşınması farklı işlemler görmesi mecburiyeti vardır. Özel ve büyük tankerle taşınan sıvı doğal gaz varış noktasında da tekrar eski haline getirilmek durumundadır.[239] Depolanması veya bekletilmesi sürecinin tamamlanması için, bazı işlemlerden geçmesi gereklidir. Bu maliyetleri artırmakla birlikte taleb gün geçtikçe artmaktadır. Doğal gaz ticareti, enerji

---

nations/first-nations-negotiations/first-nations-a-z-listing/doig-river-first-nation, (Erişim Tarihi: 12.07.2019).

[236] About Pipelines, **How does a natural gas pipeline work?,** (Çevrimiçi) https://www.aboutpipelines.com/en/pipeline-101/whats-in-the-pipelines/natural-gas-lines/ (Erişim Tarihi: 11.07.2019); Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 112.

[237] E. E. Smith vd., **International Petroleum Transactions**, 3rd ed., United States: Rocky Mounteans Mineral law Foundation, 2010, s. 1037.

[238] Dogazlgaz, **Doğalgazın Kullanım Alanları**, (13 Haziran 2016), (Çevrimiçi) https://dogazlgaz.wordpress.com/2016/06/13/dogalgazin-kullanim-alanlari/ (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

[239] A. Beril Tuğrul ve Erdinç Deli, "LNG Prosesi İncelemesi ve Üç Farklı Lng Depolama ve Gazlaştırma Tesisi için Maliyet Analizi Değerlendirmesi", (İTÜ Enerji Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, (Çevimiçi) https://polen.itu.edu.tr/handle/11527/12837 (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

faaliyeti içindeki payı 2015 itibari ile %32.5 oranındadır. [240] Talep her geçen yıl artmakta olduğundan piyasa fiyatları ve diğer teslim şartları değişiklik göstermektedir. 2017 yılı raportlarına göre LNG piyasası %9.8 oranında artış göstermiştir.[241]

Bu değişim de beraberinde yeni yatırımlar yapılmakta olduğunu göstermektedir. Sıvı doğal gazın taşınması ve depolanması için yapılan tesislerin de enerji yatırımı alanındadır.

1.4.2. Enerji Kaynağına Bağlı Uzun ve Kısa Süreli Enerji Sözleşmeleri Petrol-Doğal Gaz-Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Doğal gaz talep alanı oldukça çeşitli ve geniş bir alana yayılmıştır. Uzak Asya ülkeleri de, Avrupa ülkeleri de, bir Afrika ülkeleri de petrol ve doğal gaz kaynaklarının yeterli olmadığı bölgeler büyük petrol ve doğal gaz pazarıdır. Bu ülkelerin sanayileşmeye başlaması, şehirleşme ve ekonomik genişleme, enerjiye olan ihtiyaçları artırmaktadır. İhtiyacın artış sürekliliği, doğal gaz pazarının istikrarlı ve stabil bir duruma gelmesini sağlayamamıştır. İstikrarlı ve homojen bir fiyat arz yapısı yoktur.[242]

Doğal gaz piyasası ve altyapı sistemi, başlangıçta bu kaynaklara sahip ülkelerde gelişmiştir. Son yirmi yılda ise kendi doğal gaz ve enerji kaynakları dışa bağımlı ülkelerde altyapı yatırımları artmıştır. Daha önceki yıllarda kurulmuş olan boru altyapılarının geçtiği ülkelerle, kendisi için enerji temini gerektiğinden altyapı yatırımlarına başlayan ülkeler arasında büyük fark vardır. Altyapısı daha önce var olmayan ülkeler son yıllarda enerji alt yapısı için ayrı bir finans değerlendirme alanıdır.[243] Bu alanda yapılan yatırımlar sadece doğal gazın satışı değil aynı zamanda tedariki için yapılan boru hatları ve komple düşünülmesi uzun vadeli bir enerji yatırım faaliyetidir. Doğal gaz enerji kaynaklarının

---

[240] GAZBİR, **LNG Ticareti ve Yatırımları**, t.y., (Çevrimiçi) http://ebulten.gazbir.org.tr/uploads/09/doc/LNG_YATIRIMLARI.pdf, (Erişim Tarihi: 16.07.2019); OGJ Editors, "Agreement Advances Indonesian LNG Project", **Oil & Gas Journal,** 17 Jun 2019, (Çevrimiçi) https://www.ogj.com/pipelines-transportation/lng/article/17278977/agreement-advances-indonesian-lng-project, (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

[241] OGJ Editors, **a.g.e.;** International Gas Union (IGU), **2019 World LNG Report**, (Çevrimiçi) https://www.igu.org/sites/default/files/node-news_item-field_file/IGU%20Annual%20Report%202019_23%20loresfinal.pdf, (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

[242] Smith, D. N.: Mining the resources of the Third World: From Concesion Agreement to Service Contracts, Am. Soc'y Int'l L. Proc., 1973, Vol. 67, s. 227-230

[243] Smith,s. 227-230

ticari ve ekonomik değer kazanması için, "project supply- komple proje" şeklinde anlaşmaların yapılması gerekmektedir. Bu uzun sürece yayılan operasyon; üretimin yanısıra, doğal gazı işlenmesi, boru hatlarının inşası, gazın alıcıya ve son nihayi tüketiciye kadar dağıtımını öngörmektedir. Tüm faaliyetlerin gerçekleşmesi için yapılan yatırımın mutlaka bir teminata bağlı olması gereklidir. Uzun dönemli sözleşmelerin de kredi veren kuruluşlarca garantili görülmesi ve yapılan yatırımın geri ödemesinin güvence altına alınması anlaşmalarla sağlanmaktadır.[244]

Taşıma altyapısı gelişmiş olan ülkeler, herhangi bir altyapı anlaşması yapmadan sadece gaz satım sözleşmeleri ile enerji ihtiyacını karşılamaktadırlar. Bazı ülkeler enerji kaynağına sahip olmasa bile kendi toprak sınırları içinden geçen nakil hatları ile kazanç sağlamaktadır. Petrolün veya doğal gazın geçişi amacını taşıyan enerji sözleşmeleri yatırım amacı olmayan, sadece enerji ticareti olarak değerlendirilebilir. [245]

Komple projelerle (project supply) ile Finansal Projeler, (project finance) büyük ölçekli yatırımlar demektir. İstikrarlı fiyat garantisi ve teslim miktarı belirlenmiş anlaşmaların temelinde uzun dönemli sözleşmeler vardır. Devlet garantisi verilmiş ikili veya çok taraflı nitelikli anlaşmaların gölgesinde gelişme göstermişlerdir. Büyük ölçekli anlaşmalar riskin iki tarafa bölünmesi ile mümkün olmaktadır. Doğal gaz ve Sıvılaştırılmış Gaz sözleşmeleri genellikle "joint operating agreement – Ortak işletim anlaşmaları " ile faaliyete geçmektedir. Yatırımda kullanılan kredilerin geri ödenmesi garantisi projeyi sürdüren taraflarca birlikte garanti altına alınmaktadır. Uzun vadeli sözleşmeler alıcı ve satıcının birlikte riskleri üstlendiği uzun vadeli anlaşmalarla hayata geçirilmektedir.[246]

Gaz satım sözleşmeleri, toptan gaz satım sözleşmesi, uzun dönemli al ya da öde sözleşmeleri (take or pay), üretici tedarikçi sözleşmeleri, alıcı-dağıtıcı ile satıcı arasında en az onbeş yıllık anlaşmaları gerektirmektedir. Satış pazarı, uzun vadede bu gazı kullanmak ve buna göre enerji ihtiyacını karşılamak durumundadır. [247]

---

[244] Cameron, **a.g.e.**, 2010, s. 43; Bressand, **a.g.e.,** s. 169; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 116.
[245] Smith, s. 230.
[246] Cameron, **a.g.e.**, 2010, s. 43.
[247] Ivie Omorhirhi, "Gas Market Liberalization and Long-Term Gas Sales Contracts: Are They Compatible", **CEPMLP**, Annual Rewiew, 20.02.2007, ss. 1-23; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 129.

Uzun dönemli anlaşmalarda tesis edilen boru hatlarının maliyetlerini karşılayabilmesi için belirlenen sürelerde kredi kuruluşlarına veya hattı kuran üreticilere ödeme yapılmak zorundadır. Boru hatları inşaası, gaz ve gazın satışı ile ilgili tüm faaliyetlerden farklı bir alandır. Alıcı kendi sattığı pazarda tekel durumundadır. Satış miktarını ileriye dönük olarak hesaplar. Üretici – satıcı gazı sözleşmeyle belirlenen süre içinde teslim etmek yükümlülüğündeyken, alıcı gazın bedelini alsa da almasa da ödemek zorundadır. Bu tip sözleşmeler "take or pay"-al ya da öde olarak belirlenir.[248] Doğal gazın depolama imkanları kısıtlı olduğundan bazı sorunlar çıkabilir. Bu nedenle gaz tedariki sürekli olmalı ve devlet veya devlet şirketi garantisi ile sürdürülmelidir.

Alıcının uzun döneme dayalı olarak borçlarını yerine getirebilmesi için satıcının bazı garantiler alması gereklidir. Genellikle uzun vadeli projelerde devlet garantisi en önemli etkendir. Devletin vereceği hazine garantisi devlet şirketinin rahatça sözleşmelerde hareket yeteneği sağlar.[249] Hükümetler bu tip sözleşmelerde üçüncü taraflardan kredi ve borç bulmak durumunda kalabilir. Üçüncü taraf olanlar; borç verenler, taşıyıcılar, yatırım yapanlar, teknik destek ve teminat verenler olabilir.[250] Yapılan anlaşmalarda yatırım söz konusu ise dünya çapında işleyen kredi kuruluşları ile temasa geçilmek zorundadır. Satıcı sadece alıcı firmanın ki büyük olasılıkla devlet şirketidir. Önemli projelerde devlet desteği olmadan hareket etmek oldukça zordur. Hükümetlerarası yapılan müzakere ve anlaşmalar daha çok enerjinin sürekli ve uygun imkanlarla temin edilmesini amaçlamaktadır.[251]

Devletlerin ve devlet şirketlerinin ön planda olduğu büyük ve uzun süreli doğal gaz ve (LPG) sıvılaştırılmış doğal gaz alım satım ve yatırımlarında kısa süreli anlaşmaların tercih edilmesi mümkün değildir. Ancak LNG satım anlaşmaları daha kısa süreli sözleşmelerdir. LNG'nin taşınma imkanlarının artmasının en önemli nedeni somut olarak depolanabilir hale gelmesidir. Doğal gaz, atmosfer basıncında, -162°C ye kadar soğutulduğunda yoğuşturularak sıvı hale geçmekte ve "Sıvılaştırılmış Doğal Gaz" (LNG)

[248] Smith vd., **a.g.e.**, s. 1048.
[249] Smith vd., **a.g.e.**, s. 1049.
[250] Peter Roberts, **Gas Sales and Gas Transportation Agreements: Principles and Practice**, London, Sweet & Maxwell, 2004, s. 43.
[251] Yunus Furuncu, "Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projesi", **SETA,** 2019, (Çevrimiçi) https://www.setav.org/tag/mavi-akim-dogalgaz-boru-hatti-projesi/ (Erişim Tarihi: 18.07.2019).

olarak adlandırılmaktadır.[252] Taşınarak hedef pazara götürülen LNG bu sefer de gaz haline dönüştürülmektedir. (regasification) Terminallerden yerel boru istasyonları ile gerek görülen yerlere pompalanmaktadır. LNG son on yıl itibariyle dünyadaki LNG ticareti, toplam doğalgaz ticaretinin yaklaşık % 30'unu geçmektedir. 2020 yılında bu oranın %37 olması beklenmektedir.[253] Dünyada 2019 yılı itibari ile onsekiz LNG ihracatçı ülkesi, yirmibeş LNG ithalat ülkesi bulunmakta olup en büyük LNG ihracatçısı ülke Katar, en büyük LNG ithalatçısı ülke ise Japonya'dır.[254]

Son yıllarda enerji sektöründe özelleştirmenin hızlanmasıyla gerek devlet kontrolünde gerekse devlet kontrolü dışında şirketlerin doğal gaz pazarında ticareti artmıştır. Bu yolla rekabet koşullarının açılması ile enerji kaynağının daha ucuza temin edilmesi hedeflenmiştir. Fakat bütün bu gelişmeler LNG ve Doğal gazın bir serbest piyasa ürünü olmasını sağlayamamıştır.[255]

Doğal gaz tedarikcilerinin çeşitliliği ile birlikte LNG piyasasının gelişimiyle de "Spot Pazar" olarak adlandırılan ticari faaliyetlerin artması sonucu kısa süreli alım satım sözleşmeleri ve değişen daha rekabete açık fiyatlar söz konusudur.[256]Doğal gaz taşıma giderlerinin azalması ve LNG piyasasını genişletmiştir. Tüketim artmış ancak daha büyük rezervlere sahip olan bölgeler (Rusya ve Orta Doğu) üretimlerini aynı ölçekte artırmıştır.[257] Bu bölgelerden sevk edilen doğal gaz ve LNG çeşitlilik kazanmıştır. Artık bir çok özel şirket de pazarda yerini almış, kısa ve uzun vadeli alım satım sözleşmeleri yapabilmektedir. Bu ticari faaliyetin artış nedenlerinden en önemlisi; taşıma maliyetlerinin azalmasıdır. LNG pazarının en büyük müşterisi olan Güney Kore ve Japonya'nın alımlarının artması ve taşıma gemilerinin çok daha büyük ve teknik açıdan

[252] Kaptan Çağrı, "Dünya ve Türkiye'de LNG Ticareti", **SCRIBD**, 26 Jan 2012, (Çevrimiçi) http://www.scribd.com/doc/79451926/dunya-ve-turk%c4%b0ye-de-lngt%c4%b0caret%c4%b0, (Erişim Tarihi: 09.06.2019).
[253] The International Group of Liqufied Natrual Gas Immporters, **LNG Trade**, (Çevrimiçi) https://giignl.org/lng-markets-trade-0 (Erişim Tarihi:18.07.2019).
[254] **a.g.e.**
[255] Ties van der Horst, "Project Procurement in The Oil and Gas Industry, Towards Improving the Project Supply Process for A Market Entrant in Oil and Gas Contracting", (Master Thesis of Delft University of Technology), (Çevrimiçi) https://pdfs.semanticscholar.org/825d/03d466faeaafb2957f944c5dc42b903b2d71.pdf (Erişim Tarihi: 17.07.2019).
[256] OGJ Editors, **a.g.e.**
[257] GAZBİR, **a.g.e.**

gelişmiş olması bu bölgedeki sanayi üretiminin ve ticaretin gelişmesiyle doğru orantılı olarak artmaktadır.[258]

LNG (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz) uzun dönemde uluslararası bir ticaret ürünü olabileceği öngörülmektedir.[259]Uzun mesafelerde kıtalar arası gaz taşıyan gemilerin de artması bu gelişmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Üretilen gemilerin son yıllarda maliyetleri düşüş göstermiştir. Aynı zamanda yük kapasiteleri de artırılmıştır. [260] Yapılan sözleşmeler uluslararası ticaret sözleşme model kurallarından farklı değildir. Genellikle Incoterms'e atıf yapılarak FOB (free on board) DES (delivery ex-ship) veya CIF (cargo,insurance, freight) satış tercih edilmektedir. Ancak son yıllarda model kontratlar kullanılmaktadır.[261] Uzun dönemli veya kısa dönemli anlaşmalar için (Association of International Petroleum Negotiators) Uluslararası Petrol Müzakereciler Derneği veya Kuruluşu olarak adlandırılan kurum, faaliyetine 1981 yılından Houston, Texas'da başlamıştır. Kurumun en önemli çalışmalarından biri 2006 yılında başlayıp geliştirdiği, Model Sözleşmelerdir. Bir çok üye model sözleşmeleri kullanarak LNG anlaşmaları yapmaktadır. Model sözleşmeler kısa veya uzun vadeli anlaşmalarda kullanılabilmektedir.[262]

Sadece satılan gazın teslim şartları yazılmış olmasına rağmen fiyatı belirtilmez. Doğal gaz anlaşmaları uzun vadeli veya kısa vadeli olsa da böyle bir özellik taşımaktadır. Daha doğrusu taraflarca gizli tutulur. Bu durum halen daha doğal gazın uluslararası bir emtea olmadığını ve serbest piyasa koşullarında herkesin anlayabileceği ve takip edebileceği bir sabit fiyata sahip olmadığını göstermektedir. Genellikle, yapılan sözleşmeler on yıllık olabilir ancak teslimat süreci her aylıktır ve süre bir yılda revize edilir. Sözleşme tüm ticari matbu şartları kapsar. Tarafların hukuki durumları (adres ve temsilcilik bilgileri, bölgesel şirketlerinin adresleri) teslim şartları ve teslim miktarı, sözleşme sonunda herhangi bir karışıklığa yer vermemek için, teknik olarak kullanılan terminolojinin açıklamaları yapılır. Ödemenin ne zaman ve ne şekilde yapılabileceği de belirlenir. İstenmeyen durumların ve force majore (Olağanüstü Hal) şartları da belirtilir.

[258] Tuğrul ve Deli, **a.g.e.**
[259] Smith, s. 228.
[260] Çağrı, **a.g.e.**
[261] Association of International Petroleum Negotiators (AIPN), **Model Contracts,** t.y., (Çevrimiçi) https://www.aipn.org/model-contracts/ (Erişim Tarihi: 18.07.2019).
[262] **a.g.e.**

Vergiler ve kimin ödeyeceği açıklanır. Uyuşmazlık halli şartları başka bir anlaşmayla yapılır. Ek olarak ana anlaşma koşullarına eklenir. Örneğin; R. E. Gas Development, LLC, a Delaware limited liability company ("RE Gas" or "Seller") and BP Energy Company (Buyer) firmaları arasında yapılan Gas Satış Sözleşmesi ayrıntılı olarak incelendiğinde matbu bir anlaşma metni olarak görülmektedir. Burada firmaların yasal bilgileri ile satılan gazın teknik bazı bilgileri de verilmiştir. Dikkati çeken en önemli nokta satış sözleşmesine konu olan gazın fiyatı belirtilmemiştir. Cezayı şartlar ve vergi oranları açıkca gösterilmiştir. Genelde gaz piyasasında sabit bir fiyat yoktur. Tüm sözleşmelerde gaz fiyatı açıklanmak istenmeyen bir durumdur. [263]

LNG fiyatları genellikle bölgesel farklılıklara bağımlı gelişme gösterir. Asya'da bölgesel ham petrol fiyatları endeksli olarak belirlenirken, Avrupa'da da hampetrol ve diğer yakıtlar belirleyici olur. ABD 'de ise daha fazla ürün endeksi dikkate alınır.[264] LNG ticaretinde en önemli değerlendirme kriterleri; yüklenen veya teslim edilen LNG hacminin ölçülmesi, kalitesinin değerlendirilmesi, Btus (British thermal unit) değerinin belirlenmesidir. Sözleşme şartlarında teknik ayrıntılar içinde yer alır.[265]

Uzun dönemli LNG sözleşmeleri sürelerinin yirmi ile otuz yıl arasında bir süreye dayanması bazı alıcıların gerek miktar gerekse fiyat açısından daha esnek ve rekabete dayalı enerji tedarik politikası seçme şanslarının olmayışı daha kısa vadeli spot LNG anlaşmalarına yönlendirmektedir. [266] Bu durum LNG kısa dönemli sözleşmelerin ve spot kargo satışlarının artmasına neden olmuştur. Bu sözleşmelerin süresi en az bir yıl veya daha kısa süreleri de kapsamaktadır.[267] Sonuç olarak spot pazar satım anlaşmaları, genellikle kısa süreli sözleşmelere dayanmaktadır. Uzun dönemli sözleşmeler ise boru hattına dayalı ve gaz naklinin fiziki yapısı ile daha fazla ilgili bir gelişme göstermektedir. Al ya da öde şartlarının var olduğu uzun dönemli sözleşmelerde rezerve bağlıdır. (depletion type).

---

[263] AIPN, **Natural Gas Sales Agreement,** (Çevrimiçi) https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1397516/000119312511301998/d233108dex101.htm (Erişim Tarihi: 15.07.2019).
[264] Smith vd., **a.g.e.**, s. 1084.
[265] AIPN, Natural Gas Sales Agreement. **;**LNG Price Spot Statıstıcs**, (Çevrimiçi)** https://www.meti.go.jp/english/statistics/sho/slng/index.html (Erişim Tarihi: 07.09.2020)
[266] T. Ambakederemo, "LNG Sale and Purchase Agreements: What is the Effect of the Emerging Liquefied Natural Gas Spot Market on Traditional Long Term Liquefied Natural Gas Sale and Purchase Agreements", **International Energy Law Review**, Y. 5, (2010), 155-162, s. 159; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 141.
[267] Smith vd., **a.g.e.**, s. 1091.

İkinci tip sözleşmeler ise şartlı veya tedarik tipidir. (requirements or supply contracts). Rezerve bağlı olan sözleşmelerde gaz rezervinin tükenmesine kadar olan süre sonuna kadar sözleşme geçerlidir. İkinci tip sözleşmelerde tedarikçi günlük olarak belli miktarda gazı alıcıya teslim etmek zorundadır. Bu şartlarda teslim süresi uzun dönemli veya kısa dönemli olabilir. Uzun dönemli sözleşmelerde var olan al ya da öde kayıtları, hazır alıcının bulunduğunu ve nakit akışının güvence altına alındığını göstermektedir. Uzun dönemli sözleşmelerin en önemli özelliği yatırımcıların kredi borçlarını uzun dönemlere yayabilmesi imkanı sunmasıdır. Burada göz önünde bulundurulması gereken en önemli olumsuz gelişme alıcının dağıtım sağladığı pazarın küçülmesi veya talebin azalması riskidir. Bu durum arz talep dengesini bozulmasıyla ödeme güçlüğü çekilmesi söz konusu olabilir.[268]

Her ne kadar özel şirketler doğal gaz alım satımı yapsa da, arz kaynakları gibi talep pazarı da genellikle devlet şirketleridir. En büyük kar ve vergi kanalı olan gaz alımı ve iç piyasalarda satımı, devletin vergi kaynağı olduğu için, kontrol dışına çıkmamaktadır. Alternatif enerji kaynaklarının kullanımını lisans verme ve diğer kontrol mekanizmalarıyla engelleyebilmektedir. Örneğin rüzgar veya güneş santrallerinin kurulmasında lisans izni ve alım garantisi tekelini elinde tutmaktadır. Bu yolla iç pazarda enerji ihtiyacını karşılamak isteyen tüzel veya gerçek kişilerin, alternatiflere yönelme serbestisini mümkün olduğunca elinde tutabilmektedir. [269]

Uluslararası ticari faaliyetlerde gaz alım-satımının artması ve spot piyasaların gelişmesi sonucu daha fazla oranda kısa süreli sözleşmelerin yapıldığı görülmektedir. Enerji yatırım sözleşmelerinin dışında genişleyen ve uluslararası petrol ve enerji şirketlerinin insiyaitifinde spot pazarlarda değerlendirilen bir gelişmedir.

1.4.3. Yenilenebilir Enerji Yatırım Sözleşmeleri

Yenilenebilir enerji yatırım sözleşmeleri ile fosil enerji yatırım sözleşmeleri arasında bir fark yoktur. Bir çok ülke, fosil yakıtların rezervlerinin tükenmek üzere olduğunu bildiğinden; Rüzgar, Güneş, Jeotermal, Bioenerjiden üretilen elektrik enerjisini

[268] Ambakederemo, **a.g.e.,** s. 159.
[269] Renewable and Sustainable Energy Reviews, (Çevrimiçi) https://www.sciencedirect.com/journal/renewable-and-sustainable-energy-reviews (Erişim Tarihi:18.07.2019).

tüm tüketim alanlarında kullanmayı amaçlamaktadır.[270] Elektrik enerjisini kinetik enerji sistemleri ile elde edilmesi en temel metotdur. Enerji santrallerinin amacı elektrik üretip satmak ve kazanç sağlamaktır. Elektrik enerjisinin en önemli müşterisi devlet, devlet şirketleri veya devletin alım garantisi verdiği özel şirketlerdir.

YE (Yenilenebilir Enerji) santrallerinin kurulabilmesi için yetkili devlet otoritesi olan; bakanlıklar, federatif hükümetler, yerel kontrol ve yönetim birimleri, belediyeler gibi tüzel kamu kuruşularından lisans almak gereklidir. (Lisans bir tür elektrik enerjisi üretim iznidir)

YE santral yatırımcısıyla ilgili otorite arasında yapılan anlaşma lisans veya tesis kurma izni ile başlar. Yatırımcı aynı zamanda tesisi kurabileceği alanın satın alınması veya kiralanması (Lease agreement – royalty agreement) için ayrı sözleşmeler yapabilir.[271] İlgili evsahibi devletin santral sahasında hazineye veya devlete kamu kurumuna ait bir arazi ise iç yatırım politikaları ile şekillendirdiği yatırım teşvik mevzuatına uygun tasarrufta bulunabilir. Ev sahibi devlet yatırımcıya bedelsiz olarak kullanım alanını tahsis edebilir veya kiralayabilir. Tahsis alanı; orman veya başka bir devlet kurumunun tasarrufunda olabilir. Aynı zamanda Offshore (deniz kıyıları) kara bölgesi dışında da olabilir. [272]

Devlet kurumları kendi içinde ve kendi hukuk mevzuatına göre anlaşma yapabilirler. Petrol ve doğal gazın taşınması ve nakli nasıl bir boru hattının tesisine ihtiyaç duyuyorsa, elektrik üreten YE santralleri de elektrik enerji nakil hatlarına ihtiyaç duymaktadır. Enerji nakil hatları teknik bazı imkanlara sahip olması için elektrik enerjisinin enterkonnekte sisteme uyarlanması ve taşınması gerekmektedir.[273] YE santralleri genel olarak Enerji Satım Sözleşmeleri (Power Purchase Agreements)

---

[270] Roy Nersesian, **Energy for the 21st Century A Comprehensive Guide to Conventional and Alternative Sources**, 2nd Edition, 18 December 2014, New York, s. Preface, (Çevrimici) https://www.taylorfrancis.com/books/e/9781315704654, (ErişimTarihi: 25.07.2019).

[271] New York State of Opportunity, **New York Wind Energy Guide for Local Decision Makers: Land Agreements-Leas Agreements-Royalty Agreements**, (Çevrimiçi) https://www.nyserda.ny.gov/-/media/Files/Publications/Research/Biomass-Solar-Wind/NY-Wind-Energy-Guide-3.pdf, (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

[272] Ivan Penn, "New York Awards Offshore Wind Contracts in Bid to Reduce Emissions", **The New York Times**, 18 July 2019, (Çevrimiçi) https://www.nytimes.com/2019/07/18/business/energy-environment/offshore-wind-farm-new-york.html, (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

[273] Lisa Danniels, "Interconnection-Getting Energy to Market", **Windustry**, (Çevrimiçi) http://www.windustry.org/community_wind_toolbox_14_interconnection, (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

yaparlar. Bu sözleşmeler uzun vadeli ve sabit fiyat garantisine sahiptir. Nihayi tüketiciye satan şirketler YE santrallerinden elektrik enerjisini satın alırlar. [274]

Elektrik enerjisinin kullanımı ve dağıtımı ile ilgili olarak en önemli anlaşmalardan biri de Enerji Şartı Anlaşmasıdır. (EŞA) Avrupa Birliği, Doğu Avrupa ve diğer komşu coğrafya ile enerji nakil hatlarının düzenlenmesi ve rehabilite edilmesi için anlaşmalar yapmıştır. EŞA, sadece petrol ve doğal gaz nakil garantisini sağlamak için değil aynı zamanda emre amade şekilde nihayi tüketici ve sanayinin ihtiyacına sunulacak olan elektrik enerjisinin de sürdürülebilir teminini amaçlamaktadır.

YE santrallerinin tesisi yatırımcının santrali kurması için aldığı lisansın veya iznin süresine göre değerlendirilmesi ile başlar. Gerekli ölçüm ve teknik yeterlilik sonucu uygun ise yatırımcı bölgede gerekli altyapı ve üretim potansiyelini incelemek zorundadır. Uygun ve tatmin edici veriler ortaya çıkarsa ev sahibi devletle veya onunla sözleşme yapmış enerji dağıtımcısı ile anlaşmak durumundadır. YE yatırımcısı dağıtımcı ve taşıyıcı olarak kendi de faalliyet gösterebilir.

YE santralinin teknik bakımı ve işletmesini başka firmalara da hizmet sözleşmeleri (service contracts) ile devredebilir. Aynı şekilde sevkedeceği elektrik enerjinin taşıma işi ile ilgili de sözleşmeler yapabilir. Santralin yıllık bakımları ve onarım işi için yerli yabancı şirketlerle anlaşma yapabilir.

Ev sahibi devletin elektrik enerjisi satın alma garantisi ile uluslararası finans kurumlarından veya diğer kredi kuruluşlarından uzun vadeli krediler kullanabilir. Genellikle bu kredilerin vadeleri 25 yıla kadar çıkmaktadır. YE santralleri teknik açıdan hesaplandığında elektrik üretim maliyetleri farklıdır. Rüzgar Santralinin ürettiği elektrik enerjisi maliyeti ile Fotovoltaik (Güneşten) enerji santralinden elde edilen elektrik enerjisi maliyeti ve HES (hidrolektrik santrallerinin) de maliyet hesaplama teknikleri ve sonuçları

[274] What are the Benefits of Renewable PPAs for Developers & Investors? (Çevrimiçi). https://www.ge.com/renewableenergy/power-purchase-agreements, (Erişim Tarihi: 25.07.2019), İlgili web sitesinden Enerji Satım Sözleşmelerinin ticari ve pratik bilgileri verilmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz.

farklıdır.[275] Ev sahibi devletler ve uluslararası bölgesel kuruluşların otoriteleri satın alma garantilerini bu teknik ve mali somut verilere göre hesaplarlar.

Devletlerin ekonomi ve kalkınma politikaları, elektrik enerjisi satın alma garantisi gibi kararları doğrudan etkiler. YE santrallerinin kurulması ve elektrik üretilmesi kararı alan devletlerin ekonomik ve sosyal durumuna bağlıdır. Çevresel faktörler, ülkelerin bulundukları konuma göre değişmektedir. Bazı ülkeler elektrik enerjisini tamamiyle yenilenebilir kaynaklardan sağlamayı hedeflemiştir ve vergilendirme stratejisini buna göre belirlemiştir.[276] Bazı ülkeler ise Nükleer ve fosil yakıtların yanında, yenilenebilir enerji santralleri vasıtasıyla enerji üretim çeşitliliğini hedeflemişlerdir. Tüm ülkeler, kendi imkanlarına göre karar vermeleri söz konusudur. [277] Akarsu ve nehir olmayan ülkelerde HES kurulması mümkün olmadığı için veya çevresel etki değerlendirmesi sonuçları ülke politikasına aykırı olduğu için kurulmayabilir veya ilgili hükümet buna izin vermeyebilir.

Bütün anlaşmalar; enerji anlaşmalarına imkan tanıyan çok taraflı ve ikili nitelikli yatırım anlaşmalarına dayanmaktadır. Bu anlaşmaların kapsamı ve özellikleri petrol ve doğal gaz anlaşmalarına etkisinden farklı değildir. Yenilenebilir olmayan nükleer yakıtlara dayalı nükleer elektrik enerjisi santrallerinin kurulması da aynı şekilde devletler arası ikili nitelikli anlaşmalara dayanmaktadır.[278] Ancak Nükleer Enerji üretimine katılan ülkelerin büyük bir çoğunluğu uluslararası nükleer enerji kurumuna üyedirler ve Paris Anlaşmasını kabul etmişlerdir. Bu tamamıyla iklim değişikliğine dayalı ve atmosfer ısısının daha düşük seviyeye çekebilme amacını taşıyan bir anlaşmadır.[279] Bu anlaşmanın

[275] Mukund R. Patel, Wind and Solar Power Systems: Design, Analysis, and Operation, 2nd Edition, CRC press, Boca Raton, 2005, s. 9, (Çevrimiçi) https://www.taylorfrancis.com/books/9780429114960 (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

[276] Michael Mendelsohn ve Claire Kreycik, **Federal and State Structures to Support Financing Utility-Scale Solar Projects and the Business Models Designed to Utilize Them**, No. NREL/TP-6A2-48685, National Renewable Energy Lab.(NREL), Golden, CO (United States), 2012; Clean Energy Solutions Center, **Policies to Support Wind Power Deployment: Key Considerations and Good Practices,** May 2015, (Çevrimiçi) https://www.nrel.gov/docs/fy15osti/64177.pdf, (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

[277] Clean Energy Solutions Center, **a.g.e.**

[278] Rus firması Konzern Titan-2 A.Ş. ile Türk firması IC İçtaş İnşaat Sanayi ve Ticaret A.Ş.'den oluşan ortak girişim; Elif Küçükkaya, "Akkuyu NGS İçin Yeni Bir Anlaşma Yapıldı", **Enerji Portalı**, 25 Temmuz 2019, (Çevrimiçi) https://www.enerjiportali.com/akkuyu-ngs-icin-yeni-bir-anlasma-yapildi/ (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

[279] IAEA, **Nuclear Power and the Paris Agreement: Brochure**, 2016, (Çevrimiçi) https://www.iaea.org/node/41617, (Erişim Tarihi: 25.04.2020); IAEA, **Nuclear Power and The New Climate Policy Framework,** 2016, (Çevrimiçi) https://www.iaea.org/sites/default/files/16/11/np-parisagreement.pdf (Erşim Tarihi: 25.07.2019).

amacı atmosferin 2 C' Sandigrat daha düşük seviyelere getirilmesini hedeflemektedir. Nükleer enerji üretiminin bunu etkileyeceği savunulmaktadır. Ancak bu, tamamıyla Nükleer Enerji Lobisinin probagandası olarak iddia edilmektedir. Nükleer Santraller gibi, çok büyük maliyet ve yatırım gerektiren anlaşmalar, üretim ortaklığı sözleşmelerine göre şekillenir.

YE santrallerinin kurulması ile elektrik üretimi hemen başlayabilmektedir. Büyük maliyetlere sahip olan enerji nakil hatlarının kurulması için devlet garantisi gerekmektedir. Yap- işlet-devret (build- operate-transfer) veya tamamıyla devlet kurumunun malı olan kurduğu ve nakil hatlarının işletmesini devlet özel tüzel kişiliklere de devredebilmektedir. Son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde özelleştirme politikaları sonucu, enerji nakil hatlarının bakımı, onarımı ve işletmesi özel şirketlere devredilmiştir. Bu devir bölgesel olarak tanzim edilmektedir. Bazen hattın işletmesini üstlenen şirket aynı zamanda, kendi YE santrallerinde ürettiği elektrik enerjisini de aynı hattan nihayi tüketiciye gene kendi kurduğu başka bir dağıtım ve satış şirketi aracılığıyla gerçekleştirmektedir.

Devlet veya devlet kurumları bu yolla elektrik üretim, dağıtım ve satış işini özel şirketler eliyle gerçekleştirmektedir. Sözleşmeler, eğer şirketler yabancı ortaklı ise ve özel hukuk sınırlarına dahil ediliyorsa uluslararası anlaşmalara dayanmaktadır. Eğer operasyonel şirketler ev sahibi ülkenin dahilinde ise bu durumda ülkenin kendi iç hukuku devreye girmektedir. Ancak genelde yatırım şirketleri çok uluslu ve kredi sağlamak olanakları ve yabancı sermaye odaklı şirketlerdir. Bunun nedeni; uzun yıllardır yabancı sermayenin faydalı olduğu ve ülke kalkınmasına büyük katkı sağlayacağı iddiasıdır.[280]

Her türlü şartta yabancı ortak veya yabancı kredi sağlanması ile şirketler kendilerini devletin ve hükümetin güdümünde mahkemeleri ve hukuk yapısından kurtarabilmektedirler. Pratikte mahkemeler, bağlı oldukları devletin sosyal, siyasal ve ekonomik politikalarının etkisindedir.[281] Enerji yatırımlarının her çeşiti çok büyük sermaye gerektirdiğinden hiçbir şirket bulunduğu devletin hukuk yapısına göre hareket

[280] Avni Zarakolu, "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu", **Mukayeseli Hukuk Tarihi** içinde (590-600), 1954, s. 598; Arzu Oğuz, "Hukuk Tarihi ve Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Uluslararası Ticaret Hukuku (Lex Mercatoria)-Unidroit İlkelerinin Lex Mercatoria Niteliği", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Y. 50, S. 3, (2001), 11-53, (Çevrimiçi), https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/48575 (Erişim Tarihi: 25.07.2019).
[281] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 292.

etmek istemez. Şirketler; kamulaştırma ve vergi politikalarının değişim gösterebileceği, politik atmosferlerde risklerin artabileceğini göz önünde bulundurur. Genellikle yatırımlardan doğabilecek uyuşmazlıkların halli için ulusal mahkemeler tercih edilmez. Daha bağımsız kurumlar veya yollar aranır. Bunların başında Tahkim mahkemeleri kabul görmektedir. Tahkimde hakemler, milli mahkemeler gibi lex fori'ye – kanunlar ihtilafı kuralları da dahil – maddi ve usulü kuralları ile sıkı sıkıya bağlı değildir. [282] Bu durum yabancılar ve yabancı sermayeyi kullanan yerli yatırımcılar için avantaj olarak görülmektedir.

1.4.4. Enerji Altyapı Özellikleri ve Proje Sözleşmeleri

Temel kamu hizmetlerinin sürdürülebilmesi, ulusal ekonominin gelişmesi için yurtdaşların faydalanması amacıyla kurulan tesislerin tümü altyapı ve üstyapı olarak değerlendirilir.[283]

Yüzyılı aşkın bir sürede enerji altyapısı olarak, petrol ve doğal gaz boru hatları, elektrik enerji santralleri ve nakil hatları kabul görmüştü. Elektrik enerjisinin kullanımı yaygınlaştıkça, elektriğin daha uzak alanlara nakli mecburiyeti doğmuştur.

Elektrik iletim aşamasında, üretilen yüksek voltajlı elektrik yüksek gerilim hatlarıyla dağıtım hatlarına aktarılır. Dağıtım hatlarına gelen elektrik ise; alçak voltajlı olarak tüketicilere ulaştırılır. Son aşama olan arz aşaması ise elektriğin nihai kullanıcıya satılması işlemidir. Ölçüm, faturalama ve pazarlama işlemlerini içeren arz, toptan veya perakende şeklinde olabilmektedir. Bütün bu sürecin elektrik nakil hatlarının kullanılmasıyla mümkündür.[284] Enerji altyapısı olarak görülen sistem tamamıyla elektrik nakline olanak tanımaktadır. Elektrik nakil hatları, Petrol ve doğalgaz boru hatları ve bu hatlara erişimi sağlayan haberleşme, ulaştırma , su ve atık sistemleri, bütün üstyapılar ve altyapılar enerji altyapısı olarak görülmektedir.[285]

---

[282] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 293.
[283] Coşkun Can Aktan, **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2002, s. 63.
[284] F. Yeşim Akcollu, "Elektrik Sektöründe Rekabet ve Regülasyon", **Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezleri Serisi**, Rekabet Kurumu, Ankara, 2003, s. 9.
[285] Ioannis N. Kessides, **Reforming Infrastructure-Privatization, Regulation, and Competition**, The World Bank, Oxford University Press, 2004, s. 225. (Çevrimiçi)

Enerji altyapılarının amacı, enerji kaynağının bulunmasını temin etmek için yapılan üstyapılar, çıkartmak için sağlanan ekipman, üretmek için ve dağıtımı için kurulan tesislerdir. Altyapı olarak kabul edilen tüm sistemler; eğer enerjinin temin edilmesi, taşınması ve tüketiciye sunulması amacını taşıyorsa, enerji altyapı yatırımı olarak görülmelidir. Petrol veya doğal gaz aranması, üretimi, jeotermal kaynaklarına ulaşılması ve çıkartılması, çıkarılan yüksek derecedeki suyun borularla istenilen bölgeye nakli ve orada işlenmesi için kurulan tesisler, Fotovoltaik enerjiden elektrik elde etmek için kurulan fotovoltaik paneller, parabolic yantıcılı aynalar, rüzgarın kinetik enerjisini dönüştüren rüzgar trübünü ve diğer ekipmanları, dalga enerjisinin kinetik etkisini dinamolarla, ile elektrik enerjisine çeviren sistemler, tatlısu ve göllerde balon teknolojisi ile yüksek basınçlı havanın kinetik enerjisini elektrik enerjisine çeviren düzenekler, petrol rafinerileri, LPG'nı tekrar doğal gaza çeviren veya doğal gazı LPG'ye çeviren tesisler, Hidroelektrik barajları, Kömür ve katı atık elektrik santralleri, Doğal gaz ve diğer petrol ürünlerinden elektrik elde edilen santraller, tüm enerji kaynaklarını taşıyan boru hatları ve elektrik enerjisini iletildiği nakil hatları, üretimden nihayi tüketiciye kadar olan tüm taşıma hatları ve tesisleri, enerji altyapıları olarak değerlendirilir. Aynı zamanda petrol ve LPG saklamak ve depolamak için kurulmuş hareketli veya sabit olan tesisler de enerji altyapılarıdır. [286]

Enerji altyapıları, büyük ölçekli ve yüksek sermaye kullanılarak yapılabilen yatırımlardır. Son yüzyılın öncesine kadar, genellikle devlet ve kamu kuruluşları yatırımları finans etmekteydi. Daha doğrusu devletler kendi bütçelerini altyapı tesislerine yönlendiriyordu. Özelleştirme ile serbest ve özel şirketlerin enerji piyasasına girişleri ile

---

http://documents.worldbank.org/curated/en/709301468779183565/310436360_20050007115940/additional/289850PAPER0reforming0infrastructure.pdf (Erişim Tarihi: 27.07.2019).

[286] Tim Summers, **Yunnan-A Chinese Bridgehead to Asia: A Case Study of China's Political and Economic Relations with its Neighbours**. Elsevier, 2013, (Çevrimiçi) https://doi.org/10.1016/B978-0-85709-444-5.50006-3 (Erişim Tarihi:26.07.2019); B. Sudhakara Reddy ve Hippu Salk Kristle Nathan, **Energy Infrastructure for A High Humane and Low Carbon Future**, June 2010, s. 3, (Çevrimiçi) http://www.igidr.ac.in/pdf/publication/WP-2010-007.pdf (Erişim Tarihi: 21.07.2019); The World Bank, **Energy Services for the World's Poor,** (Çevrimiçi) http://documents.worldbank.org/curated/en/443371468764055824/pdf/multi-page.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2019); B.Sudhakara Reddy, **India's Energy Transition-Pathways For Low-Carbon Economy**, July 2014, s. 13, (Çevrimiçi) http://www.igidr.ac.in/pdf/publication/WP-2014-025.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2019); Cameron, **a.g.e.**, 2010, ss. 48-50; Colin Kirkpatrick, David Parker ve Yin-Fang Zhang, "**Foreign Direct Investment in Infrastructure in Developing Countries: Does Regulation Make a Difference?",** Transnational Corporations, Y. 15, S. 1, (April 2006), (Çevrimiçi) https://unctad.org/en/docs/iteiit20061a6_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.07.2019).

bu durum değişmiştir.[287] Ancak dünyada önemli petrol ve doğal gaz üreticilerinin büyük bir kısmı henüz tam olarak, yatırım ve enerji sektörünü özel şirketlere devretmiş değildir. Örneğin Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya Cumhuriyeti gibi ülkeler genel olarak enerji sektörünün bütünüyle yabancı ve özel şirketlerin eline geçmesini istememektedirler. Bu nedenle denetim ve kontrolleri devlet mekanizması içinde sağlamaktadırlar ve EŞA'yı imzalasalar da kendi parlamentolarında kabul edilmemiştir.[288] Kendi iç bünyesinde bazı değişiklikleri tanzim etmek öz sermayesiyle bazı yatırımları yapmak için bir dinamizim oluşturmaya çalışmaktadır.Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı; devlet erkinin talimat ve emirleri ayrıntılı olarak aktif web sitelerinden ve bakanlık haber portallarından verilmektedir. Burada özel sektörün daha çok ar-ge çalışmalarında bulunduğu ve sadece teknik konularda faaliyette bulunduğu anlaşılmaktadır. Genellikle devlet ve devlet kurumlarının çalışmaları, talimatlara göre düzenlenmektedir.

Dünyada Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmasıyla, İki kutuplu ekonomik sistemin değişmesi sonrasında, enerji altyapısı açısından farklı standartlara sahip olan ülkelerin enerji altyapını ve eski teknolojilerini yenileme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ortadoğu ülkelerinin dışında enerji kaynaklarına sahip olan birçok ülke için bu ihtiyaç, büyük sermaye gereksinimini ortaya çıkartmıştır. Enerji altyapı yatırımlarının gelişmesi ve daha büyük projelere erişmesi için yabancı sermayeye büyük ihtiyaç duyulmaktadır.[289]

Yabancı sermaye yatırımlarının, EŞA anlaşmalarıyla korunmasına ilişkin olarak nitelikli çok taraflı anlaşmanın en önemli noktasını temsil eden; Karşılıklı Yatırımların Korunması ve Teşviki (KYKT) Anlaşmaları modeli EŞA'nın temel niteliğidir.[290] Altyapı yatırım anlaşmalarında EŞA; genel anlamda Avrupa Birliği üyesi devletlerin akdetmiş olduğu KYKT anlaşmaları hükümleriyle büyük oranda benzerlik göstermektedir.[291] EŞA'nın bugüne kadar olan olan KYKT Anlaşmaları ile karşılaştırıldığında uluslararası hukuktan kaynaklanan muamele standartlarını kapsamına dahil etmek açısından daha

[287] Kirkpatrick, Parker ve Zhang, **a.g.e.,** s. 144.
[288] Campbell McLachlan, Laurence Shore ve Matthew Weiniger, **International Investment Arbitration: Substantive Principles**. Oxford University Press, 2010, s. 39; **Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı Aktif Talimat Portalı** (Çevrimiçi) http://контроль-надзор.рф/ (Erişim Tarihi: 26.07.2019).
[289] Cameron, **a.g.e.**, 2010, s. 48.
[290] The Energy Charter Secretariat, **The Energy Charter Treaty A Reader's Guide**, 1994, s. 52. (Çevrimiçi) https://www.energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/ (Erişim Tarihi: 26.07.2019).
[291] Cameron, **a.g.e.**, 2010, s. 156.

etkin olduğunu öne sürülmüştür.[292] EŞA, Uluslararası enerji yatırımları ve ticaretinde hukukun üstünlüğünün egemen olduğu bir sistem yaratma hedefine sahiptir.[293]

Enerji altyapı yatırımlarının amacı; enerji kaynaklarına erişimi ve son kullanıcıya arz etmektir. Bu amaca ulaşmak için uluslararası sermaye yatırımlarının güvence altına alınmasına ilişkin hükümlerin ve 1990'lı yıllarda Avrupa Birliği mevzuatı çerçevesinde ortaya konan enerji piyasalarının serbestleştirilmesi ve rekabet kurallarının belirlenmesi ve üçüncü tarafların sisteme erişimini sağlamak için geniş çaplı bir düzenleme yapılmıştır.[294] Son kırk yılda büyük sermaye gerektiren altyapı yatırımları en önemlilerinden biri de telekominikasyon sistemleridir. Enerji ve telekominikasyon birbiri ile bağımlı altyapı sistemleridir. [295] Enerji altyapı yatırımlarında elektrik enerjisi üretim ve nakil hatları projeleri maddi değerleri diğer enerji yatırımlarından daha fazladır.[296]

Enerji altyapı projeleri yabancı sermaye odaklı faaliyetleri kapsamaktadır. Belli bir ülkenin sınırları içinde gerçekleşen sınırlı bölge ve sınır aşan projelerde ise uluslararası nitelikli projeler olarak ayrılır. Belli bir ülke sınırları içinde yapılan elektrik nakil hattı ülkesel-milli niteliktedir. Eğer elektrik nakil hattı başka bir ülkeye ve ülkelere uzanıyorsa bu durumda uluslararası nitelik kazandığından artık uluslararası proje olarak değerlendirilir. [297] Ulusötesi projeler, diğer tüm projeleri ulaştırma ve telekominikasyon da dahil maddi değer açısından geride bırakmıştır.[298] Ancak milli özelliğe sahip altyapılar aynı zaman da uluslararası kullanıma açık olduğu için tüm nakil hatları gerçekte uluslararası nitelik taşır. Gerekli sermaye ve kredi temin edilmesinde bu üstünlük büyük bir öneme sahiptir.

---

[292] **a.g.e.**, s. 157.
[293] Shearman & Sterling L. L. P., **Yukos: Landmark Decision on the Energy Charter Treaty**, International Arbitration Group, January 5, 2010, s. 1, (Çevrimiçi) https://www.shearman.com/perspectives/2014/05/the-energy-charter-treaty?sc_lang=en (Erişim Tarihi: 26.07.2019).
[294] Konoplyanik ve Walde, **a.g.e.**, s. 527.
[295]Prabir De, Muthi Samudram ve Sanjeev Moholkar, "Trends in National and Regional Investors Financing Crossborder Infrastructure Projects in Asia", **ADBI Working Paper No. 245**, (September 4, 2010), (Çevrimiçi) https://ssrn.com/abstract=1671464, (Erişim Tarihi: 26.07.2019).
[296] The World Bank, "Private Investment in Infrastructure in Developing Countries Showed Signs of Recovery in 2017", **Press Release**, 17 April 2018, (Çevrimiçi) https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/04/17/private-investment-in-infrastructure-in-developing-countries-showed-signs-of-recovery-in-2017, (Erişim Tarihi: 26.07.2019).
[297] De, Samudram ve Moholkar, **a.g.e.**, s. 1; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 146.
[298] De, Samudram ve Moholkar, **a.g.e.**, s. 6.

Ulusötesi enerji altyapı projeleri serbest piyasa ekonomisine sahip olmayan birkaç ülke dışında genellikle ve yabancı yatırımcılar tarafından gerçekleştirilir. İmtiyaz anlaşmalarıyla, kurulan tesisin işletmesini belirli ayrıcalıklar tanınan özel sektör şirketlerinin yönetmek için yaptıkları sözleşmelerdir. Kiralama ve yönetme (management and lease); daha önce kurulmuş veya yeni tesis edilen enerji altyapısı ilgili firma tarafından kiralanabilir, aynı zamanda kira karşılığı olmadan da sadece işletme gelirinden pay verme şeklinde de olur. Yeşil alan projeleri (greenfield projects), bakir alanlarda kurulan tesisin işletilmesi sözleşmesidir. Bazı işletmeler, özelleştirme veya devlete zarar yükünden dolayı el değiştirirler. Genellikle tesislerin işletme maliyetleri ve ekonomik şartlar hükümetleri özelleştirme amaçlı faaliyetlere iter veya özel sektöre kar karşılığı devir de mümkündür. Özelleştirme işlemleri doğrudan tesisin satışı veya hisse senetleri ile borsalara arzı ile olabilir. Profesyonel şirketler hisse senetlerini tamamıyla satın alabilirler, bu durumda devir veya satın alma yoluyla tesislere sahip olabilirler.(divestiture) [299]

Enerji altyapılarının devri birkaç yolla mümkündür; özel sektör – yabancı yatırımcı sermaye katılımı ile devir (equity), sermaye katmadan (non-equity) veya her iki yolu da kullanarak tesisin işletmecisi veya sahibi olabilir. Devlet elindeki tesisi satmak istediğinde ilgili devlet kurumunu tasviye eder, böylelikle yatırımcı özelleştirme şartlarına göre tesisi satın almış olur.[300] Yeşil alan projelerinde de sermaye katılımı yapabilen yatırımcılar daha önce işletilmemiş ve yeni kurulan tesislere sahip olur veya kendisi kurar. Her ev sahibi devletin kendine özgü özelleştirme kuralları ve eğilimleri vardır. İşletmeler, ilgili devlet özelleştirme bakanlıkları veya özelleştirmeyle ilgili yetkili devlet kurumları tarafından organize edilir. Örneğin; Pakistan İslam Cumhuriyeti bu sistemin işlediği yapıya sahiptir.[301]

Tasviye sonucu devralmada, yabancı yatırımcı mevcut ve daha önce işletilmiş bir devlet tesisinin sermaye paylarının bir kısmını veya tamamını satın alabilir. Bu; özelleştirme idaresinin kurallarına göre işler. İlgili mevcut tesis revize edilebilinir.

[299] Kirkpatrick, Parker ve Zhang, **a.g.e.,** s. 147.
[300] Walter Reed, "Privatization of Infrastructure", **Edwards Wildman Palmer,** (Çevrimiçi) https://www.slideshare.net/WalterReedEdwardsWildman/privatization-of-infrastructure, (Erişim Tarihi: 27.07.2019).
[301] Transparancy International Pakistan, **Ministry of Privatization**, (Çevrimiçi) http://www.transparency.org.pk/procurement-watch/ministry-of-privatization/ (Erişim Tarihi:27.07.2019).

Böylelikle tesis üretken hale getirilir. Eğer tesis veya herhangi bir işletme yoksa, hedeflenen bölgede devlet kuruluşları veya şirketi ile ortak yeni işletme açılabilir. Yatırımcı tek başına da böyle bir tesisi kurabilir. Yeşil alan projesinde yabancı yatırımcı mülkiyet hakkına sahip olduğundan tesisin işletmesi onun insiyatifindedir.[302] Sözleşmeler uluslararası anlaşmalara göre şekillendirilmiş olur. Kiralama ve işletme faaliyetleri yabancı yatırımcıya mülkiyet hakkını vermez. Yap-İşlet-Devret (Build-Operate-Transfer (BOT) ve Tasarla-Yap-İşlet Design-Build-Operate (DBO) sözleşmeleri uzun dönemlidir. [303]Yatırımcı, mülkiyet hakkından çok işletmenin kar ve getirisi üzerinde durur. Mümkün olduğunca yüksek karla işletmek ve uzun vadeli diğer projelerde finans imkanı yakalamak ister. [304]

Her ev sahibi ülkenin farklı yabancı sermaye yaklaşımı ve uygulaması vardır. Yatırımcılar bu politikalara göre hareket ederler.

1.5. Enerji Altyapı Projeleri Çeşitleri

Enerji altyapı projeleri anlaşmaları, temel dört çeşit sözleşme üzerine yapılmaktadır. Birincisi; Enerji Teslim Anlaşmaları (Power Purchase Agreements- PPAs) veya (Energy Purchase Agreements EPAs). Teslim şartlarına bakıldığında bir açıdan emre amade enerji anlaşmalarıdır.

Fosil yakıtlı enerji altyapıları için: Acil Güç-Enerji veya Mobil Tesis olarak altyapılar, (Emergency Power / Mobile Plant) İnterkonnekte sistemine dahil olmayan küçük ve kırsal kesimde kurulabilen enerji üretim projeleri, (Small / Rural Off-Grid Power Projects), Orta Ölçek / Büyük Enerji Projeleri (Mid-sized / Large Power Projects), Elektrik Pazarını Düzenleyici – Nakil hatları ve elektrik akımını düzenleyici projeler, (Deregulated Electricity Markets). [305]

---

[302] Kessides, **a.g.e.,** s. 65.

[303] Adam Hayes, "Build-Operate-Transfer Contract", **Investopedia**, Aug 19, 2019, (Çevrimiçi) https://www.investopedia.com/terms/b/botcontract.asp (Erişim Tarihi: 27.07.2019).

[304] World Bank Group, Public-Private-Partnership Legal Resource Center (PPPLRC), **Concessions, Build-Operate-Transfer (BOT) and Design-Build-Operate (DBO) Projects,** 2018, (Çevrimiçi) https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/agreements/concessions-bots-dbos (Erişim Tarihi: 27.07.2019).

[305] World Bank Group, PPPLRC, **Power Purchase Agreements (PPAs) and Energy Purchase Agreements (EPAs)**, 2020, (Çevrimiçi) https://ppp.worldbank.org/public-private-

Yenilenebilir enerji kaynakları için ise Enerji Teslim Anlaşmaları (PPAs), Karbon Yakalama ve Depolama (Carbon Capture and Storage), Jeotermal (Geothermal), Hidrolik (Hydropower), Güneş Enerji-Fotovoltaik (Solar Power), Rüzgar Gücü (Wind Power).

İkincisi; Yakıt Teslim Anlaşmaları (Fuel Supply / Bulk Supply Agreement) olarak belirlenmiştir. Bu anlaşmaların temelinde enerji üretimi için gerekli olan yakıtın temini söz konusudur. Bu; kömür veya katı atık olabilir, petrol ve türevleri veya doğal gaz / sıvılaştırılmış doğal gaz gibi enerjiye dönüşen kaynakların teslimi ile enerji altyapısının çalışması ve enerji üretimi sağlanır. Sözleşmelerin temelinde yakıtın, teslim miktarı ve teknik uyumluluğu en önemli şartların başında gelir. [306]

Üçüncüsü; Enerji Altyapı Projeleri için Uygulama Anlaşmaları genellikle ev sahibi devlet ile enerji üreten veya altyapı projesini üstlenen şirketler arasında yapılmaktadır. Bu anlaşmalar uluslararası hukuk ve nitelikli çok taraflı anlaşmalara göre şekillendirilir. Kısa dönemli enerji tedariki yapan firmalarla veya mobil enerji santralleri kurulup işletilmesi anlaşmalarında Güney-Batı Asya, Afrika ülkeleri ve Pakistan'da bu tip anlaşmalar yapılmaktadır. [307]

Dördüncü olarak; enerji yatırım bölgesinin veya arazisinin kiralanması anlaşmalarıdır. Arazi Kiralama (Land Lease) altyapı kurulmadan önce yapılan anlaşmalardır. [308] Bu anlaşmalarda en önemli temel maddeler; kiralayanın ne kadar süre ve ne amaçla kullanacağı, kira bedelinin ne olacağı ve anlaşmazlık durumunda uyuşmazlık çözüm yolunun seçimidir. En önemli şart ve sözleşmenin başında temel madde mutlaka bir Enerji Teslim Anlaşmasının olmasıdır. (Power Purchase Agreement-PPA), kiralama tamamıyla bu anlaşmaya tabi kılınmaktadır. Eğer anlaşma fiili bir duruma

partnership/sector/energy/energy-power-agreements/power-purchase-agreements, (Erişim Tarihi: 10.05.2020).

[306] World Bank Group, PPPLRC, **Fuel Supply/Bulk Supply Agreement**, 2017, (Çevrimiçi) https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sector/energy/energy-power-agreements/bulk-fuel-supply-agreements (Erişim Tarihi: 15.07.2019).

[307] World Bank Group, PPPLRC, **Implementation Agreements for Power PPPs**, 2016, (Çevrimiçi) https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sector/energy/energy-power-agreements/ implementation-agreements (Erişim Trihi: 27.07.2019).

[308] Mark M. Moseley, "Land Lease Agreement", **PPP in Infrastructure Resource Center for Contracts, Laws and Regulations (PPPIRC)**wed:, (Çevrimiçi) https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sites/ppp.worldbank.org/files/ppp_testdumb/documents/energy%20land%20lease%201_0.pdf (Erişim Tarihi: 30.07.2019)

geçmezse bu sözleşmeler de fes edilmiş olmaktadır. Kiralama anlaşmaları, enerji teslimi ve üretimi ile ilgili bir faaliyete göre şekillenmektedir.[309]

Enerji teslim anlaşmalarının bazı temel şartları vardır. Bu şartlar, anlaşmanın en önemli özelliklerini oluşturur. Sözleşme metninin başında tanımlamalar ve gerekli açıklamalar vurgulanır. Burada kullanılan terimlerin teknik ve hukuk dili açısından değerlendirilmesi yapılmalıdır. Anlaşmalarda ileride yanlış anlamalar, hem dil farklılığı açısından hem de hukuki açıdan engellenmiş olur.

Anlaşmanın süresi ve kapsamı belirtilmelidir. Tarafların teknik kapasite ve imkanları açıklanır. En önemli maddelerden biri olan anlaşmada ticari operasyonel (Commercial Operation) boyutları ve faaliyeti ayrıntılı olarak en az onaltı alt başlık altında toplanır. Enerjinin teslimi, ölçümü ve tedarik edilmesi (arzı) süreci belirlenir. Arz miktarı ve süresi ile ilgili teknik ayrıntılar, tarafların hakları ve ayrıntılı diğer temel ihtiyaçların belirleyen maddeler vurgulanır. Fatura ve ödeme ile ilgili muhasebe ayrıntılarıyla birlikte enerjinin teknik testi ve özelliklere uygun niteliklerine göre fiyatın ilk teslimiyle ilgili ödemeler (Cold Start) ve rutin teslimat koşullarının çalışması ile yapılan ödemeler (Warm Start) koşulları belirlenir. Sorunların ve ileri dönük çalışmaların operasyonel kısmı ve ayrıntılarıyla ilgilenecek bir koordinasyon kurulu oluşturulur. Bu kurul taraflardan seçilir ve alt kalemlerle tüm sorumluluk ve çalışma sınırları üretimden teknik konulara kadar ve raporlamadan mali kayıtların tutulmasına kadar bir çok alana yayılır. Sözleşmede sigorta koşulları ve kapsamı belirtilir. Vergiler ve diğer ödenmek zorunda olan meblağların ayrıntıları açıklanır. Üretim faaliyeti süresince ortaya çıkabilecek herhangi olağanüstü olumsuz koşulların etkilerini kapsayan Olağanüstü Hal (Force Majeure) şartları yazılır. Tarafların işe son verme koşulları, yükümlülükleri ve sorumlulukları, uyuşmazlık durumunda başvurulacak merci ve ek şartlar belirtilir.[310]

Taraflar bu tip anlaşmalara kendi özel koşullarını ve diğer başka talep ettikleri ek şartları ekleyebilirler. [311]

[309] Mark M. Moseley, **a.g.e.,** sözleşme madde: 16.
[310] **a.g.e.,** sözleşme madde: 20.
[311] Hayes, **a.g.e.**; Will Kenton, "Concession Agreement", **Investopedia,** 29 April 2019, (Çevrimiçi) https://www.investopedia.com/terms/c/concessionagreement.asp (Erişim Tarihi: 31.07.2019).

Yabancı yatırımcılar, enerji altyapı yatırımlarında kuracakları tesisin ev sahibi ülkenin uluslararası yatırım anlaşmalarına göre şekillenmiş hukukuna ve yapılan sözleşmelerin şartlarına tabi olacaklardır. Ancak yapılan yatırımların alanı başka ülkelere de taşarsa, örneğin petrol boru hatları, doğal gaz boru hatları veya elektrik nakil hatları o zaman da çok taraflı anlaşmaların şartlarının etki alanına girer. Uluslararası nitelikli altyapı projeleri, yatırımın korunmasına yönelik ikili ve çok taraflı anlaşmalar, ev sahibi devletin anayasal ve yasal düzenlemeleri yanında projenin özelliklerine göre özel bazı sözleşmeler hayata geçirilmektedir.[312]

Aynı zamanda kamu – özel sektör işbirliğinin gelişmiş olduğu alanlar yatırımcılar için çok daha elverişli şartlar oluşturur.

1.6. Petrol, Doğal Gaz ve Diğer Enerji Yatırımlarının Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi ve Karşılaşılan Sorunlar

Uluslararası enerji yatırım anlaşmaları, petrol ve doğal gaz boru hatlarının inşa edilmesi ve işletilmesi için gerekli hukuki temeli oluşturmak amacıyla yapılmaktadır. [313] Bu anlaşmalardan en önemlisi Enerji Şartı Anlaşmasıdır. (EŞA) Çok taraflı bir anlaşma olduğundan, Avrupa ve Asya ülkelerini kapsayan büyük bir coğrafyayı kapsamaktadır. Anlaşmanın şartları destekleyen ülkelerin iç hukukuna girmiş ve ulusal hukuklarıyla bütünleştiğinden etkisi devletlerin sınır ötesine geçmiştir. [314] Şu anda dünyada EŞA gibi çok taraflı olup enerji üretimi, tedariki, taşınması ve altyapı yatırımlarını kapsayayıcı daha etkin bir anlaşma yoktur. Sadece şu andaki sorun "Transit Protokolu" olarak bilinen bir alt segmentde değerlenedirilen bir alt anlaşmanın imzalanmamış olmasıdır. Bu durum anlaşmanın uluslararası zeminde daha fazla etki sağlamasını engellemektedir.

EŞA'nın ağırlığı; Avrupa Birliği ile Rusya Federasyonu ve Asya'da var olan petrol ve doğal gaz üreticileri arasında olduğu ileri sürülmektedir. Enerji nakil hatlarının, (doğal gaz boru hatları) uzun vadeli kullanımı için kiralanması, açık artırma ile satışların

---

[312] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 152; Foreign Direct Investment for Infrastructure development: Gunawansa, s.11. II. (Çevrimiçi) https://scholarbank.nus.edu.sg/handle/10635/15388 (ErişimTarihi: 29.05.2020)
[313] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 124.
[314] International Energy Charter, **Energy Charter Treaty,** 1994, (Çevrimiçi) https://energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/ (Erişim Tarihi: 19.07.2019).

sebep olduğu giderlerin tarifelere yansıtılması, etki alanının AB ülkeleri dışında da uygulanabilirliği konularında müzakere edilmektedir.[315] Müzakereleri; Ticaret ve Transit Grup sürdürmektedir. (Trade and Transit Group) 2000 yılında başlatılan Transit protokol çalışması EŞA'nın 34 (7) maddesi içinde değerlendirilmektedir.[316]

Enerji Boru hatlarının gerek petrol gerekse doğal gaz için tesis edilmiş olanların, hukuki çerçeveleri aynıdır. Hukuki sınırlar; mülkiyet hakkı, işletmelerin yapıları, transit taşımacılığı gerçekleştirenlerin hakları ve yükümlülükleri, yatırımcıların ve kiralayanların hakları, devletlerin ve devlet şirketlerinin katılım amacıyla ikili ve çok taraflı anlaşmaları sonucu ortaya çıkan haklar ve sorumluluklar olmak üzere bir çok konuyu kapsamaktadır.[317] Boru hatlarının hukuki rejimi, yatırım yapılması ve daha sonra bu hatların enerji naklinde kullanılması esasına dayanır. Aynı zamanda hukuki rejimin sınırlarını genel nitelikli uluslararası anlaşmalar, proje ile sınırlandırılmış uluslararası anlaşmalar, ulusal bazda geliştirilen ve uygulanan düzenlemeler belirlemektedir. Genel nitelikli olan anlaşmaların amacı daha çok enerji nakil sistemlerinin hayata geçirilmesini temin etmektir. Özel düzenleme gerektiren anlaşmalar ise ki en önemlisi, Avrupa Birliği'nin başı çektiği EŞA'dır. Çok daha kapsamlı ve genel nitelikli ikili anlaşmaları da kapsamakta veya bu anlaşmaların gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Diğer önemli özel bir anlaşma olan ABD-Kanada Transit Boru Hattı anlaşmasıdır.[318] NAFTA'nın haricinde özel bir anlaşmadır ancak ticari boyutlarıyla bakıldığında NAFTA'nın (Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Anlaşması) sınırlarında da değerlendirilmesi münkündür. Çünkü bu anlaşma aynı zamanda Meksika'nın da faydalanabildiği bir çerçevededir. [319]

Anlaşmalarla ilgili olarak birliği kendi içinde herhangi bir uyuşmazlığın çözümlenmesi için yatırımcıları devlete karşı koruyabilecek bir tahkim sistemi vardır.

---

[315] International Energy Charter, **Transit Protocol**, 2015, madde: 34, (Çevrimiçi) https://energycharter.org/what-we-do/trade-and-transit/transit-protocol/ (Erişim Tarihi: 19.07.2019).
[316] International Energy Charter, Energy Charter Treaty**, a.g.e.**
[317] B. Sas, "Legal and Contractual Issues Relating to Interstate Gas Pipelines in Emerging Nations", **International Energy Law and Taxation Review (IELTR)**, Y. 4. (2002), 70-81, s. 70; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 123.
[318] The Pipe Files Alaska Gas Line, **Transit Pipelines agreement between the United States of America and Canada,** (Çevrimiçi) http://www.arlis.org/thepipefiles/Record/2371299 (Erişim Tarihi: 19.07.2019).
[319] Nick Cunningham, "NAFTA and the Implications for North American Oil and Gas", **The FUSE,** 2018, (Çevrimiçi) http://energyfuse.org/nafta-and-the-implications-for-north-american-oil-and-gas/, (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

Yatırımcı-Devlet Uyuşmazlık Çözüm Kurumu (Investor-State Dispute Settlement) bu güne kadar özel anlaşmalar olarak değerlendirilebilecek seksenbeş (85) değişik uyuşmazlığı sonuçlandırmıştır.[320]

Birlik içinde 2013 yılından beri bugüne kadar Meksika'da petrol ve doğal gaz yatırımlarında altmışbir milyar amerikan doları (61 Milyar ABD Doları) bedelinde spesifik sözleşme yapılmıştır. [321] Aynı perspektiften bakıldığında ABD, Latin Amerika ve Karibik bölgesinin 2000 yılı ile 2040 yılı arasında enerji kaynaklarına olan talebinin yüzde yüz on (%110) oranında artacağı, bu orana yüzde elli iki (%52) oranında petrol, yüzde yüzde seksen üç (%83) elektrik enerjisi talebinin dahil olduğu düşünüldüğünde, yatırım anlaşmalarının daha da gelişme kaydedileceği rahatlıkla anlaşılabilir.[322]

Bu anlaşmaların en önemli özelliği ve amacı, enerji güvenliğinin sağlanmasıdır. Gerek ekonomik birliklerin gerekse, devletlerin aralarında yaptıkları anlaşmalar (intergovermental aggrements) çoğunlukla toprakları üzerinde boru hattı inşa edilip işletilmesi faaliyetine dayalıdır. Sözleşmeler özel niteliklerini boru altyapısının sisteminin kurulması için gerekli olan şartlara dayandırır.[323] Projelerin hayata geçirilmesi için yapılan sözleşmeler hem çoklu hem ikili anlaşmaların şartlarına uygun olarak düzenlenmektedir. Projenin yapılacağı alan bir çok ülke toprağını kapsayabilir. Bu durumda hem hükümetler arası anlaşmalar yapılır hem ikili ve devlet yatırımcı sözleşmeleri oluşturulur.[324]

Yatırımcıları, hükümetlere karşı koruyan ve siyasi riskleri bertaraf eden anlaşmalar da mevcuttur. Kredi kuruluşları ile finansman açığını kapatmak veya yatırımı

---

[320] Andrew Holland, "NAFTA's Energy Chapter", **American Security Project,** Hollanda, 2018, (Çevrimiçi) https://www.americansecurityproject.org/wp-content/uploads/2018/05/Ref-0209-NAFTA-Building-North-American-Energy-Security.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

[321] Irina Slav, "BP On Schedule To Drill First Deepwater Mexican Well By 2020", **OILPRICE**, March 21, 2018, (Çevrimiçi) https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/BP-On-Schedule-To-Drill-First-Deepwater-Mexican-Well-By-2020.html, (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

[322] Lisa Viscidi ve Rebecca O'Connor, "US-LATIN AMERICA ENERGY INVESTMENT: Proposals for Policy Engagement" **The Dialogue: Leadership for the Americas**, May 2017, (Çevrimiçi) http://www.thedialogue.org/wp-content/uploads/2017/05/US-Latin-America-Energy-Investment_FINAL-for-web.pdf, (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

[323] Abul F.M. Maniruzzaman, "International Energy Contracts and Cross-Border Pipeline Projects: Stabilization, Renegotiation and Economic Balancing in Changed Circumstances - Some Recent Trends", **Oil, Gas & Energy Law**, S. 4, (2006), (Çevrimiçi) https://www.ogel.org/article.asp?key=2289 (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

[324] Baku-Tblisi-Ceyhan (BTC) Pipeline, "Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Caspian Pipeline", **Hydrocarbons Technology**, t.y., (Çevrimiçi) https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/bp/ (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

desteklemek amacıyla da ayrı kredi anlaşmaları yapılır. [325] Böyle komplike anlaşmalar ve sözleşmeler bütünü kapsayan boru hattı projelerinden bir de Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesidir. Burada çok taraflı bir nitelikli anlaşma ve bu anlaşmanın lokomotif olarak iş gördüğü diğer özel yatırım anlaşmaları görülebilir. Aynı zamanda teknik altyapının yeniden kurulması, transit anlaşmaları, boru işletme ve taşıma sözleşmeleri ve kredi kuruluşları ile yapılan finansman sözleşmeleri yapılmıştır. Bu anlaşma tarafları devlet ve özel şirketleridir. Proje çok taraflı ve aynı zamanda bir çok devlet şirketinin üstlendiği kısmi projelerle desteklenmiştir. Ev sahibi devletlerin gerek devlet şirketleri gerekse özel hizmet şirketleri projede yer almıştır.[326]

Uyuşmazlık durumlarında daha çok hükümetlerin siyasi yaklaşımları ve karşılıklı işbirliğine dayalı çözüm önerileri söz konusudur. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesinde aynı zamanda kendi topraklarından çıkan petrolün üretimi ve sevkiyatı ile ilgili Azarbeycan ve Kazakistan bir çok yabancı şirket ve ortaklıklarla, üretim paylaşımı anlaşmaları yapmıştır. (production share agreements) Bunun nedeni; ülkelerin bu petrolü çıkarıp sevkedecek kadar finansal kaynak yetersizliğidir.[327]

Petrol hattının kullanılması ile birlikte ülkelerin gelir paylaşımı söz konusu olduğundan çıkartılan petrolün sahibi ağırlıklı olarak özel şirketlerdir. Bir çok özel şirket petrolü çıkartıp pazara sunmak ve kar elde etmek amacındadır. Petrolün geçiş hattında bulunan devletler ise bundan kazanç sağlama isteğindedir. Azarbeycan ve Kazakistan petrolünün çıkartılması başka, petrol borularının tesisi ve kullanılması başka bir faaliyet alanıdır. Petrol boru hattı tesisinin tamamlanması için gerekli garanti özel şirketlerden gelmektedir. Çünkü; özel şirketler çıkartılan petrolü kendi imkanlarıyla da taşıma yoluna gidebilirler, bu nedenle de boru inşa yatırımının sağlanabilmesi için şirketler, boru hattının geçtiği ev sahibi devletlerle anlaşmalar yapmak zorundadır. Bu anlaşmaların temel amacı, petrolün bu hat üzerinden gönderilmesine garanti vermektir. Böylelikle boru

[325] Baku-Tblisi-Ceyhan (BTC) Pipeline, "Purpose of the Environmental and Social Impact Assessments", **European Bank for Reconstruction and Development**, 2003, (Çevrimiçi) https://www.ebrd.com/work-with-us/projects/esia/baku-tbilisi-ceyhan-(btc)-pipeline.html (Erişim Tarihi: 20.07.2019).
[326] Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Pipeline, **BTC Pipeline Esia, Azerbaijan Final Esia**, (Çevrimiçi) https://www.ebrd.com/english/pages/project/eia/esia_az.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2019).
[327] Sedat Çal, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, (2008), 63-134, (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/237687737_BAKU-TIFLIS-CEYHAN_BORU_HATTI_PROJESI_KAPSAMINDAKI_ANLASMALARIN_HUKUKI_YONDEN_DEGERLENDIRILMESI (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

hattı inşası sırasında alınan kredilerin geri ödeme garantisi ve devletlerin gelir elde etme imkanları güvence altına alınmıştır. Bu anlaşmalar şirketlerin ayrı ayrı yaptığı "throughput quarantee" olarak bilinen sevkedilecek olan petrolün hatları kullanma taahhatüdür.[328] Bütün bu iç içe geçmiş ve birbirine bağlı sözleşmelerin ilk ve temel anlaşması; AGIT'de (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) toplantısında devlet başkanları tarafından imzalanan, çok taraflı devletler arası nitelikli bir anlaşmaya dayanmaktadır. Bu anlaşma Türkiye Cumhuriyeti, Azarbeycan Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti arasında imzalanmıştır.[329]

Çok taraflı nitelikli anlaşmalar, hükümetler arasında uluslararası hukuk normlarına uygun tanzim edilir. Anlaşmalar yetkililerce kabul edildikten sonra devletler kendi iç hukuk sistemine uyarlamak ve uygulama alanı açmak durumundadır. Genel anlaşmaların ardından boru hatlarının kurulabilmesi için özel (spesifik) proje anlaşmalarının yapılması gereklidir. Bu anlaşmalar ev sahibi devlet diğer özel veya devlet şirketleri ile yapılmaktadır.[330] (host goverment agreement)

Kapsamı ev sahibi devletin toprakları dahilinde boru hatlarının kurulması ve işletilmesi faaliyetini kapsar. Ev sahibi devlet her bir yatırımcıyla ayrı ayrı anlaşma yapar, ancak projenin özelliklerine göre projeyi üstlenmiş bir konsorsiyum ile de tek bir anlaşma yaparak projenin anlaşma ayağını sonuçlandırabilir.[331] İlgili konsorsiyum kendi içinde birçok alt yatırımcıyla anlaşıp ev sahibi devletin karşısında tek bir tüzel kişilik gibi hareket edebilir. Bu tip projeler; çok yönlü ve spesifik özelliklere sahiptir. (international project agreement) Bu anlaşmaların bünyesinde kredi, garanti, sigorta, inşaat gibi daha özel anlaşmalar vardır. Hükümetler arası nitelikli anlaşmalardan sonra da centilmenlik

[328] Xuejun Feng vd., "Optimal Throughput of Crude Oil Terminals with Options for Infrastructure Improvements", **Journal of Coastal Research**, Y. 73, (2015), 628-634, (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/277579834_Optimal_Throughput_of_Crude_Oil_Terminals_with_Options_for_Infrastructure_Improvements (Erişim Tarihi: 20.07.2019); Tiffany C. Wright, "What Is a Throughput Contract?", **azcentral**, t.y., (Çevrimiçi), https://yourbusiness.azcentral.com/throughput-contract-25243.html (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

[329] 22.06.2000 tarihli ve 4585 sayılı Kanun, Bakanlar Kurulu'nun 3 Ağustos, 2000 tarih ve 2000/1127 sayılı Kararı'na istinaden 10.09.2000 tarihli ve 24166 (Mükerrer) sayılı **T.C. Resmi Gazete,** (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_sd.sorgu_yonlendirme?Kanun_no=4585&k_Baslangic_Tarihi=&k_Bitis_Tarihi=&r_Baslangic_Tarihi=&r_Bitis_Tarihi=&sorgu_kelime= (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

[330] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 2006.

[331] **a.g.e.**, ss. 9-10.

anlaşmaları yapılır. Gerek evsahibi devletler gerekse uluslararası şirketlerle bir dizi ön görüşme yapılır.

Kamu hukuku kuralları açısından bağlayıcı olmayan ve yapılması gereken ihtiyacın yerine getirilmesi mecburiyeti olmayan, uyulmadığı takdirde "kınama" yaptırımı ile karşılanan anlaşmalara centilmenlik anlaşması denir. "Gentlemen's agreement" terimi Amerikan hukuku etkisi ile dilimize geçmiştir. Kanuni bir terim değildir. Ancak burada bir yaptırım yoktur. Sadece herhangi bir vaadin ihlali dolayısıyla bir zarar doğmuşsa "culpa in contrahendo" sorumluluk temelinde giderim talebi mümkün olabilir. [332] Aynı şekilde; "güven sorumluluğu" da devreye girebilir. Centilmenlik anlaşmasıyla taraflar birbirlerine güvenebilir fakat dürüstlük ilkesine göre uluslararası hukuk açısından eğer centilmenlik anlaşmasıyla birlikte, taraflar açısından, giderilmesi gereken gerçeğe aykırı bir hukuki görünüşe güveni dolayısıyla bir zarar görülmüşse hakkaniyet ilkesi devreye girer. Bu durum güven sorumluluğunun kapsamında değerlendirilir. [333]

Genel olarak bakıldığında, bütün anlaşmalar devlet ile üstlenici ve yatırımcı şirket arasında yapılan anlaşmaların hepsi yatırım sözleşmeleridir. Uluslararası hukuk normlarına göre değerlendirilir. İlgili devletin iç hukukunda uygulama zemininde varlığını gösterir. Bazı anlaşmalar; hükümetler arası yapılan nitelikli anlaşmaların ekine veya maddelerine eklenerek, (incorporate) ilgili ülkenin hukuk yapısına göre kanun hükmünde değerlendirilerek iç hukukun bir parçası olarak görülebilir.[334]

İç hukuka giren ve uygulama alanı bulan uluslararası anlaşmalar, yatırımcıları ve yatırımcıları destekleyen diğer kişileri ülke hukukunda ayrıcalıklı bir konuma getirmektedir. [335] Yapılan anlaşmalar iç hukukun bir parçası gibi görüldüğünden, her türlü yatırım ve ticari anlaşmalarla, milli hukuk sistemleri, taraflara sözlü olarak veya modern

[332] Hüseyin Hatemi ve Emre Gökyayla, **Borçlar Hukuku, "Culpa in contrahendo",** Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015, s. 21.
[333] **a.g.e,** s. 288.
[334] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 126.
[335] Goolsby/ Rowley, M.: Building a Cross-Border Pipeline, For Multinational Projects, Host Goverment Agreement Can Reduce Risk and Create A Stable Investment Enviroment, (Çevrimiçi) s. 2. https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/Agreements_on_Oil_and_Gas_Pipelines.pdf (ErişimTarihi: 29.05.2020)

haberleşme araçları ile yaptıkları anlaşmaları "teyit mektubu" ile yazılı bir metne bağlama imkanı verir.[336] Teyit mektubu da bir nevi centilmenlik anlaşması olarak görülebilir.

Aynı zamanda şirketlerin yatırım faaliyetlerinde ayrıcalıklı konumlarını daha da belirgin ve etkin hale getiren , uluslararası kuruluşların da garantörlüğü çok büyük önem taşır. Eğer yatırım ev sahibi ülkesi, hazine garantisi vermek durumunda kalırsa ve buna bağlı olarak da kredi kullanma yoluna giderse, krediyi de uluslararası kredi kuruluşlarından temin ederse, bu durumda bu kuruluşlarla yaptığı anlaşmalar da etkinleşir. Örneğin; eğer Dünya Bankası'dan kredi temin etmişse, MIGA (The Multilateral Investment Guarantee Agency) ile yaptığı anlaşmanın genel uygulama alanına dahil olur.[337] Bu durum; yatırımcıya MIGA garantörlüğünde faaliyet imkanı sağlar.

Enerji nakil hatlarının mülkiyet hakları, tek bir tüzel kişiliğe veya konsorsiyuma ait olabilir. Aynı zamanda değişik ülkelerden geçen hattın farklı ortaklıkların mülkiyet hakkına sahip olmaları da mümkündür. Farklı ülkelerden geçen petrol veya gaz hattının farklı konsorsiyum veya şirketlere ait olması durumunda, bu şirketler kendi aralarında anlaşma yapmak durumundadırlar.[338]

Tarafların amacı; enerji kaynağının kesintisiz ve güvenli bir şekilde taşınmasıdır. Boru hattı tek bir şirkete de ait olabilir. Bu şirket hem gazı alıp kendisi satan veya gazı sadece belli noktalardan alıp dağıtımını yapan bir faaliyette olabilir. Gazın sahibi değilse, o zaman da gazı sadece transfer eden taşıyıcı konumundadır. Taşıyıcı durumunda olduğunda gazın sahibi ile taşıma sözleşmesi yapmak zorunda olur. [339] Gazın üreticisi bir bakıma boru hattını kiralamıştır. Bu kiralama veya hattın sahibi ev sahibi devlet şirketi ile taşıma sözleşmesinin yapılmasını gerektirir. Hattın inşaası öncesi yapılabilecek anlaşmalar nitelikli devletler arası anlaşmalara dayandırılarak işlev kazandırılırsa, hattın

[336] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 15.
[337] Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA), **Investment Quarantee Guide**, 2015, (Çevrimiçi) https://www.miga.org/sites/default/files/2018-06/IGG_English_final.pdf, (Erişim Tarihi: 22.07.2019).
[338] Michael Dulaney ve Robert Merrick, "Legal Issues in Cross-border Oil & Gas Pipelines", **OGEL 4**, (2004), (Çevrimiçi) www.ogel.org/article.asp?key=1575 (Erişim Tarihi: 22.07.2019).
[339] Roberts, **a.g.e.,** s. 157.

maliyetlerinin finansmanı kolaylaşır. Yapılan anlaşmalarda bütçeleri ve taşınacak gazın miktarı belirlenir.[340]

İlgili devlet şirketi hazır ve gelecekte garanti olarak görülen bir işlevi-taşıma işini üstleneceğinden daha alt ve üst anlaşmalarla projeyi destekler.[341] Bu anlaşmalar tedarik ve sanayi üretimine dayalı ticaret anlaşmaları olabilir. Boru hattı üzerinde var olan mülkiyet hakkı, hattın tamamlanması ve işletilmesi için gereken bir çok faaliyet alanında sözleşme kombinasyonları çeşitlendirilebilir. [342]

Uluslararası hukuki düzenlemeler ve finansman şekline göre yapılan sözleşmeler; yap-işlet-devret şeklindedir. Bu tip yatırımlar; yap-kirala –devret, (built-lease-transfer), yap-devret (built-transfer), yap-devret-işlet (built-trasfer-operate), onar-kirala-işlet (rehabilitate-lease-operate), yap-sahiplen-işlet-destekle-devret (built-own-operate-subsidize-transfer) gibi modeller kullanılmaktadır.[343]

Bu tip yatırımlar kazancın ve riskin yatırımcı üstünde olduğu yazılsa da, risk dendiğinde bu görecelidir. Çünkü; riski üstlenen yatırımcı genellikle devlet garantisini sağlamıştır. Devlet garantisi; uluslararası finans kurumlarından veya diğer başka kaynaklardan alınabilinir. Büyük projelerde çok taraflı uluslararası anlaşmalarla güvence altına alınmış olan kredilendirme ve destekleme anlaşmaları devreye girmektedir. Yatırımcılar her şartta çokuluslu ve ulusötesi yapılarıyla kendilerini güvence altına almakta profesyonelleşmişlerdir. Kazançlarını yurtdışına çıkartmak, alacaklarını ulusal hukuk sisteminin dışında aramak, devletleştirme ve örtülü olarak devlet baskısını bertaraf etmek, herhangi bir savaş ve kargaşalıkta yatırım ve kazanç giderlerini garanti altına alabilmektedirler.[344]

Enerji altyapı yatırımları, ev sahibi devletler ile yabancı yatırımcılar arasında yapılan sözleşmeler; ev sahibi devlet hukukunda yerleşik düzenlemelere göre

---

[340] Gazprom & ENI, "Blue Stream Natural Gas Pipeline", **Offshore Technology**, t.y., (Çevrimiçi) https://www.offshore-technology.com/projects/blue_stream/ (Erişim Tarihi: 23.07.2019).
[341] BP Azerbaijan, **SOCAR and BP-operated AIOC sign principles of agreement on future development of the ACG oil field in Azerbaijan to 2050**, (Çevrimiçi) https://www.bp.com/en_az/caspian/press/pressreleases/SOCAR_BP-sign-principles-of-agreement.html (Erişim Tarihi: 23.07.2019).
[342] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 127.
[343] Hayes, **a.g.e.**
[344] MIGA, **Çok Taraflı Yatırım Anlaşma Ajansı,** t.y. Çevrimiçi. https://www.miga.org/products (Erişim Tarihi: 23.07.2019).

şekillenmektedir. Büyük ölçekli ve önemli sermaye birikimi gerektiren faaliyetler olarak görülen riskli yatırımlar, aynı zamanda devletlerin ekonomik kalkınmalarını sağlayabilen, katma değer sağlaması gerekmektedir. [345] Yatırımcıların, ev sahibi devletin kamu yararı gerekçesiyle yatırıma ilişkin politika ve önlemlerinde zarara uğramaları olasılığını ortadan kaldırmak için; uluslararası ikili ve çok taraflı yatırım anlaşmalarına dayanılmaktadır.[346]

Ulusötesi Enerji yatırım anlaşmalarının artması ile birlikte günümüzde çok daha farklı bir sorun ortaya çıkmıştır. Bu; enerji yatırımlarının çevresel etkileri yanında, İnsan Haklarının ihlalleridir. İnsan Hakları; uyuşmazlıkların çözümü konusunda artık tahkim merkezlerinin dikkatini çeken uluslararası anlaşmaların kapsamına giren ve öncelikli değerlendirilmek zorunda kalınan bir etkendir. Petrol-Gaz boru hatları ve enerji nakil sistemleri çevrede yaşayan milyonlarca insanı etkilemektedir. Nüfusun ve yerleşim yerlerinin çoğalması genişlemesi bu sorunu ortaya çıkartmıştır. [347] İnsan haklarının çiğnenmesi ve diğer olumsuzlukların değerlendirilmesi enerji uyuşmazlıkları ve ihtilaflarının bir alt konusu olmaktan da çıkmıştır.[348] Uluslararası yatırım anlaşmalarında, çok taraflı olsa bile siyasi iradenin ve uluslararası şirketlerin baskısı hissedilmektedir. Hükümet dışı sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları ve aldıkları çözümcü yaklaşımların etkileri ayrı bir tartışma konusudur. Yenilenebilir enerji kaynak kullanımı amaçlı yatırımlar, sorunların çözümü olarak görülmektedir.[349]

Enerji yatırımlarının gerek maddi gerekse fiziki etkisi büyüktür. Son yıllarda çevreye verilen zarar daha da büyümektedir. Bu nedenle yerleşim bölgeleri ve insanların doğal yaşamsal kaynakları tehdit altındadır. Uluslararası hukuk ve ev sahibi devletlerin çevre politikaları olumsuz gelişmelerin çözümlenmesinde yetersiz kalabilmektedir.

---

[345] Şaban Kayıhan ve Mehmet Eski, **Uluslararası Ekonomi Hukuku,** Cilt 1, Umuttepe Yayınları, İstanbul, 2015, s. 269.
[346] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 152.
[347] International Indian Treaty Council, **Indigenous Peoples, Human Rights and Climate Change**, (Çevrimiçi) https://www.ohchr.org/Documents/Issues/ClimateChange/CARMEN.ppt (Erişim Tarihi: 23.04.2019).
[348] ABAD, **Avrupa Birliği Adalet Divanı ve AİHM Arasındaki Yargı Yetkisi Sorunu,** Turhan Kitabevi, Ankara, 2009, s. 56.
[349] Apurvaa Pandey, "Energy: A Basic Human Right", **Geopolitical Monitor**, 2018, (Çevrimiçi) https://www.geopoliticalmonitor.com/energy-a-basic-human-right/ (Erişim Tarihi: 24.07.2019).

2. ENERJİ YATIRIMLARINDA UYUŞMAZLIKLAR

2.1. Enerji Yatırımlarının Korunması ve Uyuşmazlıklarının Engellenmesi

Enerji yatırım projeleri, yabancı sermayenin başka bir ülkeye getirilerek, doğrudan yatırıma dönüştürüldüğü faaliyetleri kapsamaktadır. Tarihsel olarak en büyük finansal riskler, enerji yatırımlarında görülmüştür. Risklerin çok çeşitli olması; alınacak önlemlerin de çok farklı boyutlarda değerlendirilmesini gerektirmektedir.[350]

Uluslararası yatırımcılar ve sermaye arzını yönlendiren çok uluslu şirketler, riskleri en aza düşürmek için gerekli önlemler alırlar. Enerji yatırımları koruma rejimleri önceden alınan tedbirleri kapsamaktadır. Politik risklerle birlikte, ekonomik istikrarsızlık, coğrafi konumun yol açtığı olumsuzluklar, teknik sorunlar, ev sahibi devletin hukuki yapısında ve hükümet politikalarında gerçekleşen değişikliklerin olumsuz yansıması, kamulaştırma veya gizli millileştirme, ev sahibi ülke parasının uluslararası döviz piyasalarında aşırı değer kaybı, vergi rejiminde yatırımcının aleyhine olabilecek değişiklikler, savaş, çatışma, yatırım ev sahibi ülkesinde isyan-kargaşalık, ağır bürokratik engeller ve karar alma mekanizmasında gecikmeler, ihale sisteminde yatırımcı aleyhine gelişebilecek yolsuzluk ve kuralsızlıklar, hükümet yetkililerinin denetim prosedürünü baskı unsuru olarak kullanması, ev sahibi devletin uluslararası anlaşmalara uymaması, yatırımcının faaliyetleri komşu ülkeleri de kapsıyorsa ev sahibi ülkenin komşu ülkelerle ilişkilerini germesi veya düşmanca tavır alması, yargı sisteminde çöküntü ve hukukun işlemez hale gelip devletin otoriter baskıcı kontrolüne girmesi gibi riskler sayılmaktadır.[351]

Enerji sektöründe politik riskler en önemli alanı teşkil eder. Yatırımcının aldığı risklere rağmen gerekli statüden yoksun olması, belirgin olmayan ruhsat ve izinlerle,

---

[350] MIGA, **Managing Global Political Risk,** 2009, (Çevrimiçi) https://www.miga.org/story/managing-global-political-risk, (Erişim Tarihi: 01.08.2019); MIGA, **World Investment ana Political Risk**, 2013, (Çevrimiçi) http://viewer.zmags.com/publication/1ea4e02d#/1ea4e02d/1 (Erişim Tarihi: 01.08.2019).

[351] International Association for Energy Economics (IAEE), **IAEE's Mission Statement,** 2020, ss. 1-21, (Çevrimiçi) https://www.iaee.org/en/inside/; IAEE, "Coverage: 1980-2015", Y. 1, S. 1 – Y. 36, S. 4, (1980-2015), ss. 1-21, (Çevrimiçi) https://www.jstor.org/journal/energyj (Erişim Tarihi: 2.08.2019); Jim Krane, "Stability Versus Sustainability: Energy Policy in the Gulf Monarchies", **The Energy Journal**, Y. 36, S. 4 (October 2015), ss. 1-21, (Çevrimiçi) https://www.jstor.org/stable/24696045, (Erişim Tarihi: 2.08.2019); IAEE, (Çevrimiçi) http://www.iaee.org/en/publications/openurl.aspx?genre=journal&issn=0195-6574, (Erişim Tarihi: 02.08.2019); Erkan, **a.g.e.,** 2009; Sornajarah, **a.g.e.**, 2010, s. 69; Corporate Law, **Alphen aan den Rijn**, Kluwer Law International, The Netherlands, 2011, ss. 23-24.

mevzuat ve uygulama talimatlarının açık olmayışı, çelişkili ve istikrarsız kuralların varlığı, komşu ülkelerle olan sürtüşmeler, petrolün ve doğal gazın geçiş izninin veya erişiminin engellenmesi, ruhsat haklarının ve sözleşmelerin ihlali de politik risklerdir. [352]

Enerji yatırımlarında karşılaşılan risklerin ortadan kaldırılması veya en düşük seviyeye çekilmesi için bazı önlemler almak gereklidir. Politik risk sigortası en önemli önlemlerden biridir. Yatırımcı, MİGA (Multilateral Investment Quarantee Agency- Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı- Merkezi) ile yapacağı sigorta anlaşması uzun vadeli olarak potansiyel risklerini azaltmış olur.[353]

Yatırımcılar ev sahibi ülkede faaliyetlerini korumak ve girdikleri riskleri düşürmek için bazı önlemleri dikkate alırlar. Yatırım yapılan ülkedeki hukuki yapı çok önemlidir. Uluslararası yatırımlar için gerekli altyapıyı oluşturup oluşturmadıklarına bakılır ve buna göre hareket edilir. Yatırım ülkesinde ev sahibi devlet hukukunda yatırımların ve yatırımcıların korunmasına yönelik düzenlemelerin içeriği incelenir. Bu ayrıntıları belirleyen en önemli etkenler; uluslararası ikili ve çok taraflı nitelikli enerji yatırım anlaşmaları ile daha sınırlı ve bölgesel enerji yatırım sözleşmeleridir.[354]

2.1.1. Uluslararası İkili ve Çok Taraflı Nitelikli Yatırım Anlaşmaları ile Koruma

Çok taraflı anlaşmalar kapsamında Enerji Şartı Anlaşması (EŞA), NAFTA gibi enerji yatırımlarını kapsayan ve yatırımcıların korunmasını sağlayan anlaşmalarla, herhangi bir uyuşmazlık durumunda çözüm sunan Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Halli Anlaşması (ICSID) gibi sözleşmeler mevcuttur. Enerji yatırımlarını koruyan ve uyuşmazlık sürecini etkileyen sadece; Çok taraflı anlaşmalarla, yatırım sözleşmeleri olarak belirlenmiştir. [355]

---

[352] Thomas W Wälde, "Investment Arbitration Under the Energy Charter Treaty–From Dispute Settlement to Treaty Implementation", **Arbitration International**, Y. 12, S. 4, (1996), 429-466, s. 431.
[353] MIGA, **What is Political Risk Insurance?**, t.y., s. 2. (Çevrimiçi) https://www.miga.org/political-risk-insurance (Erişim Tarihi: 01.08.2019); MIGA, **Report Glossary of Terms Used in the Political Risk Insurance Industry,** June 14, 2018, (Çevrimiçi) https://www.miga.org/report/glossary-terms-used-political-risk-insurance-industry (Erişim Tarihi:01.08.2019).
[354] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 160.
[355] Jeswald W Salacuse, **The Energy Charter Treaty and Bilateral Investment Treaty Regimes**, Londra, 1996, s. 78.

ICSID anlaşması yatırım uyuşmazlıklarının çözümünde en önemli etkiyi gösteren anlaşmadır ancak yatırımcının ve yatırımcıların korunması ile ilgili bir özellik taşımaz. Bu anlaşmanın özelliği yatırım uyuşmazlığı durumunda devreye girmesidir ve kamusal nitelik taşımasıdır. Sadece yatırım süresince ve yatırım sonucunda ortaya çıkan sorunların hallinde işlevseldir [356] Aynı zamanda akit devlet ile diğer akit devlet vatandaşları arasındaki uyuşmazlıkların uzlaştırılması amacındadır.[357]

Enerji Şartı Anlaşması ise, oldukça geniş kapsamlı ve yatırımların korunmasına ilişkin olarak devletlere maddi yükümlülükler getirmektedir. Sorumlulukların ihlali durumunda ise devletlerin uyuşmazlık çözüm mekanizmaları hakkında hükümleri kapsamaktadır. Anlaşmanın getirdiği maddi koruma ve uyuşmazlık çözümüne ilişkin usulü koruma, bir anlamda yatırımların korunmasının iki önemli bacağını oluşturmaktadır. Bu iki etken birbirine çok yakın bir şekilde düzenlenmiştir. Üç binden fazla ikili yatırım anlaşmaları ve yatırıma ilişkin düzenleme içeren diğer anlaşmaların her biri birbirinden farklı içerik ve özellikler taşımaktadır. Hukuken birbirinden ayrı olmasına rağmen taraf olan devletler açısından bağlayıcı niteliği ortak özelliğidir. [358]

Anlaşmalar, yapı, amaç ve içerik itibari ile bir bütünlük taşımaktadır. Bu durumda bütüncül yatırım anlaşmaları rejimi oluşmuştur.[359] Temel iki unsur bu rejimin sınırlarını belirlemektedir. Birincisi; yatırımların tabi olacağı prosedürle ilgili maddi kurallar, diğeri ise ev sahibi devletin anlaşmada belirlenen kurallara uygun davranmaması sonucunda başvurulacak uyuşmazlık çözüm mekanizmalarına ilişkin düzenlemedir.[360]

Maddi kurallar; ev sahibi devletlerin, ülke sınırları içinde kurulacak her türlü yatırım faaliyetinde uymak zorunda oldukları standartları kapsamaktadır. Bu standartların temel nitelikli olanları; adil ve eşit muamele, yatırımcılara ve yatırımlara yönelik borçların gözetilmesi, uluslararası hukuka göre hareket etme, en çok gözetilen ulus, yerli yatırımcıyla eşit davranma, tam koruma ve güvenliktir. Tali olarak tespit edilmiş olan daha spesifik nitelikli olanları ise daha bölgesel ve egemen devletin kontrolünde ve içinde

[356] Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s. 266.
[357] ICSID Sözleşmesi, madde 1/1, (Çevrimiçi), https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc071/kanuntbmmc071/kanuntbmmc07103460.pdf, (Erişim Tarihi: 01.10.2019).
[358] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 161.
[359] Jeswald W Salacuse, "The Emerging Global Regime for Investment", **Harv. Int'l LJ**, Y. 51, S. 2, (2010), 427-473, s. 444.
[360] **a.g.e.,** s. 445.

bulunduğu şartlara göre şekillendirilen özelliklerdir. Bunlar; kamulaştırma veya gizli millileştirme, para ve döviz transferinde kolaylık, vergi ve diğer mali konularda değişiklikler, tazminat, kargaşalık veya savaş gibi olağanüstü veya devlet kontrolünde yatırımcıların haklarını koruyan kurallardır.[361]

EŞA; diğer birçok yatırım anlaşmalarının yanında farklı bir yaklaşım göstermektedir. Yatırımlardan önce ve sonra yükümlülük ve sorumluluklara netlik kazandırmak istemiştir. Kuruluş anlaşmasının 10/1. Maddesinde, devletin yatırımın sağlıklı ve uygun ortamın oluşturulması için gerekli önlemleri alması ve tüm maddi yükümlülüklerin azami özen göstermesi gerektiği vurgulanmıştır. [362]

Yatırımla ilgili en önemli ayrım yatırımdan önce ve sonraki süreçtir. Sorumluluklar ve yükümlülükler farklılaşmaktadır. Aslında burada yatırımdan önce bir çeşit culpa in contrahendo sorumluluğundan bahsedilebilinir.[363] Culpa in contrahendo sorumluluğu Türk Hukuk sisteminde kanuni düzenlemelere konu olmamıştır. Ancak Yargıtay kararlarında ve doktrinde bu sorumluluk türünün uygulanabileceği kabul edilmiştir. Tarafların sözleşme yapmak üzere müzakerelere başlamalarıyla birlikte söz konusu sorumluluk alanı meydana gelmektedir. Bu çalışmada culpa in contrahendo sorumluluğu ve hukuki niteliği üzerindeki tartışmalar ele alınmıştır. Bu sorumlulukta "…taraflar, aralarında geçerli bir sözleşme kurulmuş olmasa dahi, sözleşme girişimi ilişkisinin doğmasıyla birlikte, diğer tarafın zarar görmesini önlemek için karşılıklı özen göstermekle yükümlü olurlar. Özen gösterme yükümüne uymayarak diğer tarafın zarar görmesine yol açan taraf, sözleşme sorumluluğu kapsamında sorumlu olur…"[364] Tarafların bir birlerine güvenmesi ve karşı tarafın zarar görmemesi için gereken ihtimamı ve sorumluluğu üstlenmesi gereklidir.

EŞA açıkça yükümlülüklerle ilgili herhangi bir sınıflandırma veya liste içermez. Ulusal muamele, adil ve eşit muamele, devamlı korunma ve güvenlik, ahde vefa (pacda

[361] Sornajarah, **a.g.e.**, 2010, s. 201; Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, s. 119; Salacuse, **a.g.e.**, 1996, s. 205.
[362] Gaillard/MaNeill, E./McNeill, M.: The Energy Charter Treaty, Arbitration Under International Investment Agreements, A Guide to the Key Issues, Ed. K. Y. Small, New York 2010, s. 37-62; EŞA Madde 10/1; Walde, s 56.
[363] Mustafa Arıkan, "Culpa in Contrahendo Sorumluluğu", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Y. 17, S. 1, (2009), (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/download/article-file/262715 (Erişim Tarihi: 03.08.2019).
[364] Hatemi ve Gökyayla, **a.g.e.,** s. 288.

sund servanda), uluslararası hukuktan daha az elverişli olmayacak şekilde korunma olarak açıklanmıştır.[365]

Enerji Şartı Antlaşması, enerji ile ilgili geniş bir alanı kapsamakla birlikte enerji yatırımlarını doğrudan ilgilendiren birçok konuda kapsayıcı bir anlaşmadır. Enerji yatırımlarının gerçekleşmesi için gerekli bazı faaliyetlerin; ticaret, taşıma, hizmet ve fiyat rekabeti, çevresel faktörler, sermaye piyasalarına erişim, teknoloji yatırımları ve transferi konularında düzenlemeler getirmekle birlikte, temelinde enerji yatırımları, ticaret ve transit düzenleyen hükümler olarak görülmektedir.[366]

EŞA'nın üçüncü bölümü yatırımların üye devlette yabancı yatırımı teşvik etmek ve korumayı amaçlamaktadır. Yabancı yatırımcıya ev sahibi ülkedeki yatırımlarına ilişkin olarak çeşitli haklar verilmektedir. Her antlaşma tarafı, Antlaşmanın üçüncü bölümünde yer alan avantajların, Antlaşmanın 17'nci maddesinde belirtilen kuruluş ve yatırımlara uygulanmasında anlaşmadan dönme hakkını saklı tutar.[367]

Ayrıca, Enerji Şartı Antlaşması değerlendirilirken Antlaşmanın diğer anlaşmalarla ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır. Enerji Şartı Antlaşması, Madde 16'ya göre: "İki veya daha fazla Anlaşma Tarafının daha önceden veya sonradan, bu Anlaşmanın 3'üncü ve 5'inci Bölümlerini ilgilendiren bir uluslararası anlaşmaya dahil olmaları durumunda; (1) Bu Anlaşmanın 3'üncü veya 5'inci Bölümlerinde yer alan hiç bir hüküm, diğer anlaşma şartlarından veya söz konusu anlaşma kapsamında yer alan uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin herhangi bir haktan daha eksik biçimde yorumlanmayacaktır. (2) Diğer Anlaşma şartları kapsamında yer alan hiç bir hüküm, bu Anlaşmanın 3'üncü veya 5'inci bölümlerinde yer alan şartlardan veya bu Anlaşma kapsamındaki uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin herhangi bir haktan daha eksik biçimde

[365] Thomas E. Walde, "Investment Arbitration under the Energy Charter Treaty: An Overview of Key Issues", **Transnational Dispute Management**, 2003, (Çevrimiçi) http://www.transnational-dispute-management.com/samples/freearticles/tv1-2-article224b.htm. (Erişim Tarihi: 03.08.2019).
[366] Craig S. Bamberger, Jan Linehan ve Thomas W. Walde, "The Energy Charter Treaty in 2000: In a New Phase", **OGEL Archive Issue**, 2000, (Çevrimiçi) https://www.ogel.org/article.asp?key=826, (Erişim Tarihi: 03.08.2019).
[367] Enerji Şartı Antlaşması (EŞA), madde: 17 (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404519.pdf, (Erişim Tarihi: 03.08.2019).

yorumlanmayacaktır. Hangi hüküm Yatırımcı veya Yatırım açısından daha avantajlı ise o hüküm uygulanacaktır." [368]

EŞA ilkelerinin temeli; ulusal muamele *(national treatment),* eşit muamele *(equitable treatment),* veya en çok gözetilen ulus kaydına *(most favoured nation treatment)* dayanarak yabancı enerji yatırımlarını korumak ve teşvik etme üzerine kuruludur. Dünya Ticaret Örgütü kurallarına dayalı olarak, enerji yatırımı için kullanılacak olan materyallerin, ürünlerin ve enerji ile ilgili ekipmanların serbestçe ticaretini yapmak, boru hatları ve şebekeler aracılığıyla enerji naklini serbestleştirmek; enerji verimliliğini artırmak ve sürdürülebilir hale getirmek, enerji kaynaklarının temininde çevreye verilen olumsuz etkileri azaltmak; tarafların aralarındaki uyuşmazlıklarını çözüm yolları geliştirmek anlaşmanın en önemli hedeflerinden bir kaçıdır. [369]

Enerji yatırım anlaşmalarında, uyuşmazlık çözümüyle ilgili esaslar önemli yer tutar. Bunun nedeni; çok büyük riskleri kapsayan yatırımların herhangi bir uyuşmazlık durumunda yatırımcının, ev sahibi devlet karşısında haklarını kaybetme korkusunun ve çekincesinin bertaraf edilmesidir. Ev sahibi devletlerin anlaşmalardan doğan yükümlülükleri yerine getirmemeleri durumunda doğabilecek uyuşmazlıkların çözümünü sağlamak için bir takım koruma tedbirleri öngörülmektedir. EŞA'da bu tedbirler yatırım öncesi ve sonrası olarak ayrılmıştır ancak diğer çok taraflı ve serbest ticaret anlaşmalarında böyle bir ayrım yoktur.[370]

Uyuşmazlıkların tarafsız bir şekilde sonuçlandırılması için yatırımcının ev sahibi devlet hâkimlerinin faaliyet alanı olan ulusal mahkemelerden başka bir alanda haklarının arama imkânı veren uluslararası tahkim mekanizmasını kullanmalarıdır. [371] Karşılıklı ve çok taraflı anlaşmalarda çeşitli tahkim merkezleri veya özel statülü kurumsal olmayan Ad Hoc tahkim yolları uyuşmazlıkların sonuçlandırılması için seçilebilen bir yoldur.[372] Genelde taraflar uyuşmazlık çözümünde karşılıklı anlayış ve işbirliği ile sorunun

---

[368] **a.g.e.**

[369] PETFORM, **Enerji Şartı Anlaşması Bilgi Notu**, t.y. (Çevrimiçi) http://docs.petform.org.tr/docs/enerji_sarti_anlasmasi_bilgi_notu_tr_2_13102009.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2019).

[370] **North American Free Trade Agreement (NAFTA),** Madde: 1102/1, 1103/1, Çevrimiçi: http://www.naftanow.org (Erişim. Tarihi: 05.08.2019).

[371] Salacuse, **a.g.e.**, 2010, s. 446.

[372] Diese Seite auf Deutsch anzeigen, **German Investment Treaty Disputes**, (Çevrimiçi) http://www.german-investment-treaty-disputes.de (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

çözümünü öngörürler ancak siyasi otoritelerin de etkisiz kaldığı durumlarda tüm yolların kullanılabileceği bir yapı öngörülmektedir. Buna ulusal mahkemeler de dâhildir. [373]

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşmada "; "Tazminatın miktar ve ödeme usulüne ya da anlaşmanın yapılacak transfer usulüne ilişkin olanlar da dahil olmak üzere uyuşmazlığa taraf olanlar, bu uyuşmazlığa mümkün olduğunca dostça bir çözüm bulmak için çalışacakları öngörülmektedir. Eğer uyuşmazlıklar, altı ay (6) içinde, bu yolla çözümlenemezse; uyuşmazlık tetkik edilmesi için aşağıdaki mercilere sunulabilecektir: a) Yatırımın ülkesinde yapıldığı Akit Tarafın yetkili mahkemesi ya da tahkim mahkemesi; b) Stockholm Ticaret Odası Tahkim Enstitüsü; c) Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu'nun Tahkim Kurallarına (UNCITRAL) göre bu maksatla kurulacak bir tahkim mahkemesi…" Yetkili bir mahkemenin kararı ya da tahkim kararı uyuşmazlığın her iki tarafı açısından kesin ve bağlayıcı olması öngörülmektedir. Her bir Akit Taraf verilen kararları kendi kanunları çerçevesinde yerine getirmeyi taahhüt edecektir.[374]

Uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili en fazla kullanılan yol tahkime gitmektir. Genelde kurumsal tahkim merkezlerinden olan, Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü İçin Uluslararası Merkezi (ICSID) tercih edilmektedir. Dünya Bankasına bağlı bir kuruluştur.[375] İkili ve çok taraflı anlaşmalarda uyuşmazlığın engellenmesi bir bakıma uyuşmazlıktan önce halledilmesi yönünde çabalar tarafların isteklerine bağlı bırakılmamaya çalışılmaktadır. Ev sahibi devletin yavaş ve taraflı davranması kendi mahkemelerine ve hâkimlerine güvenmesi eğilimi bertaraf edilmektedir. Uluslararası çok taraflı nitelikli anlaşmalar uzun soluklu ve tarafların prestijlerini ve yatırım yapılabilir ülke olup olmadıklarının göstergesi niteliği taşısa da, yatırımcılar için riskleri en alt seviyeye çekmek büyük önem taşımaktadır.[376]

---

[373] B.R. Karabelnikov, **Uluslararası Ticari Tahkim,** Moskova, 2013, s. 45.

[374] **Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşması,** (Çevrimiçi) https://ticaret.gov.tr/data/5b8afdb313b8760ee0836cb0/Rusya_karsilikli.pdf (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

[375] Diese Seite auf Deutsch anzeigen, **Cases decided in favor of a German investor**, (Çevrimiçi) http://www.german-investment-treaty-disputes.de (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

[376] UNCTAD, **International Investment Agreements: Key Issues,** Volume II, New York and Geneva, 2004, ss. 213-214, (Çevrimiçi) https://unctad.org/en/Docs/iteiit200410v2_en.pdf (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

Yatırım anlaşması kurallarında, uyuşmazlık çözümüne dayalı en önemli temel özelliklerden biri; taraf devletlerin koşulsuz olarak tahkimi kabul etme konusunda irade beyan etmeleridir. İkili veya çok taraflı anlaşmalarda taraf devletlerin tahkime gitme hakkını onaylamış olmaları; özel anlaşma süresince herhangi bir uyuşmazlığın çözümü için tahkim anlaşması imzalanmasa dahi, taraf olan yatırımcı veya ev sahibi devletin tahkime gitme iradesine sahip olduğunu sağlamaktadır.[377]

Çok taraflı ikili yatırım anlaşmalarının en önemli etkilerinden biri özel teşebbüs sahibi kişilerin uluslararası alanda söz sahibi olmalarıdır. Yatırımcı statüsüyle birlikte özel hukuka tabi durumları değişmektedir. Kendi ülkelerinin dışında yapacakları tüm yatırım faaliyetleri uluslararası anlaşmaların şemsiyesi altına girerek kendilerine uluslararası hukuk kurallarının geçerli olabileceği bir durum sağlanmaktadır. Bu durum onların özel hukukun dışında uluslararası hukuk normlarında hak sahibi olma statüsü kazandırmaktadır. [378]

Yatırım uyuşmazlıklarında tarafların iradeleri mutlaktır. Genel anlamda taraflar, uyuşmazlık çözümünde tahkim kurumları ve tahkim heyetlerini göstermekle birlikte, ulusal mahkemeleri de belirtebilirler. Bu durumda çözümün sonuçlanması için yapılan müracaat yeri nihai olarak kabul edilmektedir. [379] Sadece ICSID tahkim şartlarında mutlaka tarafların ICSID tahkimine rıza gösterdikleri şartı mutlaka aranmaktadır aksi takdirde ICSID tahkim mekanizması çalıştırılamamaktadır. Bu merkezin taraf olan ev sahibi devletin hükümeti ve parlamentosu tarafından içselleştirilmesi gerekmektedir.[380] Tarafların uyuşmazlık durumunda hangi yola giderlerse o yolun sonunda verilecek olan karara uymaları söz konusudur. Ancak bazı ikili anlaşmalarda uyuşmazlığı belli bir süre içinde ulusal mahkemelerde; genellikle ev sahibi ülke mahkemelerinde sonuçlanmazsa tahkim mahkemelerine gitme şartı koyabilmektedirler. Tahkim sürecinin daha kısa sürdüğü düşünülmektedir. Ancak son yıllarda artık ulusal mahkemeler yatırım anlaşmalarının uyuşmazlık çözüm yolları içinde yer almamaktadır. Daha çok herhangi bir

[377] Zachary Douglas, "The Hybrid Foundations of Investment Treaty Arbitration", **British Year Book of International Law**, Y. 74, S. 1, (2003), 151-289, s. 151.
[378] Matthew T. Parish ve Charles B. Rosenberg, "An Introduction to the Energy Charter Treaty", **American Review of International Arbitration**, Y. 20, S. 2, (2009), 191-211, s. 199.
[379] Douglas, **a.g.e.**, s. 151.
[380] Muthucumaraswamy Sornarajah, **The Settlement of Foreign Investment Disputes**, The Hague: Kluwer Law International, 2000, s. 211; ICSID, **User Agreement International Centre for Settlement of Investment Disputes Privacy Agreement**, (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Pages/ICSIDSearch.aspx?k=agreement (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

uyuşmazlık yolunun masrafsız ve daha hızlı olabilecek uyuşmazlık halli için uzlaştırma yoluna gitmektedirler. [381] İkili anlaşma metinlerin genellikle; tarafların aralarında doğabilecek her türlü uyuşmazlığa iyi niyet ve işbirliği ruhu içinde, çabuk ve adil bir çözüm yolu arayacaklarını taahhüt ederler. Taraflar bu tür çözümlere ulaşmak için doğrudan ve anlamlı görüşmeler yapmayı kabul ederler. Genellikle aralarındaki uyuşmazlığın görüşülmeye başlamasından itibaren altı (6) ay içinde bu yöntemle uzlaşmaya varamazlarsa, uyuşmazlık herhangi bir Tarafın talebi üzerine, üç üyeli bir tahkim heyetine götürülebilir. Bu heyetin seçimi de şartlara bağlanmıştır. [382] Genelde tahkim heyetinin seçiminde Ulusalararası Adalet Divan başkanının desteği de istenebilmektedir. "Devletler ile Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Sözleşmesi" ile kurulmuş olan "Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü için Uluslararası Merkez" (ICSID), Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu'nun Tahkim Kurallarına göre bu maksatla kurulan bir tahkim mahkemesi (UNCITRAL), Stockholm Ticaret Odası Tahkim Enstitüsü, Paris Uluslararası Ticaret Odası Tahkim Mahkemesi, Daha önceden üzerinde uzlaşmaya varılmış herhangi bir uyuşmazlıkların çözümü yöntemi seçilebilmektedir.[383] Bu anlaşmalar; devletlerarasında ikili yatırımın gelişmesi için yapılan sözleşmelerin kapsamı içindedir.. Tahkim ve diğer uyuşmazlık çözüm önerilerinden önce uyuşmazlığın uzlaştırıcılara ve uzlaştırmaya olan güven ile çözümlenmesi istenmektedir. Bu siyasi bir yaklaşımdır. Fakat bu anlaşmaların dışında çok taraflı yapılan EŞA ise uyuşmazlıkların önlenmesi ve çözümlenmesi konusunda çok daha ayrıntılı şartlar oluşturmuştur. [384]

Uyuşmazlık durumunda EŞA şartlarına göre otomatikman taraflar ICSID tahkimine gitme konusunda mutabakata varmışlardır. Aynı zamanda UNCITRAL kurallarına dayalı Ad-Hoc veya Stockholm Tahkim Mahkemesini uyuşmazlığın çözümü için öngörmektedir.[385] Aynı zamanda EŞA şartlarında taraflardan biri ulusal mahkemelere gitse de ICSID hakem veya başka bir tahkim yoluna gitme hakkı saklıdır.

[381] Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, **Kanun Tasarısı, B.02.0.KKG/101-30** sayılı, (Çevrimiçi) https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0355.pdf (Erişim Tarihi: 05.08.2019).
[382] **Türkiye Yunanistan Yatırımların Karşılıklı Teşviki Anlaşması**, (Çevrimiçi) http://www.balanceacc.com/turkiye-yunanistan-yatirimlarin-karsilikli-tesviki-anlasmasi/ (Erişim Tarihi: 05.08.2019).
[383] Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü, **Kanun Tasarısı**, **31853594-101-974-2639** sayılı, (Çevrimiçi) https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0938.pdf (Erişim Tarihi: 05.08.2019).
[384] Cameron, **a.g.e.**, 2010, s.156.
[385] EŞA, madde: 26/3, 5, a (i).

Böylelikle, "yol ayrımı hükmü" (fork in the road)[386] EŞA şartlarında mevcuttur.[387] İlgili hükme beyanda bulunmayan taraf devletlere karşı, dava açıldığı konularda, tahkime de müracaat etme hakkı mevcuttur.[388]

EŞA'da ek olarak ilave edilen Annex IA'da yer alan hüküm; taraf olan devletin sözleşmeden doğan borç durumunda ortaya çıkan uyuşmazlık sürecinde tahkime gidilmesine otomatikman onay verdiğini göstermektedir. Ancak ilgili ev sahibi devlet veya taraf devlet bir bakıma bu ek anlaşmayı onaylamayarak tahkime gitmeye izin vermemiş olmaktadır. Daha doğrusu tahkim prosedürüne yanaşmak istememektedirler. Bu uygulama oldukça sınırlı kalmıştır. Ek anlaşmada çekimser kalan ülkeler; Avustralya, Norveç ve Kanada zaten kendi parlamentolarından EŞA'yı onaylamadıklarından EŞA'yı onaylayan fakat çekince koyan Macaristan ile bu uygulama sınırlı kalmıştır. [389]

EŞA'nın 26/3(3)(b)(i) Maddesinde yer alan hüküm taraflara, uyuşmazlığın tamamıyla tahkime götürülmesi imkanını ortadan kaldırma imkanı vermektedir. Son yıllarda ve daha önce imzalanan ikili ve çok taraflı anlaşmalarda uyuşmazlık durumunda tahkime gitme şartından dönme yasağı konulmuştur veya uyuşmazlık durumunda karar noktası tamamıyla tahkim kurumları gösterilmiştir. Bu durum yatırımcı için çok daha elverişli bir sonuç doğurmaktadır. [390] Uyuşmazlık durumunda devlet mahkemesine veya başka bir yola müracaat eden yatırımcı tahkime gitmek için davasını nihai olarak geri çekip tahkime gidebilme hakkına sahiptir. Bu hükme göre tahkime gittikten sonra bir daha başka bir yola müracaat edemez. Buna "dönme yasağı" denmektedir.[391]

İkili yatırım anlaşmaları EŞA'dan birkaç önemli noktada ayrılmaktadır; genel olarak uyuşmazlık üç grupta toplanmaktadır. Birinci olarak, yatırımla ilgili olan bütün ve her türlü sorunlar tahkime götürülebilmektedir. Çoğunlukla bu hükümler ikili anlaşmalarda tercih edilmektedir. İkinci olarak ise; anlaşma konularına göre ayrılmıştır.

---

[386] Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, ss. 216-217.
[387] EŞA, madde: 26/3.(b) (i).
[388] Parish ve Rosenberg, **a.g.e.,** s. 198; The Energy Charter Secretariat, **a.g.e.,** s. 20.
[389] The Energy Charter Secretariat, **a.g.e.,** s. 20; Juliet Blanch, Andy Moody ve Nicholas Lawn, "Investment Dispute Resolution Energy Charter Treaty", In: **Investment Protection and the Energy Charter Treaty**, G. Coop ve C. C. Ribeiro (Eds.), (1-14), JurisNet, New York, 2008, s. 7.
[390] Foreign Trade Information System, **North American Free Trade Agreement**, Chapter Eleven, Conditions Precedent to Submission of a Claim to Arbitration, Article 1121-1127, (Çevrimiçi) http://www.sice.oas.org/trade/nafta/chap-112.asp (Erişim Tarihi: 06.08.2019).
[391] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 167.

Yatırım uyuşmazlığı; yatırıma ilişkin yetkilendirmeden, sözleşmeden ve yatırım ile ilgili olan anlaşmadan doğan hakların ihlali ile ortaya çıkan uyuşmazlıklardır. Üçüncü olarak; yatırım anlaşmasının maddi hükümlerinin ihlalinde ortaya çıkan uyuşmazlıkları kapsamaktadır. EŞA'da ise bu durum çok daha dar anlamda belirlenmiştir. [392] Bu hükme göre yalnızca anlaşmanın yatırıma ilişkin ev sahibi devletin yükümlülüklerinin ihlali durumunda işletilebilen hükümlerdir.[393] Bu durum EŞA'nın ev sahibi devletin sorumlulukları odaklı bir anlaşma olduğu hükmünün çıkartılabileceği gerçeğini göstermektedir.

EŞA kapsamında yatırım uyuşmazlıklarının çözümü mekanizmasının işletilmesi için ev sahibi devlet ile yatırımcı arasında her türlü uyuşmazlığı kapsamamaktadır. Kapsama alanı sadece anlaşmanın III. Kısmında yer alan yatırımların maddi anlamda korunmasını hedefleyen hükümlerinin uygulanmasına göre şekil bulmaktadır. Bu; sadece yatırım anlaşmasının maddi hükümlerini kapsamaktadır.[394]

Yatırım anlaşmaları, yatırımları teşviki ve korunması amacıyla devletlerarasında yapılan, uluslararası hukuka tabi düzenlemelerdir. Genellikle taraflar, ev sahibi devlet sınırları içinde kurulmuş ve ulusal hukuk düzenine göre faaliyet gösteren şirketlerle, ev sahibi devlet kurumlarıdır.[395] Yatırım anlaşmalarında ilgili esasların korunmasında uluslararası anlaşmaların büyük etkisi vardır ve bu etkinin sonucunda herhangi bir hak ihlalinin korunması veya tazmini için genellikle uyuşmazlıkların halli için tahkime müracaat edilir.[396]

Ancak yatırım anlaşmaları rejimi ile uluslararası hukuk süjesi olmayan üçüncü kişiler lehine ortaya çıkabilecek hak ihlallerini bertaraf edilmesi sorununun çözümlenmesinde özel hukukun mu yoksa uluslararası hukuk kurallarının mı işletileceği tahkim prosedüründe bazı sorunlara yol açmaktadır.[397] Bunun nedeni; yatırım anlaşmaları ile kurulan rejimin, uluslararası hukukun sınırları içinde tutmaya çalışan bakış açısı ile

[392] Douglas, **a.g.e.**, s. 234; EŞA, madde: 26, (Çevrimiçi) https://energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/IEC_Certified_Adopted_Copy.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2019).
[393] Yukos Universal Limited (Isle of Man) v. The Russian Federation, **PCA Case No. AA 227**, (Çevrimiçi) http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/Yukos_interim_award.pdf, (Erişim Tarihi: 17.05.2013).
[394] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 169.
[395] Voss, **a.g.e.,** s. 81.
[396] Douglas, **a.g.e.**, s. 6.
[397] Sornajarah, **a.g.e.**, 2000, s. 214.

yatırım anlaşmalarına dayanan tahkim rejiminin küresel idare hukukunun konusunu oluşturduğunu ileri süren görüşün çatışmasıdır.[398]

Uluslararası kamu hukuku ile uluslararası hukuku ayırmak gerekir. Enerji yatırım anlaşmaları kurallarını ve yapısını bu kalıplara sokmak yanlıştır. Gelişmekte olan modern toplumlarda uluslararası ticaret ve yatırımların karakteri karmaşık bir yapıdadır. Bireyler, uluslararası şirketler, devletler aynı ağ ve sınırlar içindedirler, bu nedenle değişmekte olan uluslararası ticaret ve yatırım ilişkilerinin gelişimine göre değerlendirme yapmak daha tutarlıdır. Uluslararası hukukta yatırım anlaşmaları ile kurulan ilişkilerin özelliklerinde yatırımcının haklarının savunulması söz konusudur. Bu prensip bir çok uluslarüstü anlaşmaların temelini teşkil eder. [399] Bu durum, bireylerin ve tüzel kişiliklerin uluslararası hukukta hak sahibi olduğunu göstermektedir. [400]

Yatırım anlaşmaları ile geliştirilen rejim, uluslararası kamu hukuku ile uluslararası özel hukukun sınırlarında değerlendirilmesi bazı sakıncalar doğurmaktadır. Yatırım anlaşmalarının ve faaliyetinin sonucu ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümünde ulusal hukuk, uluslararası özel hukuk ve uluslararası kamu hukuku yetersiz kalmaktadır.[401] Uyuşmazlığın ortaya çıktığı dönemde henüz ulusal hukukun, uluslararası yatırım ve tahkim hukukuna bakış açısı çok farklı olması, ulusal mahkemeler yatırım ile ilgili faaliyetlerde kamu düzenini koruyucu müdahaleleri daha etkindi.[402]

Yatırım anlaşmalarında uyuşmazlık durumunda tahkim ve tahkim hukukunun devreye girmesi, uluslararası hukuka ve daha önemlisi ulusal hukuka katkı sağlamıştır. Ulusal hukuk içinde uyuşmazlıkların çözümü ile ortaya çıkan kararların tenfizi kolaylaşmıştır. Yatırım anlaşmaları rejimi, uyuşmazlıklarının çözüm işlevini çok daha

---

[398] Gus Van Harten ve Martin Loughlin, "Investment Treaty Arbitration as a Species of Global Administrative Law", **European Journal of International Law,** Y. 17, S. 1 (2006), 121-150, s. 122.

[399] **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi,** madde 1, (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 07.08.2019).

[400] Douglas, **a.g.e.**, s. 7; Sornajarah, **a.g.e.**, 2000, ss. 215-216; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 171.

[401] Olcay Aydilek, "ÇEAŞ ve Kepez'de İkinci Tahkim", **SABAH**, 13.12.2006, (Çevrimiçi) http://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=50999 (Erişim Tarihi: 07.08.2019).

[402] 21/6/2001 tarihli ve 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu, **T.C. Resmi Gazete**, 5/7/2001 tarih ve 24453 sayılı, (Çevrimiçi) https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4686.pdf (Erişim Tarihi: 07.08.2019).

etkin hale getirmiştir. Ulusal hukukun inisiyatifinden alarak devlet kontrolü dışına çıkartmıştır.[403]

Yatırım anlaşmalarında uyuşmazlık durumunun halli için tahkimin son karar mekanizması olarak tespiti ile uyuşmazlığın çözümü özel kişiler ve uzmanlar tarafından halledilmektedir. Devletin veya devlet temsilcilerinin uyuşmazlığı çözümü sürecinde bir müdahaleleri mümkün değildir. Kararlarda devletin borçlarıyla ilgili olsa da artık kamu hukuku veya ulusal hukukun değil özel hukukun sınırları içinde olan bir gelişmedir.[404] Yatırım anlaşmaları rejimi, uluslararası özel hukuk ve uluslararası hukuk normlarının özelliklerini taşısa da kendi yapısıyla hiç birinin alanına tam anlamıyla sahip değildir.[405]

Bir diğer tartışma ise yatırım anlaşmalarıyla; hakların, yatırımcı lehine mi yoksa yatırımcının tabi olduğu devletin lehine mi olduğudur. Yatırım anlaşmaları rejiminde, yatırımcıların doğrudan hak sahibi olmaları yatırım tahkiminin şekillenmesinde büyük önem taşımaktadır. Sonuçta tahkim yargılamalarında, taraf olarak yatırımcı haklarını serbestçe savunabilmektedir. Aynı zamanda yatırımcı, yatırım sözleşmesine konulabilecek bir kayıtla haklarından feragat etme serbestisine sahip olup olmadığı da tartışılmaktadır. [406]

Burada diplomatik himaye yetkisinin, yatırımların korunması alanına yansıtılmasını öngören bir yaklaşım olan "türev yaklaşımı" (derivative model) devreye girmektedir. Yatırım anlaşmalarının çerçevesi içinde doğrudan doğruya yatırımcıların lehine haklar yaratılıp yaratılmadığı tartışması; uluslararası yatırım uyuşmazlıklarının diplomatik yolla çözümü sürecinde iki yaklaşımın etkisi altında gelişmiştir. Türev yaklaşımı bunlardan biridir. Uluslararası hukukta olduğu gibi, yatırım anlaşmaları rejiminde de anlaşmalardan doğan haklar devlete aittir. Devletler, bu hakların gereğinin yerine getirilmesi sürecinin işletilmesinde inisiyatifi gönüllü olarak vatandaşları olan yatırımcılar tarafından işletilmesine rıza gösterirler.[407]

Başka bir yaklaşımla ise devletler diplomatik yolları kullanarak, uluslararası özel hukuk sözleşmelerinden başka devletler hukuku anlaşmalarına has bir uyuşmazlık çözme

[403] Salacuse, **a.g.e.**, 2010, s. 406.
[404] Salacuse, **a.g.e.**, 1996, s. 126.
[405] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 172.
[406] Voss, **a.g.e.**, ss. 81-82.
[407] Douglass, **a.g.e.,** s. 11.

yöntemiyle uyuşmazlığı sonuçlandırmaya çalışırlar. [408] Yatırım anlaşmaları rejimi, uluslararası teamül hukukuna uygun olarak diplomatik koruma kapsamında yatırımların korunmasını sağlar. Devletler, ihtilafa taraf olan vatandaşlığını taşıyan gerçek ve tüzel kişileri himayesine alarak uyuşmazlığı çözümüne dönük diplomatik girişimlerde bulunabilirler. Buna uluslararası hukukta diplomatik himaye hakkı denmektedir. [409]

Klasik devletler hukuku anlayışına göre özel kişiler uluslararası hukukun süjesi değildirler. Bu hukukun öngördüğü mekanizmalardan doğrudan yararlanamazlar. Bu nedenle herhangi bir hak ihlaline muhatap olan özel kişiler, mensup oldukları devletlerin kanalıyla haklarının diplomatik himaye yöntemiyle arayabilirler. Bu yöntem özellikle yatırım ilişkilerinde doğan uyuşmazlıkların çözümünde ve devlete karşı alınan hakem kararlarının icra edilmesi ile ilgili sorunların çözümünde yararlı olabilir.[410] Sadece bu yaklaşımı klasik uluslararası hukukun yaklaşımı olarak görmek daha doğru olabilir ve sadece diplomatik himaye (koruma) hakkının bazı sorunları da beraberinde getireceği mutlaktır. Bu yöntem, uyuşmazlıkta sadece tüm yolların tükendiği zaman kullanılabilir fakat tamamıyla sorunun çözülmesi mümkün olmayabilir.

Modern uluslararası hukukta daha farklı yöntemler gelişmektedir. Artık klasik yaklaşım geçerliliğini kaybetmiştir. Klasik anlayışla hareket eden şirketlerin hak arayışlarında en önemli sorun çok uluslu şirketlerin arkasında varlığını sürdüren birkaç devletin bir anda diplomatik himaye (koruma) hakkını kullanmak istemeleri ilr birlikte uyuşmazlıkta taraf olmaları "taleplerin yarışmasına" (çatışmasına) neden olmaktadır.[411] Böyle bir durumun ortaya çıkması durumunda, BM Adalet Divanı; diplomatik himaye hakkının kullanımı bakımından şirketin ilgili devletlerle olan ilişkisinin birbiri ile mukayese edilmesi gerektiğini ve mukayese sonucunda hangisi daha gerçekçi bağlara sahipse, şirketin o devlete bağlı olacağı kararıyla bir örnek teşkil etmiştir.[412] Diplomatik koruma hakkının kullanılması için en önemli kıstaslardan biri tüm hukuki yolların

[408] Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1978, s. 112.
[409] Sevin Toluner, **Milletlerarasu Hukuk Dersleri (Devletin Yetkisi),** 4.b., Beta Basım, İstanbul, 1989, s. 359.
[410] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 528.
[411] Toluner, **a.g.e.,** s. 370; Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain); **Preliminary Objections**, (Çevrimiçi) https://www.refworld.org/cases,ICJ,402391b04.html (Erişim Tarihi: 07.07.2019).
[412] Christopher Staker, "Diplomatic Protection of Private Business Companies: Determining Corporate Personality for International Law Purposes", **British Yearbook of International Law,** Y. 61, S. 1, (1990), 155-174, s. 155; Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 529.

kullanılmış ve sonuç alınamamış olması gereklidir. Bunun dışında herhangi bir koruma hakkı kabul edilmemektedir.[413]

Uluslararası anlaşmalarda diplomatik koruma hakkı, uzlaştırma faaliyeti olan diplomatik yollarla müzakere etme yönteminden farklıdır. Diplomatik yollarda uyuşmazlığın çözümüne ilişkin, ilgili devletler arasında karşılıklı görüşmeler olur. Uyuşmazlığın çözümü için uzlaşma yolları aranır. Karşılıklı görüşmelerle uyuşmazlık çözüme kavuşmazsa diplomatik uzlaştırma son bulmuş olur.[414] Diplomatik uzlaştırma çalışmaları ile uyuşmazlığı çözümü için tüm yolların kapanmasından sonraki çalıştırılabilecek diplomatik himaye (koruma) hakkı karıştırılmamalıdır. Diplomatik himaye hakkı tamamıyla devletlerin ulusal mahkemelerde veya tahkim yargılamasında vatandaşlarını desteklemek ve sorunlarının çözümünde yardımcı olmak için müdahale etmesidir.

2.1.1.1. Uluslararası İkili ve Çok Taraflı Nitelikli Yatırım Anlaşmalarında Uyuşmazlığın Uzlaştırma Yolu ile Çözümü

Uluslararası yatırımların uyuşmazlık çözümlerinden en hızlı ve ucuz yolu uzlaştırma yöntemidir. Uyuşmazlık durumunda taraflar kayba uğradıklarını düşünerek hareket ederler ve bu durum büyük gerginlik yaratır. Uyuşmazlığı çözümü süreci oldukça uzun olabilir. Ortaya çıkacak olan sorunlar büyüyebilir. Uyuşmazlığın halli için tahkim ve devlet mahkemelerinden alınacak kararların uygulanması süreci çok ağır ve masraflı olabilir. İlgili yöntemleri seçmeden önce sağlıklı analiz yapmak gerekir. Üçüncü kişilerin taraflar arasında uyuşmazlığa müdahale etmeleri için daha önceden anlaşmaları gerekir. Bu anlaşmalar doğrudan sözleşmelerde konulan hükümlere göre uyarlanır. Uluslararası ticaret platformunda daha önceden hazırlanmış standart matbu anlaşmaların gerekleri ve uluslararası nitelikli yatırım anlaşmalarında uyuşmazlığın çözümü için uzlaştırma yolları mevcuttur. Bu yollar uyuşmazlığın çözümü için ilk denenmesi ve uyulması gereken en önemli yöntemlerdir. Bu yöntemlerin çeşitleri; uzlaştırma, arabuluculuk, teknik bilirkişilik, hakem bilirkişiliği, üçüncü kişilerin sözleşmeye müdahalesi, alternatif ihtilaf

[413] Toluner, **a.g.e.,** s. 272.
[414] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 530.

çözme yöntemleri (Alternative Dispute Resolution –ADR), diplomatik yollardan müzakerelerle çözüm yolları aramaktır. [415]

Genel olarak uyuşmazlığın hallinde uzlaştırma prosedürünü tüketmeden diğer uyuşmazlığın halli yollarına gitmek mümkün değildir ve bu durum tüm nitelikli ikili ve çok taraflı anlaşmalarda belirtilmiştir.[416]

ICSID (Yatırım Uyuşmazlıklarının Halline Dair Uluslararası Merkez) anlaşmasına yüz altmış altı (166)[417] ülkenin taraf olması nedeniyle yatırım anlaşmalarının uyuşmazlık sürecinin sonuçlandırılmasında, bu merkezin uyuşmazlık çözümündeki rolü önemlidir. ICSID Sözleşmesi m.6(1) (c) hükmüne göre Merkez'in İdari Konseyi tarafından 2006 yılından itibaren yürürlüğe konulan uzlaştırma prosedürleri için usul kuralları (uzlaştırma kuralları) oluşturulmuştur. [418]

Bununla birlikte ICSID sözleşmesinde öngörülen koşullar çerçevesinde Merkez'in yargılama yetkisine dahil olmayan uyuşmazlıklar bakımından ise yine 2006 yılında ICSID Uzlaştırma (ek mekanizma) Kuralları geliştirilmiştir.[419] Bütün bu gelişmelere ve Merkezin uyuşmazlığın uzlaştırma ile sonuçlanması için yaptığı çalışmaların çok başarılı olduğu veya tarafların hak arayışlarında bu yolu tercih ettikleri söylenemez. 2018 yılında elli iki (52) uyuşmazlık davasının kırk altısı (46) sonuçlandırılmıştır. Merkezin kuruluşundan itibaren 2018 yılına kadar geçen sürede altı yüz yetmiş altı (676) uyuşmazlık çözümlenmiştir, bunların sadece yüzde 1,4 (%1.4) lük kısmı uzlaştırma ile son bulmuştur.[420]

ICSID Sözleşmesinin 28-35. Maddelerinde uzlaştırma prosedürü düzenlenmiştir. Bu merkezde tahkim ve uzlaştırmanın yürütülmesi için, ihtilafa taraf devlet veya diğer devlet vatandaşı gerçek veya tüzel kişinin mensup olduğu devletin sözleşmeye taraf olması gerekir. Bu yeterli değildir; aynı zamanda tarafların özel bir anlaşma ile

---

[415] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, ss. 489-593.
[416] EŞA, madde: 26-27; ICSID Sözleşmesi, madde: 6(1)(c).
[417] ICSID, **Annual Report 2018**, (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Documents/resources/2018ICSIDAnnualReport.ENG.pdf, (Erişim. 08.08.2019).
[418] ICSID, **The Rules of Prosedure for Conciliation Proceedings**, (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/ICSID/StaticFiles/basicdoc/partE.htm. (Erişim Tarihi: 08.08.2019).
[419] ICSID Convention Conciliation Rules, **How to file a Request for Arbitration - ICSID Convention Arbitration,** (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Pages/icsiddocs/ICSID-Convention-Conciliation-Rules.aspx (Erişim Tarihi: 08.08.2019).
[420] ICSID, Annual Report 2018, **Chapter 2, Panels of Arbitrators and of Conciliators.**

aralarındaki somut uyuşmazlığın hallinde Merkezin yetkilerini kabul etmiş olmaları gerekmektedir.

Merkezin faaliyetleri değerlendirildiğinde dikkate alınması gereken en önemli nokta; Merkez, uluslararası uyuşmazlıklara doğrudan müdahale etmemektedir. Merkez, hakem olarak uyuşmazlığın çözümünde karar verici değildir. Sadece hakemlik prosedürünü organize eder. Uzlaştırmanın ahlaki kurallarını koyar, düzenli ve disiplinli bir süreci yönetir. Hakem listelerini yayınlar ve tarafların seçim yapmasına müdahale etmez ancak listelerle tarafsızca önerilerde bulunur. Bu prosedür bir nevi sekretarya gibi hizmet vermektedir. Kurumsal bir yapıdır. Uyuşmazlık durumunda uzlaşma talebinde bulunan taraf Merkez Genel Sekreterliğine müracaat eder ve uzlaştırma prosedürüne başlatmış olur. Merkezde başlangıçta, tarafların resmi adres ve isimleri ile gerekli anlaşmanın varlığı soruşturulur. Bu bilgilere göre süreç başlatılır.

Talep, Genel Sekreterlik tarafından kayda geçirilmesinden hemen sonra bir uzlaştırma komisyonu oluşturulur. Komisyon bir uzlaştırıcıdan veya tarafların anlaşarak atayacakları bir uzlaştırıcıdan oluşur.

Eğer taraflar uzlaştırıcı sayısında anlaşamazlarsa tarafların her biri bir kişi seçer ve seçtikleri kişiler de üçüncü bir uzlaştırıcı kişi seçerek prosedürü tamamlarlar. Eğer üç ay (doksan gün) içinde komisyon oluşturulamazsa, Dünya Bankası Başkanı tarafların görüş ve önerilerini de alarak uzlaştırıcı atamasını yapar.

Uzlaştırıcıların seçiminde taraflar;[421] hazırlanan listeye bağlı değillerdir. Dışarıdan da uzlaştırıcı seçebilirler. Uzlaştırıcı seçiminde anlaşmazlık olursa Başkan (Dünya Bankası Başkanı), ICSID listesinden uzlaştırıcı seçer. Merkez listesinde yer alan uzlaştırıcılar yüksek ahlak sahibi olmaları; hukuk, ticaret, maliye, sanayi, teknoloji alanlarında deneyimli, bilgili ve itibar sahibi olmaları, tarafsız ve adil yargılama yapabilecek özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Aynı özellikler dışarıdan atanacak uzlaştırma hakemlerinde de aranmaktadır.

Uzlaştırma prosedürü süresince tarafların ileri sürdükleri teklif, iddialar ve karşı beyana karşı her hangi bir mahkemeye dava açmayacaklardır. Uzlaştırma süreci kuralları

[421] ICSID Sözleşmesi, madde: 20-28-28/2-29-35-36

aksi kararlaştırılmadığı takdirde uzlaştırma talebinde bulunulan tarihte olan kurallara ve prosedüre göre sürdürülecektir. [422]

Anlaşmanın genel yapısı içinde soyut fakat oldukça etkili olarak uyuşmazlığın sonuçlandırılması bakımından en önemli gelişme, ilgili uzlaştırma komisyonunun sorunlara yaklaşımıdır. Uzlaşmanın başarıya ulaşması bu yaklaşıma ve getirilebilecek tekliflere bağlıdır. Komisyon tarafların sözleşme koşullarını dikkate almak, sosyal, siyasi ve ekonomik şartları göz önünde bulundurarak gerçekçi yaklaşımlarda bulunmak durumundadır.[423] Bu yaklaşımlar tarafların ortak menfaatlerinin öne çıkartan ve karşılıklı mutabık kalabilecekleri barışçıl çözüm önerileri geliştirmeleri gerekmektedir. Eğer taraflar bir uzlaşmaya varırlarsa ilgili komisyon, anlaşma bir rapor halinde tanzim edilip yayınlanır. [424]Bunun tersi de olabilir; taraflar hiçbir uzlaşı teklifini kabul etmezlerse bu da rapor halinde düzenlenir ve yayınlanır.

Uzlaştırmanın başarılı olması, büyük ölçüde tarafların niyetlerine ve uzlaştırıcının vasıflarına bağlıdır. Yatırım anlaşmalarının, ticari anlaşmalardan farklı bir yapısı vardır. Daha çok teknik ve mühendislik kurallarının geçerli olduğu bazı şartlar oluşmuştur. Uyuşmazlıklar da daha büyük ve spesifik konularda yoğunlaşır. Uzmanlık ve büyük mali kaynak gerektiren alt yapı tesislerinin inşasında uluslararası şirketler devreye girdiğinden uyuşmazlığın halli sorunu da uluslararası kuruluşlarca halledilmesi gereken bir sorun olarak ortaya çıkar. Bu nedenle uzun yıllara dayanan ve tecrübelerler geliştirilmiş herhangi bir uyuşmazlıkta çözüme gidebilmek için kuralların oluşturulmuş olduğu birliklerden biri de FIDIC'dir. FIDIC'ın (Uluslararası Müşavir-Mühendisler Federasyonu) standart yatırım sözleşmelerinden büyük ölçüde yararlanılmaktadır. [425] Standart ve matbu sözleşmelerden bir örnek olarak gösterilebilecek olan; İnşaat İşlerine İlişkin Sözleşme Genel ve Özel Şartları (General Conditions of Contracts for Works of

[422] ICSID Sözleşmesi, madde: 14-31/4-33-35
[423] Götz-Sebastian Hök ve Cevat Gökhan Erbaş, **Uluslararası İnşaat Hukuku:,** Adalet Yayınevi, Ankara, 2009, s. 5.
[424] ICSID Sözleşmesi, madde: 34/2.
[425] **Works of Civil Engineering Construction**, 4th Edition, 1987, Red Book. (Çevrimiçi) http://fidic.org/books/works-civil-engineering-construction-4th-ed-1987-red-book (Erişim Tarihi: 09.08.2019).

Civil Engineering Construction) olarak 1987 de yeniden gözden geçirilerek tanzim edilmiştir.[426]

FIDIC Standart Sözleşmesinde 20. maddesinde uyuşmazlığın çözüm yolları düzenlenmiştir. Sözleşmeye göre herhangi bir uyuşmazlık durumunda sorun ilgili uzman bir "mühendise" havale edilmektedir. Mühendis, şartname gereği işin başından sonuna kadar takip eden, işveren tarafından atanan kişidir. Bu; uygulamada işverenle uzman-müşavir-mühendislik şirketi arasında bir danışmanlık hizmeti sözleşmesi ile çalışan teknik personel veya tüzel kişiliktir. Bu sözleşme ile ilgili müşavir-mühendislik şirketi, yatırım sözleşmesinin hazırlanması, sözleşme konusu işin projelerinin yapımı, onayı, süregiden işin kontrolü ve denetimini üstlenmiştir. Bu sözleşme ile şirket işverenle müteahhit arasında meydana gelebilecek uyuşmazlıkta arabuluculuk görevini de üstlenmiştir. [427]

FIDIC kurumsal yapısı 1913 yılından beri faaliyet göstermektedir. Bu kurumun merkezi Cenevre'dedir İsviçre, Fransa ve Belçika ortak girişimi ile kurulmuştur. Bu kuruluş diğer bir kuruluş olan Merkezi Londra'da bulunan, İnşaat Mühendisleri Odasınca geliştirilmiş kuralları tatbik etmektedir. Uluslararası yatırım sözleşmelerinin yüzde otuzu (%30) , FIDIC kurallarına göre belirlenmektedir. Dünya Bankası, yatırımcılara kredi verirken veya doğrudan finanse ettiği yatırımlarında, FIDIC kurallarını önermektedir.[428]

FIDIC Kuralları genel ve özel hükümler olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Her iki bölüm uygulayıcılara farklı imkânlar sunmakta olsa da, FIDIC'in birinci ve ikinci bölümleri bir bütün olarak düşünülmelidir. Birinci bölümü oluşturan genel hükümler, uluslararası ihaleler bakımından hazırlanan ve bazı değişiklilere iç inşaat sözleşmelerinde uygulanır. Uyuşmazlıkların halli ve mühendis hakemin atama şartı bu bölümde açıklanmıştır. İkinci bölümü ise işin yapılacağı yerin jeolojik ve sosyal-ekonomik şartları göz önünde bulundurulur. İşverenin işe müdahale sınırları, işin tamamının veya bir kısmının teslimi gibi değişken şartlar içermektedir ve her sözleşmenin kendine özgü

[426] Raja Haroon Ahmed, **Conditions of Particular Application with Guidelines for Preparation of Part II Clauses**, 4th Edition, FIDIC, Londra, 1987, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/6193168/FIDIC_1987_reprinted_in_1988_and_1992, (Erişim Tarihi: 09.08.2019).
[427] FIDIC Sözleşmesi, madde: 20, (1999 yılından önce madde 67).
[428] Celalettin Güvenç, "FIDIC Şartnamesine Göre Yapılan İhalelerde İzlenecek Usul", **Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi,** Mart 2001, s. 19.

özelliklerinin yer aldığı, kendi koşulları dikkate alınarak tarafların kararlaştırdıkları ve genel hükümlerle bağlantılı olarak tarihsel ve sayısal veriler belirtilir. Taraflar standart sözleşmeleri içeren kitaplarda düzenlenmiş olan risk dağılımlarında değişiklik yapabilecek ve özel koşulları diledikleri gibi düzenleyebilme hakları vardır.[429]

Uyuşmazlığı çözümü ile ilgili prosedürün sözleşmenin 2. Maddesindeki kuralına göre, uyuşmazlık hakemi olarak tayin edilen mühendisin uyuşmazlık için en geç 12 hafta içinde (84 gün) karar vermesi öngörülmüştür. Taraflar, mühendisin kararına uymazlarsa yetmiş gün (70 gün) içinde, MTO Tahkim ve Uzlaştırma Kurallarına göre tahkim talebinde bulunabileceklerdir. Tahkim talebinin yapılmasından itibaren geçen yetmiş gün (70 gün) içinde ikinci kez dostane çözüm-uzlaştırma yolu denenecektir. Bu da çözüme kavuşmazsa, uyuşmazlık son olarak MTO Tahkim Kurallarına göre tahkime gönderilecektir.[430] MTO ve FIDIC özel olarak FIDIC anlaşmalarından doğan tahkim davaları için özel bir prosedür hazırlamaktadır. [431]

Tarafların sadece biri bile uzlaşmayı kabul etmezse, uzlaşma prosedürü başarısızlıkla sonuçlanmış olur. Uzlaşma ve arabuluculuk sonucu uyuşmazlık anlaşmayla son bulmazsa taraflar ICSID Hakemliğine veya başka bir hakemlik usulüne müracaat edebilirler.[432] Aynı zamanda ulusal mahkemelere de gidebilirler. Bu durum tamamıyla tarafların anlaşmasına bağlıdır ancak yatırım anlaşmaları son yıllarda MIGA'nın (Çoktaraflı Yatırım Garanti Merkezi) da faaliyetinin daha da etkin olmasıyla, yatırım sigortası şartları nedeniyle ICSID tahkim kurumu uyuşmazlıkta nihai merkez olarak belirlenmiştir. Bu iki merkez Dünya Bankası'nın koordineli çalışan kurumlarıdır.

2.1.1.1.1. Uyuşmazlığın Teknik Bilirkişi Yolu ile Çözümlenmesi

Uyuşmazlığın teknik bilirkişi yolu ile çözülmesi (Technical Expertise-Hakem Bilirkişilik) her geçen gün daha da artmaktadır. Teknik nitelikte sorunlar yatırım

[429] Yakup Aydın, "FIDIC Sözleşmeleri", Dış Denetim, 2010, 230-241 (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/7179783/E-dergi-fidic-sozlesmeleri-9-32 (Erişim Tarihi: 09.08.2019).
[430] FIDIC Sözleşmesi, madde: 20 (1999 yılından önce madde 67).
[431] Serhat Özer, **Uluslararası İnşaat Sözleşmeleri ve Anlaşmazlıkların Çözüm Yolları,** İstanbul, Adalet Yayınları, 2012, s. 2, (Çevrimiçi) https://www.lexpera.com.tr/kitaplar/KI801Y2012N9786055263461 (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
[432] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 500.

anlaşmalarında çok sık görülen sorunlardır. Yapılan tesislerin genel yapısı, yatırımın kapasitesini ve özelliklerini belirler. Teknik şartlara uygunluk ve yapılan yatırım tesisinin amaca uygun olması; her zaman yatırıma kendi alanında izin veren, müşteri durumundaki tarafın üzerinde durduğu konudur. Ortaya çıkan bu sorunların teknik boyutlarını belirlemek genellikle uzman kişilerin bilgilerine ve tecrübelerine güvenerek mümkündür. Yatırım alanında kullanılan teknik malzemelerin, betonun, çeliğin veya teknik alet ve edevatın uygunluğu bu kişilerce belirlenebilir. Çoğu kez konusunda uzman olan bu kişilerin, miktar, kalite, seviye, randıman veya yeterlilik gibi konularda yaptıkları tespitler, uyuşmazlık durumundaki taraflar bakımında ikna edici bulunur ve dava yoluna gidilmeden uyuşmazlık tasfiye edilmiş olur. [433]

Genellikle ortaya çıkan bu uyuşmazlıklar teknik sorunlardan meydana gelmektedir. Sonuçta hakem heyetleri de teknik uyuşmazlıkları genellikle bilirkişi atanması ve raporlarıyla karara bağlamaktadırlar. Yatırım anlaşmalarında ara teknik sorunların sonuçlandırılması genel olan yatırım anlaşmasının sekteye uğramaması için önemli olduğundan, uluslararası yatırım sözleşmelerinde teknik bilirkişi atanmaktadır. Teknik bilirkişiler taraflar için ihtiyarı veya bağlayıcı olabilir fakat kesinlikle verdikleri raporlar veya araştırma sonuçları delil teşkil eder. Hakem bilirkişi anlaşmaları uluslararası kuruluşlar tarafından tavsiye edilmektedir.

Uluslararası Ticaret Odası 1976 yılından itibaren Uluslararası Teknik Bilirkişilik Merkezi faaliyettedir. 2015 yılında en son kurallarını belirlemiştir. [434] Merkez üç çeşit bilirkişilik sunmaktadır. Birincisi tarafların veya taraflardan birinin isteği üzerine Merkez'in bilirkişi önermesidir. Bu ihtiyari bilirkişilik hizmetidir. Bilirkişinin vereceği rapor, uyuşmazlık sonuçlanmamış olduğunda ve mahkemeye veya hakeme gidildiğinde, bağlayıcı değildir. İkincisi ise taraflar anlaşma gereği merkeze giderler ve bilirkişi raporu eğer tavsiye niteliğinde değilse tarafları bağlar. Üçüncü ise Merkez, teknik bilirkişiliği bizzat yönetir. Bunun için taraflar arasında teknik bilirkişilik prosedürünün Merkez tarafından yürütüleceği ve sonuçlarının tarafların uyuşmazlık sürecinde etkili olabileceği belirlenir. Her ne kadar taraflar bu süreci kullansalar da bağlayıcı olmayabilir. Taraflar

[433] **a.g.e.**, s. 504.
[434] International Cember of Commerce (ICC), **The ICC Rules for the Proposal of Experts and Neutrals are in force as from 1 February 2015,** (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/publication/icc-expert-rules-english-version/ (Erişim Tarihi: 16.08.2019).

bağlayıcı klozlara anlaşmalarında yer verebilirler. Bu klozlar; tarafların uzlaşmasında önemli katkıda bulunur. Teknik bilirkişiyi; Merkez Daimi Komitesi atar. Taraflar tarafından bağlayıcı olmadığı düşünülse de, kararlar; uyuşmazlık halinde kesin delil teşkil etmektedir. Bu durum Kıta Avrupası Hukukunda önemlidir.[435]

Uyuşmazlık Heyetleri faaliyetlerini idare etmek için MTO-Uyuşmazlık Heyetleri Merkezi (ICC Dispute Board Centre) kurulmuştur. [436]

Tarafların anlaşmasına göre üç tür Uyuşmazlık Heyeti oluşturulur. Birincisi bir veya üç üyeden oluşur ve uyuşmazlığın çözümü için alınan kararlar tavsiye niteliğindedir. Taraflar, verilen karara otuz (30) gün içinde itiraz etmezse, karar taraflar için bağlayıcı olacaktır.

İkinci uyuşmazlık heyeti ise; Uyuşmazlık Yargı Heyeti'dir. (Dispute Adjudication Board / DAB). Heyetin verdiği karar taraflar için bağlayıcıdır. Taraflar otuz (30) gün içinde karara yazılı olarak gerekçeyle itiraz edebilirler. Bundan sonra uyuşmazlığı hakem mahkemesine veya resmi yargı organlarına taşıyabilirler. İlgili yargı veya hakem karar verinceye kadar, taraflar bu heyetin kararına bağlı kalacaklardır.

Üçüncü uyuşmazlık heyeti ise birinci ve ikincisinin karmasından oluşur. Karma Uyuşmazlık Heyeti (Combined Dispute Board). Diğer karar süreçleri gibi heyet tavsiye kararı verir ve taraflar itiraz etmezse karar tarafları bağlar niteliktedir. Heyetler genellikle üç (3) kişiden oluşur. Ancak bu sayı taraflarca belirlenir. Heyet üyeleri göreve başlamadan, " Uyuşmazlık Heyeti Uyeliği Anlaşması" imzalayacaklardır. Aynı zamanda bir "Bağımsızlık Beyannamesi" dolduracaklardır.[437]

Heyetler, tahkim duruşması gibi toplantılar yapabilirler. Kararı otuz (30) gün içinde verirler ve taraflarca süre uzatımı mümkündür. Taraflar kararın MTO tarafından yeniden gözden geçirilmesini doksan (90) gün içinde talep edebilirler. Taraflar uyuşmazlık heyetlerine müracaat ettiğinde uyuşmazlık çoğu zaman heyetin telkin ve tavsiyelerine göre çözüme gidebilir. Kurallara göre verilen Uyuşmazlık Heyeti kararları,

[435] Norbert Horn, "Third Party Intervetion", **IBL**, Y. 13 (1985), ss. 135-137.
[436] ICC, **Who We Are?,** t.y., s. 1, (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/about-us/who-we-are/ (Erişim Tarihi: 10.08.2019).
[437] Dispute Rewiew Board, madde: 4-5-6-7-10.

taraflar açısından sonraki süreçlerde başvurulan tahkim veya devlet yargısında bağlayıcı olacaktır. [438]

Heyetlerin verdikleri kararlar daha sonraki yargılamalarda taraflarca delili olarak kullanılma ihtimali yüksektir. Bununla birlikte uyuşmazlık çözüm heyetleri haklı veya haksız taraf tayin etmedikleri için çok büyük bir etkisi olabileceği düşünülmemelidir.

2.1.1.1.2. Uyuşmazlıkların Üçüncü Kişilerin Sözleşmelere Etkisi ile Uzlaştırılması

Uluslararası yatırımlar için yapılan sözleşmelerde, tarafsız ve uzman üçüncü kişilerin, yapılan akit içeriğine etki etmesi ile birçok anlaşma, tahkim veya ulusal yargıya gitmeden çözümlenebilmektedir. Enerji yatırımları detaylı ve karmaşık bir yapıdadır. Sözleşmeler uzun bir zaman diliminde hayata geçirilmektedir ve ekonomik, politik ve fiziki dış etkenlere açıktır. Taraflar bilinçli veya bilinçsiz olarak yapılan anlaşmalarda uyuşmazlığı tetikleyici boşluklar bırakabilirler. Farklı dil, kültür ve sosyal yapılarından dolayı yanlış anlaşılmalar veya işin içeriğine dayalı eksiklikler ortaya çıkabilir. [439]

Sözleşmenin boşluklarının doldurulması, yorumlanması ve değişen şartlara uyarlanması ile ilgili mekanizmaların çalıştırılması çok büyük önem taşımaktadır. Ancak bütün bu eksikliklerin tamamlanması sözleşmenin içeriği ile ilgilidir. Asıl olan taraflar arasında yapılması gereken ana sözleşmedir. Boşlukların doldurulması, yorumu ve şartların uyarlanması ana sözleşmenin içeriğinin düzeltilmesidir.[440]

Kıta Avrupası hukukunda genel olarak üçüncü kişilerin vereceği kararın taraflar açısından bağlayıcı olacağı kabul edilmiştir. Ancak bu şartın etkili olabilmesi için tarafların üçüncü kişilerin verecekleri kararlara uyacakları hakkında anlaşmaya varmaları gerekmektedir, aksi takdirde üçüncü kişilerce verilen karar ve tavsiyeler taraflarca uyulması mecburi olmayan, sadece uyuşmazlığın çözümünde tavsiye özelliği taşıyan kararlar olur. [441]

---

[438] Dispute Rewiew Board, madde: 27.
[439] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 510.
[440] Fikret Eren, **Borçlar Hukuku (Genel Hükümler),** Cilt 1, Beta, İstanbul, 1994, s. 560.
[441] Horn, **a.g.e.,** ss. 139-141.

Üçüncü kişilerce uluslararası sözleşmelerin yorumlanması, boşlukların doldurulması ve değişen şartlara uyarlanması, MTO tarafından 1978 yılında yapılan bir çalışma sonucu, 326 nolu bir broşürle kuralları düzenlenmiştir.[442] MTO, Sözleşme İlişkilerini Düzenleme Komitesi, (The Standing Committee fort the Regulation of Contractual Relation) kurulmuş ve tüm süreci idare etme yetkisi verilmiştir. Düzenlemeler, uzlaştırma sürecini ve sözleşmenin taraflarca uyuşmazlığı önleyici önlemler alması için yapılandırılması sürecinin tüm prosedürünü işletebilmek için maddelerle oluşturulmuştur. Tarafların başvuruları, uzman kişinin atanması, ilgili belge ve kayıtların toplanması, sözleşmenin teknik yapısının oluşması karar verme süreci ve süresi gibi konular açıkça düzenlenmiştir. Örneğin 8.maddeye göre doksan (90) gün içinde sözleşme tamamlanmalıdır. Komite, bu süreyi kısaltabilir veya uzatabilir. Kararlar gerekçeli olarak verilir.[443]

Kurumsal tahkim merkezlerinin atadığı uzlaştırıcılara başvurmak hiçbir zaman tahkime veya ulusal mahkemelere müracaat yolunu kapatmaz. Üçüncü kişilerin verdikleri kararlar bağlayıcı olarak kabul edilmiş olsa dahi, uyuşmazlığı nihai olarak çözüme ulaştıran hükümler değillerdir. Sadece yargı önünde bağlayıcı ve delil teşkil edici özellikleri vardır. Hakemler veya ulusal mahkemeler uyuşmazlık önlerine geldiğinde teknik ve donanım açısından konunun uzmanı olan kişilerin verdikleri kararları dikkate alırlar ve sözleşmenin bir parçası olarak değerlendirirler. [444]

Aynı şekilde uyuşmazlığa müdahale eden kişiler her zaman haksız bir taraf aramazlar eğer ortada bir sorun varsa bu sorunun çözümlenmesi ve mahduriyetin ortadan kalkmasını için gerekli müdahaleyi yapmaya çalışırlar.

2.1.1.1.3. Uyuşmazlıkların Ön Hakemlik Yolu ile Çözümü (Pre Arbitral Referee Procedure)

[442] ICC Services S.A.R.L., **Contracts (International Law), Standardized Terms of Contract**, **Publication (International Chamber of Commerce), No. 326,** Paris, 1978, (Çevrimiçi) https://www.worldcat.org/title/adaptation-of-contracts/oclc/8146321 (Erişim Tarihi: 17.08.2019).
[443] ICC Service S.A.R.L., **a.g.e**., madde: 8-12.
[444] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 514.

Uluslararası karakteri olan yatırım anlaşmalarının yerine getirilmesi sırasında tarafları derinden etkileyen hukuki, mali, ve teknik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların daha da büyümesinin engellenmesi gereklidir. Bu ancak hızlı ve çözüm getiren müdahalelerle mümkün olmaktadır. Karşılıklı zararlar büyümeden gerekli deliller koruma altına alınmaktadır ve somut deliller ışığında sorunlar sıcağı sıcağına çözümlenmektedir. Uyuşmazlıklar sulh yoluyla ve zarar tazmini büyümeden ve zararı veren tarafın gözünde büyümeden halledilmektedir. Dostane bir bakış açısı getiren yaklaşımlar bu metodun en önemli yapısını ve özelliğini oluşturmaktadır. Uzman ve tarafsız kişiler sorunların çözümünde teknik ve somut verilere göre hareket ettiğinden sorun daha hızlı çözümlenmektedir.[445]

Ön hakem (Pre-arbitral Referee) ile hakem farklıdır. Hakemler uyuşmazlığı nihai olarak sonuca ulaştıran ve son kararı veren kişilerdir. Ön hakemler ise uyuşmazlık daha büyük boyutlara ulaşmadan sorunlara müdahale eden ve bu sorunlara geçici çözüm getiren kişidir. Eğer taraflar, ön hakeme nihai olarak karara bağlama yetkisi verirlerse ve bunu bir anlaşmayla onarlarsa, ön hakem, aynı zamanda bir hakem sıfatı kazanır. Sorunlar geçici ve küçük de olsa alacağı kararlar nihai olacaktır.[446]

Taraflardan biri ön hakemin kararına uymadığında zorunlu bir durum ortaya çıkar. İhtiyati haciz veya tedbir kararı almak için uyuşmazlık yetkilendirilmiş hakeme veya devlet mahkemelerine taşınmak zorundadır. İnisiyatif tamamıyla hakemlerde veya mahalli devlet mahkemelerindedir. Ön hakemin verdiği kararın, mahalli devlet mahkemelerinde ve hakem kurullarındaki geçerliliği uyuşmazlığın çözümünde önemli etkendir. Kıta Avrupası hukukunda ve İngiltere'de bazı kısıtlamalar olsa da ön hakem kararları geçerlidir.[447]

---

[445] **a.g.e.**; ICC, "Introduction", **Pre-Arbitral Referee Rules,** 1990, (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/pre-arbitral-referee/rules/ (Erişim Tarihi: 19.08.2019).

[446] Ian Meredith ve Marcus Birch, **The ICC's pre-arbitral referee procedure: How valuable is it?** (Çevrimiçi) http://www.klgates.com/files/Publication/ab0be67f-01ef-4206-9c12-6e91f5b4837e/Presentation/PublicationAttachment/bae41c65-1f1b-43c3-b963-7de5c496b5bc/article_meredith_icc_0108.pdf (Erişim Tarihi: 19.08.2019); Christian Hausmaninger, "The ICC Rules for a Pre-Arbitral Referee Procedure: A Step Towards Solving the Problem of Provisional Relief in International Commercial Arbitration?", **ICSID Review - Foreign Investment Law Journal,** Y. 7, S. 1, Spring 1992, 82-113, (Çevrimiçi) https://academic.oup.com/icsidreview/article-abstract/7/1/82/774489?redirectedFrom=fulltext (Erişim Tarihi: 19.08.2019).

[447] Lawrence Antony Collins, "Provisional and Protective Measures in International Litigation", **Rec. Des Cours**, 1992-111, 219-238, s.234; Mustafa Erkan, "HMK Değişikliklerin İhtiyari Tedbir Kararlarına Etkisinin Milletlerarası usul Hukuku Açıısndan İncelenmesi", **Hukuk Biliminin Güncel Sorunları III,**

Türk hukukunda, hakemlerin ihtiyati haciz veya tedbir ya da delillerin tespiti için verdikleri kararlar 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu madde 6 ile kabul edilmiştir. Bu maddeye göre, Taraflardan birinin, tahkim yargılamasından önce veya tahkim yargılaması sırasında mahkemeden ihtiyati tedbir veya ihtiyati haciz istemesi ve mahkemenin böyle bir tedbire veya hacze karar vermesi, tahkim anlaşmasına aykırılık teşkil etmez.

Ön hakemlik prosedürü uluslararası ticaret sözleşmelerinde de yerini bulmuştur. MTO, 1990 yılında yürürlüğe 482 nolu broşürle "Ön Hakemlik Usulüne Dair Kurallar (The Rules for Pre-Arbitral Referee Prosedure) adı altında düzenlenmiştir. Taraflar sözleşmelerinde, MTO Pre-Arbitral Referee – Ön hakemlik usulünün uygulanacağını öngören standart şartları kabul etmek durumundadır.

Ön hakemlik sekretarya hizmetleri MTO Uluslararası Tahkim mahkemesi tarafından yürütülür. Taraflar kendileri Ön hakem atamamışsa, MTO Uluslararası Tahkim Mahkemesi Başkanınca seçilir. Ön hakemlik kurallarının 3. Maddesi gereği yöntem ve süreler taraflar arasında tartışılır ve dosya oluşturulur. Tarafların gösterdikleri belge, delil, bilgi ve uyuşmazlıkla ilgili yaklaşımları dikkate alınır.

Ön hakem, acilen müdahale edilmesi gereken sorunlara el koyar ve geçici kararlar verir. Delillerin tespit edilmesi ve tarafların edimleri ile ilgili önleyici ve koruyucu tedbirler alır. Aksi yazılı olarak kararlaştırılmadıkça ön hakem, hakem olarak hareket edemez. Kendi yetkisine karşı yapılan itirazları kendi değerlendirir. Taraflar aksi kararlaştırmadıkça, uyuşmazlığın yetkili ve belirlenmiş hakem veya devlet mahkemesine havalesi ile ön hakemin yetkisi son bulur. Yetkileri son bulmuş olan bir ön hakem – pre-arbitral referee, taraflarca kararlaştırılmadıkça, daha sonraki tahkim mahkemesinde hakem olarak görev alamaz.

Uyuşmazlık dosyası otuz (30) gün içinde karara bağlanır. MTO Tahkim Mahkemesi Başkanı bu süreyi uzatabilir. Yetkilendirilmiş hakem, hakem kurulunun veya devlet mahkemesi hakiminin, uyuşmazlıkla ilgili karar vermesine kadar olan süreçte, ön

---

Uluslararası Kongre Bildiri Kitabı içinde, Cilt 2 (Özel Hukuk), (4-6 Mayıs 2012, Samsun), Adalet Yayınevi, Ankara, 2012, s. 227.

hakemin verdiği karar geçerlidir. [448] Genelde verilen kararlar nihayi olmayan kararlardır. Genel hüküm içermezler.

2.1.1.1.4. Yatırım Uyuşmazlıklarının "Alternatif Uyuşmazlık Çözme Yöntemleri" ile Çözümü (Alternative Dispute Resolution)

Uyuşmazlıkların sonuca götürülmesi sürecinde genel yaklaşım; yatırım uyuşmazlıklarının çözümlenmesi süreci gerek tahkimde, gerekse ulusal mahkemelerde uzun sürmekte ve aynı zamanda çok masraflı olmaktadır. Yargılama süreci ikinci bir mağduriyeti doğurmaktadır. Tarafların ekonomik açıdan kayba uğraması, birçok ülkede önlemler alınmasına neden olmuştur. Pek çok ülkede yargı reformları yapılarak alternatif uyuşmazlık çözüm yollarının hukuki zeminde yön bulması hedeflenmiştir.[449]

ADR yönteminin de uluslararası ticari ve ekonomik uyuşmazlıklarda uluslararası kuuluşlarca kullanılması istenmiştir.[450] Bu yöntem, daha önce yaşanmış ve çok uzun bir uyuşmazlık süreci yaşayan bir "ortak yatırım" anlaşmazlığında çözüm yolu olması nedeniyle, ADR yönteminin tüm alanlarda kullanılabileceği görülmüştür. Bu yöntemin etkisini gösteren en önemli örnek; ABD'de dava üzerinden üç yıl geçmesine rağmen mahkeme daha davanın başlangıç sürecindeyken, taraflar bir araya gelerek bir "mini trial" yapmaları sonucu uyuşmazlık yarım saat içinde çözüme kavuşmuştur. ABD'de bu olay çok büyük yankı bulmuştur. Bugün ABD'de tüm uyuşmazlıkların %80'den fazlası ADR yöntemi ile çözümlenmektedir. [451]

Alternatif İhtilaf Çözme (ADR) teknikleri, tarafsız bir üçüncü kişinin telkin, tavsiye, teklif ve gayretleri ile süregiden uyuşmazlıkların milli mahkemeler ve tahkim dışında çözümlenmesini amaçlamaktadır. Uyuşmazlığın Yüksek maliyetlere çıkmadan, tarafların birbirleri hakkındaki husumeti büyümeden çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Bu

[448] ICC Pre-Arbitral Referee Procedure, madde: 2-2/3-2/4-4/1-5/2-5/3-7.
[449] Anthony Connerty, "The Role of ADR in the Resolution of International Disputes", **Arbitration International**, Y. 12, S. 1, (1996), 47-56, s. 47.
[450] Report by the Working Group on Means of Alternative Dispute Resolution [ADR], Report on **Alternative Dispute Resolution in Europe**, Paris, 21 April 1995, ss. 5-6'den J.C. Goldsmith, (Çevrimiçi) https://www.scribd.com/document/250354341/VigChr-Supp-122-Annewies-van-den-Hoek-John-J-Herrmann-Jr-Pottery-Pavements-and-Paradise-Iconographic-and-Textual-Studies-on-Late-Antiquity-20 (Erişim Tarihi: 21.08.2019).
[451] Goldsmith, **a.g.e.,** ss. 5-6.

durum tüm ülkelerde geniş kabul görmektedir. Bu yöntemle uyuşmazlık süreci sonucunda haklı veya haksız yoktur. [452]

ADR yönteminde sürece katılım tamamıyla ihtiyaridir. Tarafsız üçüncü kişilerin, arabulucuların (mediator) tarafından verilen şifayı kararların tarafları bağlayıcı olmaması, Arabulucu tarafından ortaya konan çözüm ile tatmin olmayan tarafın her zaman ulusal mahkemelere veya tahkime gitme serbestisinin bulunması en önemli özelliklerdir. [453]

Dünya'da kullanılan ADR yöntemleri çok farklıdır. ABD'de son yirmi beş (25) yıldır büyük gelişme göstermiştir.[454] ADR yönteminin işleyişi bazı ülkelerde resmi yargının bir kısmı, bazı ülkelerde tamamıyla tarafların karşılıklı anlaşmalarına bağlı gelişmektedir.[455]

ADR yönteminde taraflar küçük mahkeme (Mini-Trial) kurarlar. Bu mahkeme önündeymiş gibi tüm iddia ve savunmalarının delillerle ortaya koyarlar. Burada üçüncü tarafsız kişiler ortaya konulan deliller ışığında her iki tarafın kabul edebileceği, galibin veya haksızın olmadığı bir çözüm önerisi üzerinde çalışırlar. Uzak Asya ülkelerinde ADR yöntemi gelenekseldir. Hem ticari uyuşmazlıklarda hem de yatırım uyuşmazlılarında, ortak girişim anlaşmalarında çok fazla kullanılan bir yöntemdir.[456] Burada en önemli olan uzman kişilerin, mevcut durumda mahkeme veya tahkime gidildiğinde tarafların kaybedecekleri zaman sürecini ve paranın miktarını önceden tespit etmeleridir. Böylelikle tarafları bir uzlaşma noktasına çekme formülü bulunmuş olmaktadır. Aynı zamanda taraflar ulusal mahkeme veya tahkime gitme sürecinde, davayı kazanma-kaybetme durumunda ne gibi haklar elde edeceklerini veya ne gibi zararlara uğrayacaklarını, mevcut delil ve duruma göre kimin kazanıp kaybedeceğini belirleme imkânına sahip olurlar. Böyle bir projeksiyon tarafların dostane çözüm ihtimallerini güçlendirmektedir. Çünkü gelecekte onları bekleyen her türlü zarar veya kazancın miktarını ve şeklini bir

[452] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 518; Rhonda McMillion, "Growing Acceptance for ADR". **ABA Journal,** Y. 82, S. 5 (1996), s. 106; (Çevrimiçi) http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi107/assets/common/downloads/publication.pdf (Erişim. 21.08.2019).
[453] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 518.
[454] Goldsmith, **a.g.e.,** ss. 5-6.
[455] Lynn Berat, "The Role of Cociliation in the Japanese Legal System", **American University JILP**, Y. 8, S. 2, (1992), 125-154, s. 125, (Çevrimiçi) https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.tr/&httpsredir=1&article=1508&context=auilr (Erişim Tarihi: 21.08.2019).
[456] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 522.

bakıma önceden simülasyonda görmüş olmaktadırlar. Üçüncü kişilerin görüş, öneri, telkin, tavsiye ve ikna güçleri büyük ölçüde uyuşmazlığın çözümünde çok büyük öneme sahiptir. [457]

ADR yöntemi, MTO İhtilafların Dostane Halli Kurallarını (İDH Kuralları) 2001 yılında yürüklüğe girmişti fakat 2014 yılında, İDH yerine, MTO Arabuluculuk Kuralları (ICC Mediation Rules) yürüklüğe konmuştur. MTO'nın Arabuluculuk Kuralları, odanın 865 nolu broşüründe yayınlanmıştır[458]

MTO Arabuluculuk kuralları ilgili broşürde ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Bu kurallar; arabuluculuk faaliyetinin süresi, tarafların aralarındaki anlaşmalar, kullanılacak dil, toplantı yeri, arabulucunun tespiti ve kişilerin özellikleri belirlenmiştir. Arabuluculuk prosedürü, tarafların bir sulh imzalamaları, tarafların çekilmesi veya uyuşmazlık görüşmelerinin sonlandırılması, kararlaştırılan sürede sonuca gidilememesi, öngörülen ödemelerin yapılamaması durumunda arabulucuların davaya bakmamaları, arabulucu tespit ve tayininde yapılabilecek hatalar gibi nedenlerden dolayı son bulur.

MTO kurallarına göre arabuluculuklarda aranan en önemli özellik bağımsızlıktır. Tarafların ortak güvenini kazanmış bir kişi ve işinde uzman kişi olması uyuşmazlığın çözümünde çok büyük etkendir. [459]

Arabuluculuk sonucu gizlidir. Bu durum, uygulanacak hukuka bağlıdır. Arabulucuların karar, teklif ve görüşlerini ileride mahkeme veya tahkimde ileri süremezler. Arabulucular, uyuşmazlığın gidebileceği tahkim ve mahkemelerde hakem, bilirkişi, hakem-bilirkişi veya tanık olarak yer alamazlar.

2.1.1.1.5. Yatırım Uyuşmazlıklarının Diplomatik Yolla Çözümü

Uluslararası yatırım sözleşmeleri genellikle, çok taraflı veya ikili nitelikli yatırım anlaşmalarının gölgesinde gelişmektedir. Diplomatik yolları kullanarak uyuşmazlıkların

[457] **a.g.e.**, s. 524
[458] Ayrıntılı bilgi ve maddelerin belirlenmesi için bkz. ICC, **Mediation Rules,** in force as from 1 January 2014, (Çevrimiçi) https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2017/01/ICC-2017-Arbitration-and-2014-Mediation-Rules-english-version.pdf.pdf (Erişim. 21.08.2019).
[459] ICC, **Mediation Rules**, madde: 1-2-5-7-8-9-10

çözümü, devletler hukuku anlaşmalarına has bir uyuşmazlık çözme yöntemidir.[460] Özel sektör ve şirketlerin devletlerin himayesinde faaliyette bulunmaları ve devletlerin kendi hâkimiyeti altındaki alanda faaliyet gösteren tüzel ve özel kişiliklerin, devletler hukukunun bir süjesi kabul edilmemesi nedeni ile müdahil olmaktadır. Bu durumda diplomasi yolu ile uyuşmazlıkların çözümünde devlet rol oynar çünkü uyuşmazlığın kendi vergi kaynağına ve uluslararası prestijini sağlayan temsilcisine zarar vermesini istemez. Diplomasi yolu ise devletin belli konularda görüş, düşünce, isteklerini başka bir devletin karar mekanizmasındaki güçlere iletmesidir. Diplomasi devletin tekelinde olan ve sürekli kullandığı bir güçtür.[461]

Diplomatik yolların kullanılması için ilgili şirketlerin o devletle tabiiyet ilişkisinin olması gerekmektedir. Devletler ancak kendisine vatandaşlık bağı ile bağlı tüzel ve özel kişilerin haklarını diplomatik himaye hakkı ile koruyabilirler. Diplomatik himaye – ayrıcalık hakkı ile devlet uyuşmazlıkların sonuçlanmasında etkin bir rol oynayabilir.[462] Bu yol sadece diplomatik hakkın kullanımıdır. Devletin kendi vatandaşı için tahkim ve ulusal mahkeme yargılama usüllerinde diplomatik himaye hakkı kullanarak müdahalesi ile karıştırılmamalıdır.

Devlet erkinin diğer tüm ülkelerde büyük ölçüde faaliyet gösteren elçilik ve konsoloslukları vardır. Ticaret ataşelikleri ve müşavirlikleri vasıtası ile o ülkedeki tüm yatırım ve ticaret faaliyetleri izlenir ve değerlendirilir. Aynı zamanda uyuşmazlıkların çözümü konusunda taraflara izlenecek yolu gösterir. O ülkenin hukuk yapısını, mahkemelerini ve hakem kararlarının uygulanma esaslarını belirleyebilir. Hukuki faaliyetlerde tüm gerekli bilgi ve doneyi sağlayabilir. En son uyuşmazlık durumunda diplomatik yolları seçebilir ve bunu diplomatik himaye hakkını kullanarak işletebilir. [463]

Diplomatik himaye hakkının kullanılarak diplomasi faaliyetine hareket vermek için bazı önemli şartların oluşması ve uyuşmazlık durumunda hak arayan tarafın diplomasi yolunu denemesi için tüm hukuki yolları denemiş olması ve sonuç alamamış olması gerekmektedir.[464]

---

[460] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 527.
[461] Gönlübol, **a.g.e,** s. 112.
[462] Toluner, **a.g.e.**, s. 359.
[463] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 528.
[464] Toluner, **a.g.e.,** s. 272.

Diplomatik yolların, uyuşmazlığın çözümünde bazı zamanlar kullanılması veya tarafların bu yola güvenmeleri diğer yolları aramadan medet ummaları sonucunda, uyuşmazlığın mağdur olan taraf açısından zaman aşımı ve mağduriyetin geri dönülemez bir noktaya geldiği de görülmüştür. Diplomatik yollarlar uyuşmazlığı çözümü bir bakıma arabuluculuk yöntemi ile sorunlara yaklaşmak anlamına gelmektedir. Taraflar karşılıklı diyalog kurarak ve devlet temsilcilerinin aracılığıyla sorunları karşılıklı tartışma imkânı bulabilirler. Devletin ilgili müşavirleri, diplomatik kurum veya hükümet temsilcileri kanalıyla daha üst düzey görüşmeler yapabilirler. [465]

Diplomatik yolla bu görüşmeler sonucunda uyuşmazlıkta bir sonuca gidilse de eğer uyuşmazlık taraflarından biri sonucu kabul etmezse uyuşmazlık halledilmiş sayılmaz. Diplomatik olarak alınan kararlar gerçek anlamda tüzel kişilikleri bağlamaz ancak devlet tarafı karara sağdık kalabilir. Sonuçta diplomatik yollarla uyuşmazlığı çözümü tamamıyla arabuluculuk faaliyeti ile aynı yapıya sahiptir.[466]

Diplomatik yolla çözümün devletlerin diplomatik himaye hakkı ile karışırılmamaıs gereklidir.

2.1.2. Enerji Yatırımlarının Enerji Yatırım Sözleşmeleri ile Korunması

Uluslararası enerji yatırımları; dünyada ticari ve ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Sanayi devriminden sonra ve iki büyük dünya savaşının ardından da tüm ülkeler sanayi ve enerji yatırımlarına büyük önem vermektedir. Milli devletler yabancı sermayenin ülkelerine gelmesi ve yatırım yapması için teşvik edici önlemler almaktadır.[467]

Yatırım yapılması istenen ülke hükümetlerinin kabul ettiği, teşviklerin temel niteliği, yabancı yatırımın amacıyla yabancı sermayenin ülkeye gelebilmesi için

[465] Boleslaw Adam Boczek, **International Law: A Dictionary**, No. 2. Scarecrow Press, 2005'den **Political Methods of Dispute Settlement**, (Çevrimiçi) https://guides.libraries.uc.edu/c.php?g=222418&p=1583660 (Erişim Tarihi: 22.08.2019).
[466] Larissa van den Herik, "International Law in Action: A Guide to the International Courts and Tribunals in The Hague", **Diplomatic versus Judicial International Dispute Settlement,** Universiteit Leiden, (Çevrimiçi) https://www.coursera.org/lecture/international-law-in-action/diplomatic-versus-judicial-international-dispute-settlement-0NNsv (Erişim Tarihi: 22.208.2019).
[467] Bilgin Tiryakioğlu, **a.g.e,** s. 10.

özendirici kanunlara dayanmasıdır. Yasaların temelini yerli sermaye ile eşit haklar, koruyucu ve destekleyici tedbirler oluşturmaktadır. Yabancı yatırımların ve enerji sektöründeki yatırımların korunması, yatırımcılar lehine devletlerce şekillendirilen bir koruma rejimi olarak belirlenmiştir. Uluslararası nitelikli yatırım anlaşmalarından önce ikili anlaşmalar daha etkindi ve ev sahibi devletle yatırımcının, karşılıklı müzakere ile yatırımın korunmasını amaçlayan yöntemlerin ve önlemlerin belirlenmesine yöneliktir.[468] Yatırım anlaşmaları rejiminin zamanla gelişmesiyle, yapılan yatırım sözleşmelerine ek bir koruma boyutu oluşturmuştur. Sözleşmeler yatırımın hukuki güven ve istikrar içinde gerçekleştirilmesi bakımında yararlı işlevleri vardır.[469]

Yatırım anlaşmaları rejimi; ayrımcı muamele, kamulaştırma yasağı, adil ve eşit davranma, en çok gözetilen ulus kaydı, karın ve sermayenin serbestçe transferi gibi birçok koruyucu temel niteliklere sahiptir. Yatırım anlaşmalarının yanı sıra yapılandırılan yatırım sözleşmeleri, somut yatırım projesinin özelliklerine göre koruyucu önlemler alınmasını sağlamaktadır. Yatırımcı ve ev sahibi devlet arasında müzakerelerle somut yatırıma göre şekillendirilen sözleşmeler, yatırım anlaşmalarıyla temin edilemeyen hukuki güvenliği ve istikrarı sağlamaktadır.[470]

Enerji yatırımları sürdürülebilmesi için genel dayanak, anlaşma tarafları olarak kabul edilen ev sahibi devlet ve yatırımcı firmalardır. Tarafların aralarındaki sözleşme taraflar için en büyük dayanaktır.

2.1.2.1. Enerji Yatırım Sözleşmelerinde Alınan Önlemler ve İstikrar Kayıtlarıyla Koruma

Enerji yatırım sözleşmelerinde ilk kayıtlar, petrol arama ve üretimine dayalı imtiyaz sözleşmelerinde yer bulmuştur. Sözleşmelerdeki kayıtlar; daha çok sömürge ülkelerinde yatırımcıların tek taraflı kazandıkları ayrıcalıkları ve sömürge ülkeleri aleyhine alınan kararların pekiştirilmesine hizmet etmek amacıyla tanzim edilmiştir. Bu kayıtlar güçlü yatırımcıların haklarını korumada uzun süre için belirlenmiştir. İki büyük

[468] Sornajarah, **a.g.e.**, 2010, ss. 276-277; Voss, **a.g.e.**, s. 7.
[469] Rubins, **a.g.e,** ss. 283-324.
[470] Mark N. Sills, "Mega Projects: Protecting Foreign Investment", **Proceedings of 55th Annual Rocky Mountain Mineral Law Institute,** 2009, para. 20-03; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 182.

dünya savaşından sonra dünyada değişen konjonktür, ev sahibi ülkelerin lehine güç dengelerini değiştirmiştir. Sözleşmeleri oluşturan kayıtlar yön değiştirmiş, ev sahibi devletlerin çıkarları önplana geçmiş gözükmektedir. İmtiyaz sözleşmelerinin aksine ev sahibi devletin sınırsız korunmasını sağlayan kayıtlar, hukuki zemine oturtulmuş, yatırımların korunmasını amaçlayan bir yapıya kavuşmuştur.[471]

Yatırım sözleşmeleri yapıldıktan sonra, yatırımcı için en önemli risk, ev sahibi ülkede ortaya çıkabilecek hukuki değişikliklerdir. Böyle bir gelişmenin öngörülmesi mümkün değildir. Ev sahibi ülke her an hukuki zeminini yabancı yatırımcı aleyhine değiştirebilmektedir. Bundan korunması oldukça zordur çünkü o ülkedeki ekonomik ve politik gelişmeler, istikrarsızlığa veya yabancı yatırımcılara karşı bir politika değişimine sahne olabilir. İmtiyaz sözleşmelerinin temelinde istikrar kayıtları vardır. Enerji yatırım sözleşmelerinin uzun dönemli yapısında ev sahibi devletin hukuk yapısında meydana gelebilecek değişikliklerden yatırımcı muaf olmak ve olumsuz yönden etkilenmek istememektedir. Bu nedenle sözleşmelerde "istikrar kayıtları"(stabilisation clauses) oldukça önemli yer tutmuştur. Yatırımın yapıldığı tarih bir bakıma dondurulmuştur. Yatırım tarihinden sonra yapılacak hukuki ve idari değişiklikler yatırımcıyı etkilemeyecektir.[472]

Uyuşmazlık durumunda taraflar arasında uygulanacak hukuk kayıtlarında istikrar şartlarının yanında daha başka yardımcı kayıtlar da bulunmaktadır. Bunlar; tazminat miktarı, herhangi bir kayıpta veya tazminatta faiz oranları, faiz çeşidi, istenmeyen olayların meydana çıkması durumunda uğranılan kayıp kayıtları, yerel veya milli hukuki yolların tüketilmesini öngören şartları açıklayan kayıtlar, yatırıma ev sahipliği yapan devletin yargı bağışıklığından feragat etmesine ilişkin kayıtlar bulunmaktadır.[473]

Yatırım sözleşmelerinde istikrar kayıtlarının işlevi, ev sahibi devletin, sözleşme hükümlerini, daha sonra mevzuatta yapacağı düzenlemelerle yatırımcı aleyhine veya yatırımcının kontrolü ve bilgisi dışında değiştirmesini engellemektir. Bununla birlikte bazı yatırım anlaşmalarının kanun olarak yürürlüğe konulması ve öncelikli kanun hükmünde kararlar şeklinde de uygulanması mümkündür. Bu durum daha çok Lex

[471] EKŞİ Nuray, s. 72, Sornajarah, **a.g.e.**, 2010, ss. 280-281.
[472] Sornajarah, **a.g.e.**, 2010, s. 281.
[473] Noah Rubins ve Stephan Kinsella, **International Investment, Political Risk and Dispute Resolution: A Practitioner's Guide.** Oxford University Press, USA, 2005, s. 43.

specialis[474] olarak yürürlükteki veya değişen uygulama mevzuatı karşısında öncelikli uygulama üstünlüğü olarak değerlendirilebilir. [475]

İstikrar kayıtları dört temel grup olarak tanımlanmıştır. Katı istikrar kayıtları (stricto sensu), dolaylı (intangible) istikrar kayıtları, iyi niyet ve dürüstlük (good will ve good faith) kayıtları ve ekonomik istikrar kayıtlarıdır.[476] Katı istikrar kayıtları, yatırım projesi süresince, sözleşme hükümlerinin bağlı olduğu hukuki yapının değişmeyeceği ilkesine tabidir. Bu durumun ev sahibi ülkenin yasama yetkisine sahip olan demokratik gücün etki alanına müdahalesi olarak da değerlendirilmektedir ve bu durumun etkisiz kılınmasını amaçlamaktadır. Bu nedenle; ev sahibi ülke hukukunda, geleceğe dönük olarak yasama alanında meydana gelebilecek değişiklik hükümlerinin, yatırım sözleşme hükümleri ile olabilecek bir çatışmada, sözleşme hükümlerinin geçerli olacağını belirten istikrar kayıtları yazılmıştır.[477]

Enerji yatırım sözleşmelerinde kullanılan dolaylı istikrar kayıtları tarafların ortak iradesi olmadan sözleşmede değişiklik yapılmasını ve sona erdirilmesini engellemeyi amaçlayan kayıtlardır. Bu tip kayıtlar ev sahibi devletin yasama hakkını sınırlamaz. Katı istikrar kayıtları gibi devletin yasama sistemine müdahale etmez. Sadece yatırımcıyı tek taraflı yapılabilecek devlet müdahalesinin yoğun hissedilebileceği bir olasılıktan korur. [478]

Dürüstlük ve iyi niyet kayıtları ise ev sahibi devletin ileriye dönük ve yatırımcının zarara uğramasını engelleyebilecek değişiklikler yapılmasını ve sözleşmenin sona erdirilmesini engelleme amacını taşıyan centilmenlik maddeleri ile düzenlenmiştir. (gentlement agreements)[479] Bir bakıma anlaşma yapıldıktan sonra da taraflar kendi sorumluluklarının sınırlarını belirlemiş ve karşı tarafa bir zarar vermeme konusunda anlaşmışlarıdır. Bu durumda devletin yasama gücü kısıtlanmamış ancak ev sahibi devlet

---

[474] Wikiwand, "Lex specialıs?", **from Wikipedia, the free encyclopedia** (Çevrimiçi) https://www.wikiwand.com/en/Lex_specialis (Erişim Tarihi:18.08.2019).
[475] Cameron, **a.g.e.**, 2010, s. 70.
[476] Abdullah Faruque, "Validity and Efficacy of Stabilisation Clauses: Legal Protection vs. Functional Value", **J. Int'l Arb**, Y. 23, S. 4, (2006): 317-336, s. 319.
[477] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** ss. 184-185.
[478] Faruque, **a.g.e.,** s. 319.

[479]Maria Joao Mimoso, **The Law Applicable to Petrolume Contract** , (Çevrimiçi) http://www.jett.dormaj.com/docs/Volume8/Issue%203/html/The%20Law%20Applicable%20to%20Petrolume%20Contract.html (Erişim tarihi: 18.08.2020)

gönüllü olarak yatırımcının menfaatlerini göz ardı etmeyeceğini kabul etmiş durumdadır.[480]

Ekonomik istikrar kayıtları ev sahibi devletin projenin giderlerini ağırlaştırıcı yeni düzenleme ve uygulamalar yapmasını, idari tedbirler almasını engellemek için kullanılmaktadır. Ev sahibi devletin yapacağı yeni düzenlemeler, yatırımcının bazı alanlarda zararına neden olabilir. Bu zararın ortadan kaldırılması ancak ev sahibi devletin bunu karşılamasıyla veya yatırımcıya zararın ortaya çıkmaması için yeni uygulamalarda istisna sağlanmasına bağlıdır.[481]

İstikrar kayıtlarının hukuken geçerli olup olmadığı ile ilgili tartışmalar vardır. Sözleşme şartlarına bu kayıtların eklenmesi bir bakıma sözleşmelerin uluslararasılaşmasını sağlamaktadır. Tahkim hakemleri sözleşmelerin temel şartları arasında yer alan bu kayıtları geçerli kabul etmektedirler.[482]

İstikrar kayıtları genel olarak enerji yatırım anlaşmalarında kullanılmaktadır. İstikrar kayıtlarının enerji yatırım sözleşmelerinde yer alması için politik ve ekonomik risklerin oldukça belirgin olması ve ev sahibi devletin pazarlık gücünün zayıf olmasına bağlı olduğu görüşü dikkate almak gerekir. İstikrar kaydı içermeyen bir sözleşme; sahip olduğu şartlara bakıldığında, risk taşıma kapasitesinin düşük olması durumunda, yatırımcı tarafından kabul gördüğü bilinmektedir. [483]

İstikrar kayıtları ev sahibi devlet tarafından çok fazla tercih edilmeyen bir durumdur.

2.1.2.2. Yeniden Müzakere Kayıtları ile Koruma

Uluslararası hukuk kurallarına modern bakış açısıyla, enerji yatırım anlaşmalarında, yeniden müzakere kayıtları, ekonomik ve sürdürülebilir amaçlı bir yaklaşımdır. Yatırımcının ev sahibi devlet tarafından alınan kararların veya devletin neden olduğu istikrarsızlığın olumsuz etkileri hissedilir hale geldiği, yatırımın sekteye

[480] Margarita T.B. Coale, "Stabilization Clauses in International Petroleum Transactions", **Denv. J. Int'l L. & Pol'y,** Y. 30, (2001), 217-235, s. 223; Erkan, **a.g.e.**, 2009; Corporate Law, **a.g.e.,** s. 106.
[481] Faruque, **a.g.e.,** s. 320.
[482] Erkan, **a.g.e.,** 2009, s. 110.
[483] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 187.

uğraması tehlikesi büyüdüğü an, devreye girmektedir.[484] Enerji yatırım sözleşmelerinin yeniden müzakere edilmesi sözleşmelerde politik, ekonomik ve hukuki kurallarda esneklik sağlanması amacıyla işletilmektedir. Bütün etkenler değiştiğinde dengelerin bozulması sonucu sözleşme şartlarının koşullara uygun hale getirilmesi söz konusudur.[485] Amaç, hukuki yapının korunmasından çok ekonomik istikrarın ve sürdürülebilir yatırım faaliyetinin sağlanmasıdır.[486]

Enerji yatırım sözleşmelerinde yeniden müzakere kavramı (renegotiation) kavramını ifade etmek üzere kullanılan terimler, uyarlama (adaptation), gözden geçirme (revision, review), ayarlama (adjustment), yeniden yapılandırma (restruction), daha hafif şartları taşıyan ayarlama kayıtları (automatic adjustment clauses) gibi değişik adlarla tanımlanmaktadır. EŞA 2004 yılından sonra zorluk kayıtları olarak (hardship clauses) yazılmaya başlanmıştır.[487]

İstikrar kayıtlarında, sözleşme koşullarının sınırlandırıldığı hukuki kuralların sabitlenmesi söz konusudur. Ev sahibi devletin egemenlik haklarının etki alanında bu kayıtların etkili olabilmesi riski vardır. Bir diğer bakış açısıyla istikrar kayıtları tartışmalıdır. Fakat yeniden müzakere kayıtları ile ev sahibi devletin egemenlik haklarının hiçbir şekilde göz ardı edilmediği bir atmosferde, yeniden sözleşme koşullarının eşit haklar altında müzakere edilmesi imkânı vardır. [488]

Yeniden müzakere, hukuki sınırlar içinde sözleşmelerde değişiklik yapılmasına imkân verir. Sözleşmelerin değişen koşullara uyarlanması sırasında birçok maddenin ve şartların değişmesi mümkündür. Bu değişiklikler gerek ulusal hukukta gerekse uluslararası hukukta kabul görmüştür. [489]

Enerji yatırım sözleşmelerinde yeniden müzakere kayıtları çeşitli kayıt türlerini kapsamaktadır. Ayarlama kayıtları geniş kapsamlı olmayan en hafif değişiklikleri

[484] Erkan, **a.g.e.,** 2009, s. 203.
[485] Cameron, **a.g.e.**, 2010, s. 83.
[486] Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, s. 77.
[487] Piero Bernardini, "Stabilization and Adaptation in Oil and Gas Investments' (2008)", **Journal of World Energy Law and Business**, Y. 1, S. 1, (2008), 98-112, s. 101.
[488] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 188.
[489] Zeyad A. Al Qurashi, "Renegotiation of International Petroleum Agreements", **J. Int'l Arb.,** Y. 22, S. 4, (2005), 261-300, s. 261.

kapsayan kayıtlardır. Bu kayıtların kapsamı çok küçük değişiklikler yapılarak daha büyük sözleşme maddelerinin değiştirilmesi engellemiş olunur.[490]

Enerji yatırım sözleşmeleri, çok çeşitli ve özellikte, uzun dönemli proje anlaşmalarını kapsamaktadır. Genellikle sözleşme şartlarında süregiden projenin genellikle fiyat ve faiz oranı ayarlaması veya döviz kurunun sabitlenmesi ile ilgili uyarlama hükümleri içermektedir. Bu tip kayıtlara uyarlama kayıtları (adaptation clauses) denmektedir. [491]

Sözleşmelerde yeniden gözden geçirilmesi ve müzakere edilmesini sağlayan kayıtlara gözden geçirme (review) kayıtları denmektedir.[492] Bazı sözleşmelerde ileriye dönük bazı değerlerin fiyat, faiz veya ekonomik göstergelere göre şekillenen değerlerin değiştirilmesi özdevimli olarak mümkündür. Aynı zamanda enerji yatırım anlaşmalarında beklenmeyen durumlar ortaya çıkabilir. Enerji kaynağının bulunmasında başka bir enerji kaynağına rastlamak da mümkündür. Boru hatlarının inşasında doğalgaza veya başka bir petrol kaynağı bulmak mümkündür. Bu durumda ilgili sözleşmenin temelden yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.[493] Taraflar yeniden gözden geçirmeden veya müzakere gereği duymadan da sistem bazı değerlerin güncellenmesini sağlamaktadır. Bu tip kayıtlara özdevinimli ayarlama kayıtları (automatic adjustment clauses) denir.[494]

Enerji yatırım sözleşmelerinde yeniden müzakere kayıtlarının kullanımı, petrol arama ve üretimine ilişkin sözleşmelerde çok daha fazla kullanılmaktadır. Petrol kaynağının taşınması için tasarlanan petrol boru hattı projelerinde de yapılan sözleşmelerde yeniden müzakere kayıtları geniş ölçüde kullanılmaktadır.[495]

Zorluk kayıtları, daha çok sözleşme şartlarının yerine getirilmesi sürecinde olağanüstü olumsuz durumların ortaya çıkmasıyla, ifanın imkânsız bir duruma düşmeden çok zorlaştığı ortamda uygulama alanı bulmaktadır. [496] Zorluk kayıtlarının kullanılması

---

[490] Peter, de Kuyper ve Candolle, **a.g.e.,** s. 232.
[491] **a.g.e**.
[492] Jeswald W. Salacuse, "Renegotiating International Project Agreements", **Fordham Int'l LJ,** Y. 24, S. 4, (2000): 1319-1370, s. 1332.
[493] Salacuse, **a.g.e.,** 2000, s. 1333.
[494] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 190.
[495] Qurashi, **a.g.e.**, s. 261.
[496] Clive M. Schmitthoff, "Scmitthoff's Select essay on International Trade Law", In: **The Law of International Trade,** C. J. Cheng (Ed.), Dordrecht, 1988, s. 417.

için tarafların iradeleri dışında gelişmiş olması ve kesin olarak öngörülemez olması şartı vardır. Ortaya çıkan gelişmeler olağanüstü nitelikte ve taraflarca engellenemez durumdadır. [497]

Zorluk kayıtları, mücbir sebep kayıtlarıyla karıştırılmamalıdır.[498] Uzun dönemli doğalgaz satım sözleşmelerinde, hedef pazarların değişken olması fiyatların oynak ve stabil olmaması zorluk kayıtları ve ayarlama kayıtları ile birlikte kullanılarak fiyat ayarlamaları yapılmaktadır. Bu durum daha çok, "al ya da öde" kayıtları da yeniden müzakere edilebilecek kayıtlar hükmü kapsamına dâhil edilmiştir. Yeniden müzakere kayıtlarının, sözleşmenin temel özellikleri üzerinde etkili olduğu görümektedir.[499]

Yeniden müzakere kayıtları sadece sözleşmelerin üzerinde etkili kalmamakta aynı zamanda esneklik ve mukavemet kazandırmaktadır. Sözleşmeler çok uzun süre varlığı sürdürebilmekte, ev sahibi devletin sözleşmelere tek taraflı müdahalesini engellemektedir. Bütün bu olumlu etkiler, hem boşlukları doldurmakta hem de sözleşme aşamasının uyuşmazlık durumuna düşmesini engellemektedir.[500]

Yeniden müzakere kayıtları ile sağlanan esnekliğin, esas olarak ev sahibi devletler bakımından tercih edildiği, yatırımcıların ise daha çok istikrarı hedeflediği belirtilmektedir.[501]

Yatırımın sürdürülmesi için gerekli şartların olumsuz bir duruma gelmesi istenmeyen bir durumdur. Taraflar sorunları aşabilmek için esnek anlaşma metinlerinden faydalanırlar. Şartlara uygun hale getirilebilecek maddeler hem tarafların magdur olmasını engeller hem de yatırımın sürdürülmesini sağlarlar.

---

[497] Candolle, Energy in East Europe - Candole Partners, s. 2 (Çevrimiçi) https://www.yumpu.com/en/document/view/9602865/energy-in-east-europe-candole-partners (Erişim Tarihi: 29.05.2020)

[498] Klaus Peter Berger, "Renegotiation and Adaptation of International Investment Contracts: The Role of Contract Drafters and Arbitrators", **Vanderbilt Journal of Transnational Law**, Y. 36, S. 1. (2003), 1347-1360, s. 1352.

[499] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 193.

[500] Erkan, **a.g.e.,** 2009, s. 181.

[501] Bede Nwete, "To what Extent Can Renegotiation Clauses Achieve Stability and Flexibility in Petroleum Development Contracts?", **International Energy Law and Taxation Review**, Y. 10, S. 2 (2006) 56-62, s. 58.

2.1.2.3. Enerji Yatırım Sözleşmelerini Hukuk Seçimi ile Koruma

Enerji yatırım sözleşmelerinde hukuk seçimi, "irade serbestisi" uygulanacak hukukun taraflarca seçilmesidir.[502] Uluslararası sözleşme ilişkilerinin kuralları baştan sona kadar seçilecek hukukun sınırları içinde değerlendirilir. Son yıllarda irade serbestisi, uygulama alanı açısından genişlemiştir. Yatırım sözleşmeleri kapsamında, haksız fiil olarak kabul edilen borç ilişkilerinin çözümlenmesinde bir hukuk uygulanacaktır. Devletin taraf olduğu anlaşmalarda uyuşmazlık durumunda; tahkime gidilmesi ve hukuk seçiminde tarafların serbest iradelerini kullanması söz konusudur.[503]

Pratikte ev sahibi devlet hukuku, herhangi bir uyuşmazlık veya sözleşme kuralının uygulanmasında nihai etki alanındadır. Her türlü hükmün son onanma noktası ev sahibi devlettir. Bu nedenle yatırım sözleşmelerinde taraflardan biri devlet olan durumda hukuk seçimi serbestisi uygulanması güçlüğü ortaya çıkabilir.[504]

Yatırım sözleşmelerinde genellikle ev sahibi devletin veya üçüncü bir devletin hukuku seçilir.[505] Petrol arama ve üretimi sektöründe faaliyet gösteren yatırımcılar arasında yapılan anket çalışmasında, enerji yatırım sözleşmelerinde üçüncü devlet hukukunun seçimi oranının %42,1 oranıyla görece daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ev sahibi devlet hukukunun seçilme oranı %34,6'dır. Yatırımcı şirketin tabi olduğu devlet hukukunun seçilme oranı ise %13,6'dır. Uluslararası Ticari Sözleşmelere İlişkin UNIDROIT şartlarının seçilme oranı %5, Lex Mercatoria'nın seçilme oranı %0,7'dir. Burada en az seçilen kurallar bütünü Lex Mercatoria'dır.[506]

Tahkim şartı içeren bir sözleşmede de, taraflar isterlerse uyuşmazlığın temelinde uygulanacak hukuku seçebilirler. Eğer taraflar bu hukuku kararlaştırmazsa, uyuşmazlığı çözüme bağlayacak olan hakemlerin seçimi yapması gerekir. Bazen taraflar veya hakemler - her ülkenin milletlerarası tahkim mevzuatları buna izin vermese de - ulusal

---

[502] Candolle, s. 2.
[503] H. Muir Watt, "Party Autonomy in International Contracts: From the Makings of a Myth to the Requirements of Global Governance", **European Review of Contract Law,** Y. 6, S. 3, (2010), 1-29, ss. 5-6.
[504] Smith vd., **a.g.e.**, s. 403.
[505] Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, s. 265.
[506] Christoph W.O. Stoecker, "Lex Mercatoria: To What Extend Does It Exist?", **J. Int'l Arb.**, Y. 7, S. 1, (1990), s. 101; F. Itır Bingöl, "Lex Mercatoria ve Türk Tahkim Hukuku'ndaki Yeri", **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan, Y. 19, Özel Sayı, (2017), 1953-1969, (Çevrimiçi) https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2017/11/9-ITIR-BINGOL.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2019).

hukuk düzenleri yerine uluslar ötesi hukuk kurallarını uyuşmazlığa uygulamayı tercih edebilir. Bazen uluslararası (transnational), bazen de ulusal olmayan (anational) hukuk kuralları olarak anılan bu kurallar, ticari teamülleri de kapsayacak biçimde (yeni) lex mercatoria şemsiye kavramı altında ifade edilmektedir.[507]

Enerji yatırım sözleşmelerinde ev sahibi devlet hukukundan ayrılması bu alanda gelişmelerin ve farklılaşmaların olduğunu göstermektedir. Üçüncü bir devlet hukukunun seçilmesi, yatırım prosedürüne daha yatkın ve daha kapsamlı kuralların işletilmesi imkânını elde etmek içindir. Tarafsızlık, öngörülebilirlik, yerleşik ve kapsayıcı düzenlemeler içermesi, sektörün standartlarına uygun avantajlar sunan üçüncü bir devlet hukukunun seçimi öne çıkmıştır. Buna göre, ulusal hukuk düzenlerinin kanunlar ihtilafı kuralları, her ülkede farklılaşmaktadır. Gereksiz derecede karmaşık ve teknik yöntemler mevcuttur. Bu durum karışıklığa neden olmakta kesinliği azaltmakta, bir taraftan da uyuşmazlığın çözümünü daha zor hale getirmektedir. Uluslararası bir ticaret hukuku ise, bu karmaşadan sıyrılarak, uluslararası ticaretin kendine özgü problemlerine biçilmiş bir kaftan gibi uyum sağlamaktadır. Bu hukuk genellikle Teksas, İngiliz veya New York hukukudur. [508]

Enerji yatırım anlaşmaları uzun dönemlidir. Yatırım süresince ev sahibi devlet hukukunun değişmesi olasılığı yatırımcı için risk teşkil ettiğinden, sözleşmelere uygulanmak üzere daha yatırımcının riskini azaltan başka üçüncü bir hukuk veya hukuk normları seçilme arayışı ortaya çıkmıştır.[509] Uluslararası bir hukukun seçimi, egemen ev sahibi devletin üstünde bir hukuk gücüne erişme isteğinden kaynaklanmaktadır. Sözleşmenin yatırım faaliyetinin, ev sahibi devletin kendi kontrolünde değiştirebileceği şartların oluşmasını engelleyerek, bu yolla korunması hedeflenmiştir.[510]

Enerji yatırım sözleşmelerinde seçilen hukukun önemi ve etkisi herhangi bir uyuşmazlık durumunda ortaya çıkmaktadır. Uluslararası anlaşmalarda hukuk seçimi en önemli şartlardan biridir. Milletlerarası Ticaret Odası tahkim kuralları içinde 21/1.

---

[507] Philippe Fouchard ve Berthold Goldman, **Fouchard, Gaillard, Goldman on International Commercial Arbitration,** Kluwer Law International BV, the Hague, 1999, s. 802; Koray Güven, "Lex Mercatoria ve Milletlerarası Tahkim", **Public and Private International Law Bulletin**, Y. 34, S. 2, t.y., 1-57, (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/download/article-file/410901 (Erişim Tarihi: 29.08.2019).
[508] Erkan, **a.g.e.,** 2009, ss. 231-232.
[509] Sornajarah, **a.g.e.**, 2010, ss. 284-285.
[510] Grıffin, P.: Transnational Gas Projects and Their Agreements, Part 1, IELTR, 2002, Vol. 5, s . 168-170.

madde,[511] UNCITRAL Tahkim Kuralları içinde 35/1. madde, [512] ICSID Anlaşması içinde 42. Madde,[513] tarafların hukuk seçiminin esası üzerinde durmaktadır.

Enerji yatırırm anlaşmalarında daha önemli bir konumda dikkati çeken iki büyük; ICSID ve EŞA'nın maddelerinde hukuk seçimi ile ilgili düzenlemeler önem taşımaktadır. ICSID Sözleşmesinin 42. Maddesinde hukuk seçiminde tarafların iradesine öncelik verilmektedir. Eğer taraflar bir hukuk seçmemişlerse hakem heyetinin ev sahibi devlet veya uluslararası hukuk seçimi serbestisi vardır. Hatta heyet hukuk seçiminde ev sahibi devletin kanunlar ihtilafı ile kurallarını ve hukukun işlemesi sürecini bile etkileyebilecektir. Aynı zamanda heyetin her hangi bir hukuk seçme zorunluluğu da yoktur fakat, hakkaniyet ölçüleri içinde çözüm yolu bulma bağımsızlığı tanınmıştır. [514]

EŞA'da uyuşmazlığın çözümünde uluslararası hukuk normlarının uygulanması öngörülmüştür.[515] Yatırım uyuşmazlıklarında uluslararası hukukun uygulanması kaçınılmazdır. Uluslararası hukukun uygulanması, ev sahibi devletin hukuku ile birlikte değerlendirilmektedir.[516] Bunun nedeni; ev sahibi devletin egemenlik alanı içinde var olan yatırımın varlığı ve ölçüsü ev sahibi devletin hukukuna göre çözülmesi gereken sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Sözleşmenin kuruluşu, enerji yatırımı için verilen imtiyaz ve ruhsatlar, gümrük ve vergilendirme rejimi, sözleşmede taraf olan devlet şirketinin statüsü, yatırım şirketlerinin mülkiyet hakları, gibi ev sahibi devletin hâkimiyeti ve tasarruf kontrolü altındadır. Ev sahibi devlet hukukunun seçilmesi durumunda bu durumun hükümleri ve uygulama dayanağı açık ve nettir. Yatırım tarafları ev sahibi hukukunu seçmese bile, ev sahibi devlet hukuku uygulama alanı bulabilmektedir. Yatırım uyuşmazlıklarının niteliği ile belirlenmekte olup uygulanan hukukun ev sahibi devlet

[511] ICC, **2017 Arbitration Rules and 2014 Mediation Rules**, (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/publication/arbitration-rules-and-mediation-rules/ (Erişim Tarihi: 30.08.2019).
[512] UNCITRAL, **UNCITRAL Arbitration Rules (as revised in 2010),** (Çevrimiçi) https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/arb-rules-revised/arb-rules-revised-2010-e.pdf (Erişim Tarihi: 30.08.2019).
[513] ICSID, **ICSID Convention Arbitration Rules,** (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Pages/icsiddocs/ICSID-Convention-Arbitration-Rules.aspx, (Erişim Tarihi: 30.08.2019).
[514] ICSID Sözleşmesi, madde: 42.
[515] **The International Energy Charter Consolidated Energy Charter Treaty With Related Documents**, (Çevrimiçi) https://energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/ECTC-en.pdf (Erişim Tarihi: 30.08.2019), madde 26: "A tribunal established under paragraph (4) shall decide the issues in dispute in accordance with this Treaty and applicable rules and principles of international law."
[516] Douglas, **a.g.e.,** s. 195.

hukuku ile seçilen uluslararası hukukun bir kombinasyonu şeklinde uygulama alanı bulduğu görülmektedir.[517]

ICSID Sözleşmesinde, ağırlıklı olarak ev sahibi devlet hukuku bakımından tamamlayıcı ve düzenleyici bir işlev yüklenmiş olsa da, yatırım anlaşmalarına dayanan davalarda, hakemlere takdir yetkisi tanınması ve uluslararası hukukun, ev sahibi devletin hukukundan bağımsız bir şekilde uygulama alanı bulması yatırım anlaşmalarında uluslararası hukukun geçerliliğini bir bakıma teyit etmektedir.[518]

Seçilen hukukun değişmesi durumu da söz konusu olabilir. Bu nedenele seçilen hukukun son durumuna atıf yapan istikrar kayıtları da ilave edilebilinir.

2.1.2.4. Enerji Yatırım Sözleşmelerinin Hükümetler Arası Anlaşmalar ve Ev Sahibi Hükümet Anlaşmaları ile Korunması

Hükümetler arası anlaşmalar, genel olarak birbirine benzer nitelikler taşır. Enerji yatırım anlaşmaları taraf olan devletlerin tesislerin kurulması ve işletilmesi için gerekli kolaylaştırıcı önlemleri almak ve sağlamak için bazı düzenlemeler yapmak durumundadırlar. Gerekli olan çalışmaların sağlanması için özel hukuki prosedür devreye alınmalıdır. Devletin egemenlik alanı dahilinde transit serbestisi tanınması, taşınmazların edinme hakkı, yatırımcıların devletin ayrımcı muamelesine karşı korunması için gerekli hukuki önlemlerin alınması, müteahhit, personel, teknik bilirkişilerin yurtdışından getirilmesi için kolaylık gösterilmesi, finansal işlemler ve yapılan karın transferi, tarife rejimi, vergilendirme, inşaat, teknik hususlar, çevre ve güvenlik standartları, uyuşmazlıkların çözümü için gerekli şartlar ve düzenlemeler yapılmalıdır.[519]

Somut yatırım projelerinin hayata geçirilmesi için hükümetler arası anlaşmaların yapılması gereklidir. Enerji yatırımları somut ve dayanağı olan faaliyetleri kapsar. Boru hattı projeleri veya diğer farklı enerji tesislerinin kurulması, sadece tek bir ülkeyi ilgilendirmez. Enerji kaynağının taşınması veya transferi için boru hattı, elektrik enerjisi nakil hatlarının kurulması gereklidir. Genel anlaşma ikiden fazla devlet arasında yapılabilir ve bu anlaşmanın altında daha spesifik başka anlaşmalar ikili anlaşmalar ve

[517] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 218.
[518] Voss, **a.g.e.**, s. 113.
[519] Dulaney ve Merrick, **a.g.e.,** s. 252.

çok taraflı çerçeve anlaşmalar da yapılabilir. Burada önemli olan büyük ve tek olan genel anlaşmanın yapılması önemlidir. Diğer anlaşmalar büyük anlaşmaya göre şekillenir.[520]

Hükümetler arası anlaşmalar, enerji yatırımlarında planlanan projeyle ilgili hukuki altyapı ve uygulama rejimini düzenlemektedir (prevailing legal regime) ve proje yatırımcılarına dönük hukuki düzenlemeler gerçekleştirir. Anlaşmanın temel özelliği ev sahibi devletlerarasında yapılmış olmasıdır. İlgili ev sahibi devletler anlaşmada karşılıklı taahhüt ve yükümlülükleri üstlenirler. Böylelikle ev sahibi devlette yatırım yapan diğer devlet tabiiyetindeki yatırımcı da karşılıklı olarak üstlenilen sorumluluk ve yükümlülüklerden faydalanır ve kendi lehine olan tüm olanaklardan faydalanma hakkına sahip olur. İkili anlaşmalar gereği de herhangi bir uyuşmazlık durumunda ortaya çıkabilecek olumsuzlukların da bertaraf edilmesi için gerekli altyapı oluşmuş olur. Burada temel nitelik ve dikkati çeken en önemli özellik, yatırım anlaşmalarında, ev sahibi devlet sınırlarında yatırım yapan diğer akit taraf tabiiyetindeki yatırımcıların ve yatırımların korunması için gerekli olan hükümlerin düzenli bir şekilde oluşturulmasıdır. [521] Taraflar; topraklarında yatırım tesisleri kurulan ev sahibi devlet ile yatırımcıların tabiiyetinde olduğu diğer devlet veya devletlerdir.

Hükümetler arası anlaşmalar yatırım projesine dönük çerçeve bir anlaşma niteliği taşımaktadır. Yatırımcıların takip ve faydalanabileceği bir mekanizma yoktur. Anlaşma yatırımcıları uluslararası bir hukuk düzeni içinde koruma sağlamaktadır. Bu tip anlaşmalar yatırımcı açısından sadece ev sahibi devlet içinde yapılan faaliyetin niteliğini ve özelliklerinin farkına varılması için bir sonuç doğurur. Bu durumun herhangi bir uyuşmazlık durumunda yatırımcının lehine dönebilmesi için Enerji Şartı Anlaşmasının taraf devlet veya devletlerce kabul edilmesi gerekmektedir. Hükümetler arası anlaşmanın ihlalinde veya uyuşmazlık durumunda yatırımcı tarafın, EŞA kapsamında ev sahibi devlet aleyhine uyuşmazlık çözüm mekanizmasının işletilmesi ve EŞA'nın anlaşma koşullarının devreye alınması mümkündür. Bu durumda yatırımcı uluslararası hukuku devreye sokmuş olmaktadır. [522]

[520] **a.g.e.**, s. 252.
[521] Abigail S. Reyes, "Protecting the "Freedom of Transit of Petroleum": Transnational Lawyers Making (Up): International Law in the Caspian", **Berkeley J Int 'l L,** Y. 24, 842-866, s.856.
[522] EŞA, madde: 10/1.

Hükümetler arası anlaşmalar kapsamı içinde değerlendirilecek diğer anlaşmalar; ev sahibi hükümet anlaşmalarıdır. Ev sahibi hükümet anlaşmaları da hükümetler arası anlaşmaların bir parçası olarak kabul görmektedir. Bir ek anlaşma olarak nitelendirilmektedir. Burada aynı şekilde EŞA'nın devreye girebilmesi mümkündür. Ev sahibi hükümet anlaşmaları, ev sahibi devletle yatırımcı arasında akdedilen spesifik yatırım sözleşmeleridir. Enerji yatırımı ve işletilmesini kapsamaktadır. Bu kapsam dahilinde petrol ve doğalgaz arama ve üretim faaliyetlerini kapsayan, imtiyaz ve üretim paylaşım sözleşmeleri de değerlendirilmelidir.[523]

Ev sahibi devlet-hükümet anlaşmaları tamamıyla, hükümetler arası anlaşmalara dayanarak ve onun paralelinde düzenlenmektedir. Aynı zamanda projelerin faaliyet ve yatırım alanlarının kapsamı bağlantılı olarak değerlendirilir. [524]

Ev sahibi hükümet anlaşmalarında hukuki yapısı bakımından istikrar kayıtları ve yeniden müzakere kayıtları önem taşımaktadır. Kayıtlar uluslararası hukuk normlarında zemin bulması amacı taşımaz. İlgili ev sahibi devletin hukukunda yapılabilecek değişikliklerin yatırımcıya zarar vermemesi veya onun aleyhine olabilecek gelişmeleri engellemeyi amaçlamaktadır. Bu önlemlerin alınmasında, ev sahibi hükümet anlaşmalarının düzenlemesi ve model sözleşmelerin hazırlanmasında, Enerji Şartı Konferansında alınan kararlar etkili olmuştur.[525] Ev sahibi hükümet anlaşmaları metninde yer alan istikrar kayıtları, daha çok ev sahibi devletin dâhili hukukunun dondurulması anlamına gelmektedir. Uluslararası hukuk normlarına adapte edilmesi söz konusu olmamakla birlikte sözleşme şartlarının uluslararası hukuk normlarına adapte edilmesi serbestisi de vardır. [526]

Ev sahibi hükümet anlaşmaları tipik yatırım anlaşmaları olduğu için hukuki yapısının uluslararası hukuk normlarında olduğu belirtilebilir. Bu durumun sözleşmelerin uluslararasılaştırma teorisine dayandırmak mümkündür. Uluslararasılaştırma sözleşmelerin niteliğinden hareket eden görüşle, kanunlar ihtilafı kurallarından hareket eden görüş bağlamında değerlendirilebilir.[527] Enerji yatırım sözleşmelerinde yer alan

[523] Dulaney ve Merrick, **a.g.e.,** s. 253.
[524] Cameron, **a.g.e.**, 2010, s. 94.
[525] Reyes, **a.g.e.,** s. 858.
[526] Maniruzzaman, **a.g.e.**, 2006, s. 10.
[527] Voss, **a.g.e.**, ss. 32-34.

kayıtlar, genel olarak ev sahibi devlet hukukunun etkisini sınırlandırmak amacındadır. Uluslararasılaştıma teorisi ise, sözleşmelerin uluslararası anlaşma statüsüne taşınması ve uluslararası hukuka tabi olmasını amaçlamaktadır. Ancak teori; sözleşmelerin ev sahibi devlet hukukundan ayrılmasını sağlayamamıştır. Ev sahibi devlet hukuku ile uluslararası hukuk normları tabi olma eğilimi ağırlık kazanmıştır. Yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki ilişkilerin, uluslararası hukukun normları içinde koruma kapsamında değerlendirilmesi eğilimine en büyük katkıyı ve etkiyi Enerji Şartı Anlaşması sağlamaktadır.[528]

Enerji Şartı Anlaşması ulusal hukukun ve devlet tarafının etkisini azaltmaktadır. Aynı zamanda tarafları uluslararası hukuk zemininde korumaktadır.

2.1.2.5. Enerji Yatırım Anlaşmalarının Maddi Hükümleri Kapsamında Koruma

Enerji yatırım sözleşmeleri, taraflara sözleşmeden doğan hak ve yükümlülükler getirirken, yatırım anlaşması devleti uluslararası yükümlülükler ile karşı karşıya bırakmaktadır. Sözleşme ile yatırım anlaşması farklıdır ve farklı prosedürlere göre tanzim edilir. Sözleşmenin ihlali ile yatırım anlaşmasının ihlali birbirinden farklı durumlardır. Yatırım anlaşmasının ihlali veya yükümlülüklerinin yerine getirilememesi, yapılan spesifik yatırım sözleşmesinin ihlali anlamına gelmez. Ancak sözleşmenin hükümlerinin yerine getirilmemesi yatırım anlaşmasının şartlarının ve sorumluluklarının yerine getirilmemesi anlamına da gelebilir. Bu iki etkenin sınırlarını belirlemek ve hangisinin ihlal edildiğini belirlemek zordur. Sözleşme ihlali ile yatırım anlaşması ihlallerinin ne şekilde ayırt edileceği de açıklık kazanmamıştır.[529]

Ev sahibi devletin egemenlik hakları ile özel hukuk tasarrufları arasındaki ayırımın belirginleşmesinde, tahkimin etkisi vardır. Bu ayırım yatırım anlaşmaları ile sözleşmenin ihlali arasındaki farklılığı belirginleştirmektedir. Sözleşmenin şartlarına gösterilebilecek bir ihlalin, yatırım anlaşmasına aykırılık teşkil edip etmediği ve şartların bir birine ne şekilde bağlı olduğu veya ayrıştığı ortaya çıkan somut gelişmelere göre

[528] **a.g.e.**, s. 8.
[529] **a.g.e.**, s. 173.

belirlenir.[530] Ev sahibi devletin yargı bağışıklığına ilişkin olarak egemen tasarrufları ile özel hukuk tasarrufları ayırımı dikkate alındığında, devletlerin egemenlik güçleri ve yaptırımları sorunu geniş yorumlama eğilimindedir. [531] Yatırım tahkiminde ise bunun tersi söz konusudur.[532]

Yatırım anlaşmalarına dayanılarak veya bağımsızca yapılan yatırım sözleşmelerinde ortaya çıkabilecek bir aykırılıkta, yatırım anlaşmasının maddi hükümlerinde; adil ve eşit davranma, ayırım yapmama, kamulaştırma ve millileştirme ile sonuçlanan uygulamalarda somut veriler göz önünde bulundurulur. Adil ve eşit davranma ile kamulaştırma yasağı, sözleşmeye aykırılık halleri bakımından önem taşımaktadır. Yatırım anlaşmalarında yatırımların korunmasına ilişkin maddi hükümlerin sınırlarında yer alan adil ve eşit muamele (fair and equilable treatment) ilkesi, uluslararası yatırımların korunması için oluşturulan çeşitli düzenlemelerde önemli bir yer teşkil etmektedir. [533]

Enerji Şartı Anlaşması'nda Madde 10/1'de, adil ve eşit muamele esası, diğer devlet yatırımcılarına istikrarlı ve şeffaf koşullar sağlanması gerekliliği şartı ile sağlanmaya çalışılmıştır.[534]Fransa haricinde, Kıta Avrupası hukukunda adil ve eşit muamele olarak temel alınan özelliklerin, ABD ve Kanada'da adil ve eşit muamele esası olarak yorumlanması ve dikkate alınması söz konusudur. Aynı zamanda bu iki ilkenin esaslarının uluslararası hukuk ilkeleri ile birlikte sayılmasını isteyen ve uygulayan ülkelerle, bu ilkelerin daha sınırlı koruma sağlaması gerektiği düşüncesini ve değerlendirmesini yapan ülkeler de mevcuttur. [535]

Adil ve eşit muamele esasının uluslararası yatırım hukukunda daha belirgin ve köklü bir şekilde yer bulması yatırımların korunmasında çok daha etkili ve kapsamlı etken

---

[530] **a.g.e.**, s. 178.
[531] Çiğdem Kırca, **Kanunların Yorumunda Yorum Yöntemleri**, t.y., s. 35, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/13988025/KANUNLARIN_YORUMUNDA_YORUM_YÖNTEMLERİ, (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
[532] Voss, **a.g.e.**, s. 177.
[533] Yürürlükte olmaya ancak Dünya Ticaret Örgütü tarafından tanzim edilen anlaşma ve belli standartlar gereği tanzim edilmiş bir anlaşmadır. Madde 11'de belirtilmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. United Nations Conference On Trade And Employment, **Final Act and Related Documents**, Lake Success, New York, April 1948, (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/havana_e.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2019).
[534] EŞA, madde: 10/1.
[535] Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, s. 121.

oluşturabilir. [536] Ancak bu durum beklenenin aksine istenildiği gibi gelişme göstermemiştir. Uluslararası asgari standart esaslarına bakıldığında belirsizlik söz konusudur. Yorumlamalar ve sözleşmelerdeki bakış açıları farklılık göstermektedir. Belirgin ve net bir çizgi ile saptanması tutarlı ve anlamlı görülmemektedir.[537] Bu durum tahkim mahkemelerinde hakemlerin değerlendirmelerinde ve görülen davalarda farklı yorumların devam edeceğini göstermektedir.

Yabancı yatırımcı, ev sahibi devletin kendisi ile olan ilişkisinde istikrar ve şeffaflık arar. Adil ve eşit muamelenin yatırımcı ve ev sahibi devlet arasında yatırımın faaliyeti aşamalarında ortaya çıkabilecek çeşitli gelişmelerin yeni yorumlara yol açabileceği öngörülmektedir. Bu durumda somut ve genel bir tanımlama yapma imkânı gözükmemektedir. Her bir davada somut tespitlerin yapılması ve yeni yaklaşımlarda bulunması mümkün gözükmektedir. Yatırım anlaşmalarında adil ve eşit muamele esaslarının sınırları ancak farklı, çeşitli ve tutarlı hakem kararlarıyla istikrara kavuşmuş olacaktır. Sözleşmelerden doğan borçların ifası, adalet ve hukukun üstünlüğü ilkesine uygunluk, iyi niyetli davranış ve şiddetten uzak davranışlar adil ve eşit muamele kuralları dâhilinde değerlendirilmiş temel özelliklerdir.[538]

Maddi hükümler temel yargı taşımaktadır. Uluslararası hukukun işlemesi ve etkili olması için bu kurallar Dünya Ticaret Örgütü'nin de etkisiyle oluşmuştur.

2.1.2.6. Enerji Yatırım Anlaşmalarının Şemsiye Hükümler Kapsamında Korunması

"Şemsiye Hükümler" terimi "asansör", "ayna" veya "paralel" etki hükmü olarak terimlerin kullanılma nedeni; taraflar yükümlülüklerini yerine getirmedikleri takdirde, yatırım anlaşmasının ihlali durumunda değerlendirilir.[539] Borca özen gösterilmesi kaydı (obligations observance clause, observation of undertaking clause) , ahde vefa (pacta

[536] Voss, **a.g.e.**, s. 200.
[537] **a.g.e.**, s. 201.
[538] Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, s. 133.
[539] Katia Yannaca Small, **a.g.e.,** s. 479.

sunt servanda), sözleşmenin kutsal kabul edilmesi kaydı (sanctity of contract clause), saygılı olma kaydı (respect clause) gibi terimler de kullanılmaktadır.[540]

Şemsiye hükümler, ulusal ve uluslararası hukukta pacta sunt servanda ilkesini yansıtmaktadır. Uluslararası hukuk sistemini savunan liberal yaklaşımların şekillendirdiği hükümlerin temelinde bu ilke büyük önem taşımaktadır. [541] Örneğin uluslararası anlaşma niteliği taşıyan OECD ülkelerinin taraf durumunda olduğu Yabancı Malvarlığı'nın Korunmasına İlişkin Taslak Konvansiyonu'nun 1967 yılında tanzim edilen metinlerinin önemli hükümlerinden biri pacta sunt servanda ilkesine dayalı şemsiye hükümdür. Hükmün temel özelliği; devletin sözleşme taahhütlerinin yanında tek taraflı taahhütlerini de içerdiği, karşı taraf tabiiyetinde kişilerin ve onların mirasçılarının da hak sahibi olduğudur. [542]

Ancak anlaşma taslağı imzaya açılmamıştır fakat birçok ülkenin ikili anlaşmalarında yer almıştır. Bazı ülkeler ise şemsiye hükümleri yatırım anlaşmalarının başlangıcında maddi koruma hükümleri arasına dâhil etmektedirler. Bazı ikili anlaşmalarda bu hükümlerin anlaşmanın son kısmında uyuşmazlığın çözümü ile ilgili hükümlerden sonra da yer almaktadırlar.[543]

Şemsiye hükümler standart kurallara dayalıdır. Basit ve kısa olması anlaşılır olma imkanını güçlendirir. Her anlaşmada farklı içerik ve kapsam mevcut olabilir. Önemsiz olarak değerlendirilen bir hüküm çok stratejik öneme sahip olabilir. Bu uyuşmazlığın çözüme kavuşturulmasında tarafların karşılıklı müzakerelerde kullanabilecekleri bir yol olabilir. Bu nedenle şemsiye hükümlerin kaleme alınış tarzı önemlidir. [544] Şemsiye hükümlerin dayanağı; uyuşmazlık çözümüyle ilgili atıf yapılması, ev sahibi devletin

---

[540] Nick Gallus, "An Umbrella Just for Two? BIT Obligations Observance Clauses and the Parties to a Contract", **Arbitration International**, Y. 24, S. 1, (2008), 157-170, s. 157., İnci Ataman Figanmeşe, Son **On Yıl İçinde Türkiye'nin Muhatap Olduğu ICSID Davaları** (Çevrimiçi) https://www.turkiyehukuk.org/son-on-yil-icinde-turkiyenin-muhatap-oldugu-icsid-davalari/ (Erişim tarihi: 18.09.2020)

[541] Andrew Paul Newcombe ve Lluís Paradell, **Law and Practice of Investment Treaties: Standards of Treatment,** Kluwer Law International BV, 2009, s. 438.

[542] OECD Legal Instruments, **Draft Convention on the Protection of Foreign Property and Resolution of the Council of the OECD on the Draft Convencion**, OECD Publication no. 23081, November, 1967. (Çevrimiçi) https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/242 (Erişim tarihi: 29.04.2020).

[543] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 307.

[544] Newcombe ve Paradell, **a.g.e.,** s. 445.

yükümlülükleri, borcun kapsamı ve borç ilişkilerinde tarafların yükümlülükleri, borç ile muhatabı arasındaki ilişki gibi bazı temel özelliklerdir.[545]

Şemsiye hükümler diğer bir değerlendirmeyle Lex Marcatoria hükümleridir ve uzun yıllardır dünya ticaret ve yatırım faaliyetlerinde etkili olmuş kurallar içermektedir. Kuralların oluşmasından binlerce anlaşma ve ticari faaliyetin bu kuralların oluşmasında etkili olduğu yatsınamaz. Kurallar tecrüve ve bilgi birikimine bağlı olarak geliştirilmiştir.

[545] Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 308.

3. ENERJİ YATIRIM ANLAŞMALARINDA TAHKİM SÜRECİ

3.1. Tahkim Sürecinde Uygulanacak Hukuk

Eski Mısır, Yunan ve Roma hukuklarında kullanılagelen tahkim yolu; bir hak üzerinde uyuşmazlığa düşmüş olan tarafların, çözüm için özel kişileri yetkili kılmalarına ve uyuşmazlığı yetkili olanlar tarafından incelenip çözüme ulaştırılmasına denir. Her devletin özel yargıya müsaade eden uygulamaları ve hukuki düzenlemeleri vardır. Taraflar anlaşmazlıklarının hallini kendi istekleri doğrultusunda özel kişilere devredebilirler. [546]

Taraflar herhangi bir tahkim kurumu olmaksızın, hakem veya hakem kurulunu oluşturabilirler. Tahkim sürecinde taraflar herşeyin kendi denetimlerinde gelişmesini sağlayabilirler. Tahkim yerinin tespitinde, tahkimin uygulanması sürecinde usulün ve esasa uygulanacak maddi hukukun sınırlarını kendileri çizebilmektedirler. Tüm belirlenen kuralların uygulanmasında hakemlere yetki verebilirler. Uluslararası alanda belli bir kuruma veya organizasyona bağlı olmadan yapılan hakemlik faaliyetlerine Ad Hoc tahkim denilmektedir.[547] Bu tip tahkim uyuşmazlık bedelinin küçük olduğu durumlarda tarafların tercih ettiği bir yöntemdir. Büyük projelerin ve büyük meblağların uyuşmazlık çözümü için kullanılan yol kurumsal tahkim mekanizmasıdır. Uyuşmazlıkların tahkim yöntemi ile çözüme kavuşturulması için; uyuşmazlık konusunun tahkime elverişli olması ve tarafların uyuşmazlığın çözümü konusunda tahkime yetki vermeleri gerekmektedir.[548]

Tahkim, temelde tarafların seçimine göre şekillenir. Fakat zorunlu tahkim çok daha farklı bir sürece bağlıdır. Bu tamamıyla ticari bazı iç hukuk kurallarına bağlı işler ve şahıslar, mahkeme yerine tahkime gitmek mecburiyetindelerdir.[549] Enerji yatırım

---

[546] Ziya Akıncı, **Milletlerarası Tahkim,** Vedat Kitapcılık, İstanbul, 2016, s. 3; Sabri Şakir Ansay, **Hukuk Yargılama Usulleri,** 6.b., Ankara, 2005, s. 404; Baki Kuru, Ramazan Arslan ve Ejder Yılmaz, **Medeni Usul Hukuku Dersleri,** İstanbul, 2005, s. 1026.
[547] Cemal Şanlı, **Milletlerarası Ticari Tahkimde Esasa Uygulanacak Hukuk**, Ankara, 1986, s. 69.
[548] Akıncı, **a.g.e.,** s. 5.
[549] Muhammed Özekeş ve Erhan Birben, "2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunundaki Mecburi Tahkim ile İhtiyari Tahkimin Karşılaştırılması", **Prof. Dr. Turhan Tûfan YÜCE'ye Armağan**, İzmir, 2001, 149-176, s. 151; 7/11/2013 tarihli ve 6502 Sayılı **Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun,**

anlaşmalarında da bir nevi tahkim zorunluluğu vardır ancak bu zorunlu tahkim olarak nitelendirildiğimiz ve ticari faaliyetlerin sonucu ortaya çıkan uyuşmazlıkların halli için ortaya konan çözüm yollarından çok farklıdır. Aynı zamanda uygulama alanı ve şekli de ticari tahkime benzemidiği ileri sürülmektedir. [550]

Uluslararası yatırım uyuşmazlıklarının çözümünde arabuluculuk, uzlaştırma, müzakere, arabulucu hakemlik gibi çözüm yolları aksi kararlaştırılmadıkça tarafların nihai olarak bağlamaz bu sistem içinde alınacak çözüm önerilerine ve diğer tüm kararlara taraflar uymak mecburiyetinde değildirler. Taraflarca uyuşmazlık durumunda yetkilendirilmiş tahkim kararları, tarafları gerek ev sahibi devleti gerekse yatırımcıyı kesin olarak bağlamaktadır. Bu en etkili ve hızlı yöntem olarak kabul görmektedir çünkü zorunlu ve kurumsal tahkim prosedürü hızlı ve belli süre içinde karara bağlanma özellikleri taşımaktadır. Hakem kararları aynı mahkeme kararları gibi icra kabiliyeti yüksek ve etkilidir.[551]

Enerji yatırım anlaşmaları rejimi dahilinde de uluslararası hukukun uygulanma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Yapılan enerji yatırım anlaşmasında yatırım uyuşmazlığı durumunda uygulanacak hukukun tespit edilmesi önemlidir. Uyuşmazlık halinde uygulanacak hukukun ne olacağını önceden de tespit etmek mümkündür. Bu durum tarafların seçimine bağlıdır. Uluslararası hukuk uygulanabilir. Ancak taraflar eğer rıza gösterirlerse ev sahibi devlet hukukunun da uygulanması söz konusudur. Bu seçim tahkim anlaşmaları kapsamında da tarafların iradelerine bırakılmıştır.[552]

Diğer bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde enerji yatırım anlaşmalarında yer alan maddi koruma hükümlerinde, sözleşmeden doğan hakların korunması bakımından uluslararası hukukun uygulanmasını sağlar.[553] Bununla birlikte enerji yatırım anlaşmalarında ev sahibi devlet ile yatırımcı arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların

madde 68/1, (Çevrimiçi) https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6502.pdf (Erişim Tarihi: 20.04.2020).

[550] MIGA, **Commentary on the Convention Establishing The Multilateral Investment Guarantee Agency,** (Çevrimiçi) https://www.miga.org/Documents/MIGA%20Convention%20February%202016.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2019); Alper Çağrı Yılmaz, "MIGA Konvansiyonunun Uygulama Alanı ve Konvansiyon Kapsamındaki Uyuşmazlıklara İlişkin Çözüm Yöntemleri", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Y. 24, S. 1, (Haziran 2018), 374-399, s. 378, (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/509567 (Erişim Tarihi: 23.09.2019).

[551] Akıncı, **a.g.e.,** s. 7.

[552] Gaillard/Banifatemi, The Precedent in International Arbitration, s. 377-378.

[553] Voss, **a.g.e.**, s. 108; Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 210.

tahkim yoluyla sonuca bağlanması hükümleri nedeniyle uluslararası hukukun uygulanması söz konusudur. Hukuk seçimi; tahkim kurumlarının kurallarında uyuşmazlığa uygulanacak hukukla ilgili taraflarca hukuk seçimi yapma serbestisi getirmiştir. Bu takdir yetkisi de genellikle hakemler tarafından uluslararası hukukun seçimi olarak tercih edilmektedir. ICSID tahkim kurallarında ise eğer taraflar uyuşmazlığın sonuçlandırılması için yapılacak tahkim yargılamasında hukuk seçimi yapmamışsa hakemlerin ev sahibi devlet hukuku ile birlikte uluslararası hukukun uygulanması gereği öngörülmüştür. Bu durum, enerji yatırım anlaşmalarında uyuşmazlığın çözümü için tahkimin son merkez olarak tayin edilmesi bile uluslararası hukukun uygulanma imkânını ortaya çıkartmaktadır.[554]

Eğer taraflar herhangi bir hukuk seçimi yapmazlarsa uyuşmazlık hallinde kullanılacak hukukun seçimi hakemlerin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu durum gene de taraflara danışılarak ve uygun değerlendirme yapılarak kararlar alınmaktadır. Bunun nedeni nihayi olarak ortaya çıkacak olan kararın uygulanma alanı ev sahibi devlettir. Hakemler ve taraflar bu durumu göz önünde bulundururlar. ICSID Tahkim kararları; ulusal mahkeme kararları gibi ev sahibi devlet sınırları içinde uygulanır.

3.2. Uyuşmazlık Çözümünde Tahkimin Dayanağı Olan Uluslararası Anlaşmalar

Uluslararası enerji yatırım sözleşmelerinde uyuşmazlığı halli ile ilgili yapılan çalışmalar ve kayıtların genellikle tahkim ile ilgili olduğu görülmektedir. Yatırımcılar için ev sahibi devletin hükmü ve kontrolü altında hareket etmek zorunda olan yerel ve bölgesel milli yargıdan kaçış yolu her zaman tahkimdir. [555] Tahkim enerji yatırım uyuşmazlıklarının sonuçlandırılması konusunda en fazla başvurulan yöntemdir.[556] Tahkim tamamıyla tarafların yatırımcı ve ev sahibi devlet iradesine dayalı oluşturulur ve hakemlerin dayanak noktası da budur. Uyuşmazlık durumunda tahkime gidebilme kararının bazı dayanakları söz konusudur; taraflar arasında somut ve uyuşmazlığın halli

[554] ICSID Sözleşmesi, madde: 42/1; ICSID, **ICSID Convention, Regulations and Rules**, Washington, April 2006, (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Documents/icsiddocs/ICSID%20Convention%20English.pdf (Erişim Tarihi: 24.09.2019); Şit Köşgeroğlu, **a.g.e.,** s. 211.
[555] Smith vd., **a.g.e.**, 377.
[556] Qurashi, s. 5-6.

için bir tahkim anlaşması yapılması gereklidir. (consent by direct agreement) Tahkim anlaşması olmasa da yapılan yatırım anlaşmasında ek bir madde olarak da tahkim öngörülmüş olabilir.[557] Tahkim anlaşması belirli bir belgede gösterilmesi zorunluluğu yoktur. Eğer yatırımcı uyuşmazlık durumunda tahkime müracaat etmişse ve ev sahibi devletin yetkili makamları bu durumu kabullenmişse her iki tarafın tahkime gidilmesine olumlu yaklaştığı dikkate alınır. Tahkim kanunlarına sahip ülkelerde bu durum, iç hukukta geniş yer bulmuştur.[558]

Karşılıklı Yatırımların Teşviki ve Korunması Anlaşmalarının dışında ICSID Anlaşmasında ev sahibi devletin uyuşmazlık tahkime götülmesine rıza göstermesi gerekir. Enerji yatırım anlaşmalarında ICSID Sözleşmesine taraf olmayan ülkelerin mutlaka tahkim anlaşması yapmak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. [559] Enerji yatırım anlaşmalarında uyuşmazlık durumunun tahkimle çözümlenmesi için yatırım çekmek isteyen devletler kendi yatırım teşvik kanunlarında tahkime açık bir yapı oluşturmaktadırlar. (concent through host state legislation) Ev sahibi devlet kabul etmiş olduğu hukuki zeminde yabancı yatırımcıların ülke içinde yapabilecekleri enerji yatırımlarında, uyuşmazlık durumunda tahkime gitme iradesi gösterebilirler. Yatırımcı için ev sahibi devletin uyuşmazlık çözümünde tahkime gitme taahhütü, yatırımcı tarafından da olumlu görülür. Ev sahibi devletin rıza göstermesi ile tahkim anlaşması doğal olarak kurulmuş olmaktadır. Uyuşmazlık durumunda bağımsız tahkime gidebilme serbestisi, genellikle yatırımcının kendisini daha güvende hissetmesini sağlayabilir.[560]

Ev sahibi devletlerin tahkime gitme iradelerini gösterdikleri kendi bünyelerinin dışında yapılan uluslararası anlaşmalarda ikinci bir yöntem olarak ortaya çıkar. (consent throught investment threaties) İkili ve çok taraflı nitelikli yatırım anlaşmalarının uyuşmazlığın çözümü ile ilgili yaklaşımı her zaman uluslararası hukukun işlemesi ve ev sahibi devletlerin yatırımcılarla eşit haklara sahip olması hedeflenmektedir. Bu nedenle uyuşmazlıkların çözümü mekanizmasının ancak tarafsız tahkim kurumu ile aşılabileceği

[557] Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, ss. 238-240.
[558] ICC, **2017 Arbitration Rules and 2014 Mediation Rules** (English version), madde: 6/3, (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/arbitration/rules-of-arbitration/#article_6 (Erişim Tarihi: 24.09.2019); **Milletlerarası Tahkim Kanunu Tasarısı ve Anayasa ve Adalet Komisyonları Raporları** (1/874) madde: 4/1, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c067/tbmm21067122ss0712.pdf (Erişim Tarihi: 24.09.2019); Akıncı, **a.g.e.,** s. 481.
[559] Sornajarah, **a.g.e.**, 2010, s. 301.
[560] Voss, **a.g.e.**, ss. 58-59.

öngörülmektedir. Nitelikli çok taraflı yatırım anlaşmaları bu temel üzerine inşa edilmektedir. Yatırımcılar, kendilerini garanti altına alan çok taraflı anlaşmaların sağladığı hukuki zemini, genellikle uyuşmazlık durumunda tahkim mekanizmasını harekete geçirerek değerlendirebilirler. [561]

Yatırım anlaşmalarında tahkimle ilgili hükümlerin yer alması tamamıyla devletleri bağladığı anlamına gelmemektedir. Ev sahibi devlet, bazı anlaşma hükümlerinde tahkime rıza göstermektedir. Ev sahibi devletin ve yatırımcının, uyuşmazlık durumunda tahkime gidebilmeleri için, ayrı bir anlaşma yapmaları gerekliliğini zorunlu kılmaktadır. Ev sahibi devletin taraf olduğu ikili ve çok taraflı anlaşmalarda yer alan hükümler sadece uyuşmazlık durumunda başvurulacak tahkim şartıyla sınırlı değildir. Uyuşmazlık çözüm mekanizmasının genel yapısını ve şartlarının da açıklığa kavuşturmaktadır. Bu uygulamanın seçenekleri çok çeşitlidir. Bunlar; ICSID tahkimi ve diğer tahkim kurumları veya UNCITRAL kurallarına tabi olarak Ad hoc (Kişiye özel) tahkimdir. Burada dikkat edilmesi gereken sadece, uyuşmazlığın bir tarafı devlet diğer tarafı da yabancı kişi olmak zorundadır.[562]

ICSID Sözleşmesi nihai halini aldığında Sözleşme'ye taraf yabancı devlet ile Sözleşme'ye taraf devlet vatandaşı arasında tahkim yoluna başvurulmasının kabulü mümkündür. Bu süreç iki şekilde gerçekleşir. Birincisi uyuşmazlık ortaya çıktıktan sonra söz konusu uyuşmazlığa ilişkin ad hoc tahkimi taraflarca kabul edilir, diğer yol ise kişi ile devlet arasındaki yatırım sözleşmesinde ortaya çıkacak bir uyuşmazlık durumunda tahkim yoluna gidileceği yönünde ileriye yönelik bir kaydın oluşturulmasıdır. Bu yaklaşımla tahkim yolu en baştan kabul edilmiş olur. İki taraflı yatırım antlaşmalarında ve serbest ticaret anlaşmalarında ICSID'in yetkisini kabul edenler de dahil olmak üzere yatırımcı ile ev sahibi devlet tahkim yoluna başvurulabilirler. Yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki herhangi bir uyuşmazlıkta çözümün son noktası olarak tahkim mahkemesidir.[563]

---

[561] Dolzer ve Schreuer, **a.g.e.**, s. 242.
[562] Claudia Annacker, "Protection and Admission of Sovereign Investment under Investment Treaties", **Chinese Journal of International Law**, Y. 10, S. 3, (2011), ss. 553-562.
[563] José Enrique Alvarez, **The Public International Law Regime Governing International Investment**, Collected Courses of the Hague Academy of International Law 344, Martinus Nijhoff Publishers, 2011, s. 224.

Daha geniş ve etkili bir uygulama alanı açan ve uluslararası bir anlaşma niteliği taşıyan Enerji Şartı Anlaşmasının (EŞA) ev sahibi devlet ve yatırımcı arasında uyuşmazlık çözümü şartı olan 26.maddesinde, bütün tarafların tahkime koşulsuz rıza gösterdiği kayıt altına alınmıştır. EŞA, yatırımcı gelişmiş ülkelerle, gelişmekte olan ev sahibi ülkeler arasında yapıldığı iddia edilen, uluslararası çok taraflı bir anlaşmadır. Bu anlaşmada yatırıma ilişkin anlaşma hükümlerinde üçüncü bölümde, 10 ila 17 nci maddeler arasında düzenlenmiştir. Yatırımlarla ilgili yapılan düzenleme geniş oranda Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) ve ABD/İngiltere'nin yaptığı ikili anlaşmalardan, ICSID Anlaşmasından, UNCITRAL Tahkim kurallarından ve Stockholm Tahkim Enstitüsü kurallarından etkilendiği varsayılmaktadır.[564] EŞA, uyuşmazlık konuları; ticari, transit, rekabet, çevre ve yatırım uyuşmazlıklarıdır.[565] Genel olarak uyuşmazlıkların ICSID Sözleşmesi, Stokholm Ticaret Odası Tahkim Kurumu kuralları, UNCITRAL Tahkim Kurallarına tabi olarak tahkime götürülebileceği hükmünü getirmiştir. [566]

Yatırım tahkimi, ticari tahkim uygulamalarından farklıdır. Bunun en önemli nedeni kamusal nitelik taşımasıdır. Aynı zamanda yatırımcının tahkim yoluyla ileri sürdüğü haklar, iki eşit konumda olanlar arasında yapılmış bir sözleşme niteliğinde değildir, devletler arasında yapılan uluslararası anlaşmalara dayalı bir yapı dâhilindedir. [567]

Temel olarak ev sahibi ülkelerde tahkim kararlarının uygulanması; 1958 Yabancı Hakem Kararlarının Uygulanması Hakkındaki New York Sözleşmesi, 1961 Milletlerarası Ticari Hakemlik Konusunda Avrupa-Cenevre Sözleşmesine dayanmaktadır.[568] Ulusal mahkemelerin alınan kararların tenfizinde önemli rolü vardır bu nedenle uluslararası anlaşmalara uymak durumunda olan ülkelerin iç hukuku düzenlemiş ve tahkim kararlarını uygulama alanı açmaları gerekmektedir. ICSID Anlaşmasına göre alınan hakem kararı

[564] Walde, **a.g.e,** 2003, parag. 4.
[565] Craig S Bamberger, Jan Linehan ve Thomas Walde, "Energy Charter Treating 2000: In a New Phase", **J. Energy & Nat. Resources L.,** Y. 18, (2000), s. 15.
[566] Sven Michael George Koopmans, **Diplomatic Dispute Settlement: The Use of Inter-State Conciliation,** (Doctoral Dissertation, University of Oxford/ TMC Asser Press, The Hague, 2008. ss. 98-100; EŞA, madde: 26/4.
[567] Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s. 266.
[568] Akıncı, **a.g.e.,** s. 49.

taraf devletin ulusal mahkemelerinden alınmış bir karar gibi aynen uygulanır.[569] Bu anlaşma maddesi ev sahibi ülke dahilinde tahkim kararlarının uygulanması için büyük bir ayrıcalık sağlamaktadır.

Genel olarak dünyada uygulanan tahkim alternatifleri; Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Halli Merkezi (ICSID), Uluslararası Ticaret Odası (ICC) ve Stockholm Tahkim Enstitüsü olarak kurumsal diğer bir tahkim de özel Ad Hoc – Amaca ve Kişilere Özel tahkimdir.

3.3. Uluslararası Anlaşma; ICSID Anlaşması Kapsamında Enerji Yatırım Uyuşmazlıklarının Halli Süreci

Son yıllarda Dünya Bankası bünyesinde gelişmekte olan yatırımların belli bir kapsamda sigortalanması işlevini üstlenen MİGA- (Çok Taraflı Yatırım Garanti Merkezi) ICSID tahkim kurumunu, uyuşmazlıkların halli noktasında yetkili kılmaktadır. Bu merkez verilen kredilerin sigortalanmasını sağlayan bir işlev görmektedir.[570] Yatırımcı açısından oldukça etkin ve yaptırımı güçlüdür. Daha önce de ICSID Dünya Bankası kredisi kullanarak yatırım yaptıran ev sahibi devletlerin zorunlu olarak ICSID'i nihai olarak uyuşmazlıklarda çözüm merkezi olarak kabul etmelerinden dolayı MIGA, son yıllarda ön plana çıkmaktadır. Dünya Bankası nezdinde ICSID'ın kurulma amacı; sözleşme hükümlerine uygun olarak anlaşmaya taraf olan devletler ve diğer devlet vatandaşlarının arasında ortaya çıkabilecek yatırım uyuşmazlıklarının uzlaştırılması için gerekli tüm şartları yerine getirmek ve taraflara kolaylık sağlamaktır.[571]

ICSID, yüz altmışaltı (166) devletin taraf olduğu bir anlaşmadır. (2020 yılı itibari ile) Bu merkezin verdiği tahkim kararlarının temyizi yoktur. Yargılama sürecinin şeffaf olmadığı iddia edilmektedir. Bunun nedeni uyuşmazlık tarafları yargılamanın gizli yapılması kararını alabilirler, böylelikle uyuşmazlığın neden olduğu veya uyuşmazlık sonucunun nasıl ve hangi gerçeklere dayandığını kimse anlamayabilir. Taraflardan sadece biri bile yargılamada gizlilik talebinde bulunsa, hakemlerin bu yönde karar verme

---

[569] ICSID, Madde, 54.

[570] MIGA, **Currency Inconvertibility and Transfer Restriction** https://www.miga.org/what-we-do (Çevrimiçi: 20.08.2020)

[571] ICSID Sözleşmesi, madde: 1/1.

yetkileri vardır.[572] Akit devlet ve diğer akit devlet vatandaşları arasında yatırımlardan dolayı ortaya çıkan uyuşmazlıkların halli sürecini kapsayan ICSID anlaşmasında taraflar tek taraflı olarak merkezden çekilemezler. [573]

Merkezin yargılama yetkisi, bazı şartlara bağlıdır. Bu şartlar; uyuşmazlığın doğrudan bir yatırımdan kaynaklanması, uyuşmazlığın taraflarından birinin akit devlet, diğerinin ise diğer başka bir akit devlet vatandaşı-yabancı yatırımcı olması, tarafların uyuşmazlık çözümünü ICSID'a tabi kılmış olmaları gerekmektedir. [574]

ICSID kuralları; tamamıyla kurumsal yapısı içinde çözümlenir ve uygulanır. Alınan kararlar taraf devletlerin ulusal mahkemelerinde alınmış kararlar gibi uygulanır. Genelde bu ev sahibi devletin sorumlu olduğu yükümlülükleri ve hak edimlerinin yerine getirilmesi ile igili borç ve tazminatlar olabilir. Ev sahibi devlet, haksız bulunduğu takdirde yatırımcıya ödeme yapmak ve tahkim merkezinin giderlerini karşılamak zorunda kalabilir.

3.3.1. Merkezin Konu Bakımından Yetkisi

ICSID anlaşmasında yatırım, tam olarak tanımlanmamıştır. Bu nedenle uyuşmazlıkların yatırımdan kaynaklanmış olması gerekmektedir veya uyuşmazlığın doğrudan yatırımla ilgili olması gerekliliği söz konusudur. Uyuşmazlığın, yatırımın kapsamında olup olmadığının tespitinde zor olan bir durum söz konusu olabilir. Normal ticari faaliyetlerin ve yabancı yatırımcıların akit devletlerin sınırları içinde yaptıkları ticari aktivitelerinin yatırım mı yoksa ticari kazanç kapsamında mı değerlendirileceği güçlüğü zaman zaman verilen kararları etkilemiştir. Ancak bu durum; ilk kez somut bir örnek tahkim yargılaması ile açıklığa kavuşturulmuştur. Bu dava; Salini Costruttori S.P.A ile İtalyan şirketi, Italstarde S.P.A. ile Fas Krallığı arasında 1995 yılında anlaşmaya varılarak, Fas'da yapılması planlanan otoban ve otobana bağlı çeşitli yolların inşası ile ilgidir.[575] Yatırım anlaşmalarında belirlenen kriterler bu dava ile kesinlik kazanmıştır.

[572] Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s. 267.
[573] ICSID Sözleşmesi, madde: 25.
[574] Krajewski, **a.g.e.**, s. 195.
[575] ICSID, "Salini Costrutorri S.P.A and Italstrade S.P.A v. Kingdom of Morocco", **Decision on Jurisdiction**, (July 23, 2001), Vol. 42., Int''l Legal Materials, (2003), s. 610, (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0738.pdf (Erişim Tarihi: 26.09.2019).

Yatırım projelerinin belirli ve uzun bir süreç içinde süregitmesi, ev sahibi ülke ekonomisine önemli katkıda bulunması, her iki taraf için de risk taşıması, yatırımın ekonomik ve mali boyutlarının kayda değer olması, yerel ekonominin temel katmanlarına etki sağlaması gerekliliği belirlenmiştir.[576]

Yatırım anlaşmalarında uyuşmazlık durumunda tartışmalı olan bir başka tahkim süreci de Venezüella'nın ev sahibi devlet durumunda olduğu davadır. Somut olarak konu açısından yatırım olarak belirlenen konulara dâhil olan, 1991 yılında Hollanda Antiller'inde yerleşik Fedax N.V şirketi ile Venezüella Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşma gereği; şirket ev sahibi ülkenin kredi temini için piyasaya sürdüğü borç senetlerinin tahsili ile ilgili 1996 yılında ICSID'e tahkim süreci başlatmıştır. İlk bakışta borç senetleri ile ilgili yapılan faaliyetin yatırım olarak değerlendirilemeyeceği düşünülmüştü. Fakat buna karşılık, ICSID hakemleri, bu tip faaliyetlerin dolaylı olarak yatırım olarak değerlendirilmesi gerektiğinin 2001 yılında karara bağlamıştır.[577]

Merkez`e uyuşmazlığın yatırım anlaşması kapsamında değerlendirilmesi gerekliliği kararı çıkan diğer tartışmalı konular; Mısır Arap Cumhuriyeti'nde Süveyş kanalında kazı ve hafriyat çalışmaları yapan Jan de Nul firmasının hakem kararı, uyuşmazlığın bir yatırım anlaşmasından kaynaklandığı kararını vererek esastan davayı sonuçlandırmıştır.[578] Uyuşmazlığın temel dayanağı Belçika-Lüxenburg ile Mısır Arap Cumhuriyeti arasında 1977 tarihinde imzalanan ve 2002 tarihinde revize dilen Karşılıklı yatırım anlaşmasıdır. (BIT) Anlaşmanın 1.maddesine göre tüm mallar, haklar ve menfaatler, dolaylı da olsa yatırım prosedürü dahilinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Anlaşmanın 3.maddesinde turizm, ziraat, endüstri, madencilik, inşaat, telekominikasyon faaliyetleri de yatırım olarak kabul görmektedir. Tarafların karşılıklı olarak aldıkları kararların ve ortaya koydukları anlaşma metinlerinin gösterdiği ve kapsadığı özellikler yatırım anlaşması olarak belirtildiğinden ve yapılan kazı operasyonunun uzun bir süreç içinde devam ettiğinden ve aynı zamanda taraflar uyuşmazlık durumunda Merkezi de (ICSID) uyuşmazlığın halli noktası olarak

[576] Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s. 26.
[577] ICSID, "Salini Costrutorri S.P.A and Italstrade S.P.A v. Kingdom of Morocco", **Decision on Jurisdiction.**
[578] ICSID, "Jan de Nul N.V. & Dredging International N.V. v. Arab Republic of Egypt", **ICSID Case No. ARB/04/13,** (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0439.pdf (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

gördüğünden hakemler verdikleri kararda davayı esastan ele almışlardır. Diğer bir konu açısından tartışmalı bir dava da SGS Société Générale de Surveillance S.A. ile Pakistan İslam Cumhuriyeti arasındaki uyuşmazlıkta ihracat amaçlı gemiye yük sevkiyatında gözetim ve denetim işlemlerinin yatırım uyuşmazlığı olarak değerlendirilmesi gerektiği, merkez hakemleri tarafından karara bağlanmıştır. [579]

Yatırım olarak değerlendirilmeyen ve Merkez'e yatırım uyuşmazlığı olarak müracaat edilen konular da vardır. Bunlardan biri Mısır'da faaliyette bulunan bir madene alet ve teçhizat tesisi yatırım olarak değerlendirilmemiştir.[580] Mısır Arap Cumhuriyeti sınırlarında Champion Trading şirketinin buğday tedariki ile ilgili faaliyeti firmanın tahkim merkezine yatırım uyuşmazlığı olarak müracaat etmesi de bir sonuç vermemiştir. Merkez bu uyuşmazlığın bir yatırım uyuşmazlığı olmadığına karar vermiştir.[581]

Bütün bu örnekler, enerji yatırımlarının, rahatlıkla yatırım anlaşması olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

3.3.2. Merkezin Kişi Bakımından Yargılama Yetkisi

ICSID'in herhangi bir uyuşmazlığın çözümü ve tahkim yargılanmasının sonuçlandırılması için tarafların genel anlaşma kapsamında olmaları gerekmektedir. Buna göre anlaşmanın şartlarına göre taraflar tahkim prosedürünü başlattıkları tarihte taraflardan birinin anlaşmayı kabul eden devletin vatandaşı olması diğer tarafın da anlaşmayı kabul eden devlet olması gerekir. [582] ICSID anlaşmasını imzalayan iki devletin veya devletlere tabi olan iki yatırımcı arasındaki uyuşmazlığın merkeze götürülmesi kabul edilmemektedir. Aynı şekilde bir devlet ile kendi vatandaşları arasında yatırım

[579] ICSID, "SGS Société Générale de Surveillance S.A. v. Islamic Republic of Pakistan", **ICSID CASE No. ARB/01/13,** (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0779.pdf (Erişim Tarihi: 30.09.2019).
[580] ICSID, "Joy Mining Machinery Limited v. The Arab Republic of Egypt", **ICSID Case No. ARB/03/11**, (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0441.pdf (Erişim Tarihi: 30.09.2019).
[581] ICSID, "Champion Trading Company, Ameritrade International, Inc., James T. Wahba, John B. Wahba & Timothy T. Wahba v. Arab Republic of Egypt", **ICSID CASE No. ARB/02/9,** (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0147.pdf (Erişim Tarihi: 30.09.2019).
[582] 3460 Sayılı Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlenmesi Hakkında Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, **T.C. Resmî Gazete**, 02.06.1988 tarih ve 19830 sayılı, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc071/kanuntbmmc071/kanuntbmmc07103460.pdf, (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

uyuşmazlıkları da çözüm amacıyla Merkez'e götürülemez. Çifte vatandaş olan kişilerin de merkeze müracaatı mümkün değildir.

Tarafların Merkez'e müracaatları vatandaşlığın değerlendirilmesinde önemlidir. Bu tarihlerin birinin Merkezin uyuşmazlığın halli merci olarak tayin edilmesi tarihi diğeri de Merkeze müracaat edildiğinde kayıt tarihidir. Tüzel kişiliklerin, müracaatlarının kayda alınması için ICSID'e başvurmaya rıza gösterdikleri tarih nazarı dikkate alınır. İlgili tüzel kişiliğin; Merkez'de uyuşmazlığın çözümü için bir süreci başlatabilmesi, ev sahibi devlet dışında başka bir anlaşma tarafı devletin uyruğunda olması gerekmektedir.

Taraf devletlerin vatandaşları diğer taraf devletin sınırları içinde kurdukları ortak katılım şirketlerinin uyruğu ev sahibi devletin uyruğudur. Örnek olarak; Türkiye'de faaliyet gösteren ve Akkuyu Nükleer santralinin inşaasında çalışan AKKUYU NUCLEAR JSC şirketi merkezi Ankara'da olup ortaklarının büyük bir kısmı yabancı şirketlerdir. [583] Ancak bu şirketlerin yönetimi ve tüm faaliyetlerinin kararları yabancı şirket sahipleri tarafından verilmektedir. Aynı zamanda şirketin sermayesi yabancıdır ve ev sahibi ülkenin yabancı sermayeyi destekleyici ve teşvik edici kanun hükümleri kapsamında olabilir. Şirketin faaliyetlerinde ortaya çıkabilecek herhangi bir uyuşmazlığın çözümünde Merkez'e başvurabilmesi yabancı sermaye kapsamında değerlendirilmektedir. Şirketin ev sahibi devlet sınırlarındaki faaliyetleri yabancı şirket olarak değerlendirilmektedir. Ev sahibi devletin uyruğunda ancak yabancı sermaye ve yönetim altında olan şirket Merkezin uyuşmazlık çözümüne başvuru yapabilecek konumdadır.[584]

Yabancı şirket ve sermaye yapılandırılması bir bakıma ilgili ev sahibi devletin hukuk normlarına göre de şekil bulabilmektedir. Ev sahibi devletin tüzel kişiliklerle ilgili kanunları dikkate alınır. Şirketler bu kanunların hükümleri altında kurulur ve faaliyet gösterirler.

3.3.3. Yatırım Anlaşmalarında Uyuşmazlık Çözümünde ICSID'in Yetkili Kılınması ve Tahkime Rıza Gösterilmesi

[583] AKKUYU NUCLEAR JSC, Company History, http://www.akkuyu.com/companys-history (Çevrimiçi: 10.09.2020)
[584] ICSID Sözleşmesi, madde: 25/2s/2b.

Enerji yatırım anlaşmalarında taraf olan devletlerin ve diğer devlet vatandaşlarının tabi olduğu devletlerin ICSID Antlaşmasına katılmış olmaları merkezin doğrudan herhangi bir uyuşmazlıkta yetkili olduğunu göstermez. Bu antlaşmanın varlığı, yatırım anlaşması taraflarının uyuşmazlık çözümünde ICSID'i yetkili kılma serbestisini sağlar.[585]

Herhangi bir yatırım uyuşmazlığının çözümlenmesi sürecinde Merkezin yetkili olabilmesi için tarafların ayrı bir anlaşma yapmaları gerekir. Bu anlaşmanın yatırım anlaşmasında bir madde ile de gösterilmesi yeterlidir. Uyuşmazlık durumunda çözümün tahkim olması yeterli değildir tahkim merkezinin belirli olması gerekir. Başka tahkim merkezleri de yetkili kılınmış olabilir. Eğer tek bir merkez yetkili kılındıysa bu durum belirtilmelidir. Örneğin; Tahkim merkezinin özellikle, ICSID olduğu tespit edildiyse, devletlerin ikili yatırım antlaşmalarında uyuşmazlıkların halli için Merkezi tabi kıldıklarını gösterir bir anlaşma metninin olması gereklidir.[586]

İkili antlaşmalarda uyuşmazlığın çözümü için sadece ICSID Tahkim merci olarak tespit edilmez diğer tahkim merkezleri de teklif ve madde şartlarında belirtilir. ICSID, Tahkim merkezlerinden sadece biridir. Ancak MIGA'nın sigorta kapsamına aldığı yatırımlarda ICSID genellikle tek tahkim merkezidir. Dünya Bankası alanında faaliyet gösteren ICSID'in gene Dünya Bankası kontrolünde faaliyet gösteren MIGA tarafından yatırım uyuşmazlıklarında nihai kurum olarak görülmesi normaldir. Devletlerarasında yapılan ikili anlaşmalar kısa sürede milli hukuk düzenine ve mevzuatına göre düzenlendiğinden alınan uyuşmazlık kararlarının uygulanma kolaylığı da artmaktadır.[587]

Milli mevzuatlar ve ev sahibi hukuk sisteminde eğer yatırımcıya ICSID merkezinin uyuşmazlık durumunda kabul ediyorsa, taraflar arasında anlaşma doğmuş sayılır. Eğer bu teklif olmadan ve yatırımcı ev sahibi devlet hukuk sistemini bilerek doğrudan ICSID'e müracaat ediyorsa bu da geçerli bir uyuşmazlık çözüm önerisidir. Ev

---

[585] Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s. 270.

[586] "4655 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Arasındaki Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", **T.C. Resmi Gazete**, 09.05.2001 tarih ve 24397 sayılı, madde: 7/2a göre "Devletler ile Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü Sözleşmesi ile kurulmuş olan Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümü için Uluslararası Merkez (ICSID)", (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc085/kanuntbmmc085/kanuntbmmc08504655.pdf (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

[587] Marc Bossuyt, "Anayasa ve Uluslararası Antlaşmalar Arasındaki İlişki: Belçika'dan Bir Değerlendirme", **Anayasa Yargısı**, Y. 29 (2012), 95-106, s. 99, (Çevrimiçi) https://www.anayasa.gov.tr/media/4485/6.pdf (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

sahibi devlet daha önceden ICSID Tahkimini kabul ettiğinden uyuşmazlık çözüm süreci ICSID kurallarına göre başlamış olmaktadır.[588]

Kurumsal tahkim merkezi olan ICSID yetkilendirilmeden kesinlikler hiçbir müdahalede bulunmaz. Bu yetkilendirme taraflarca uyuşmazlık döneminde de yapılabilinir. Genellikle yapılan sözleşmelerde, uyuşmazlık durumunda müracaat edilecek merciler belirtilmektedir.ICSID'in de bu merkezlerde adının geçmesi gerekmektedir.

3.3.4. ICSID Ve Başlıca Tahkim Merkezleri Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri

3.3.4.1. Arabuluculuk

Yatırım uyuşmazlıklarının ortaya çıkmasıyla taraflardan birinin Merkez Genel Sekreterliğine, uyuşmazlığın çözüme kavuşturulması için uzlaştırma veya hakemlik talebinde bulunması yeterlidir. Yapılan başvuru incelemeye alınır ve değerlendirilir. Müracaatın niteliğine göre arabuluculuk komisyonu veya eğer taraflar hakemlik için doğrudan müracaat ettilerse hakem heyeti oluşturulur. [589] Merkez Genel Sekreterliği kısa süre içinde yapılan müracaatı yargı yetki sınırlarında olup olmadığını kendisine verilen bilgi dâhilinde değerlendirir ve sonucu bildirir. Eğer sonuç ICSID Antlaşma şartlarına uygun değilse bunu açıklar.[590] Taraflar merkezin yargılama yetkisi konusunda rızalarını sunduktan sonra hiçbir taraf tek başına geri alamaz. Bu sadece iki tarafın da rızası ile olabilir.

Arabuluculuk komisyonu, Genel Sekreterliğin uyuşmazlık konusunda kayıt yapıldığını açıklamasından sonra oluşturulur. Komisyon tek sayılı üyelerden oluşur ve taraflarca atanır. Bu atama Merkezin uyuşmazlığı kayda aldığı tarihten itibaren veya tarafların belirlediği süre içinde atanmazsa Genel Sekreterlik doksan (90) gün içinde gerekli atamaları taraflara danışarak gerçekleştirir. Atamalarda dışarıdan alınabilecek üyeler de olabilir. Oluşturulan arabuluculuk komisyonu önüne gelen davada kendi

[588] Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s. 270.
[589] ICSID Sözleşmesi, madde: 28/1-29-31-36/1.
[590] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 628.

yetkisini belirler. Dava tarafların arabuluculuk isteminde bulundukları tarihte yürürlükte olan arabuluculuk kurallarına göre işlem görecektir. Eğer taraflardan biri kurallarla ilgili bir itirazda veya herhangi bir eksiklik için talepte bulunursa komisyon, sorunun çözümünde gerekeni yapar.[591] Dava sürecinde komisyon, tarafların uyuşmazlık çözümü için anlaşmaya varmalarını tavsiye edebilir. Dava sürecini etkileyen en önemli faktörlerden biri de; tarafların, komisyonun görevini yapabilmesi ve uyuşmazlığın çözümü için özveriyi ve iyi niyetli işbirliğini sürdürmesidir. Eğer uyuşmazlık sonucu tarafların anlaşması ile sonuçlanırsa veya tarafların uyuşması söz konusu olmaz ve anlaşmazlık sona eremeyeceği anlaşılırsa, komisyon davanın bu süreciyle ilgili bir rapor hazırlar.[592] Rapor olumlu veya olumsuz sonuçlanan davanın içeriğini açıklamaktadır ancak taraflar komisyonun tavsiyelerine, görüşlerine veya diğer tarafın önerilerini referans alarak herhangi bir dava açma hakkına sahip değildir.[593]

Arabuluculuk kurallarının yatırım anlaşmalarında uyuşmazlığın çözümü için kullanılması yaygındır. ICSID'in dışında ICC, UNCITRAL, FIDIC ve bu kuralların belli başlı merkezlere göre değerlendirildiği görülmektedir. Bunlardan, UNCITRAL uzlaştırma kuralları; BM Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu, Ad Hoc Tahkim kurallarına ilave olarak tayin edilmiştir. Yatırım anlaşmalarında sık kullanılan yollardan biridir. Uzlaştırma talebinin karşı tarafa iletilmesi ile uzlaştırma prosedürü başlamıştır. Taraflar uzlaştırma görevini üstlenecek kişileri bir, iki veya üç kişiden seçebilir. Eğer taraflar uzlaştırıcıları seçme sorunu yaşarlarsa ilgili kurumlardan yardım alabilirler. Bununla ilgili herhangi bir yaptırım veya kesin bir kurum öngörülmemiştir.[594]

Uzlaştırıcı iyi niyet, ahlak ve adalet ilkelerine uygun olarak taraflar arasındaki uyuşmazlıkları değerlendirerek bir çözüm tasarısını taraflara sunar. Anlaşma tasarısı taraflarca kabul edildiği durumda uyuşmazlık çözüm bulmuş olur. Bunun aksi oluştuğu an uyuşmazlık çözümü daha farklı yöntemlerle çözümlenmek üzere devam eder. Bu yol ihtiyari bir uyuşmazlık çözme yöntemidir. Arabuluculuk sürecinde taraflar herhangi bir başka yola başvurmazlar. Bu durum sadece hak kaybına neden olacak herhangi bir

[591] ICSID Sözleşmesi, madde: 25-28/1-29-30-31-32-33.
[592] ICSID Sözleşmesi, madde: 34.
[593] Sözleşmesi, madde: 35.
[594] Nehir Ünel, "Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar,** S. 32, t.y., 51-64, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/sayi32/nehirunel.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

gelişme haricinde istisnadır. Çünkü; arabuluculuk sürecinde dava açma veya tahkime gitme süreçlerinin gerek yasa gereği gerekse taraflar arasındaki anlaşmalar gereği zamanaşımına uğrama riski söz konusu olabilir.[595]

Taraflar aksini kararlaştırmadıkça başarısız uzlaştırma ve arabuluculuk sürecinin başarısızlıkla son bulması durumunda nasıl bir yol izleneceği konusunda herhangi bir yol gösterilmemiştir. Böyle bir durumda mahkemelere veya tahkime gitmek mümkündür. [596]

FIDIC Uzlaştırma kurallarını belirlemiş olan kuruluş, Uluslararası Müşavir Mühendis Federasyonu olarak bilinen, merkezi Lozan'da olan ve 1913 yılından beri faaliyette bulunan, yatırım anlaşmalarını ilgilendiren, en eski kuruluşlardan biridir. FIDIC'ın şu an yürürlükte olan " İnşaat İşlerine İlişkin Sözleşme Genel ve Özel Şartları" ile "Elektrik ve Makine İşlerine Dair Sözleşme Genel ve Özel Şartları 1987'de yeniden gözden geçirilmiştir. [597] Söz konusu kurallar, İngiltere'deki İnşaat Mühendisleri Odasınca geliştirilmiş bulunan kurallar esas alınmıştır. Uluslararası yatırım sözleşmelerinde %30'u FIDIC kurallarına göre yapılmaktadır. Dünya Bankası, borç verdirerek veya direkt olarak finans sağladığı projelerde FIDIC kurallarını önermektedir.[598]

FIDIC Standart sözleşmesinde uyuşmazlığın sonuçlandırılması için ilk önce "mühendis"e havale edilir. Mühendisin on iki (12) hafta içinde karar vermesi beklenmektedir. Taraflar, mühendisin kararına uymazlarsa tahkim mahkemesine gidebilirler. Ancak tahkim sürecinin ilk yetmiş (70) günü içinde ikinci kez barışcıl ve uzlaşmacı bir yaklaşımla tekrar çözüm aranabilir. Bu deneme de sonuç vermezse artık uyuşmazlığın çözümü için tahkim sonucunu beklemek gerekir. [599]

---

[595] Kemal Dayınlarlı, **UNCITRAL Kurallarına Göre Uzlaşma ve Tahkim**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2012, s. 56.
[596] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 497.
[597] **FIDIC Kuralları** için bkz. Part I (General Conditions) 4th Edition 1987, Published by FIDIC, London-1992; Part II 4th Edition 1987, Published by FIDIC, London, 1992; A. Batu Atagündüz, "Yapım İşleri İhale ve Sözleşme Mevzuatının FIDIC Şartnamelerine Göre Değerlendirilmesi", **TMMMB**, 2017, (Çevrimiçi) https://www.tmmmb.org.tr/images/Etkinlikler/IMO_-_FIDIC_VS_KIK-_FINAL_-_BATU_ ATAGUNDUZ_25.03.2017-rev01_-_TMMMB.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2019).
[598] Binnur Ataseven, "FIDIC Kuralları Çerçevesinde Uyuşmazlık Çözümü", **GSI Articletter**, Y. 16 (2017), 51-62, s. 59, (Çevrimiçi) https://www.goksusafiisik.av.tr/Articletter/2017_Winter/GSI_Articletter_2017 _Winter_Article4.pdf (ErişimTarihi: 09.04.2020).
[599] Hasan Fırat Sarıoğlu, "**FIDIC Standart Sözleşmeleri ve Bir İnşaat Projesinde Sözleşme Uygulamasının İncelenmesi"**, (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009, (Çevrimiçi) http://docplayer.biz.tr/54030488-Fidic-standart-sozlesmeleri-ve-bir-insaat-projesinde-sozlesme-uygulamasinin-incelenmesi.html (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

Yatırım anlaşmalarında da hakem-bilirkişilik faaliyeti aynı zamanda Milletlerarası Ticaret Odası (MTO) tarafından da yürütülmektedir. Yapılan işlerin teknik kapasiteleri ve özelliklerinin herhangi bir uyuşmazlık durumunda tespit edilmesi gereklidir. Bu nedenle işlerin teknik yönünü değerlendirebilecek kişiler görevlendirilir. 1976 yılında MTO tarafından Uluslararası Teknik-Bilirkişilik Merkezi (The International Centre For Expertise) kurulmuştur. ICC Expert Rules, 2015 yılında yürürlüğe girmiştir. Bununla birlikte "Uyuşmazlık Heyeti Kuralları" da (Dispute Board Rules) ile yeni ihtilaf çözme tekniği geliştirilmiştir. [600]

MTO, uyuşmazlık heyetlerinin yararlanması için bir broşür hazırlamıştır. Uyuşmazlık Heyetlerinin faydalanabilmesi için broşürde standart klozlara yer verilmiştir. Bu klozlardan yararlanılması tavsiye edilmiştir. Uyuşmazlık durumunda olan taraflar bu klozlardan birini veya karması olan Uyuşmazlık Heyeti türünü seçebilirler. Ayrıca broşür içeriğinde önemli bir yere sahip olan "Uyuşmazlık Heyeti Uyelik Anlaşması" matbu taslağı yayınlanmıştır. Aynı zamanda bir çok kural belirlenmiştir. Bunlar; Uyuşmazlık Heyetlerinin teşekkülü, bu kuralların işleyişi ve yargılama usulü, yargılama sorumlulukları, karar verme prosedürü, karar ve tavsiyelerin hukuki sonuçları, Heyetlerin üyelerine ödenmek zorunda olan ücretler ve çeşitli idari giderler değerlendirilerek tespit edilmiştir.[601]

Uyuşmazlık Heyetleri Merkezi (ICC Dispute Board Centre) 2004 tarihinde kurulmuştur. Merkezin amacı uyuşmazlık heyetlerinin faaliyetlerini idare etmektir. Kurallara göre 3 tür uyuşmazlık heyeti oluşturulur. Birinci tip heyet bir veya üç üyeden oluşur. "Uyuşmazlık Değerlendirme Heyeti" (Dispute Review Board /DRB) olarak adlandırılır ve uyuşmazlığın ılımlı bir şekilde barış ile çözümlenmesi için tavsiyelerde bulunur. Heyetin tavsiyelerine uyup uymamak tarafların isteğine kalmıştır. Ancak taraflar, Heyetin verdiği karara otuz (30) gün içinde tatminkar olmadığına gerekçeleriyle

[600] ICC, **Dispute Board Rules**, (in Force as from 1 October 2015), ICC Publication no: 873-1, Paris-2015, (Çevrimiçi) https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2015/09/icc-dispute-board-rules-english-version.pdf (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

[601] ICC, **2015 Dispute Board Rules (English version)**, ss. 25-35, (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/publication/2015-dispute-board-rules-2018-appendices-english-version/ (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

cevap vermek durumundadırlar. Eğer bu zaman süresince cevap vermezler ve bunu Heyete ve karşı tarafa bildirmezlerse bu durum onlar için bağlayıcı olacaktır.[602]

Bir diğer uyuşmazlık heyeti ise "Uyuşmazlık Yargı Heyeti" dir. (Dispute Adjusdication Board)[603] Bu tip Heyet seçimi ile taraflar; yatırım anlaşmasının ifa edilmesi süreçlerinde çıkan veya çıkabilecek uyuşmazlıkları karar bağlaması konusunda Heyeti yetkili kılmışlardır. Heyetin kararı ile taraflara yapılan tebliğ bağlayıcı bir nitelik kazanır. Kararın tebliğinden sonra 30 gün içinde diğer taraf yazılı olarak, delillerine dayanarak ve gerekçeli olarak verilen kararın tatminkar olmadığını bildirebilir. İlgili taraf; bunun sonucu tarafların daha önce uyuşmazlık durumunda gidilecek yol konusundaki anlaşmalarına göre, milli mahkemelere veya tahkim heyetlerine gidebilir. Uyuşmazlığın halli ile ilgili olan Uyuşmazlık Yargı Heyeti kararı, resmi yargı veya hakem mahkemesi, aksi karar verene kadar geçerlidir. [604]

Üçüncü uyuşmazlık heyeti ise ilk ve ikinci heyetlerin karmasından oluşan "Karma Uyuşmazlık Heyeti"dir. (Combined Dispute Board) [605] Bu modelde uyuşmazlık heyeti birinci ihtimalde olduğu gibi tavsiyelerde bulunabilir. Taraflardan bir uyuşmazlık konusunda, Heyetin karar vermesini isteyebilir. Eğer diğer taraf da itiraz etmezse Heyet uyuşmazlık hakkında karar verebilir.[606]

Uyuşmazlık kararları kesinlikle haklı veya haksız sınırlamalarından kaçınmaktadır. Her iki tarafın da mahdur olmaması için alınan önlemlere dayanır. Alınan kararda, yatırımın sürdürülebilmesi ve karşılıklı ödünler verilerek zamanla mağduriyetin giderilmesi amaçlanabilir. Mağdur olduğunu düşünen taraf zamanla bu kaybını telafi edilebileceğini düşünerek yatırımın sürmesi ve her iki tarafın da zamanla kayıplarının kazanca dönüşmesinin kendileri için daha uygun olabileceğini düşünebilirler.

---

[602] Level Set, **What is a Dispute Resolution Board (DRB),** Feb, 27 2020, (Çevrimiçi) https://www.levelset.com/blog/what-is-a-dispute-resolution-board-drb/ (Erişim Tarihi: 01.05.2020).
[603] FIDIC, madde: 5; David Moss, "FIDIC Dispute Adjudication Boards - 5 Things You Need to Know", **Eversheds Sutherland (International) LLP**, May 1 2015, (Çevrimiçi) https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=20149edb-9d40-4c16-ab3e-1a94135644e8 (Erişim Tarihi: 10.10.2019).
[604] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 509.
[605] David Moss, **a.g.e.**, madde: 6,
[606] ICC, "The current ICC Dispute Board Rules are in force as of 1 October 2015 and the Appendices in force as from 1 October 2018", **Dispute Board Rules**, (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/dispute-boards/rules/#article_6 (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

3.3.4.2. ICSID'in Tahkim Yargılama Süreci

Uyuşmazlık durumunda taraflar arabuluculuk, uzlaştırma yollarını tüketmeden Tahkime gidemezler. Bu çözüm yollarından başka Teknik Bilirkişilik yolu, (Technical Expertise) üçüncü kişilerin anlaşmalara müdahalesi yolu ile çözümü, uyuşmazlığın ön hakem yolu ile çözümü, (Pre Arbitral Referee Procedure) alternatif ihtilaf çözme yöntemleri ile çözümü, (Alternative Dispute Resolution), diplomatik yollarla ihtilafın çözümüdür.[607]

Enerji Yatırım Anlaşmalarında ve proje sözleşmelerinde ortaya çıkabilecek sorunlar genellikle diplomatik ve siyasi müdahalelerle çözülebilmektedir. Devletler Hukuku anlaşmalarına bağlı gelişmiş bir yöntemdir. Bu yola gidilmesinin bir başka nedeni de; devletler arasında yapılan ikili anlaşmalarda sorunların ve uyuşmazlıkların iyi niyet ve karşılıklı güven ilkesine bağlı olarak çözümlenebileceği öngörülmektedir.[608]

Genel anlamda nitelikli çok taraflı anlaşmalar ve ikili anlaşmalar diplomatik yolların kullanılmasında bir göstergeç niteliği taşımaktadır. Uluslararası anlaşmalarda yatırım sözleşmelerinin dışında olan bir çok konuda da "diplomatik himaye hakkı" kullanarak devlet hükümetleri uyuşmazlıklarda taraf olmaktadır. Ancak bu yaklaşımın Enerji Yatırım Sözleşmelerinde kısmen geçerli olduğu söylenebilir. Çünkü; enerji yatırımlarında uluslararası hukuk ve normlar devreye girmekte otomatikman diplomatik himaye hakkı ortadan kalkmaktadır. Devlet ile devletin karşılıklı uyuşmazlık çözümünde yer alması tamamıyla farklı bir platformda değerlendirilir.[609] Bu; daha çok devlet siyasi erkinin karşılıklı müzakereleri ve verdikleri garantilere dayanılarak yapılan mutabakatlardır. Genel olarak yapılan anlaşmalarda; tarafların temsilcileri, gerekli hallerde, anlaşmanın

[607] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 514.
[608] ICC, "The current ICC Dispute Board Rules are in force as of 1 October 2015 and the Appendices in force as from 1 October 2018", **Dispute Board Rules.**
[609] Ayrıntılı bilgi için bkz ISDS Navigator update: **980+ known investment treaty cases by 31 July 2019,** (Çevrimiçi) https://investmentpolicy.unctad.org/news/hub/1625/20190930-isds-navigator-update-980-known-investment-treaty-cases-by-31-july-2019 (Erişim Tarihi: 11.10.2019).

uygulanmasını etkileyen herhangi bir konu hakkında istişarelerde bulunacaklardır. Bu istişareler, taraflardan birinin önerisi üzerine diplomatik yollarla mutabık kalınacak yer ve zamanda gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır. Taraflar arasında anlaşmada yorumlanması ve uygulanmasından kaynaklanacak her türlü uyuşmazlık, makul olmayan gecikmelere neden olmaksızın, dostane biçimde danışma ve müzakere yoluyla çözümlenecektir. [610]

Son yıllarda Dünya Bankası ve kuruluşu olan MİGA'nın etksiyle yatırım uyuşmazlıklarının halli konusunda ICSID daha etkin bir kuruluş haline gelmektedir. Enerji Yatırım Anlaşmaları taraflardan biri uyuşmazlık durumunda ICSID Tahkim Kurumuna müracaat edebilmeleri için bazı temel şartlar vardır. Taraflardan biri Merkezin Genel Sekreterliğine yazılı olarak başvurduğunda kendilerinden istenen en önemli belge, uyuşmazlık durumunda Merkezi nihai çözüm noktası olarak gördüklerini ve yetkilendirdikleri yazılı anlaşma veya ilgili maddeyi beyan etmeleridir. Merkeze müracaat edebilmeleri için ilk ve önemli gösterge tarafların, Merkezi nihai çözüm noktası olarak kabul etmeleridir. Genel Sekreterlik gerekli incelemeyi yapar. Tarafların özelikleri; kişi, konu ve yetkilendirme niteliklerine bakarak, başvuru tarihini başlangıç olarak kabul ederek gerekli inceleme sonucunu bildirir. Eğer davaya Merkezin bakacağı hükmü çıkarsa, taraflara bunu bildirir ve Hakem Heyetinin oluşturulması için girişimde bulunur.[611]

Hakem yargılaması ile ilgili usul kuralları ICSID Antlaşmasında ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda Merkez'in kendi bünyesinde tertip ettiği ayrıntılı kurallar da mevcuttur. Tahkim hakemleri tüm bu kurallara uyarlar.[612]

Tahkim heyeti tek kişi olabilir veya tek sayılı bir heyet olarak da oluşturulur. Genellikle ICSID Tahkim kararlarına ve dava dosyalarının resmi web sitesinde incelendiğinde davaya bakan hakem heyetlerinin üç (3) kişi olduğu görülmektedir.[613]

---

[610] "4656 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", **T.C. Resmi Gazete**, 09.05.2001 tarih ve 24397 sayılı, madde: IX (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc085/kanuntbmmc085/kanuntbmmc08504656.pdf (Erişim Tarihi: 11.10.2019).
[611] ICSID Sözleşmesi, madde: 36.
[612] Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s. 272.
[613] ICSID, **Merkez Tahkim Davaları**, (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases/ConcludedCases.aspx?status=c (Erişim Tarihi: 02.10.2019).

Kural olarak da taraflar eğer hakemlerin sayısında veya atanma yöntemi üzerinde anlaşamazlarsa, ayrı ayrı atanacak hakemlerin seçtiği bir başkan ile oluşturulacaktır. [614] Eğer doksan gün (90) içinde veya tarafların daha önce anlaştığı bir zaman süreci içinde oluşturulamazsa, Merkezin Başkanı taraflardan birini istediği doğrultusunda taraflara danışarak atanamayan hakem ve hakemleri belirleyecektir. Ataması yapılan hakemler, uyuşmazlık tarafı olan devlet vatandaşı olamazlar. Tabiiyetleri tamamıyla farklı devletlerden olmalıdır. [615] Eğer taraflar rıza gösterirse taraf devlet vatandaşı hakem olabilir veya tarafların oluru ile de dışarıdan hakem atanabilir. Dışarıdan atanacak hakemlerin yüksek ahlak sahibi, hukuk, ticaret, sanayi ve maliye konularında yetkili kabul edilen ve bağımsız yargılama yapabilecek güvenilir kişiliğe sahip olması gerekir. Atanacak kişilerin dünyada mevcut yasal ve ekonomik sistemlerin temsilinin sağlanması konusunda Başkanlığın ayrı bir önem göstermesi gereği vardır.[616] Bu madde oldukça tartışmalı olabilir çünkü bazı devletler her ne kadar hukuki ve yasal yapıları uluslararası sisteme uyum sağlamak amacıyla düzenlense de açık ve net bir değerlendirme yapmak oldukça zordur. Her ulusal devletin kendi kamu düzeni, sosyal ve geleneksel bağları vardır.

Tahkim heyeti görülecek davada yetkili olup olmadığını kendi belirler.[617] Milletlerarası Tahkim Kurallarına göre tanzim edilen hakem görev belgesi ayrıdır ve taraflarca imzalanan hakem heyetinin usule ve esasa göre uymak durumunda oldukları kuralları belirlemektedir.[618] ICSID tahkiminde görev belgesinden bahsedilmemektedir. Antlaşmanın, heyetin yetkisi ve işlemleri üçüncü (3.) bölümde ele alınmıştır. Tahkim heyeti, tarafların üzerinde anlaşılacak hukuk kuralları sınırları içinde karar verir. Eğer taraflar uygulanacak hukukla ilgili bir anlaşmazlık veya belirsizlik yaşarlarsa, hakemler taraf olan akit ülkesinin hukukunun veya uluslararası hukukun uygulanabilir kurallarını tatbik eder. Uygulanamayacak durumlarda eğer hukukta bir boşluk ortaya çıkarsa Heyetin bunu tamamlama veya eksiği giderme mecburiyeti yoktur ancak anlaşmazlığı hakkaniyet kuralları çerçevesinde çözümleme yetkisi vardır. [619]

[614] ICSID Sözleşmesi, madde: 37.
[615] ICSID Sözleşmesi, madde: 38.
[616] ICSID Sözleşmesi, madde: 14/1, 14/2, 39-40.
[617] ICSID Sözleşmesi, madde: 41.
[618] Akıncı, **a.g.e.,** s. 388; ICC, **Arbitration Rules**, madde: 23, (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/arbitration/rules-of-arbitration/ (Erişim Tarihi: 01.05.2020).
[619] ICSID Sözleşmesi, madde: 38.

ICSID yargılama yetkisine gönderme yapan uluslararası antlaşmaların bir kısmında, yargılama süresince esastan uygulanacak hukukun tespiti söz konusudur. EŞA'ya göre oluşturulacak hakem mahkemesi uyuşmazlık konusu sorunları uluslararası hukuk kurallarına ve ilkelerine göre çözümleyecektir.[620]

Hakem heyeti, taraflardan belge ve delil isteyebilir, aynı zamanda anlaşmazlığın olduğu bölgede tespit yapabilir ve soruşturma sürdürebilir. Tüm dava yargılaması Hakemlik Kuralları ile yürütülür. Bununla ilgili bir aksaklık veya anlaşmazlığı Heyet çözümler.[621]

Tahkim yöntemi dava görülme aşamasında taraflar birbirleri ile veya hakem heyeti ile işbirliğinde olmaması durumunda da işleyebilecek şekilde tasarlanmıştır. Taraflardan biri yargılamanın herhangi bir aşamasında Tahkim Mahkemesine gelmemesi, herhangi bir talepte bulunmaması veya cevap vermemesi durumunda, diğer taraf mevcut toplanan ve oluşturulan bilgi, belge ve delillere göre Heyetten karar vermesini isteyebilir. Tahkim heyeti karar vermeden önce mahkemeye gelmeyen, delil veya belge sunmayan tarafın gerekçelerini öğrenmek ve niyetini belirlemek için ilgili tarafa ek bir süre tanır.

Tahkim heyeti kendi yetkilerinin sınırları dahilinde, dava konusunun dışında olan tarafların direttiği iddiaları dikkate alabilir. Aynı zamanda iki tarafın haklarını korumak amacıyla ihtiyati tedbir tavsiye edebilir. Tedbir kararlarının alınması için tarafların anlaşmazlık durumunda olması gerekir. Taraflar bu konularda hemfikir değillerse, Heyet her türlü kararı almakta serbesttir. [622] İhtiyati tedbir kararının uygulanması için milli yargı yolları kullanılır.

Uyuşmazlık sonucu ortaya çıkan davalarda mutlaka bir tarafın devlet olması kaçınılmazdır. Bu nedenle, uyuşmazlığa temel teşkil edebilecek devletin bir tasarrufu, hukuka uygun veya aykırı olabilir. Heyet, bu durumda yatırımcının lehine, devlet aleyhine zararın tazminini öngörebilir. Genellikle devletin gerçekleştirdiği kamulaştırma operasyonlarının hükümleri zararın tazmini şartlarını belirleyen sınırları belirler. Zararın belirlenmesi ve tazmini aynı zamanda uluslararası yatırım hukukunun ilgili devletin

[620] EŞA, madde: 26/6.
[621] ICSID Sözleşmesi, madde: 43-44.
[622] ICSID Sözleşmesi, madde: 45/1-45/2-46-47.

sorumluluğuna ilişkin ilkeleri doğrultusunda zarar tazmin edilmesi hükmü geçerli olabilir.[623]

Tahkim heyeti kararları üye çoğunluğuna göre verilir. Karar yazılı ve üyelerin imzaları alınarak ve gerekçeleri belirtilerek yayımlanır. Karara muhalif olan üyenin muhalefet şerhi eklenebilir ve taraflar rıza göstermedikleri durumlarda karar açıklanmayabilir.[624]

ICSID Genel Sekreterliği kararın tasdik edilmiş halinin taraflara tebliğ ettikten sonra kırk beş (45) gün içinde kararda tespit edilen maddi hatalar düzeltilir. [625] Heyet kararının anlamı veya kapsamı hakkında taraflar arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktığında, taraflardan biri Genel Sekreterliğe yazılı başvuruda bulunarak kararın yorumlanmasını talep edebilir. Genelde bu müracaat aynı heyete verilir ancak başka bir heyet de oluşturulabilir. Yorumlanma yeniden değerlendirme (internpretation) aşaması kararın icrasını geçici olarak durdurur.[626]

Tahkim Heyeti kararından sonra üç (3) yıl içinde yeniden yargılama yapılma imkânı vardır. Bu yargılama gerekirse aynı heyet veya başka bir heyet tarafından yapılır. Böyle bir yargılamanın başlayabilmesi için taraflardan biri daha önce verilen kararı temelden değiştirebilecek veya kararı etkileyebilecek o güne kadar kendi bilgisinin dışında bir olguyu, delili, etkeni kullanarak yeniden yargılama için Merkez Genel Sekreterliğine başvurabilir. Başvuru tarihi delili öğrendiğinden en geç üç ay içinde olmalıdır. Bu zaman sürecinde daha önce verilen kararın uygulanması dondurulur.[627]

Heyet kararı verildikten sonra taraflardan biri dayanağı ICSID antlaşması ile sabit olan bazı nedenlere dayanarak, verilen karara itiraz edebilir. Bu dayanaklar; tahkim heyeti kurallara uygun bir şekilde oluşturulmaması, dava süresince yetkisini aşması, mahkemenin temel kurallarında sapma oluşması, karar dayanağının gerçeklere dayanmaması ve heyet üyelerinin birinin rüşvet almasıdır. Karara itiraz eden tarafın başvurusu, rüşvet hali dışındaki bu durumun rüşvetin ortaya çıkmasından sonraki yirmi (20) gün içinde kararı izleyen yüz yirmi (120) gün ve her şartta üç (3) yıl içinde

[623] Krajewski, **a.g.e.**, s. 199.
[624] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 631.
[625] **a.g.e.**, s. 564; ICSID Sözleşmesi, madde: 48-49.
[626] Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s. 273.
[627] ICSID Sözleşmesi, madde: 564.

yapılmalıdır. Böyle bir durumda eski karar yürüklükten kalkabilir veya dondurulur. Sorunun çözümü için üç (3) kişilik bir Ad Hoc komitesi oluşturulur. Komite üyeleri taraf ülkelerin vatandaşı olamaz.[628]

ICSID Antlaşması gereği, taraf olan devletler Tahkim Mahkemesinin verdiği kararları, her devlet kendi milli mahkemesinin kararı gibi uygulamak zorundadır. ICSID Hakem kararı, taraflar için kesin bağlayıcıdır ve istinaf yolu kapalıdır.[629] Bu uygulama her ülkenin kendi milli hukukunda uygulanan tüm kurallar gibi kesinleşmiş ve uygulanabilir olacaktır. Federe devletler, konfederasyonlar da için de geçerlidir. Bu antlaşmanın en önemli verilen kararın kesin kabul edilmesi ve kararın uygulanmasında parasal yükümlülüklerin taraf devletin kendi sınırları içinde kendi milli mahkemesinin vermiş olduğu hüküm gibi uygulanabilmesidir. Akit ülkenin sınırları içerisinde Tahkim Merkezinin verdiği kararın tanınması ve yürütülmesini isteyen taraf, uygulanmasını istediği devlet sınırları içinde bu amaçla atanan bir mahkeme veya bir otoriteyi, Merkezin Genel Sekreterliğince onaylanmış bir karar örneği ile yetkilendirecektir. Yetkilendirilmiş Merkez tarafından donatılmış olan mahkeme veya otoritenin değişikliği, akit devlet tarafından Merkeze bilgilendirilecektir. Tahkim kararının yürütülmesi akit devletin sınırları içinde kendi yasal düzenlemelerinin uygulama esaslarına göre yapılacaktır. Akit devletin kendi yasal hukuku hiçbir şekilde, kararların yürütmesi ve uygulanmasından farklı olarak değerlendirilemez. Bir başka açıdan Hakem kararlarının icra edilebilme özelliği, bir akit devletin, kendi yönünden veya diğer başka bir devletin ayrıcalığına dayanan yürüklükteki hukuki yapısına ve mevzuatına bir istisna getiriyormuş gibi yorumlanamaz. [630]

Yargılama süreci hakemlerin ve ICSID kurallarının insiyatifine göre planlanabilir. Bu durum aynı zamanda tarafların süreci ve zamanı iyi değerlendirebilmelerini sağlar. Hakem yetkilendirme belgesini imzalanmasıyla da yargılama sürecinin ne kadar süregideceği belirlenebilir. Taraflar en azından yargılama süresini bilebilirler. Ancak böyle bir kısıtlama yapılmasının sakıncaları olabilir ve aynı zamanda davanın hacmi ve

[628] ICSID Sözleşmesi, madde: 50, 51, 52.
[629] Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s. 274.
[630] ICSID Sözleşmesi, madde: 53, 54, 55; Kayıhan ve Eski, **a.g.e.**, s. 274.

yargılama süreci tam olarak önceden belirlenemeyeceği için zamanlamanın da yapılması oldukça zordur. Tarafların ve hakem heyetinin hiç hesaba almadıklar gelişmelere olabilir.

3.3.4.3. Hakem ve Arabulucuların Değiştirilmesi, Yargılama Giderleri, Davanın Yeri, Akit Devletler Arasında Anlaşmazlık, Son Hükümler

Arabulucu ve hakemlerin değiştirilmesi mümkündür. Tahkim süresince birçok nedenden dolayı hakem veya arabulucular değişebilir. Bunun nedenleri; ölüm, istifa, hakemlik veya arabuluculuk vasfının çeşitli nedenlere bağlı olarak kaybolmasıdır. Bu değişiklikler oy birliğiyle alınır eğer oy birliği sağlanamazsa ve eşitlik söz konusu olursa Başkan değişiklik konusunda karar verir.[631]

ICSID Merkezinin İdare Konseyince belirlenen kurallara göre Merkezin olanaklarının kullanılması nedeniyle ortaya çıkan masrafları Genel Sekreterlik belirlemektedir. Heyet ve komisyon üyelerine ödenmesi gereken ödenekler de Genel Sekreterliğe danışılarak belirlenir. Arabuluculuk davasında da Merkez olanaklarından faydalanılması ve Komisyon üyelerinin ödenek ve masrafları, eşit olarak bölünerek taraflarca ödenir. Davanın diğer giderleri tarafların kendi sorumluluklarındadır. Hakemlik davasında Merkez olanaklarının kullanımı ve masrafların kim tarafından nasıl ödeneceğini Heyet belirler ve bu; Tahkim yargılama kararının bir parçasını oluşturur. [632]

Arabuluculuk ve Tahkim davaları genellikler Merkez'de görülmektedir. Ancak taraflar başka bir yerde de davaların görülmesinde anlaşabilirler. Resmi veya özel herhangi bir kuruluşta veya Daimi Hakemlik Divanında, Genel Sekreterliğe danıştıktan sonra Komisyon ve heyetçe uygun görülebilecek herhangi bir diğer yerde davalar görülebilir.[633]

Taraflar bu sözleşmeye göre anlaşamadıkları takdirde sorunu Uluslararası Adalet Divanına götürebilirler. Birleşmiş Milletler'in ihtilafların çözümlenmesi için oluşturulan organı Uluslararası Adalet Divanı'dır. Lahey Divanı olarak bilinen divan, 1946 yılında kurulmuştur. BM'nin başlıca yargı organıdır, merkezi Hollanda'nın Lahey kentindedir.

[631] ICSID Sözleşmesi, madde: 56, 57, 58.
[632] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, ss. 633-634.
[633] ICSID Sözleşmesi, madde: 62, 63.

Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'nden seçilen 15 yargıçtan oluşur. Yargıçlar değişik ülkelerden seçilir, böylece dünyadaki değişik hukuk sistemlerinin temsil edilmesi sağlanmaya çalışılır.

Divanın yetki alanı, bir uluslararası uyuşmazlıkta taraf olan ülkelerin kendisine getirdikleri davalar ile BM Antlaşması'nda ya da yürürlükteki uluslararası antlaşmalarda özellikle öngörülmüş konuları kapsar. Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, BM Antlaşması'nın (BM Şartı) ayrılmaz bir parçasıdır ve Adalet Divanı'nın çalışma esaslarını belirler.[634]

ICSID Antlaşması uyarınca Akit Devletler arasındaki anlaşmazlıklar Devletler başka bir çözüm yöntemi üzerinde anlaşamadıkları takdirde, sorun Lahey'de bulunan Adalet Divanında görüşülür. Aslen Divanın baktığı konular; çevrenin korunması, göçmen iş gücünün kontrolü, uyuşturucu trafiği ve terörizm ile mücadele gibi alanlar vardır. Uluslararası hukuk, insan hakları ve uluslararası insani yardım hukuku dâhil geniş bir yelpazeyi içerisine alarak genişlediği için, BM'ye bu alanda verilen görev bugün de devam etmektedir.[635] Ancak ICSID anlaşmalarında iki taraf Devlet olamaz fakat devletlerin kendi vatandaşları konusunda taraf olmaları, Devletleri uyuşmazlıklarda taraf durumuna getirebilir. Devletler müdahale haklarını kullanırlar. Bununla birlikte bazı ülkeler ICSID Antlaşması kapsamında herhangi bir anlaşmazlık durumunda sorunun Uluslararası Adalet Divanına götürülmesine rıza göstermemektedirler. Antlaşmayı imzalarken rezerv koymaktadırlar. [636] Örneğin; Türkiye Cumhuriyeti, bu antlaşmayı imzaladığında, a) Yabancı sermaye ile ilgili yürürlükteki mevzuat çerçevesinde izin verilmiş ve fiilen yatırım faaliyeti başlamış olan yatırımlardan kaynaklanan uyuşmazlıkların ICSID'e götürülebilmesi, b) Türk mahkemelerinin münhasır yetkisinde bulunması dolayısı ile Türkiye'de mevcut gayrimenkuller üzerindeki mülkiyet ve aynî hak uyuşmazlıklarının ICSID'e götürülmemesi, c) Türkiye Cumhuriyeti'nin diğer ülkelerle imzalayacağı «Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına» ilişkin münferit

[634] Birleşmiş Milletler Teşkilatı, (Çevrimiçi) http://www.unicankara.org.tr/today/6.html#6a (Erişim Tarihi: 07.10.2019).
[635] Türk Yunan İlişkileri, **Uluslararası Adalet Divanı Statüsü**, (Çevrimiçi) http://www.turkishgreek.org/kuetuephane/item/141-uluslararasi-adalet-divani-statuesue (Erişim Tarihi: 07.10.2019).
[636] "3460 sayılı Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlenmesi Hakkında Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun", **T.C. Resmi Gazete,** 02.06.1988 tarih ve 19830 sayılı, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc071/kanuntbmmc071/kanuntbmmc07103460.pdf (Erişim Tarihi: 07.10.2019).

ikili anlaşmalarda yatırım uyuşmazlıklarının Lahey Adalet Divanı'na götürülmesine ilişkin ICSID Sözleşmesinin 64 üncü maddesine rezerv konulması, kaydıyla onay koymuştur.

Akit devletler eğer ICSID Antlaşmasında kendi taraflarınca öngördükleri herhangi bir sözleşme değişikliğini İdari Konseyin toplantısından seksen (80) günden az olmamak kaydı ile bildirirler. Değişiklikler İdari Konseyin 2/3'lük çoğunlukla kabul ederse, tüm akit devletlere karar dağıtılır. Akit devletlerin yetkilileri değiştirilmiş sözleşmeyi teslim aldıktan otuz (30) gün sonra yürürlüğe girer fakat daha önce yapılan yargılamalar ve verilen kararlar son yapılan değişiklik hükümlerinden etkilenmez.[637]

ICSID Antlaşmasını imzalayan devletlerin Anayasal düzenlemelerine uygun teyit, onay ve kabulüne tabidir. İlgili Devletler sınırları içinde bu sözleşmenin geçerli olması için gerekli kanuni yapıyı sağlamak durumundadır. Aynı şekilde antlaşmayı fes edebilir ve fesih bildiriminden altı (6) ay sonra yürürlüğe girer. [638]

Taraflar anlaşmadan çekilme serbestisine sahiptir. Ancak bu durum yatırımların devam ettiği ülkelerde sorun çıkartabilir veya bu ülkelerin bir başka yatırım faaliyetine olumsuz etkisi olabilir.

3.4. Tahkim Kararlarının Milli Devlet Sınırları İçinde Uygulanması

Uluslararası yatırım ve ticari ilişkiler risklerle doludur. Bu risklerin başında potansiyel uyuşmazlıklar gelmektedir. Uyumazlıklara çözümü için verilen uluslararası yargının ki hakemlerin verdikleri kararların uygulanmaması endişesi yatırım ve ticari faaliyetlerin maliyetini artırmaktadır. Yabancı hakem kararlarının tanınma ve uygulanma imkanları uluslararası yatırımın ve ticaretin gelişmesine olumlu katkı sağlamaktadır.[639]

Yabancı hakem kararlarının ulusal ve milli yargı organları tarafından tanınması ve uygulanması için Birleşmiş Milletler 1958 yılında bir New York anlaşmasını hazırlamıştır. Bu anlaşmaya dayanılarak Ticari uyuşmazlıkların hakem kararlarının

[637] ICSID Sözleşmesi, madde: 64, 65, 66.
[638] Akıncı Z, **a.g.e.,** s. 567-568.
[639] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 388.

tanınması içinse 1961 yılında, Milletlerarası Ticari Hakemlik Konusunda Cenevre – Avrupa Sözleşmesi yapılmıştır. Bu anlaşma ticari uyuşmazlıkların kararlarıyla ilgilidir.[640]

New York Anlaşması, yabancı hakem kararlarının tanınması ve uygulanmasını düzenlemektedir. Anlaşmanın temel niteliği tamamıyla "usul kuralları" dır. Usul Hukukuyla ilgili kurallar yürürlüğe girdikleri tarihten itibaren kapsamlarına giren konular bakımından uygulama gücüne sahip olurlar.[641]

Bu anlaşmaya taraf olan ülkelerin imzaladıkları tarih ne olursa olsun, imza tarihinden sonra milli yargı organlarında uygulama başlar. [642] Örneğin Türkiye Cumhuriyeti, New York Anlaşmasını 8.5.1991 tarih ve 3732 sayılı kanunla onaylamıştır. 25.9.1991 tarihinde Resmi Gazetede yayınlamıştır. Bu tarihten itibaren yabancı hakem kararlarının uygulanması davalarında New York Anlaşması geçerlidir.[643] Bir ülke New York anlaşmasına taraf ise, tahkim sözleşmesinin ve kararın veriliş tarihine ya da kararın o ülkenin anlaşmaya taraf olmasından önce veya sonra verilmiş olmasına bakılmaksızın, New York Anlaşması hükümleri uygulanacaktır.[644]

Yatırım anlaşmaları ile igili olarak onay durumunda devletler, Anlaşmanın sadece kendi milli hukuklarına göre "ticari" sayılan uyuşmazlıklarla ilgili olarak verilen sadece hakem kararlarının uygulanmasında çekince koyabilecekleri mümkündür. Örneğin Türkiye anlaşmayı bu çekince ile imzalamıştır. [645]

Anlaşmanın sadece Ticari kısmı ile ilgili bir yaklaşım söz konusudur. Yatırım sözleşmeleri sonrasında yatırımın ve ticari ilişkilerin boyutlarını belirlemek gereklidir.

---

[640] Rabi Koral, "Birleşmiş Milletler Cenevre Konferansı ve 21 Nisan 1961 Tarihli Sözleşme", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Y. 30, S. 3-4, (1965), 745-783, (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/96474 (Erişim Tarihi: 08.10.2019).

[641] Şanlı, **a.g.e.**, 2016, s. 390.

[642] TBMM, **Türkiye Büyük Millet Meclisi ile İlgili Kanunlar**, (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/genser/kanunlar.htm (Erişim Tarihi: 08.10.2019).

[643] Gamze Atalan, "Tahkim Kararlarının Bağlayıcılığı, Tanınması ve Tenfizi", **Atalan Hukuk**, 23 Mart 2018, (Çevrimiçi) https://atalan.av.tr/tahkim-kararlarinin-baglayiciligi-taninmasi-ve-tenfizi/ (ErişimTarihi: 08.10.2019).

[644] Adnan Deynekli, "Yabancı Hakem Kararlarının Türkiye'de Tanınması ve Tenfizinde Karşılaşılan Sorunlar", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** Prof. Dr. Hakan PEKCANITEZ'e Armağan, C. 16, Özel Sayı, (2015), 105-122, (Çevrimiçi) http://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2015/09/ADNAN-DEYNEKLİ.pdf (Erişim Tarihi: 08.102019).

[645] TBMM, **Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve İcrası Hakkındaki New York Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Adalet ve Dışişleri Komisyonları Raporları**, madde: 1/633. (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c060/tbmm18060114ss0500.pdf (Erişim Tarihi: 08.10.2019).

Bu alanda; Anlaşmayı imzalayan ülkelerin eğer sadece ticari uyuşmazlıklarla ilgili bir çekince koymuşlarsa, o zaman yatırım anlaşmalarının ve enerji yatırımlarıyla ilgili sözleşmelerin uyuşmazlık çözüm sonucu ev sahibi devlet mahkemelerinde tanınması ve uygulanması (tenfizi) sorunu ortaya çıkabilir. Aynı zamanda tanınma ve uygulanmasında da gerekli olan şartlar mevcuttur. Örneğin Türk Mahkemelerinde şu şartlar yerini bulmamışsa; tahkim sözleşmesi yapılmamış veya esas sözleşmeye tahkim şartı konulmamışsa, hakem kararı genel ahlaka ve kamu düzenine aykırı ise, hakem kararına konu uyuşmazlığın Türk kanunlarına göre tahkim yoluyla çözümünün mümkün olmaması durumunda, karar tanınmaz ve uygulanmaz. [646] Daha ayrıntılı değerlendirildiğinde; Tarafların ehliyetsizliği, Tahkim anlaşmasının geçersizliği, Adil yargılama ilkelerinin ihlali, Hakemlerin yetkilerini aşmaları, Tahkimde uygulanacak usule aykırılık, Tahkim kararlarının bağlayıcı olmaması, iptal edilmiş veya askıya alınmış olması da verilen Tahkim kararının uygulanmasını engeller.[647] Burada bahis konusu olan ayrımın iyi yapılması gereklidir.

New York Konvansiyonu (Anlaşması) uygulanma şartları daha çok ticari davalarda ağırlıklıdır. Eğer taraf devletler anlaşmaya bir çekince koymamışlarsa yatırım anlaşmaları da aynı değerlendirmelere tabi tutularak tanınma ve uygulama alanı bulabilecektir. Bu nedenledir ki eğer devletlere ticari dava uyuşmazlığı çekincesini koyarlarsa, Yatırım Anlaşmalarının uyuşmazlığa düşme riski daha büyük olur. Bu nedenledir ki ikili anlaşmalarda yatırımın teşviki ve korunması için eklenen maddeler devreye sokulur.[648] ICSID Anlaşmasında ise uyuşmazlık sonucu verilen bir hakem kararı ev sahibi devlet ulusal mahkemesinden alınmış bir karar gibi uygulanır.[649]

Enerji Yatırım anlaşmalarının çok taraflı ve ikili anlaşmalarla garanti altına alınması gereklidir. Çok taraflı anlaşmalardan, gerek ICSID gerekse EŞA gibi kuvvetli ve yaptırımı çok daha etkin anlaşmalarla Enerji yatırım sözleşmeleri güvence altına alınmaktadır.

---

[646] Deynekli, **a.g.e.**

[647] Atalan, **a.g.e.**

[648] Boutique International Arbitration Law Firm, **Uluslararası Tahkim Bilgileri**, (Çevrimiçi) https://www.international-arbitration-attorney.com/tr/find-bilateral-investment-treaties/ (Erişim Tarihi: 08.10.2019).

[649] ICSID, Madde.54

3.5. Yatırım Anlaşmaları ve Tahkim Kararlarının Sonuçlarının İncelenmesi

Uluslararası yatırım hukukunun oluşması ve devletler arasında karşılıklı yatırım anlaşmalarının çoğalmasıyla birlikte uyuşmazlıkların ortaya çıkması aynı süreçtedir. Uyuşmazlıkların halli ve sonuçlandırılması belli başlı birkaç merkezin tahkim kurallarına göre belirlenmektedir. Uyuşmazlığın çözümü konusunda ikili devletler anlaşmalarında Ombudsman olarak adlandırılan tahkim süreci çok nadir görülür. Buna en son örnek olarak 25 Ocak 2020 tarihinde imzalanan ancak daha yürürlüğe girmemiş olan Brezilya Federatif Cumhuriyeti ile Hindistan Cumhuriyeti arasında karşılıklı yatırım anlaşması en yeni örnektir.[650]

Taraflar herhangi bir uyuşmazlıktan önce yatırımcının ve merkezi devlet otoritesi sınırları içinde tarafların çıkarlarını korumak ve herhangi bir anlaşmazlığı engellemek için bölgesel Ombudsman tayin etmektedirler. Brezilya Federatif Cumhuriyeti sınırları içindeki federasyonlarda Camex (Bakanlıklararası Dış Ticaret Komisyonu), Hindistan Cumhuriyeti'nde ise merkezi, Ekonomi Bakanlığı Ombudsmanlık görevini yerine getireceklerdir.[651] Bu anlaşmada Ombudsmanlık kurumunun etkinleştirilme isteği herhangi bir uyuşmazlık engellemek ve yatırımcının menfaatlerini korumak ve kollamak amacını taşımaktadır. Aynı anlaşmada tarafların uyuşmazlık durumunda bir komisyon kurulması ve bu komisyonun uyuşmazlığı sulh ve karşılıklı hoşgörü ortamında halletmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda eğer taraflar uyuşmazlığın halledilmesinde çaresiz kalırlarsa, Uluslararası Adalet Divanı'na müracaat etmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum anlaşma metinlerinde de belirtilmiştir.[652]

Bu tip anlaşmalarda her zaman taraflar kendi insiyatiflerine güvenmeden uluslararası anlaşmalara göre hareket etme eğilimi göstermektedirler. Yatırım anlaşmalarında uyuşmazlık durumunda eğer tahkime gidilecekse tahkim merkezleri belirtilmektedir. Belirtilen merkezlerin genellikle dört (4) büyük merkez olduğu yapılan

[650] Investment Policy Hub, **Investment Cooperation and Facilitation Treaty Between the Federative Republic of Brazil and the Republic of India,** 2020, (Çevrimiçi) https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements (Erişim Tarihi: 02.04.2020).
[651] **a.g.e,** Article 14, (Çevrimiçi) https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5912/download (Erişim Tarihi: 02.04.2020).
[652] **a.g.e**, Article 19.

anlaşmalar incelendiğinde görülmektedir. [653] Bu merkezlerin yanı sıra yapılan uluslararası ikibin dokuzyüz iki (2902) anlaşmadan sadece ikibin üçyüz kırkiki (2342) anlaşma yürürlüğe girmiştir. Uluslararası Adalet Divanı'nın anlaşmazlıkların halli konusunda merkez gösterilmesinin dışında ICSID, ICC, SCC, UNCITRAL tahkim merkezleri uyuşmazlığın halli konusunda son adım olarak belirtilmesi dikkat çekmektedir.

Yatırım anlaşmalarında uyuşmazlık çözüm merkezlerinin belirtilmesi yanı sıra Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi ile ilgili 1958 yılında yapılan anlaşmaya atıfta bulunulmaktadır. UNCITRAL model kanunu ve ICSID'in de ilgili tahkim merkezleri olarak belirlenebileceği önceden ikili anlaşmaya konulmaktadır.[654]

Yukarıda adı geçen tahkim merkezlerine bugüne kadar gelen yatırım anlaşmalarına ait uyuşmazlıkların toplam miktarı dokuzyüz seksen üçtür. (983) Nisan 2020 yılı itibari ile sonuçlanan uyuşmazlık miktarı, altıyüz kırksekizdir. (648) Bu sonuçların; ikiyüz otuzu, (230) ev sahibi devletin lehine sonuçlanmıştır. Oran olarak % 35.5'dir. Yüzdoksan biri, (191) yatırımcı lehine sonuçlanmıştır. Oran olarak tüm sonuçların içinde % 29,5'dir. Tahkim süreci içinde devam ettirilmemiş olan uyuşmazlıklar ise yetmiş dörttür (74). Diğer görülen davaların içinde oran olarak % 11,4'dür. Yüzotuzdokuz (139) yatırım anlaşma uyuşmazlığı anlaşmayla sonuçlanmıştır. İki tarafın da lehine olmayacak şekilde sonuçlanmış olan uyuşmazlıkların miktarı ondörtür (14). Tüm diğer sonuçlanmış olan tahkim davalarının içindeki oranı % 2,2'dir.[655]

Bu göstergeler hem ev sahibi devletin hem de yatırımcıların haklılıklarının yarı yarıya olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda uyuşmazlığın anlaşmayla sonuçlandığı bir çok yargılama sonucu da vardır. Uyuşmazlığın anlaşmayla son bulma sürecinin tahkim sırasında olması aslında tarafların tahkime gelmeden önceki süreci iyi değerlendirmediklerini göstermektedir. Bu da onlar için hem maddi hem de zaman kaybı

---

[653] **Bilateral Investment Treaties (BITs)** (Çevrimci) https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

[654] СОГЛАШЕНИЕ МЕЖДУ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ И ПРАВИТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН О ВЗАИМНОМ ПООЩРЕНИИ И ЗАЩИТЕ ИНВЕСТИЦИЙ**- Belarus Cumhuriyeti ile Özbekistan Cumhuriyeti arasında Karşılıklı İşbirliği ve Yatırım Anlaşması,** (Çev.: Zafer Güler), 2020, (Çevrimiçi) https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5914/download ((Erişim Tarihi: 02.04.2020).

[655] **Investment Dispute Settlement Navigator,** 2020, (Çevrimiçi), https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement?status=3, (Erişim Tarihi: 04.04.2020).

olmuştur. Halbuki uyuşmazlığın tahkime getirilmeden önce bir çok çözümleme yolu vardır. Taraflar bu yolları yeterince kullanmadıkları için tahkim süreci daha da tarafları mağdur edebilir.

4. Enerji Yatırırm Uyuşmazlığına Örnek Tahkim Kararı ve Değerlendirilmesi

Uluslararası yatırım tahkim yargılaması sonucunda karara bağlanmış, "ICSID Case No. ARB(AF)/06/2" referans numaralı tahkim davası, farklı açılardan değerlendirilmesi gereken uyuşmazlıklardan biridir. Davacı, Cementownia "Nowa Huta" S.A., Polonya Cumhuriyeti sınırları içinde kurulmuş ve ulusal ülke yasaları dahilinde faaliyet yürüten çok ortaklı bir şirkettir ve 28 Ağustos 2003'de Polonya milli mahkeme kayıtlarında KRS 000169321 numarası ile tescil edilmiştir. Uyuşmazlık davasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti davalı konumundadır. Davanın konusu, Cementownia "Nowa Huta" S.A., 30 Mayıs 2003'te hisselerini aldığını ileri sürdüğü Çukurova Elektrik A.Ş. (ÇEAŞ) ve KEPEZ Elektrik Türk A.Ş. (KEPEZ)'ye karşı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti' nin tarafından uyguladığı işlemler sonucu zarara uğradığını iddia etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise Davalı olarak, uyuşmazlığın Hakem Heyeti'nin yetki alanının dışında olduğunu, açılan davanın haksız ve kötü niyetli olduğunu öne sürmüştür. Haksız ve kötü niyetli açılan dava sonucu itibari açıdan manevi değerlerine yönelik bu hareketin tazmin edilmesi gereğini iddia etmiştir. Uyuşmazlığın temelinde hisse senetlerinin devri sorunu vardır ve devlete manevi tazminat ödenebilmesi ve yargılama masraflarıdır.

Uyuşmazlık konusu temelinde, Davacı şirket statüsündeki Cementownia tarafından 30 Mayıs 2003 tarihinde hisseleri devralınan ve her ikisi de Türkiye Cumhuriyeti yasalarına göre kurulmuş olan ÇEAŞ ve KEPEZ'in hisse senetlerinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin şirketlere el koymasıyla ortaya çıkan probleme dayanmaktadır. Diğer bir açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde gösterilen faaliyetlerde, ÇEAŞ ve KEPEZ'e ait imtiyaz sözleşmeleri devlet tarafından tek taraflı geçersiz kılınmıştır. Burada haksız devletleştirme iddiası ile ilgili davacı şirket konuyu milletlerarası tahkim yargılamasına taşımıştır.

Dava konusu hisse senetlerinin şirketi olan, ÇEAŞ'a, Davalı Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından, 1953 yılında elektrik üretimi, nakli, dağıtımı ve pazarlaması için Türkiye'nin güneyindeki üç bölgede imtiyaz verilmiştir. Diğer hisse senetlerinin şirketi olan KEPEZ'e ise, 1956'da Antalya Bölgesi'nde ve Türkiye'nin güneyinde eşdeğer bir imtiyaz tanınmıştır. 1970 yılında bütün elektrik endüstrisi faaliyetlerini yürütmesi için, Türkiye Elektrik Kurumu kurulmuştur ancak tüm faaliyetler Türkiye Elektrik Kurumu'nun yetki alanı içinde olmasına rağmen, ÇEAŞ ve KEPEZ'in faaliyetlerini İmtiyaz Sözleşmesi'ne göre sürdürmesi sağlanmıştır. Bu şirketlerin sermaye paylarının bir kısmı, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne aittir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1992 yılında ÇEAŞ'da artakalan % 11.25 hissesini ve KEPEZ'de artakalan % 25.39 hissesini, bir ihale ile yerli ve yabancı yatırımcılara teklifte bulunarak özelleştirmiştir. ÇEAŞ hisseleri, 81 milyon Amerikan Doları bedelle ve KEPEZ hisseleri de, 33 milyon Amerikan Doları bedelle, "Rumeli Elektrik Yatırım A.Ş." 'ye satılmıştır. Bu şirket Uzan Ailesine ait bir aile şirketidir.[656]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgili Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı; 1998 yılında ÇEAŞ ve KEPEZ, ile ilgili elektriğin üretimi, nakli, dağıtımı ve pazarlaması ile ilgili olarak imtiyaz hakkı tanıyan yeni bir sözleşme yapmıştır. Bu anlaşmada, imtiyazla sürdürülen faaliyet için kullanılan tesislerin, devlet malı olarak kalması ve imtiyazlar sona erdiğinde devlete geri verilmesi öngörülmüştür. İleriye dönük ve şirketlerin faaliyetlerinin sonucunda kullanılan tesis ve tüm emtianın tekrar devlete döndürülmesi çok önemli bir noktadır. Çünkü tesislerin daha önceden yapılmış olması ve ciddi sermaye harcanması ile tesis edildiği dikkate alınmıştır. İlgili şirketlere aldıkları imtiyazlı faaliyetlerini sürdürürken tesislerin sahipliği verilmemiştir.

Davanın somut olarak ortaya çıkmasına nedeni olan temel sorun, Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa Birliği'ne katılım ortaklığı faaliyetlerinde, Birliğin 96/92 nolu direktifine uygun olarak 20 Şubat 2001'de, yeni bir Elektrik Piyasası Kanunu yürürlüğe koymasıdır. [657] İlgili Kanun hükmüne göre, tüm nakil hattı, devlete ait bir şirket olan

---

[656] Cementownia Kararı, ICSID Case No. ARB(AF)/06/2, Prg. No. 8.

[657] ENERJİ PİYASASI DÜZENLEME KURUMUNUN TEŞKİLAT VE GÖREVLERİ HAKKINDA KANUN (1)(2) Kanun Numarası : 4628 Kabul Tarihi : 20/2/2001 Yayımlandığı R. Gazete : Tarih : 3/3/2001 Sayı : 24335 Mük. Yayımlandığı Düstur : Tertip : 5 Cilt : 4 (Çevrimiçi) https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4628.pdf (Erişim Tarihi: 18.05.2020)

Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi (TEİAŞ) tarafından yönetilecektir (m. 2/III, b). Kanun'da, ÇEAŞ ve KEPEZ'i içeren entegre şirketlerin, TEİAŞ'a devredilen dağıtım işiyle artık ilgilenmeyecekleri öngörülmüştür (Geçici Madde 4). Bununla birlikte, 28 Kasım 2002 tarihinde ilgili çıkartılan Elektrik Piyasası Kanununun Yönetmeliği uygulamaya konulmuştur.[658] Bu yönetmelik kurallarına göre, ÇEAŞ ve KEPEZ'in de içinde bulunduğu şirketlerin nakil hatlarının ve tesislerinin, 31 Aralık 2002 tarihine kadar TEİAŞ'a devredilmesi öngörülmüştür. 30 Aralık 2002 tarihinde, ÇEAŞ ve KEPEZ'in, 4628 sayılı Kanun ve buna dayanılarak çıkarılan Yönetmelik hükmüne rağmen, kendilerine tanınan imtiyazların, imtiyaz tanınan bölgelerde ve yapılacak faaliyet şartları uyarınca, 2058 yılına kadar devam etme hakkına sahip olduklarını iddia etmektedirler. Öngörülen ve iddia edilen süre boyunca elektrik üretimi, nakli ve dağıtımı için geniş kapsamlı altyapı yatırımları yapma hakkına da sahip olduklarını ileri sürmektedirler. Bütün haklarının ilgili otorite tarafından tek taraflı fesih hakkının olmadığı; 4628 sayılı Kanun ve Yönetmelikle getirilen hükümlerin, Anayasa'yı ihlâl ettiği, her iki şirketin de imtiyaz sözleşmesi uyarınca kendilerine tanınan yetki çerçevesinde üzerlerine düşen tüm yükümlülükleri yerine getirdiklerini; devletin nakil hatlarının ve tesislerin TEİAŞ'a devri karşılığında tazminat ödemediğini belirtmiştir. İmtiyaz Sözleşmelerinin Değiştirilmesi Usulüne İlişkin Sözleşme'nin, gözden geçirilmesi ve kendi lehlerine değerlendirilmesi konusunda Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'na itirazda bulunmuşlardır. Bu itirazdan sonra ilk olarak Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, ÇEAŞ ve KEPEZ'e talimatlar göndermişir. Bu talimata göre; şirketlere, nakil tesislerini ve haklarını TEİAŞ'a devretmeleri için 28 Şubat 2003 tarihini son gün olduğunu aksi takdirde 1998 tarihli İmtiyaz Sözleşmesi'nin sona ereceği konusunda şirketleri uyarmıştır.

Bu talimatla harekete geçen şirket ortaklarından olan Kemal UZAN, ÇEAŞ'da, % 30; KEPEZ'de, 10.74 oranında pay sahibiyken, 30 Mayıs 2003 tarihinde paylarını Davacı Cementownia Şirketi'ne devrettiğini ileri sürmüştür. Davacı şirket de, bu tarihte payları devraldığını ısrarla iddia etmiştir.[659] Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, ÇEAŞ ve

[658] Elektrik Piyasasında Birden Fazla Piyasa Faaliyetini Sürdürmekte Olan Tüzel Kişilerin Mevcut Sözleşmelerinde Yapılacak Tadillere ve İletim Faaliyeti ile Vazgeçilen Faaliyetlerin Devrine İlişkin Yönetmelik, R.G. 28.11.2002-24950.

[659] Cementownia Kararı, ICSID Case No. ARB(AF)/06/2, Prg. No. 14-16.

KEPEZ'in nakil hatları ve tesislerini TEİAŞ'a devretmemiş olması nedeniyle, imtiyaz sözleşmesi tek taraflı olarak sona erdirmiştir. Şirketlere ait olan, 1998 tarihli İmtiyaz Sözleşmesi'nde devlet malı olarak kabul edilen mallar, sözleşmeye dayanılarak haczedilmiştir. İki şirketin de bütün muhasebe defterlerine, kayıtlara, dosyalara, belgelere, yazışmalara ve diğer dokümanlara el konulmuş; ayrıca şirketlerin taşınmazlarına giriş yasaklanmıştır. Davalı Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne göre, ilgili şirketlere tanınan imtiyaz sözleşmesinin sona ermesinin nedeni, ÇEAŞ ve KEPEZ'in, İmtiyaz Sözleşmesi'ni sürekli ihlâl etmesi ve nakil hatları ile tesislerini, Elektrik Piyasası Kanunu'na uygun olarak devretmemesidir. Davacı Cementownia Şirketi, 28 Eylül 2006 tarihinde ICSID'e başvurmuştur. Davada temel tazminat talebi olarak, Hakem Heyeti'nden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, Cementownia'ya, 4.648.157.411.- Amerikan Doları tutarındaki miktarı daha sonra belirlenecek bir orandaki faizle birlikte ödemesini, dava sonucunda davalı Türkiye Cumhuriyeti'nin, Cementownia'nın daha sonra netleştirilecek olan tahkim masraflarını faiziyle birlikte ödemesini ve Davalının katkı payını Hakem Heyeti'ne ve ICSID sekreterliği'ne ödemesini talep etmiştir.[660]

Davalı ise; Davacı şirket olan Cementownia'nın yatırımcı sıfatını taşımadığını, hisse senetlerini geçerli bir şekilde satın aldığı iddiasını redetmiştir. Yetkisiz olan bir tarafın herhangi bir yatırım uyuşmazlığını milletlerarası tahkime götürmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Davacının somut uyuşmazlık bakımından taraf ve dava ehliyetine sahip olmadığını iddia ederek, Hakem Heyeti'nden bu hususların araştırılarak kendisi lehine bir tazminata hükmetmesini talep etmiştir.

4.1. Hakem Heyetinin Kararı

"Cementownia 'Nowa Huta' S.A.-Türkiye Kararı"nda ele alınan meseleleri başlıca üç temelde değerlendirmek gerekir. Davanın değerlendirilmesinde karara etkiç eden meselelerin bir kısmı usuli, bir kısmı esasa ilişkin ve bir kısmı da yargılama masrafları ile ilgilidir. Hakem Heyeti'nin yargılamaya ilişkin vardığı sonuçlar, şöyledir:

[660] Cementownia Kararı, ICSID Case No. ARB(AF)/06/2, Prg. No. 16, 24.

1. Davacı, Enerji Şartı Anlaşması m. 1/6, m. 1/7, m. 26/1 gereğince bir yatırıma sahip olduğu veya onu kontrolünde bulundurduğu hususlarını kanıtlayamamıştır; 1.b. Davacının davasının hileli olduğu ve kötü niyetle açıldığı hususları, Hakem Heyeti tarafından tespit edilmiştir. Bu nedenle Davacının davası tamamıyla reddedilmiştir.

2. Davacının, Davalının yasal ücret ve masrafları ile Davalının sürecin masraflarına katılımını temsil eden 5,304,822.06 Amerikan Doları'nı Davalıya ödemesine hükmedilmiştir.

3. İkinci maddede belirtilen meblağın kararın bildiriminden itibaren 30 gün içinde ödenmemesi halinde veya meblağın bir kısmının kararın bildiriminden başlayarak 30 gün içinde ödenmemesi halinde; faizin, takip eden 6 ayda EURIBOR17 oranında ve buna eklenen her yıl için %2 fazla olmasına hükmedilmiş; faizin, yarıyılda mürekkep olarak hesaplanacağı belirtilmiştir.

4. Manevi tazminat talebi de dâhil olmak üzere, diğer tüm iddialar reddedilmiştir.

4.2 Hakem Heyeti Kararlarının Değerlendirilmesi

Dava konusunun özeti ve karardan da anlaşılacağı üzere uyuşmazlık konularını üç ana başlık üstünde değerlendirebiliriz. Uyuşmazlık konularından ilki, ICSID'in yargılama yetkisine dairdir. İkinci önemli dikkat edilmesi gereken konu ise uyuşmazlık konusudur. Davacının sıfatına dayalı bir değerlendirmedir. Davacı gerçekten yatırımcı mıdır? Yatırımcı olup olmadığı davanın kararında önemli bir etkendir. Üçüncü önemli nokta ise, Davalı Devletin manevi tazminat talebinde haklı olup olmadığıdır. Konu ve yetki aşamasından geçip yargılama safhasına gelen bir süreç değerlendirildiğinde doğal olarak bazı mahkeme giderleri ortaya çıkacaktır. Yargılama masraflarının kime ait olacağı sorunu da ele alınması gereken dördüncü sorun olarak belirmektedir.

4.2.1. ICSID'in Yargılama Yetkisi

Birleşmiş Milletler çatısı altında Dünya Bankası tarafından hazırlanan "Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözülmesi

Hakkında Sözleşme (ICSID). 1965 yılında imzaya açılmış ve 1966 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu sözleşmeye 1988 yılında taraf olmuştur. Anılan Sözleşme ile "Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözümü İçin Uluslararası Merkez" kurulmuştur. Merkez, bu sözleşmenin hükümlerine uygun olarak taraf devletler ile taraf devletlerin vatandaşları arasındaki yatırım anlaşmazlıklarının uzlaştırılması ve hakemliği için kolaylık sağlamakla görevlendirilmiştir (m. 1). Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözümü Merkezi'nin yargılama yetkisine ilişkin hükümler ICSID kapsamında düzenlenmiştir

ICSID' in yargılama yetkisinin sağlanması için ilk şart; ICSID'in yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki denge ve tarafsızlık sağlanması gereklidir. Uyuşmazlığın çözümüne geçilebilmesi için her iki tarafın da merkezin uyuşmazlıkta karar noktası olduğunun "açık onayının" sağlanması gerekir. (m. 25/1). Yani Merkez, ev sahibi devlet ile yatırımcının tâbiiyetinde bulunduğu devletin ICSID'e taraf olması ile uyuşmazlığı çözme yükümlülüğü altına girmemektedirler. Bir başka ifade ile ICSID'e taraf olma sadece, ICSID sisteminin işletilebilmesi için şart olup, bu kapsamda bir tahkim ya da uzlaştırma prosedürünün başlatılabilmesi için yeterli değildir. Merkezin yargılama yetkisinin kullanılabilmesi, yatırımcı ile ev sahibi devletin bu konuda açık onayına bağlıdır.[661]

Milletlerarası sözleşmelerde de ikili ya da Enerji Şartı Anlaşması (EŞA) gibi çok taraflı nitelikli yatırım anlaşmaları ile ICSID tahkim yoluna gidilebileceğine dayalı bir onay (consent) verilebilmektedir. Aynı zamanda ev sahibi devlet ile yatırımcının tâbiiyetinde bulunduğu devlet arasında yapılan, yatırımların korunması ve teşvikine ilişkin ikili anlaşmalarda, Merkeze başvuru imkânı tanınmaktadır. Bu durumda yatırımcı ile ev sahibi devlet arasında akdedilen yatırım sözleşmesinde, ICSID tahkim kaydı olmasa dâhi yatırımcı (veya ev sahibi devlet) ikili yatırım anlaşmasına dayanarak ICSID

[661] Onay şartı hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan YILMAZ, Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Tahkim Yoluyla Çözümü ve ICSID, Beta Yayınevi, İstanbul, 2004, s.45 vd.; Salih TUYGUN, ICSID Tahkimine İlişkin Hakem Kararlarının İcra Edilmesi, Güncel Hukuk, İzmir, 2007, s. 82 vd.; Nuray EKŞİ, ICSID Hakem Kararlarının Tanınması Tenfizi ve İcrası, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 29-34; Ziya AKINCI, Milletlerarası Tahkim, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2007, 50 vd.; Cemal ŞANLI, Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları, Beta Yayınları, İstanbul 2005, s. 259.

yargısına başvurabilir[662] Burada konu olan Türkiye Polonya arasında yapılan işbirliği anlaşmaları da değerlendirilebilinir.[663]

Enerji Şartı Anlaşması'nın yatırımcı ile taraf devlet arasındaki uyuşmazlıkların çözümüne ilişkin 26. maddesinde de ICSID yargısına başvuru imkânı getirilmektedir. Öyleki yatırımcının vatandaşı olduğu devlet ile ev sahibi devlet arasında ikili yatırım anlaşması olmasa veya yatırımcı ile ev sahibi devlet arasındaki yatırım sözleşmesinde açık hüküm bulunmasa dâhi enerji konulu uyuşmazlıklarda, ICSID'in yargılama yetkisinin mevcudiyeti kabul edilmektedir (m. 26/4, a)24. Merkezin yargılama yetkisinin varlığına ilişkin olarak aranan ikinci şart ise, kişi bakımından yetkinin (ratione personae) varlığıdır. Aşağıda daha ayrıntılı olarak inceleneceği gibi, Merkezin kişi bakımından yetkisi, "âkit bir devlet veya onun alt bir birimi ya da temsilcisi ile diğer bir âkit devletin vatandaşı" arasındaki uyuşmazlıklarla sınırlıdır (m. 25). Merkezin yargılama yetkisi devletlerin kendi aralarındaki uyuşmazlıklara açık değildir. Aynı şekilde, özel kişiler arasındaki uyuşmazlıklarda da, Merkez yetkili değildir. Merkezin yargılama yetkisinin sağlanabilmesi için varlığı gereken üçüncü şart, konu bakımından yetkinin "ratione materiae" varlığıdır. Konu bakımından yetkinin varlığından bahsedilebilmesi için, ev sahibi devlet ile yatırımcı arasında "yatırımdan kaynaklanan hukuki bir uyuşmazlığın" mevcut olması gereklidir.

Hakem Heyeti, davacı şirketin sahte yetki oluşturmak için, hisse senetlerini devralmasıyla, dürüstlük kuralına aykırı davranmıştır. Davacı, Cementownia şirketi, 30 Mayıs 2003 tarihinde, ÇEAŞ ve KEPEZ'e ait hisseleri devraldığını iddia etmiştir. Ancak Davacı, hisse senetlerinin devrine ilişkin belgeleri Hakem Heyeti'ne sunulmasında ihmalkar davranmıştır. Hakem Heyetinin talebini ısrarla yerine getirmemiştir. Davacı şirket tarafından, hisse senetlerinin devrini içeren belgeler Hakem Heyeti'ne zamanında sunulmadığından, Hakem Heyeti de söz konusu devir işlemlerinin geçerli bir biçimde yapılmadığını, bu iddianın ICSID Yetki Kuralları'nın hileli suretle kullanımına yönelik bir hareket olduğuna kanaat getirmiştir. İlgili belgeler zamanında ve usulüne uygun olarak

---

[662] Stephen John TOOPE, Mixed International Arbitration, Studies In Arbitration Between States and Private Persons, Grotius, Cambridge 1990, s. 228; TİRYAKİOĞLU, s. 55 vd.; Malike POLAT, Türkiye'nin Taraf Olduğu Bazı İkili Yatırım Anlaşmalarının Mukayesesine İlişkin Bir İnceleme, Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi, S. 73-74, s. 214 vd.

[663] Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (Ağustos 1994) http://www.izto.org.tr/portals/0/ulke_bayraklari/polonya_2013.pdf

bile teslim edilseydi ve devir işlemlerinin gerekli görünümü ispatlansaydı bile, uluslararası anlaşmaların sunduğu imkânların kötüye kullanımı da (treaty shopping) tartışılması gerekmektedir.[664]

4.2.2. Taraf Sıfatı - Hisse Devrinin Geçerliliği

Hakem Heyeti tarafından verilen kararın içeriğine bakıldığında ve tarafların ileri sürdüğü iddialar dikkate alındığında, ÇEAŞ ve KEPEZ'e ait olan hisse senetleri, 30 Mayıs 2003 tarihinden geçerli olduğu görülmüştür. Ancak bir biçimde devralındığı iddia edilen hisse senetlerinin, "hamiline yazılı" olarak düzenlendiği görülmektedir.

Anonim şirketlerde hisse senetleri, nama veya hamiline yazılı olarak düzenlenebilir. Taahhüt edilen sermaye pay sahiplerince tamamen ödenmişse, şirketin hamiline yazılı hisse senedi çıkartabilir. [665] Hamiline yazılı hisse senetleri, senedin metin veya şeklinden hamili kim ise, o kimsenin pay sahibi sayılacağı anlaşılan hisse senetleridir. Bu tip hisse senetleri üstün tedavül yeteneğine sahiptir. Anonim şirketlerde pay sahipliği sıfatının kazanılması veya kaybedilmesi oldukça kolay bir süreçte değerlendirilmektedir. Anonim şirketlere ait hamiline yazılı bir hisse senedinin devredilmiş olması için, yalnızca senedin devralan kişiye teslimi yeterlidir. [666] Kıymetli evrak olarak kabul edilmesi için senedin hamiline yazılması gereklidir. Hamiline yazılı hisse senetlerinin devir işleminin anonim şirkete bildirilmesine veya başkaca bir yere kaydedilmesine gerek bulunmaz. Bu anlamda pay sahipliğinin ispatı ve paya bağlı

---

[664] Cementownia Kararı, ICSID Case No. ARB(AF)/06/2, Prg. No. 117.

[665] 6762 s. TTK47 m. 409; 6102 s. TTK m. 484

[666] Ünal TEKİNALP/Reha POROY/ Ersin ÇAMOĞLU, Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku, 11. Bası, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2009, N. 1113; Hasan PULAŞLI, Şirketler Hukuku Şerhi, C. II, Adalet Yayınevi, Ankara, 2011, s. 1448-1449; Roland von BUREN/Walter A. STOFFEL/Rolf H. WEBER, Grundriss des Aktienrechts, 3. Auflage, Schulthess, Zürich 2011, Rn. 267; Fatih BİLGİLİ/Ertan DEMİRKAPI, Şirketler Hukuku, Dora Yayınları, Bursa 2013, s. 546; Mücahit ÜNAL, Anonim Şirketlerde Menkul Kıymetler, (Ed.) Sami KARAHAN, Şirketler Hukuku, Mimoza Yayınları, Konya, 2012, s. 676-677; Ünal TEKİNALP, Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2015, s. 91; Mehmet BAHTİYAR, Ortaklıklar Hukuku, Beta Yayınları, 10. Bası, İstanbul 2015, s. 312.

hakların kullanılabilmesi, hamiline yazılı hisse senedini elinde bulunduran kişinin bunu şirkete ibraz etmiş olması yeterlidir. [667]

Dava konusu uyuşmazlık sürecinde hamiline yazılı hisse senetlerinin, Hakem Heyeti Kararı da dikkate alındığında, Davacının, hisse senetlerini, 12 Haziran 2003'ten önceki bir tarihte devraldığını ispatlayamadığı görülmektedir. Hal bu ki bu devir tarihi ; 30 Mayıs 2003' dür. Eğer hisse senetlerinin şeklen geçerli bir biçimde devralındığı Davacı tarafından ispat edilmiş olsaydı bile, ilgili tarihte yapılan devir işleminin tarafsız iyiniyet kurallarına aykırılığı söz konusu olabilecektir. Bu tip ticari operasyonlarda şekil bakımında geçerli olduğu düşünülen hisse senedi devri; bir çok yönden değerlendirildiğinde , iç hukuk karakterli bir uyuşmazlığın, milletlerarası bir uyuşmazlığa dönüştürülmesi için yapılmış bir hile olduğu hükmüne varılabilmektedir. Nitekim somut uyuşmazlığın geçmişi de dikkate alındığında Hakem Heyeti, hisse devrinin hileli bir şekilde gerçekleştirilmiş olduğuna karar vermiştir.

4.2.3. Devlete Manevi Tazminat Ödenebilmesi Sorunu

Hakem Heyeti, davanın kötü niyetle açıldığı kanaatine varmıştır. Davanın bakılmasında mahkemenin yetkisiz olduğu değerlendirilse bile böyle bir kötü niyetin karşısında, Davalının mağduriyetinden dolayı bir menfaatının doğduğunu belirtmiştir. Çünkü verilen kararın somut delillerle desteklenmemesi sonucu, Davacı iddialarını başka bir milletlerarası tahkim sürecine konu edebilecektir. Bu nedenle Hakem Heyeti, davanın kötü niyetle açıldığını vurgulayarak ve mevcut delillere dayanarak , Davacının uyuşmazlığın esasınla ilgili tüm taleplerini reddetmiştir.[668]

Öte yandan davanın kötü niyetle açıldığından bahisle Davalı devletin zarar gördüğü ve bu nedenle Davacının tazminata mahkûm edilmesine yönelik talebinin de Hakem Heyeti tarafından değerlendirilmiştir. Burada talep daha çok manevi tazminat talebidir. Davalı olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından talep edilen manevi tazminat isteği, yargılama sonucunda genel ve temel değerlendirmeler sonucunda Hakem

---

[667]TEKİNALP/POROY/ÇAMOĞLU, N. 1111- 1112; PULAŞLI, s. 1448; von BUREN/ STOFFEL/WEBER, Rn. 267; BAHTİYAR, s. 312.

[668] Cementownia Kararı, ICSID Case No. ARB(AF)/06/2, Prg. No. 109.

Heyeti tarafından reddedilmiştir. Hakem Heyeti, bu kararını somut vakıanın özelliğini esas alarak gerekçelendirmiştir. Buna göre; esas itibariyle milletlerarası hukuka göre karar veren mahkemelerin; manevi bir zarara uğraması durumunda bir devletin prestiji ile ilgili olarak zarara uğratılması hâllerinde olduğu gibi o devlet lehine tazminata hükmedebilme yetkisi vardır. Ancak Mahkeme Heyeti verdiği kararda, Davacının hileli bir yol izlediği ve haksız bir dava açtığı hükmünü kapsayan kararın , Davalıya manevi açıdan büyük yarar sağlayabileceği kararını vermiştir. Bu nedenledir ki somut olarak her hangi meblağı kapsayan bir hüküm vermemiştir ve tazminatı reddetmiştir. Böylelikle, Davalı devletin uluslararası platformdaki itibarı, Davacının usulün kötüye kullanılması yönündeki davranışının kararda ifade edilmesi ile iade edilmiş olmaktadır. Esas itibariyle kişiler hukuku alanına atfedilebilecek bir kavram olan manevî tazminata yatırım hukuku ve özellikle uyuşmazlıkların çözümü aşamasında başvurulması hususu da son zamanlarda gündeme gelmektedir. Bu durum ilk bakışta şaşkınlık uyandırsa da yatırım iklimi ve ilgili ülkenin imajının yatırımların teşvik edilebilmesi anlamında ne derece önem taşıdığı göz önüne alındığında, devletin kendine yöneltilen haksız bir tahkim usulünden prestij maliyeti itibariyle zarar görebileceği de bir gerçektir. Bu hususta milletlerarası hukukta başvurulan yöntemler esas itibariyle tazminat (compensation), eski hâle iade (restitution), tekzip (satisfaction)'dir.[669]

4.2.4. Masraflara İlişkin Karar

Hakem Heyetleri,bir çok davada, her bir tarafın kendi masrafına katlanması gerektiğine karar vermiş olmasına rağmen; bazıları, kaybeden tarafın tüm masraflara ya da sürece ve temsil ücretlerine ilişkin masrafların bir kısmına katlanmasına karar vermek suretiyle, (costs follow the event)" kuralını uygulamıştır.[670] Ancak somut olayda

[669] Matthew T. PARISH/Annalise K. NEWLSON/Charles B. ROSENBERG, Awarding Moral Damages to Respondent States in Investment Arbitration, Berkeley Journal of International Law, Vol. 29, Issue 1, Art. 7, s. 228.

[670] Plama Consortium Limited-Bulgaristan Cumhuriyeti, ICSID Dava No: ARB/03/24, 27 Ağustos 2008 Tarihli Karar, Prg. 307-324 (Çevrimiçi: http://www.italaw. com/sites/default/files/case-documents/ita0671.pdf); Europe Cement Investment & Trade S.A. v. Republic of Turkey, ICSID Case No. ARB(AF)/07/2, 13 Ağustos 2009 Tarihli Karar, Prg. 186 - (Çevrimiçi: http://www.italaw.com/cases/documents/422#sthash.JZp0dVBJ. dpuf); Saba Fakes v. Republic of Turkey, ICSID Case No. ARB/07/20, 4 Temmuz 2010 Tarihli Karar, Prg. 152-155 – (çevrimiçi: http://www.italaw.com/sites/default/files/casedocuments/ita0314.pdf); Libananco Holdings Co. Limited v. Republic of Turkey, ICSID Case No. ARB/06/8, 2 Eylül 2011 Tarihli Karar, Prg. 568-569 – (Çevrimiçi: http://www. italaw.com/cases/626#sthash.uPlAoB4g.dpuf) – E.T. 25.12.2015. Ayrıca bkz., İnci

Hakemler; Davacının, kasıtlı olarak usulü kötüye kullanımdan dolayı kusurlu olduğuna kanaat vermişlerdir. Davacı şirket, tahkim sürecini başlatmakla birlikte, bir çok gecikmelere yol açmıştır. Hisse senetlerinin devrinin kanıtlanması aşamasında uzun bir süreci harcatmıştır. Bu geçikmelere neden olan Davacı, tahkim masraflarının artmasına neden olmuştur.[671]

Uluslararası Hakem Heyetleri, bu tür davalarda hakkın kötüye kullanan aleyhine bir yaptırım uygulama eğilimindedir. Kötü niyetle davranan tarafı yargılama masraflarına mahkûm edebilmektedir.[672] Bu davada da Hakem Heyeti, Davalı lehine manevi zarara ilişkin sembolik bir tazminata hükmetmek yerine, tüm yargılama masraflarının Davacı tarafından karşılanmasına karar vermiştir.[673] Hakem Heyetinin verdiği bu kararla Davacı Cementownia Şirketi, yargılama süreci esnasında, neredeyse tüm işletmeye yönelik malvarlığını satmış ve iflas etmiştir.[674]

FİGANMEŞE ATAMAN; "Son On Yıl İçinde Türkiye'nin Muhatap Olduğu ICSID Davaları", Uluslararası Tahkim Kongresi Tebliğ Kitabı, Ankara 2013, s. 34-35.

[671] Cementownia Kararı, ICSID Case No. ARB(AF)/06/2, Prg. No. 177.

[672] Benvenuti& Bonfant- Congo Halk Cumhuriyeti (ICSID Case No. ARB/77/2), 15 Ağustos 1980 tarihli karar, 1. ICSID Raporu 1993, s. 365; MINE- Gine (ICSID Dava No. ARB/84/4), 6 Ocak 1988, 4. ICSID Raporu, s. 78; American Manufacturing Trading- Zaire (ICSID Dava No. ARB/93/1), 21 Şubat 1997 Tarihli Karar, 36. ILM 1531, Liberian Eastern Timber Corporation- Liberya Cumhuriyeti (LETCO), ICSID Dava No. ARB/83/2, 31 Mart 1986 Tarihli Karar, 2. ICSID raporu, s. 370

[673] Cementownia Kararı, ICSID Case No. ARB(AF)/06/2, Prg. No.170,171 ve 178.

[674] Cementownia Kararı, ICSID Case No. ARB(AF)/06/2, Prg. No.158.

SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE ÖNERİLER

Hazırlanan bu çalışmanın temel konusu uluslararası alanda enerji sözleşmelerinin ve uyuşmazlıklarının hukuki ve ekonomik boyutlarını belirlemek ve irdelemektir. Yapılan anlaşmaların sürdürülebilir olması ve uyuşmazlıkların engellenebilmesi için hangi önlemlerin alınması gerektiği belirtilmektedir. Enerji kaynağının bulunması ve enerjinin elde edilmesi, arz edilmesi süreci de sınıflandırılmıştır. Uluslararası enerji yatırım anlaşmalarının içeriği ve nasıl yapılması gerektiği açıklanmıştır.

19.yüzyıl sanayi devriminin getirdiği yenilikler ve değişiklikler dünyadaki üretim ve tüketim alışkanlıklarını değiştirmiştir. Teknolojik yenilikler, çatışmalar ve savaşlar silahlarının değişmesiyle enerjiye bakış açısı farklılık kazanmıştır. Bunun en önemli göstergesi temel enerji kaynağı olarak görülen kömürün yerini, petrolün almasıdır. Petrol ve petrol gazının kullanımının yaygınlaşmasıyla uluslararası enerji ticaretinin tüm özellikleri hukuki ve ekonomik açıdan temelinden değişmiştir.

Enerji kaynakları, bütün toplulukların harcamak zorunda olduğu temel gereksinim olduğundan sınır ötesi bir niteliğe sahiptir. Çalışmanın başında enerjinin genel tanımı yapılmıştır. Bu tanımla, enerji olgusunun özellikleri, yapılan çalışmada farklı açılardan değerlendirilmesinin gereksinimini ortaya çıkartmaktadır. Enerji herşeyden önce pahalıdır. Pahalı olan bir varlığın değerli olması doğaldır. Bu nedenledir ki tüm toplumlar ve devletler kalkınmak ve gelişmek için enerjiye ihtiyaç duyarlar. Son yüzyılda artan küreselleşme, dünyadaki tüm üreticileri ve tüketicileri bir çatı altında toplayan ve örgütleşmelerini sağlayan en önemli etkendir. Enerjiye sahip olma içgüdüsü, ulusal çıkar çatışmalarını da körüklemektedir. Enerji kaynaklarının bulunduğu ve enerji naklinin yapıldığı tüm ülkelerde ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanması dünya genelinde tüm devletlerin temel dış politikalarının temelini oluşturmaktadır. Enerji kaynaklarına sahip olan ülkelerin, dış politikada enerjiye sahip olma gücünü, ne derece etkin ve baskın bir araç olarak kullandığı, yapılan nitelikli çok taraflı anlaşmalarda görülmektedir.

Bu çalışmada temel olarak enerji yatırım anlaşmaları değerlendirilmiştir. Pahalı ve yüksek sermaye gereken enerji yatırımlarının şekilllenmesinde en önemli başlangıç yatırım anlaşmalarıdır. Yatırımın sonuçlandırılması ve ülkelere ekonomik açıdan katkı

sağlaması için yapılan yatırım anlaşmalarının dayandığı temel şartlar büyük önem taşımaktadır. Uluslararası ikili ve çoklu anlaşmalar, devletler ve devlet vatandaşlarının arasındaki hukuki yapıyı sağlamlaştırmak ve yatırımın güvenilir bir ortamda yapılmasını sağlama amacını gütmektedir. Serbest ticaret ve ekonomik işbirliği içinde olan bir çok devlet, yapılan uluslararası anlaşmalarla enerji politikalarını belirlemektedir. Artık devletler kendi iç hukuk düzenini uluslararası hukuk normlarına göre düzenlemektedir. Çok taraflı anlaşmaların temel özelliği uluslararası hukuk yapısını güçlendirmektir. Bu nedenle bir çok organizasyon ve birlik, model kanunlar yapmakta, matbu anlaşma şartlarından oluşan herkesin erişebileceği ve uygulayabileceği anlaşma metinleri oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, aynı zamanda Dünya Bankası'nın alt merkezleri; ICSID, MIGA gibi enerji yatırımlarında çok büyük etkisi olabilecek kuruluşların teşkilat yapısı ve işleyişi ele alınmıştır. Enerji Şartı Anlaşması (EŞA) da çok taraflı bir anlaşma olarak değerlendirilmiştir. EŞA'nın ele alınmasıyla, Avrupa Birliği'nin temel enerji politiları ve siyasi manevraları da değerlendirilmiştir. UNCITRAL (Birleşmiş Milletler Milletlerarası Ticaret Hukuku Komisyonudur) ,ICC (Milletlerarası Ticaret Örgütü) gibi büyük birliklerin de yatırım anlaşmalarının temel özelliklerini belirlemek ve daha güvenli bir ortam hazırlamak amacıyla uzun yıllardır çalışma yaptıkları bilinmektedir. Ancak son yüzyılda enerji kaynaklarındaki çeşitlilik, İkinci Dünya Savaşından sonra petrolün, nükleer ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının kullanılmaya başlanmasıyla, son 40 yılda Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının da devreye girmesiyle enerji yatırım stratejileri ve şartları değişmiştir.

Son yüzyılda gerek enerji sektörünün gerekse pazarlama ve satış alanındaki ticari faaliyetlerin çeşitlilik kazanması sektörlerin farklılaşmasına ve farklı anlaşma çerçevelerinin belirlenmesine neden olmuştur. Petrol aranması ve üretimi alanındaki bu yatırımlara paralel olarak petrol ve doğal gaz sektör gelişimi bu alanların birbirinden ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Petrol sektöründe yatırımlar, yukarı akım, (upstream) orta akım (midstream) ve aşağı akım (downstream) yatırımları olarak üç aşamaya ayrılmıştır. Bu çalışmada bu aşamalara göre yapılan Enerji yatırım sözleşmeleri değerlendirilmiştir.

Enerji yatırım kavramı üzerinde de durmak gerekir. Enerji yatırımları çok sayıda katılımcıyla yürütülmektedir. Çokuluslu şirketler, ortak girişim tarafları,

hükümetler, devlet şirketleri, bir çok kamu teşekkülü alt birimleri, düzenleyici kurumlar, danışmanlık yapan özel ve kamu kuruluşları, sigorta şirketleri, bankalar gibi çeşitli ticari ve kamu kuruluşlarıdır. Enerji yatırımlarında kullanılan imalat girdileri de dikkat çekicidir. Bütün bu imalat ürünlerinin temin edilmesi ve yatırım alanına getirilmesi zamanında teslim edilmesi gerekmektedir. Operasyonel ağ oldukça geniştir ve zamanlama çok önemlidir. Bütün bu etkenlerin enerji yatırım sözleşmelerinde kullanılması ve değerlendirilmesi teknikleri bu çalışmada anlatılmaktadır.

Devlet yönetiminin ve devlet kuruluşlarının yatırım düzenlenmesinde ve yatırım sürecinde oldukça etkin bir yapısı vardır. Devlet, yatırıma ilişkin olarak, ister ruhsat verme, ister lisanslama gibi kanuni düzenleme yapma faaliyeti olsun, belli bir yatırımın sözleşmesinin tarafı olarak ruhsat veren ve sözleşmenin gerçekleşmesini sağlayan en önemli güçtür. Sözleşmelerde devletin taraf olması konusunda belirsizlikler vardır. Devletler, genellikle kamu hukuku ve özel hukuk hükümlerine tabi olarak kurulan ve sermayesi devlete veya devlet kuruluşlarına ait olan devlet şirketleri ile hareket ederler.

Devletler, özel sermayenin gücünün yetmediği büyük enerji yatırım faaliyetlerinde kendi sermayesi ile kurduğu kamu şirketleriyle hareket edebilir. Ev sahibi devlet sadece yatırım projesinde taraf olmakla değil aynı zamanda sözleşmede de taraftır. Bu durumda enerji yatırım anlaşmalarının temelinde mutlaka devlet vardır. Bu çalışmada devletin enerji yatırımlarının etkin rolü anlatılmaktadır. Devlet, genellikle belirleyici bir yapıdadır ancak uyuşmazlıklarda bu durum değişmektedir. Enerji yatırım uyuşmazlıkları, uluslararası hukuki boyutlarda değerlendirildiğinden, devletin taraf olduğu uluslararası anlaşmalar kendisini ve kendi resmi kayıtlarında var olan özel şirketleri bağlayıcı niteliktedir.

Yabancı hakem kararlarının kabul edilmesi ve iç hukukun onaylamasıyla ulus devletlerin yatırım politikaları uluslararasılaşmıştır. Artık yatırırmların teşvik edilmesinde yabancı sermayenin etkisi ve değerlendirilmesi için devletler kendi iç hukuk düzenlerini değiştirmektedirler ve uluslararası hukuk normlarına uygun hale getirmektedirler. ICSID Tahkim hakem kararları ev sahibi devletin ulusal mahkeme kararları gibi uygulanması ise uluslararasılaşmanın en önemli örneğidir.

Bu çalışmada; sözleşmelerin tam olarak kapsam dahilinde değerlendirilmesi, sınırsız ve koşulsuz bir yatırım tanımının kabul edilmiş olması halinde mümkündür.

Sözleşmelerde "Yatırım" tanımları mümkün olduğu en geniş anlamda değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Buna göre her türlü malvarlığı kapsamında sayılan yatırım unsurları, geniş anlamda yatırım kavramı içinde, sözleşmelerin içinde yer bulması, yorumların geniş kapsamda değerlendirilmesi söz konusudur.

Yatırımların koruma kapsamında değerlendirilmesinin en önemli göstergesi istihtamın ev sahibi ülkede güçlenmesi ve artmasıdır. Bu nedenle örnek olarak verilen bir çok istatistiki bilgiler istihtamın enerji sektöründe ne kadar önemli boyutlarda etken olduğunu göstermektedir. Bu nedenle tüm ülkeler, yabancı sermayeyi çekebilmek ve daha güçlü üretim yapma kapasitesine ulaşma isteği doğrultusunda yatırım politikalarını geliştirmektedirler.

Petrol önemli bir enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanması ile petrol şirketleri, petrol havzalarını topraklarında bulunduran devletlerde imtiyaz sözleşmeleri yapmaya başlamışlardır. Ortadoğu bu anlaşmaların ilk tatbik edildiği alandı. İmtiyaz sözleşmeleri enerji kaynaklarının ve uluslararası enerji yatırım anlaşmalarının gelişmesiyle birlikte değişim göstermiştir. Klasik ve modern imtiyaz yaklaşımı olarak belirtilebilir ancak artık geleneksel imtiyaz sözleşmeleri geçtiğimiz yüzyılda modern imtiyaz sözleşmelerine dönüşmüştür. Her açıdan bakıldığında modern veya klasik imtiyaz anlaşmalarının çok büyük farka sahip olmadıkları iddiası vardır.

İkinci Büyük Savaştan sonra petrol şirketlerinin pazardaki faaliyet şekli değişmek zorunda kaldı. Büyük savaştan önce büyük petrol şirketleri, küçük devlet şirketleriyle veya kendisine ortaklık öneren yeni kurulan şirketlere uzak mesafede durmayı tercih etmişlerdir. Gelen tekliflere kendilerine kapamışlardır. Petrol ve doğal gaz pazarında söz sahibi olma ve pazarı yönlendirme güçlerini başkasına kaptırmamak ve bölüşmemek niyetlerini göstermişlerdir. Buna karşılık petrol ve doğal gaz bulma ve çıkartma teknikleri gelişmiştir. Teknolojik bilgilerin gelişmesi ve savaş sonrası siyasi kutuplaşmalar daha küçük şirketlerin pazara girmesini sağlamıştır. Küçük şirketler; yeni ortaya çıkan bazı bağımsızlık yanlısı ve kendi kaynağına sahip çıkmak isteyen devletler için fırsat olmuştur. Bu çıkar ilişkisi karşılıklı gelişme göstermiştir. Bu yolla devletler de kendi petrollerini çıkartmaya başlamışlar, enerji piyasalarında güçlenen pazarlık şansları, siyasi alanda da yer bulmuştur. Daha uygun şartlarda petrolün ve doğal gazın çıkartılabilmesi yapılan anlaşmaların şeklini de değiştirmiştir. Modern imtiyaz

sözleşmeleri, daha çok ortak girişime dayalı her iki tarafın devletlerin ve petrol şirketlerinin ortak şartlarda çalışabileceği ortamı oluşturmuştur. Ortak katılım anlaşmaları, imtiyaz anlaşmalarından kurtulma fırsatı olmuştur.

Petrol sahibi devletlerin çıkarları açısında üretim paylaşım sözleşmeleri (Production Sharing Contracts – PSCs) çok daha uygun şartlar taşımaktadır. Aynı zamanda proje ağırlıklı Enerji yatırım hizmet sözleşmeleri de (Project supply) Doğal gaz piyasası ve altyapı sistemine sahip ülkelerde gelişmiştir. Kendi doğal gaz ve enerji kaynakları dışa bağımlı olan devletlerin dış ülkelerdeki veya kendilerine komşu olan ülkelerde altyapı yatırımları artmıştır. Daha önceki yıllarda kurulmuş olan boru altyapılarının geçtiği ülkelerle, kendisi için enerji temini gerektiğinden altyapı yatırımlarına başlayan ülkeler arasında büyük fark vardır.

Enerji nakli için gerekli olan altyapısı zayıf olan ülkeler son yıllarda enerji alt yapısı için ayrı bir finans değerlendirme alanıdır. Bu alanda yapılan yatırımlar sadece doğal gazın satışı değil aynı zamanda tedariki için yapılan boru hatları ve komple düşünülmesi uzun vadeli bir enerji yatırım faaliyetidir. Doğal gaz enerji kaynaklarının ticari ve ekonomik değer kazanması için, "project supply- komple proje" şeklinde anlaşmaların yapılması gerekmektedir. Bu uzun sürece yayılan operasyon; üretimin yanısıra, doğal gazı işlenmesi, boru hatlarının inşası, gazın alıcıya ve son nihayi tüketiciye kadar dağıtımını gerçekleştirmek için kurulan tesislerdir. Tüm faaliyetlerin gerçekleşmesi için yapılan yatırımın mutlaka bir teminata bağlı olması gereklidir. Uzun dönemli sözleşmelerin de kredi veren kuruluşlarca garantili görülmesi ve yapılan yatırımın geri ödemesinin güvence altına alınması anlaşmalarla sağlanabilmektedir.

Yenilenebilir enerji yatırım sözleşmeleri ile fosil enerji yatırım sözleşmeleri arasında bir fark yoktur. Bir çok ülke fosil yakıtların rezervlerinin tükenmek üzere olduğunu bildiğinden; Rüzgar, Güneş, Jeotermal, Bioenerjiden üretilen elektrik enerjisini tüm tüketim alanlarında kullanmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle üretilen elektrik enerjisinin taşınması ve dağıtımı ile ilgili bir çok sözleşme ve lisans vermeye dayalı anlaşmalar gerçekleşmektedir.

Enerji yatırım anlaşmaları uluslararası boyutlarda değerlendirildiğinde; Politik risklerle birlikte, ekonomik istikrarsızlık, coğrafi konumun yol açtığı olumsuzluklar, teknik sorunlar, ev sahibi devletin hukuki yapısında ve hükümet

politikalarında gerçekleşen değişikliklerin olumsuz yansıması, kamulaştırma veya gizli millileştirme, ulusal döviz piyasasında istikrarsızlık, vergi rejiminde yatırımcının aleyhine olabilecek değişiklikler, savaş, çatışma, yatırım ev sahibi ülkesinde isyan-kargaşalık, ağır bürokratik engeller ve karar alma mekanizmasında gecikmeler, ihale sisteminde yatırımcı aleyhine gelişebilecek yolsuzluk ve kuralsızlıklar, hükümet yetkililerinin denetim prosedürünü baskı unsuru olarak kullanması, ev sahibi devletin uluslararası anlaşmalara uymaması, yatırımcının faaliyetleri komşu ülkeleri de kapsıyorsa ev sahibi ülkenin komşu ülkelerle ilişkilerini germesi veya düşmanca tavır alması, yargı sisteminde çöküntü ve hukukun işlemez hale gelip devletin otoriter baskıcı kontrolüne girmesi gibi riskler sayılmaktadır. Bütün bu riskleri aşmak için yatırımcılar kendilerini uyuşmazlık durumunda yatırım yaptıkları devletlerin yargı organlarından korumak ve daha tarafsız ve uluslararası yargı sisteminde faaliyet göstermek istemektedirler. Bu yaklaşım sadece uyuşmazlığı kapsamaz daha çok sözleşme aşamasında da göz önünde bulundurulur. Çok taraflı anlaşmalar kapsamında Enerji Şartı Anlaşması,(EŞA), NAFTA gibi enerji yatırımlarını kapsayan ve yatırımcıların korunmasını sağlayan anlaşmalarla, herhangi bir uyuşmazlık durumunda çözüm sunan Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Halli Anlaşması (ICSID) gibi sözleşmeler mevcuttur. Enerji yatırımlarını koruyan ve uyuşmazlık sürecini etkileyen sadece; Çok taraflı anlaşmalarla, yatırım sözleşmeleri olarak belirlenmiştir. Yatırım anlaşmalarında uyuşmazlık durumunda tahkim ve tahkim hukukunun devreye girmesi, uluslararası hukuka ve daha önemlisi ulusal hukuka katkı sağlamıştır. Ulusal hukuk içinde uyuşmazlıkların çözümü ile ortaya çıkan kararların tenfizi kolaylaşmıştır. Yatırım anlaşmaları rejimi, uyuşmazlıklarının çözüm işlevini çok daha etkin hale getirmiştir. Ulusal hukukun inisiyatifinden alarak devlet kontrolü dışına çıkartmıştır.

Devlet kontrolü dışında değerlendirilen ve uluslararası hukuk normlarına uygun getirilen önemli norm koruma kuralları birbirine paralel bir şekilde gelişme göstermektedir. Bu kuralları oluşturan başlıcaları; EŞA (Enerji Şartı Anlaşması), ICSID (Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Halli Anlaşması), FIDIC (Müşavir Mühendisler Uluslararası Federasyonu), MIGA (Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı), ICC (Milletlerarası Ticaret Odası) , UNCITRAL (Birleşmiş Milletler Milletlerarası Ticaret Hukuku Komisyonudur) gibi örgütlerin geliştirmiş olduğu yatırım sözleşme şablonlarıdır. Enerji yatırım anlaşmalarında tüm bu sözleşme kuralları kullanılmaktadır.

Enerji yatırım sözleşmelerinin uyuşmazlık durumunda tahkim şartları da bu kurumların oluşturduğu kurallar içinde değerlendirilebilmektedir. Bu teşkilatların tahkim yargılaması ve uyuşmazlığı çözümü için geliştirdikleri kurallar; Uyuşmazlıkların çözümlenmesi için farklı yaklaşımlar ve değerlendirmelerle dolu ve tarafların mağduriyetini en az indirmek için geliştirilen kurallarla doludur.

Yapılan enerji yatırım anlaşmalarında, tarafların haklarını koruyan çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Anlaşmaların yeniden müzakere edilmesi veya koruma hükümleri konularak hak kaybının engellenmesi mümkündür.

Enerji yatırım anlaşmaları sonucunda uyuşmazlıkların çözümlenmesi için belli başlı önemli tahkim kurumunun baktığı dosyalara göre istatistiki bilgiler verilmiştir. UNCITRAL dahilinde Ad Hoc tahkim yolu dışında, Uluslararası Uyuşmazlığı Halli Merkezi (ICSID), Stockholm Tahkim Merkezi (CSC), Milletlerarası Ticaret Odası Tahkim Merkezi (ICC), uluslararası yatırım uyuşmazlıklarının büyük bir kısmının bu merkezlerde çözüldüğünü göstermektedir. Bu merkezlerden alınan kararlar 1958 New York Sözleşmesi gereği ulusal mahkemelerde onanmaktadır. (ICSID Merkezi tahkim hakem kararları doğrudan milli mahkeme kararı gibi uygulanmaktadır) Onanmış olan tahkim kararları devletlerin kendi topraklarında ve kendi ulusal yargı organlarının kararıymış gibi uygulanabilmesi büyük önem taşımaktadır.

Enerji yatırım anlaşmalarının korunması ve uyuşmazlık durumunda tarafların eşit koşullarda hak sahibi olabilmesi için gerekli tüm hukuki alt yapı yıllardır oluşturulmaktadır. Enerji gibi stratejik değeri çok yüksek olan bir metanın paylaşılması ve ekonomik açıdan değerlendirilmesi sorunu çözümlenmektedir. Uluslararası örgütlerin bu çabası sonucu ulus devletlerin de çok taraflı devletlerearası anlaşmalara katılımı ile enerji yatırım ağı genişlemektedir. Enerjinin nakli ve dağıtımında kıtalar arası projeler ancak birkaç devletin sermaye katılımıyla gerçekleştirilmektedir.

Sonuç olarak enerji yatırım politikaları ve hukuku gelişmektedir. Tüm devletler zenginleşmek ve enerji kaynaklarından faydalanmak istemektedirler. Riskleri büyük olan projelere girerken dünyada var olan örgütlerin geliştirdiği standart sözleşmeleri kullanarak, uluslararası hukuku kendi anlaşmalarına dahil etmektedirler. Yatırımcılar uyuşmazlık ve anlaşmazlık durumunda, çoğunlukla uluslararası bağımsız kurumları kullanmaktadırlar. Bağımsız yargı mekanizmasına sahip olan Tahkim

Merkezleri yatırımcı ve ev sahibi devletler için garanti teşkil etmektedir. Yatırımcı, ev sahibi devletin ulusal mahkemelerinin etki alanı dışında hareket edebilmekte, ev sahibi devlet de uluslararası tahkim merkezlerini kabul ederek karşı tarafa garanti vermektedir. Bu durum her iki taraf için de avantajlar sağlamaktadır. Taraflar enerji yatırırmlarında büyük riskleri taşıyan operasyonlarda kendilerini koruma imkanına sahip olmaktadırlar. Uluslararası hukukun daha işlevsel hale gelmesi; enerji yatırımlarının zemin bulduğu alanı çok daha emniyetli ve güçlü kılabilir, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin büyümesine katkı sağlayabilir.

Enerji yatırımlarının ekonomik kalkınma ve ev sahibi devlete olan katkısı değerlendirildiğinde, çok ciddi sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. Çevre ve insan haklarının ihlal edildiği, çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde çok büyük karlar yapmak için, uluslararası kuruluşların verdikleri garantilere güvenerek hak ihlalinde bulundukları görülmektedir. Afrika'nın ve Asya'nın, enerjiye sahip olmak ve ekonomik kalkınmaya istekli olan gelişmemiş ve gelişmekte olan devletleri, çok uluslu sermaye şirketlerinin neden olduğu mağduriyetler yaşamaktadırlar. Bazı enerji yatırım anlaşmalarının sekteye uğraması ve uyuşmazlıkların nedenleri artık çevre ve insan hakları ihlallerine dayanmaktadır. Büyük tarım ve yerleşim alanları talan edilmekte ve yatırımı yapan şirketlerce insanların ve diğer canlıların yaşadığı alanlar harap edilmektedir. Aynı zamanda bu faaliyetlerle uluslararası Kyoto protokolü gibi çevre anlaşmaları, Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları bildirgeleri ihlal edilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin kendi topraklarına ve yurtdaşlarına sorumluklukları vardır. Devlet yöneticilerinin uluslararası yatırım sözleşmeleri yaparken kendi ülkelerine zarar verebilecek durumlardan kaçınmaları gerekir. Geçici olarak her ne kadar ekonomik kazanç elde edilse de, uzun vadeli düşünülmesi gereken temel şartlar vardır. Bunlar yaşayan canlıların ve çevrenin korunmasıdır. Dünya artık eskisinden çok daha küçüktür ve yaşanan en ufak çevre felaketi diğer tüm ülkeleri ve kıtaları etkilemektedir.

Enerji elde edilirken çevreye ve insana zarar vermeyen metodlar uygulanmalıdır. Geleceğin enerji kaynağı yenilenebilir kaynaklardır. Rüzgar, Güneş, Su, jeotermal, dalga, biokütle enerji gibi enerji temin edilebilecek kaynaklar daha da verimli olmalı teknolojik açıdan geliştirilmeli ve tercih edilmelidir. Karbon kökenli ve yenilenemeyen enerji

kaynakları artık tükenme noktasına yaklaşmıştır. Bu kaynakların çevreye verdikleri zarar da her geçen gün artmaktadır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının ve yapılan yatırımların artması gelişmekte olan ülkeler için çok daha elverişlidir. Çokuluslu şirketlerin etkisi altında kalmaktan kurtulmuş olurlar. Şu anda gerek fosil yakıtlardan gerekse nükleer enerji santralleri maliyetleri oldukça pahalıya çıkmaktadır. Gelişmiş olan ülkeler, nükleer santralleri kaldırmak, termik santralleri kapatmak veya çevreye verdikleri zararı aşağı çekmek için filtre sistemleri geliştirmektedirler. Nükleer santraller yatırımlarını gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere satarak büyük kazançlar temin etmektedirler. Nükleer santral şirketleri yaptıkları ikili anlaşmalarla da kendilerini garanti altına almaktadırlar. Çok uzun vadeli olan ve önü açık nükleer enerji yatırımları çalışmaya ve enerji üretmeye başlamaları uzun sürdüğünden, gelişmekte olan ülkeler büyük bedeller ödemektedirler. Birkaç nesil bu yatırımların borçlarını ödemek zorunda kalacaktır. Halbuki rüzgar ve güneş santralleri çok kısa zamanda üretime geçmekte ve istihtam yaratmaktadır. Çevreye verilebilecek herhangi bir zararları söz konusu olmadığı bir çok bağımsız kuruluş tarafından iddia edilmektedir.

Dünya Bankası, alt kuruluşları; ICSID ve MIGA ile gelişmekte olan ülkelere yatırım kredileri temin ederken, gelişmiş ülkelerin terkettiği sistemlere verdiği desteği sürdürmektedir. Bu büyük bir çelişkidir. Yeryüzüne ve atmosfere zarar verebilecek tüm faaliyetleri engellenmesi gerekmektedir. Çok taraflı yapılan yatırım anlaşmalarının hedeflerine bakıldığında, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeleri, tehlikelerden korumak amaçlı şartlar konulmuştur. Anlaşmaların amacına ulaşması için bu şartların yerine getirilmesi; gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin yurtdaşlarını koruma altına alabilecektir. Dünya Bankası, son yıllarda verdiği kredilerin ayrıntılarını örneğin ÇED raportlarına resmi web sitesinden erişimi mümkünken (2016 yılında) şimdi bu çalışma bittiği tarihte bu belgelere erişilememektedir. (2020 tarihinde) Şeffaf ve açık bir politika izlemesi gerekirken bunun tam aksini yapmaktadır. Daha önce incelenen ÇED (Çevre Etki Değerlendirme Raporları oldukça ciddiyetten uzak ve yanıltıcı belgelerle dolu olduğu formaliteden tanzim edildiği bilinmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler; enerji yatırım anlaşmaları yaparken kendisi açısından tüm olumsuz koşulları göz önünde bulundurmalıdır. Ev sahibi devletler, yaptığı

anlaşmalarda mümkün olduğunca çevre ve insan haklarına uyan koruma ve istikrar kayıtlarıyla kendini koruma altına alabilir. Uluslararası tahkim kurumlarının verdikleri kararlar, ev sahibi devletin ulusal mahkemelerinde verilen karar gibi uygulanabileceği için çok daha dikkatli davranmaları gerekir. Kendi insanlarına ve çevresine zarar veren faaliyetleri durdurabilmek ve kar amacıyla hareket eden şirketlerin zararını önleyebilmek için azami özen göstermek zorundadır.

Gerek yatırımcılar gerekse, ev sahibi devletlerin çıkarları bir noktada çatışmaktadır. İnsan ve çevre faktörü her iki tarafın da dikkat etmesi gerektiği alanlardır. Yapılan anlaşmaların her iki tarafa da fayda sağlaması ve sürdürülebilir olması için temel insan hakları çevre koruma anlaşmaları şartlarına saygı gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

ABAD. **Avrupa Birliği Adalet Divanı ve AİHM Arasındaki Yargı Yetkisi Sorunu**. Ankara: Turhan Kitabevi. 2009.

ABOUT PIPELINES. **How does a natural gas pipeline work?.** (Çevrimiçi) https://www.aboutpipelines.com/en/pipeline-101/whats-in-the-pipelines/natural-gas-lines/ (Erişim Tarihi: 11.07.2019).

AHMED, Raja Haroon. **Conditions of Particular Application with Guidelines for Preparation of Part II Clauses.** 4th Edition. FIDIC. Londra. 1987. (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/6193168/FIDIC_1987_reprinted_in_1988_and_1992. (Erişim Tarihi: 09.08.2019).

AKCOLLU, F. Yeşim. "Elektrik Sektöründe Rekabet ve Regülasyon". **Rekabet Kurumu Uzmanlık Tezleri Serisi**. Ankara: Rekabet Kurumu. 2003.

AKINCI, Ziya. **Milletlerarası Tahkim**. İstanbul: Vedat Kitapcılık. 2016.

AKTAN, Coşkun Can. **Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme**. İzmir: Anadolu Matbaacılık. 2002.

Al QURASHI, Zeyad A.. "Renegotiation of International Petroleum Agreements". **J.Int'l Arb.**. Y. 22. S. 4. 2005. ss. 261-300.

ALAPLİ Elektrik B.V. v. Republic of TURKEY. **ICSID Case No. ARB/08/13**. (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw4306.pdf (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

AL-EMADI, Talal Abdullah. **The Renegotiating Clause in Petroleum International Joint Venture Agreements**. 2012.

ALVAREZ, José Enrique. **The Public International Law Regime Governing International Investment.** Collected Courses of the Hague Academy of International Law 344. Martinus Nijhoff Publishers. 2011.

AMBAKEDEREMO, Tari. "LNG Sale and Purchase Agreements: What is the Effect of the Emerging Liquefied Natural Gas Spot Market on Traditional Long Term Liquefied Natural Gas Sale and Purchase Agreements". **International Energy Law Review**. Y. 5. (2010). ss. 155-162.

ANDREWS-SPEED, Philip. "The Politics of Petroleum and The Energy Charter Treaty as an Effective Investment Regime". **Journal of Energy Finance & Development**. Y.4. S.1. 1999. ss. 117-135.

ANNACKER, Claudia. "Protection and Admission of Sovereign Investment under Investment Treaties". **Chinese Journal of International Law.** Y. 10. S. 3. 2011. ss. 553-562.

ANSAY, Sabri Şakir**. Hukuk Yargılama Usulleri.** 6.b.. Ankara. 2005.

ARIKAN, Mustafa. "Culpa in Contrahendo Sorumluluğu**". Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.** Y.17. S.1. 2009. (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/download/article-file/262715 (Erişim Tarihi: 03.08.2019).

ASSOCIATION of INTERNATIONAL PETROLEUM NEGOTIATORS (AIPN). **Model Contracts**. t.y.. (Çevrimiçi) https://www.aipn.org/model-contracts/ (Erişim Tarihi: 18.07.2019).

ASSOCIATION of INTERNATIONAL PETROLEUM NEGOTIATORS (AIPN). **Natural Gas Sales Agreement**. (Çevrimiçi) https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1397516/000119312511301998/d233108dex101.htm (Erişim Tarihi: 15.07.2019).

ATAGÜNDÜZ, A. Batu. "Yapım İşleri İhale ve Sözleşme Mevzuatının FIDIC Şartnamelerine Göre Değerlendirilmesi". **TMMMB**. 2017. (Çevrimiçi) https://www.tmmmb.org.tr/images/Etkinlikler/IMO_-_FIDIC_VS_KIK-_FINAL_-_BATU_ATAGUNDUZ_25.03.2017-rev01_-_TMMMB.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

ATALAN, Gamze. "Tahkim Kararlarının Bağlayıcılığı. Tanınması ve Tenfizi". **Atalan Hukuk**. 23 Mart 2018. (Çevrimiçi) https://atalan.av.tr/tahkim-kararlarinin-baglayiciligi-taninmasi-ve-tenfizi/ (ErişimTarihi: 08.10.2019).

ATASEVEN, Binnur. "FIDIC Kuralları Çerçevesinde Uyuşmazlık Çözümü". **GSI Articletter**. Y. 16. 2017. ss. 51-62. (Çevrimiçi) https://www.goksusafiisik.av.tr/Articletter/2017_Winter/GSI_Articletter_2017_Winter_Article4.pdf (ErişimTarihi: 09.04.2020).

Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu Kuran Antlaşma. (Çevrimiçi) https://www.ikv.org.tr/images/files/A3-tr.pdf (Erişim Tarihi: 25.06.2019).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf (Erişim Tarihi: 07.08.2019).

AYAN, Selman. "G-20 Süreci ve Aktif İstihdam Politikaları. Türkiye ve G-20 Ülkelerindeki Uygulamaların Değerlendirilmesi". (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi). Ankara. 2014. (Çevrimiçi) https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/1526/selmanayan.pdf (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

AYDIN, Yakup. "FIDIC Sözleşmeleri". **Dış Denetim.** 2010. ss. 230-241 (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/7179783/E-dergi-fidic-sozlesmeleri-9-32 (Erişim Tarihi: 09.08.2019).

AYDİLEK, Olcay. "ÇEAŞ ve Kepez'de İkinci Tahkim". **SABAH**. 13.12.2006. (Çevrimiçi) http://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=50999 (Erişim Tarihi: 07.08.2019).

BAKER & McKENZIE, Equity Joint Ventures legal Status, (Çevrimiçi) https://www.bakermckenzie.com/-

/media/files/insight/publications/2017/doingbusinesschina/equity-joint-ventures.pdf?la=en (Erşim Tarihi: 15.09.2019)

BAKU-TBILISI-CEYHAN (BTC) PIPELINE. BTC Pipeline Esia. **Azerbaijan Final Esia**. (Çevrimiçi) https://www.ebrd.com/english/pages/project/eia/esia_az.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

BAKU-TBLISI-CEYHAN (BTC) PIPELINE. "Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Caspian Pipeline". **Hydrocarbons Technology**. t.y.. (Çevrimiçi) https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/bp/ (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

BAKU-TBLISI-CEYHAN (BTC) PIPELINE. "Purpose of the Environmental and Social Impact Assessments". **European Bank for Reconstruction and Development**. 2003. (Çevrimiçi) https://www.ebrd.com/work-with-us/projects/esia/baku-tbilisi-ceyhan-(btc)-pipeline.html (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

BAMBERGER, Craig S., Jan LINEHAN ve Thomas W. WALDE. "The Energy Charter Treaty in 2000: In a New Phase". **OGEL Archive Issue**. 2000. (Çevrimiçi) https://www.ogel.org/article.asp?key=826. (Erişim Tarihi: 03.08.2019).

BAMBERGER, Craig S., Jan LINEHAN ve Thomas WALDE. "Energy Charter Treating 2000: In a New Phase". **J. Energy & Nat. Resources L.**. Y. 18. 2000.

BARCELONA TRACTION. **Light and Power Company. Limited (Belgium v. Spain): Preliminary Objections.** (Çevrimiçi) https://www.refworld.org/cases.ICJ.402391b04.html (Erişim Tarihi: 07.07.2019).

BELARUS Cumhuriyeti ile ÖZBEKİSTAN Cumhuriyeti arasında Karşılıklı İşbirliği ve Yatırım Anlaşması. Zafer Güler (çev.). 2020. (Çevrimiçi) https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5914/download (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

BERAT, Lynn. "The Role of Cociliation in the Japanese Legal System". **American University JILP.** Y. 8. S. 2. (1992). ss. 125-154. (Çevrimiçi) https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com.tr/&httpsredir=1&article=1508&context=auilr (Erişim Tarihi: 21.08.2019).

BERGER, Klaus Peter. "Renegotiation and Adaptation of International Investment Contracts: The Role of Contract Drafters and Arbitrators". **Vanderbilt Journal of Transnational Law**. Y. 36. S. 1. 2003. ss. 1347-1360.

BERNARDINI, Piero. "Stabilization and Adaptation in Oil and Gas Investments' (2008)". **Journal of World Energy Law and Business**. Y. 1. S. 1. 2008. ss. 98-112.

BINDEMANN, Kirsten. "Production-Sharing Agreements: An Economic Analysis". **Oxford Institute for Energy Studies**. 1999. (Çevrimiçi) https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/WPM25-

ProductionSharingAgreementsAnEconomicAnalysis-KBindemann-1999.pdf (ErişimTarihi:27.06.2019).

BILATERAL INVESTMENT TREATIES (BITs). (Çevrimci) https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

BİNGÖL, F. Itır. "Lex Mercatoria ve Türk Tahkim Hukuku'ndaki Yeri". **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi**. Prof. Dr. Şeref ERTAŞ'a Armağan. Y. 19. Özel Sayı. 2017. 1953-1969. (Çevrimiçi) https://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2017/11/9-ITIR-BINGOL.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2019).

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI YÜKSEK KOMSERLİĞİ. **General Assembly Resolution 1803 (XVII) of 14 December 1962. "Permanent Sovereignty Over Natural Resources".** (Çevrimiçi) https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/resources.pdf (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TEŞKİLATI. (Çevrimiçi) http://www.unicankara.org.tr/today/6.html#6a (Erişim Tarihi: 07.10.2019).

BLAGOV, Sergei. "Russia Stirs Up Sakhalin Projects". **Asia Times Online**. (Feb. 4. 2004). (Çevrimiçi) http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/FB04Ag01.html. (Erişim Tarihi: 29.06.2019).

BLANCH, Juliet. Andy MOODY ve Nicholas LAWN. "Investment Dispute Resolution Energy Charter Treaty". In: **Investment Protection and the Energy Charter Treaty**. G. Coop ve C. C. Ribeiro (Eds.). (1-14). New York: JurisNet. 2008.

BOCZEK, Boleslaw Adam**. International Law: A Dictionary. No. 2.** Scarecrow Press. 2005'den **Political Methods of Dispute Settlement.** (Çevrimiçi) https://guides.libraries.uc.edu/c.php?g=222418&p=1583660 (Erişim Tarihi: 22.08.2019).

BOSSUYT, Marc. "Anayasa ve Uluslararası Antlaşmalar Arasındaki İlişki: Belçika'dan Bir Değerlendirme". **Anayasa Yargısı.** Y. 29 .2012. 95-106. (Çevrimiçi) https://www.anayasa.gov.tr/media/4485/6.pdf (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

BOUTIQUE INTERNATIONAL ARBITRATION LAW FIRM. **Uluslararası Tahkim Bilgileri**. (Çevrimiçi) https://www.international-arbitration-attorney.com/tr/find-bilateral-investment-treaties/ (Erişim Tarihi: 08.10.2019).

BP AZERBAIJAN. **SOCAR and BP-operated AIOC sign principles of agreement on future development of the ACG oil field in Azerbaijan to 2050.** (Çevrimiçi) https://www.bp.com/en_az/caspian/press/pressreleases/SOCAR_BP-sign-principles-of-agreement.html (Erişim Tarihi: 23.07.2019).

BP TÜRKIYE. **Kariyer**. (Çevrimiçi) https://www.bp.com/tr_tr/turkey/hakk_m_zda/bp-tuerkiye/BTC.html. (Erişim Tarihi: 19.06.2019).

BRESSAND. Albert. "Foreign Direct Investment in the Oil and Gas Sector: Recent Trends and Strategic Drivers". K. Saunanat (Ed.). In: **Yearbook on Investment Law and Policy 2008-2009**. New York: Oxford University Press. 2009. ss. 117-214.

BRITISH COLUMBIA. **Doig River Natural Gas Pipeline Benefits Agreement (Westcoast Connector Gas Transmission Project).** 2015. (Çevrimiçi) https://www2.gov.bc.ca/gov/content/environment/natural-resource-stewardship/consulting-with-first-nations/first-nations-negotiations/first-nations-a-z-listing/doig-river-first-nation. (Erişim tarihi: 02.07.2019).

BRITISH COLUMBIA. **Doig River Site C Tripartite Land Agreement-2017**. (Çevrimiçi) https://www2.gov.bc.ca/gov/content/environment/natural-resource-stewardship/consulting-with-first-nations/first-nations-negotiations/first-nations-a-z-listing/doig-river-first-nation. (Erişim Tarihi: 12.07.2019).

CAMERON, Peter. **Petroleum Licensing: A Comparative Study**. Financial Times Business Information Limited. 1984.

CAMERON, Peter. **International Energy Investment Law: The Pursuit of Stability**. Oxford University Press. 2010.

CANDOLLE, Energy in East Europe - Candole Partners, s. 2 (Çevrimiçi) https://www.yumpu.com/en/document/view/9602865/energy-in-east-europe-candole-partners (Erişim Tarihi: 29.05.2020)

CHAISSE, J./ BELLAK, C. "Navigating the Expanding Universe of International Treaties on Foreign Investment Creation and Use of a Critical Index", Journal of International Economic Law, 2015, Vol. 18, No. 1, pp. 79–105.

CHENG, Tai-Heng. "Power. Authority and International Investment Law". **Am. U. Int'l L. Rev.** Y. 20. S. 465. 2005. ss. 50-51.

CLEAN ENERGY SOLUTIONS CENTER. **Policies to Support Wind Power Deployment: Key Considerations and Good Practices**. May 2015. (Çevrimiçi) https://www.nrel.gov/docs/fy15osti/64177.pdf. (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

COALE, Margarita T.B.. "Stabilization Clauses in International Petroleum Transactions". **Denv. J. Int'l L. & Pol'y**. Y. 30. 2001. ss. 217-235.

COLLINS, Lawrence Antony. "Provisional and Protective Measures in International Litigation". **Rec. Des Cours.** 1992-111. ss. 219-238.

Concerning the Introduction of Amendments to Legislative Acts of the Russian Federation and the Annulment of Certain Legislative Acts of the Russian Federation in Connection With the Adoption of the Federal Laws "Concerning the Introduction of Amendments and Additions to the Federal Law 'Concerning the General Principles of the Organization of Legislative (Representative) and Executive State Bodies of Constituent Entities of the Russian Federation'" and "Concerning the General Principles of the Organization of Local Government in the Russian Federation." **N 122-FZ Aug 22**. 2004 (Section 13).

CONNERTY, Anthony. "The Role of ADR in the Resolution of International Disputes". **Arbitration International.** Y. 12. S. 1. 1996. ss . 47-56.

CREDO Energy Partnered with Energy Rewards, (Çevrimiçi) https://www.credoenergy.com/ (Erişim Tarihi: 23.07.2019)

CUNNINGHAM, Nick. "NAFTA and the Implications for North American Oil and Gas". **The FUSE.** 2018. (Çevrimiçi) http://energyfuse.org/nafta-and-the-implications-for-north-american-oil-and-gas/ (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

ÇAĞRI, Kaptan. "Dünya ve Türkiye'de LNG Ticareti". **SCRIBD**. 26 Jan 2012. (Çevrimiçi) http://www.scribd.com/doc/79451926/dunya-ve-turk%c4%b0ye-de-lngt%c4%b0caret%c4%b0. (Erişim Tarihi: 09.06.2019).

ÇAL, Sedat. "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamındaki Anlaşmaların Hukuki Yönden Değerlendirilmesi". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. 2008. ss. 63-134. (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/237687737_BAKU-TIFLIS-CEYHAN_BORU_HATTI_PROJESI_KAPSAMINDAKI_ANLASMALARIN_HUKUKI_YONDEN_DEGERLENDIRILMESI (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

ÇİNKO, Levent. "Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri". **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Y.26. S. 1. 2009. ss. 117-131. (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/muiibd/issue/485/4272. (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

DABINOVIC, E.J.P. T. Petroleum Service Contracts in Argentina, Brazil and Colombia, J.Energy & Nat. FResources L., 1987 Vol. 5, ss. 20-50

DANNIELS, Lisa. "Interconnection-Getting Energy to Market". **Windustry**. (Çevrimiçi) http://www.windustry.org/community_wind_toolbox_14_interconnection. (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

DAYINLARLI, Kemal. **UNCITRAL Kurallarına Göre Uzlaşma ve Tahkim**. İstanbul Vedat Kitapçılık. 2012.

DE, Prabir, Muthi SAMUDRAM ve Sanjeev MOHOLKAR. "Trends in National and Regional Investors Financing Crossborder Infrastructure Projects in Asia". **ADBI Working Paper No. 245.** (September 4. 2010). (Çevrimiçi) https://ssrn.com/abstract=1671464. (Erişim Tarihi: 26.07.2019).

DENTONS. **Energy**. (Çevrimiçi) https://www.dentons.com/en/find-your-dentons-team/industry-sectors/energy. (Erişim Tarihi: 21.06.2019).

DEYNEKLİ, Adnan. "Yabancı Hakem Kararlarının Türkiye'de Tanınması ve Tenfizinde Karşılaşılan Sorunlar". **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.** Prof. Dr. Hakan PEKCANITEZ'e Armağan. C. 16. Özel Sayı. 2015. ss. 105-122. (Çevrimiçi) http://hukuk.deu.edu.tr/wp-content/uploads/2015/09/ADNAN-DEYNEKLİ.pdf (Erişim Tarihi: 08.102019).

DIŞ İLİŞKİLER VE AVRUPA BİRLİĞİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. (Çevrimiçi) http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflisoz/bm/bm_33.pdf (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

DIESE SEITE AUF DEUTSCH ANZEIGEN. **Cases Decided In Favor Of A German Investor**. (Çevrimiçi) http://www.german-investment-treaty-disputes.de (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

DIESE SEITE AUF DEUTSCH ANZEIGEN. **German Investment Treaty Disputes**. (Çevrimiçi) http://www.german-investment-treaty-disputes.de (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

DOĞALGAZ. **Doğalgazın Kullanım Alanları**. (13 Haziran 2016). (Çevrimiçi) https://dogazlgaz.wordpress.com/2016/06/13/dogalgazin-kullanim-alanlari/ (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

DOLZER, Rudolf ve Christoph SCHREUER. **Principles of International Investment Law.** UK: Oxford University Press. 2012.

DOLZER, Rudolf. "Fair and Equitable Treatment: A Key Standard in Investment Treaties". **The International Lawyer**. Y. 39. S. 1.205. ss. 87-106.

DOUGLAS, Zachary. "The Hybrid Foundations of Investment Treaty Arbitration". **British Year Book of International Law**. Y. 74. S. 1. 2003. ss. 151-289.

DÖLDÖŞ, İlayda. "Royalty Nedir?". **Startup Hukuku**. (Çevrimiçi) https://startuphukuku.com/royalty-nedir/. (Erişim Tarihi: 21.06.2019).

DULANEY, Michael ve Robert MERRICK. "Legal Issues in Cross-border Oil & Gas Pipelines". **OGEL 4.** 2004. (Çevrimiçi) www.ogel.org/article.asp?key=1575 (Erişim Tarihi: 22.07.2019).

EDİGER, Ş. Volkan. **Osmanlı'da Neft ve Petrol.** Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim. 2003.

Editor Henrik Lund, M.Sc.Eng., Ph.D., Dr.Techn. (Çevrimiçi) https://www.sciencedirect.com/journal/energy (Erişim tarihi: 25.01,2020)

EKŞİ Nuray, Milletlerarası Ticaret Hukuku, 2015, İstanbul, Beta, s. 72.

EL CHIATI. Ahmed Zaki. **Protection of Investment in the Context of Petroleum Agreements.** Hollanda: Martinus Nijhoff Publishers. 1987.

ENERJI ŞARTI ANTLAŞMASI (EŞA). (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404519.pdf. (Erişim Tarihi: 03.08.2019); https://energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/IEC_Certified_Adopted_Copy.pdf (Erişim Tarihi: 06.08.2019).

ENGLISH, James. **7 Natural Gas Industry Agreements in 10 Minutes**. August 1. 2018. (Çevrimiçi) https://www.linkedin.com/pulse/7-natural-gas-industry-agreements-10-minutes-james-english. (Erişim Tarihi: 11.07.2019).

Energy The International Journal, Editor-in-Chief: Henrik Lund, M.Sc.Eng., Ph.D., Dr.Techn. https://www.journals.elsevier.com/energy/ (Erişim Tarihi: 09.07.2019)

ERALP Özil vd., **Elektrik Enerjisi Teknolojileri ve Enerji Verimliliği,** Türkiye Elektrik Sanayi Birliği (TESAB) Ticari İşletmesi, 1, 2012.

ERCAN Metin, **Uluslararası Petrol Arama ve Üretim Yatırımlarının Yapısı ve Finansal Yönden İncelenmesi**, Ankara, Ocak-1996, S. 33, 61

EREN, Fikret. **Borçlar Hukuku (Genel Hükümler).** Cilt 1. İstanbul: Beta. 1994.

ERKAN, Mustafa. "HMK Değişikliklerin İhtiyari Tedbir Kararlarına Etkisinin Milletlerarası usul Hukuku Açıısndan İncelenmesi". **Hukuk Biliminin Güncel Sorunları III. Uluslararası Kongre Bildiri Kitabı** içinde. Cilt 2 (Özel Hukuk). 4-6 Mayıs 2012. Samsun. Ankara: Adalet Yayınevi. 2012.

ERKAN, Mustafa. "Mitigating Political Risks for Transnational Energy Projects Through Contractual Mechanisms". (Doctoral dissertation University of Exeter). 2009.

EUROBSERV'ER. **Photovoltaic Barometer 2019**. (Çevrimiçi) https://www.eurobserv-er.org/category/all-photovoltaic-barometers/ (Erişim Tarihi: 19.06.2019).

EUROPEAN COMISSION. **Nüclear Energy.** (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/energy/en/topics/nuclear-energy (Erişim Tarihi: 20.06.2019).

EUROPEAN UNION. **EU Treaties.** (Çevrimiçi) https://europa.eu/european-union/law/treaties_en. (Erişim Tarihi: 20.06.2019).

FABRIKANT, Robert. "Production Sharing Contracts in the Indonesian Petroleum Industry". **Harv. Int'l. LJ.** 1975.

FARUQUE, Abdullah. "Validity and Efficacy of Stabilisation Clauses: Legal Protection vs. Functional Value". **J. Int'l Arb.** Y. 23. S. 4. 2006. ss. 317-336.

FENG, Xuejun, Mingong WANG, Yuwei LI, Weihua GU ve Yan ZHANG. "Optimal Throughput of Crude Oil Terminals with Options for Infrastructure Improvements". **Journal of Coastal Research.** Y. 73. (2015). ss. 628-634. (Çevrimiçi) https://www.researchgate.net/publication/277579834_Optimal_Throughput_of_Crude_Oil_Terminals_with_Options_for_Infrastructure_Improvements (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

FENG, Zhuo, Shui-Bo ZHANG ve Ying GAO. "On Oil Investment and Production: A Comparison of Production Sharing Contracts and Buyback Contracts". **Energy Economics.** Y.42. March 2014. ss. 395-402. (Çevrimiçi) https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0140988314000127?via%3Dihub (Erişim Tarihi: 01.07.2019).

FIDIC, **Works of Civil Engineering Construction**. 4th Edition. 1987. Red Book. (Çevrimiçi) http://fidic.org/books/works-civil-engineering-construction-4th-ed-1987-red-book (Erişim Tarihi: 09.08.2019).

FOREIGN TRADE INFORMATION SYSTEM. **North American Free Trade Agreement**. Chapter Eleven. Conditions Precedent to Submission of a Claim to Arbitration. Article 1121-1127. (Çevrimiçi) http://www.sice.oas.org/trade/nafta/chap-112.asp (Erişim Tarihi: 06.08.2019).

FOUCHARD, Philippe ve Berthold GOLDMAN. **Fouchard. Gaillard. Goldman on International Commercial Arbitration.** The Hague: Kluwer Law International BV 1999.

FURUNCU, Yunus. "Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı Projesi". **SETA**. 2019. (Çevrimiçi) https://www.setav.org/tag/mavi-akim-dogalgaz-boru-hatti-projesi/ (Erişim Tarihi: 18.07.2019).

GAILLARD. Emmanuel. "Investments and Investors Covered by the Energy Charter Treaty". In: **Investment Arbitration and the Energy Charter Treaty**. C. Ribeiro (Ed.). 54. 58. 2006.

GALLUS, Nick. "An Umbrella Just for Two? BIT Obligations Observance Clauses and the Parties to a Contract". **Arbitration International**. Y. 24. S. 1. 2008. ss. 157-170.

GAZBİR. **LNG Ticareti ve Yatırımları**. t.y. (Çevrimiçi) http://ebulten.gazbir.org.tr/uploads/09/doc/LNG_YATIRIMLARI.pdf. (Erişim Tarihi: 16.07.2019);

GAZPROM & ENI. "Blue Stream Natural Gas Pipeline". **Offshore Technology**. t.y.. (Çevrimiçi) https://www.offshore-technology.com/projects/blue_stream/ (Erişim Tarihi: 23.07.2019).

GLOBAL AFFAIRS CANADA. "Agreement Between the Government of Canada and the Government of the Republic of Argentina for the Promotion and Protection of Investments". **E101514 - CTS 1993 No. 11 Sayılı Antlaşma**. (Çevrimiçi) https://treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=101514&lang=eng&_ga=2.96631769.773745998.1560768345-1809432426.1560768345. (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

GLOBAL AFFAIRS CANADA. "Agreement between the Government of Canada and the Government of the Republic of Kosovo for the Promotion and Protection of Investments". **E105479 Sayılı Antlaşma**. (Çevrimiçi) https://treaty-accord.gc.ca/text-texte.aspx?id=105479 (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

GOOLSBY/ ROWLEY, M.: Building a Cross-Border Pipeline, For Multinational Projects, Host Goverment Agreement Can Reduce Risk and Create A Stable Investment Enviroment, (Çevrimiçi) s. 2. https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/Agreements_on_Oil_and_Gas_Pipelines.pdf (ErişimTarihi: 29.05.2020)

GOVERMENT OF CANADA. **Trade and Investment Agreements**. (Çevrimiçi) https://www.international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/index.aspx?lang=eng (Erişim Tarihi: 17.06.2019).

GRIFFIN, P.: Transnational Gas Projects and Their Agreements, Part 1, IELTR, 2002, Vol. 5, s . 168-170

GÖNLÜBOL, Mehmet. **Uluslararası Politika.** Ankara: Siyasal Kitabevi. 1978.

GÖZLER, Kemal. **İdare Hukuku**. Cilt II. Bursa: Ekin Yayınevi. 2003.

GRIGORYEV, Yuli. "The Russian Gas Industry. Its Legal Structure. and Its Influence on World Markets". **Energy LJ.** Y. 28. 2007. ss. 125-145. (Çevrimiçi) https://www.eba-net.org/assets/1/6/9-125-145.pdf (Erişim Tarihi: 27.06.2019).

GÜVEN, Koray. "Lex Mercatoria ve Milletlerarası Tahkim". **Public and Private International Law Bulletin.** Y. 34. S. 2. t.y.. 1-57. (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/download/article-file/410901 (Erişim Tarihi: 29.08.2019).

GÜVENÇ, Celalettin. "FIDIC Şartnamesine Göre Yapılan İhalelerde İzlenecek Usul". **Yerel Yönetim ve Denetim Dergisi**. Mart 2001.

HARRAZ, Hassan Z. **Types of Int. Petrolium Contracts.** 2013. (Çevrimiçi) https://www.slideshare.net/ReadingLLMlegaleagles/llm-university-of-reading-2013-15712886?from_action=save (Erişim Tarihi: 25.06.2019).

HARTEN, Gus Van ve Martin LOUGHLIN. "Investment Treaty Arbitration as a Species of Global Administrative Law". **European Journal of International Law**. Y. 17. S. 1. ss. 121-150. 2006.

HATEMİ, Hüseyin ve Emre GÖKYAYLA. **Borçlar Hukuku**. "Culpa in contrahendo". İstanbul: Vedat Kitapçılık. 2015.

HAUSMANINGER, Christian. "The ICC Rules for a Pre-Arbitral Referee Procedure: A Step Towards Solving the Problem of Provisional Relief in International Commercial Arbitration?". **ICSID Review - Foreign Investment Law Journal.** Y. 7. S. 1. Spring 1992. ss. 82-113. (Çevrimiçi) https://academic.oup.com/icsidreview/article-abstract/7/1/82/774489?redirectedFrom=fulltext (Erişim Tarihi: 19.08.2019).

HAYES, Adam. "Build-Operate-Transfer Contract". **Investopedia**. 19 Aug 2019. (Çevrimiçi) https://www.investopedia.com/terms/b/botcontract.asp (Erişim Tarihi: 27.07.2019).

HERIK, Larissa Van Den. "International Law in Action: A Guide to the International Courts and Tribunals in The Hague". **Diplomatic versus Judicial International Dispute Settlement. Universiteit Leiden**. (Çevrimiçi) https://www.coursera.org/lecture/international-law-in-action/diplomatic-versus-judicial-international-dispute-settlement-0NNsv (Erişim Tarihi: 22.208.2019).

HISTORY OF THE SAKHALIN PROJECTS. **Rosneft**. (Çevrimiçi) https://sakhalin1.rosneft.com/about/Rosneft_today/Operational_structure/Development_and_Production/Sakhalin1/ (Erişim Tarihi: 29.06.2019).

HOLLAND, Andrew. "NAFTA's Energy Chapter". **American Security Project**. Hollanda. 2018. (Çevrimiçi) https://www.americansecurityproject.org/wp-content/uploads/2018/05/Ref-0209-NAFTA-Building-North-American-Energy-Security.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

HORN, Norbert. "Third Party Intervetion". **IBL.** Y. 13 (1985). ss. 135-137.

HORST, Ties van der. "Project Procurement in The Oil and Gas Industry. Towards Improving the Project Supply Process for A Market Entrant in Oil and Gas Contracting". (Master Thesis of Delft University of Technology). (Çevrimiçi) https://pdfs.semanticscholar.org/825d/03d466faeaafb2957f944c5dc42b903b2d71.pdf (Erişim Tarihi: 17.07.2019).

HÖK, Götz-Sebastian ve Cevat Gökhan ERBAŞ. **Uluslararası İnşaat Hukuku**. Ankara: Adalet Yayınevi. 2009.

HUNTER, Martin ve Anthony SINCLAIR. "Aminoil Revisited: Reflections on a Story of Changing Circumstances". **International Law and Arbitration: Leading Cases from the ICSID.** NAFTA. Bilateral Treaties and Customary International Law. Cameron. 2005.

IAEA. **Nuclear Power and The New Climate Policy Framework.** 2016. (Çevrimiçi) https://www.iaea.org/sites/default/files/16/11/np-parisagreement.pdf (Erşim Tarihi: 25.07.2019).

IAEA. **Nuclear Power and the Paris Agreement: Brochure.** 2016. (Çevrimiçi) https://www.iaea.org/node/41617 (Erişim Tarihi: 25.04.2020).

IAEE. (Çevrimiçi) http://www.iaee.org/en/publications/openurl.aspx?genre=journal&issn=0195-6574 (Erişim Tarihi: 02.08.2019).

IAEE. **Coverage: 1980-2015**. Y.1. S.1 – Y.36. S.4. (1980-2015). ss. 1-21. (Çevrimiçi) https://www.jstor.org/journal/energyj (Erişim Tarihi: 02.08.2019).

ICC SERVICES S.A.R.L. **Contracts (International Law). Standardized Terms of Contract**. Publication (International Chamber of Commerce). No. 326. Paris. 1978. (Çevrimiçi) https://www.worldcat.org/title/adaptation-of-contracts/oclc/8146321 (Erişim Tarihi: 17.08.2019).

ICC. "Introduction". **Pre-Arbitral Referee Rules.** 1990. (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/pre-arbitral-referee/rules/ (Erişim Tarihi: 19.08.2019).

ICC. "The current ICC Dispute Board Rules are in force as of 1 October 2015 and the Appendices in force as from 1 October 2018". **Dispute Board Rules**.

ICC. "The current ICC Dispute Board Rules are in force as of 1 October 2015 and the Appendices in force as from 1 October 2018". **Dispute Board Rules**. (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/dispute-boards/rules/#article_6 (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

ICC. **2015 Dispute Board Rules (English version).** ss. 25-35. (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/publication/2015-dispute-board-rules-2018-appendices-english-version/ (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

ICC. **2017 Arbitration Rules and 2014 Mediation Rules (English version).** (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/arbitration/rules-of-arbitration/#article_6 (Erişim Tarihi: 24.09.2019);

ICC. **2017 Arbitration Rules and 2014 Mediation Rules.** (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/publication/arbitration-rules-and-mediation-rules/ (Erişim Tarihi: 30.08.2019).

ICC. **Arbitration Rules.** (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/arbitration/rules-of-arbitration/ (Erişim Tarihi: 01.05.2020).

ICC. Dispute Board Rules. (in Force as from 1 October 2015). **ICC Publication no: 873-1.** Paris-2015. (Çevrimiçi) https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2015/09/icc-dispute-board-rules-english-version.pdf (Erişim Tarihi: 30.04.2020).

ICC. **Mediation Rules.** in force as from 1 January 2014. (Çevrimiçi) https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2017/01/ICC-2017-Arbitration-and-2014-Mediation-Rules-english-version.pdf.pdf (Erişim. 21.08.2019).

ICC. **Pre-Arbitral Referee Rules.** (Çevrimiçi) https://cms.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2016/11/1990-Rules-for-a-Pre-Arbitral-Referee-Procedure-ENGLISH.pdf. (Erişim Tarihi: 20.08.2019).

ICC. **The ICC Rules for the Proposal of Experts and Neutrals are in force as from 1 February 2015.** (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/publication/icc-expert-rules-english-version/ (Erişim Tarihi: 16.08.2019).

ICC. **Who We Are?.** t.y. (Çevrimiçi) https://iccwbo.org/about-us/who-we-are/ (Erişim Tarihi: 10.08.2019).

ICSID Sözleşmesi. **ICSID Convention. Regulations and Rules**. Washington. April 2006. (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Documents/icsiddocs/ICSID%20Convention%20English.pdf (Erişim Tarihi: 24.09.2019).

ICSID. "Administrative and Financial Regulations". In: **ICSID Convention. Regulations and Rules.** (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Documents/resources/2006%20CRR_English-final.pdf (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

ICSID. "Convention Conciliation Rules. How to file a Request for Arbitration" - **ICSID Convention Arbitration.** (Çevrimiçi)

https://icsid.worldbank.org/en/Pages/icsiddocs/ICSID-Convention-Conciliation-Rules.aspx (Erişim Tarihi: 08.08.2019).

ICSID. "Champion Trading Company. Ameritrade International. Inc.. James T. Wahba. John B. Wahba & Timothy T. Wahba v. Arab Republic of Egypt". **ICSID CASE No. ARB/02/9.** (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0147.pdf (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

ICSID. "Jan de Nul N.V. & Dredging International N.V. v. Arab Republic of Egypt". **ICSID Case No. ARB/04/13.** (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0439.pdf (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

ICSID. "Joy Mining Machinery Limited v. The Arab Republic of Egypt". **ICSID Case No. ARB/03/11.** (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0441.pdf (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

ICSID. "Masdar Solar & Wind Cooperatief U.A. v. Kingdom of Spain". **ICSID Case No. ARB/14/1.** (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/cases/6608 (Erişim Tarihi: 19.06.2019).

ICSID. "Plama Consortium Limited v. Republic of Bulgaria". **ICSID Case No. ARB/03/24.** (Çevrimçi) https://www.italaw.com/cases/857 (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

ICSID. "Salini Costrutorri S.P.A and Italstrade S.P.A v. Kingdom of Morocco". **Decision on Jurisdiction.**

ICSID. "Salini Costrutorri S.P.A and Italstrade S.P.A v. Kingdom of Morocco". Decision on Jurisdiction. (July 23. 2001). Vol. 42.. **Int''l Legal Materials.** (2003). (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0738.pdf (Erişim Tarihi: 26.09.2019).

ICSID. "SGS Société Générale de Surveillance S.A. v. Islamic Republic of Pakistan". **ICSID CASE No. ARB/01/13.** (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/ita0779.pdf (Erişim Tarihi: 30.09.2019).

ICSID. "Venezuela Holdings. B.V. Mobil Cerro Negro Holding. Mobil Venezolana de Petróleos Holdings. Mobil Cerro Negro. Mobil Venezolana de Petróleos v. The Bolivarian Republic of Venezuela". **ICSID Case No. ARB/07/27.** (Çevrimiçi) https://www.italaw.com/sites/default/files/case-documents/italaw4011.pdf (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

ICSID. **Annual Report 2018.** (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Documents/resources/2018ICSIDAnnualReport.ENG.pdf. (Erişim. 08.08.2019).

ICSID. **Annual Report 2018.** Chapter 2. Panels of Arbitrators and of Conciliators.

ICSID. **ICSID Convention Arbitration Rules**. (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Pages/icsiddocs/ICSID-Convention-Arbitration-Rules.aspx. (Erişim Tarihi: 30.08.2019).

ICSID. **ICSID Convention.** (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Pages/icsiddocs/ICSID-Convention.aspx. (Erişim Tarihi: 13.06.2019)

ICSID. **Merkez Tahkim Davaları.** (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Pages/cases/ConcludedCases.aspx?status=c (Erişim Tarihi: 02.10.2019).

ICSID. **The Rules of Prosedure for Conciliation Proceedings.** (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/ICSID/StaticFiles/basicdoc/partE.htm. (Erişim Tarihi: 08.08.2019).

ICSID. **User Agreement International Centre for Settlement of Investment Disputes Privacy Agreement.** (Çevrimiçi) https://icsid.worldbank.org/en/Pages/ICSIDSearch.aspx?k=agreement (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR ENERGY ECONOMICS (IAEE). **IAEE's Mission Statement**. 2020. ss. 1-21. (Çevrimiçi) https://www.iaee.org/en/inside/ (Erişim Tarihi: 2.08.2019).

INTERNATIONAL Chamber and Commerce of Met. Montreal, Joint ventures and partnering, (Çevrimiçi) https://www.infoentrepreneurs.org/en/guides/joint-ventures-and-partnering/ (Erişim tarihi: 15.08.2020)

INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (IEA). **World Energy Investment 2019.** (Çevrimiçi) https://webstore.iea.org/world-energy-investment-2019 (Erişim Tarihi: 11.06.2019).

INTERNATIONAL ENERGY CHARTER. **Energy Charter Treaty.** 1994. (Çevrimiçi) https://energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/ (Erişim Tarihi: 19.07.2019).

INTERNATIONAL ENERGY CHARTER. **Industry Advisory Panel**. (Çevrimiçi) https://energycharter.org/media/news/article/dow-chemical-hosts-the-42nd-industry-advisory-panel-meeting/?tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=6c94a67197c01875777061ffa84ea9cc (Erişim Tarihi:12.06.2019).

INTERNATIONAL ENERGY CHARTER. **The Energy Charter Process**. (Çevrimiçi) https://energycharter.org/who-we-are/members-observers/ (Erişim Tarihi: 12.06.2019).

INTERNATIONAL ENERGY CHARTER. **The European Energy Charter 1991.** (Çevrimiçi) https://energycharter.org/process/european-energy-charter-1991/ (Erişim Tarihi: 19.06.2019).

INTERNATIONAL ENERGY CHARTER. **Transit Protocol**. 2015. (Çevrimiçi) https://energycharter.org/what-we-do/trade-and-transit/transit-protocol/ (Erişim Tarihi: 19.07.2019).

INTERNATIONAL GAS UNION (IGU). **2019 World LNG Report.** (Çevrimiçi) https://www.igu.org/sites/default/files/node-news_item-field_file/IGU

%20Annual%20Report%202019_23%20loresfinal.pdf. (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

INTERNATIONAL INDIAN TREATY COUNCIL. **Indigenous Peoples. Human Rights and Climate Change.** (Çevrimiçi) https://www.ohchr.org/Documents/Issues/ClimateChange/CARMEN.ppt (Erişim Tarihi: 23.04.2019).

INVESTMENT DISPUTE SETTLEMENT NAVIGATOR. 2020. (Çevrimiçi). https://investmentpolicy.unctad.org/investment-dispute-settlement?status=3. (Erişim Tarihi: 04.04.2020).

INVESTMENT POLICY HUB. **Investment Cooperation and Facilitation Treaty Between the Federative Republic of Brazil and the Republic of India.** 2020. (Çevrimiçi) https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/5912/download (Erişim Tarihi: 02.04.2020).

INVESTMENT POLICY HUB. **ISDS Navigator Update: 980+ known investment treaty cases by 31 July 2019.** (Çevrimiçi) https://investmentpolicy.unctad.org/news/hub/1625/20190930-isds-navigator-update-980-known-investment-treaty-cases-by-31-july-2019 (Erişim Tarihi: 11.10.2019).

ISA, Afiq. "End of the Road for Risk-Services Contracts (RSCs)". **The Star**. 12 July 2016. (Çevrimiçi) https://www.thestar.com.my/business/business-news/2016/07/12/end-of-the-road-for-rscs/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019).

KAMU İMTİYAZ SÖZLEŞMELERİ. (Çevrimiçi) http://www.turkhukuksitesi.com/makale_916.htm. (Erişim Tarihi: 21.06.2019).

KANUNLAR VE KARARLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. **Kanun Tasarısı.** 31853594-101-974-2639 sayılı. (Çevrimiçi) https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0938.pdf (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

KANUNLAR VE KARARLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. **Kanun Tasarısı.** B.02.0.KKG/101-30 sayılı. (Çevrimiçi) https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0355.pdf (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

KARABELNIKOV, B. R.. **Uluslararası Ticari Tahkim**. Moskova. 2013.

KARAGÖZ, Kadir. "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970-2005". **Journal of Yaşar University**. Y.2. S.8. 2008. ss. 929-994. (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/jyasar/issue/19120/202896 (Erişim Tarihi: 18.06.2019).

KAYIHAN, Şaban ve Mehmet ESKİ. **Uluslararası Ekonomi Hukuku**. Cilt 1. İstanbul: Umuttepe Yayınları. 2015.

KENTON, Will. "Concession Agreement". **Investopedia**. 29 April 2019. (Çevrimiçi) https://www.investopedia.com/terms/c/concessionagreement.asp (Erişim Tarihi: 31.07.2019).

KEPPLER. Jan Horst ve Christian SCHÜLKE. **Investing in the Energy Sector: An Issue of Governance**. Brüksel: IFRI. 2009.

KESSIDES, Ioannis N. **Reforming Infrastructure-Privatization. Regulation. and Competition.** The World Bank. Oxford University Press. 2004. (Çevrimiçi) http://documents.worldbank.org/curated/en/709301468779183565/310436360_2005000711594O/additional/289850PAPER0reforming0infrastructure.pdf (Erişim Tarihi: 27.07.2019).

KILANGI, Adelardus. "Forthcoming Introductory". **Audiovisual Library of Int. Law.** (Çevrimiçi) http://legal.un.org/avl/ha/ga_1803/ga_1803.html (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

KIRCA, Çiğdem. **Kanunların Yorumunda Yorum Yöntemleri.** t.y. (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/13988025/KANUNLARIN_YORUMUNDA_YORUM_YÖNTEMLERİ. (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

KIRKPATRICK, Colin, David PARKER ve Yin-Fang ZHANG. "Foreign Direct Investment in Infrastructure in Developing Countries: Does Regulation Make a Difference?". **Transnational Corporations**. Y.15. S.1. (April 2006). (Çevrimiçi) https://unctad.org/en/docs/iteiit20061a6_en.pdf (Erişim Tarihi: 26.07.2019).

KONOPLYANIK, Andrei ve Thomas WALDE. "Energy Charter Treaty and Its Role in International Energy". **J. Energy Nat. Resources L**. Y.24. S.4. 2006. ss. 523-558.

KOOPMANS, Sven Michael George. Diplomatic Dispute Settlement: The Use of Inter-State Conciliation. (Doctoral Dissertation. University of Oxford/ TMC Asser Press. The Hague. 2008.

KORAL, Rabi. "Birleşmiş Milletler Cenevre Konferansı ve 21 Nisan 1961 Tarihli Sözleşme". **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**. Y. 30. S. 3-4. 1965. ss. 745-783. (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/96474 (Erişim Tarihi: 08.10.2019).

KÖŞGEROĞLU, Banu Şit. **Enerji Yatırım Sözleşmeleri ve Bunların Uluslararası Yatırım Anlaşmaları ile Korunması.** İstanbul: Vedat Kitapçılık. 2012.

KRAJEWSKI, Markus. "The Impact of International Investment Agreements on Energy Regulation". In: **European Yearbook of International Economic Law 2012**. Berlin. Heidelberg: Springer. 2012. ss. 348-349.

KRANE, Jim. "Stability Versus Sustainability: Energy Policy in the Gulf Monarchies". **The Energy Journal**. Y.36. S. 4. October 2015. ss. 1-21. (Çevrimiçi) https://www.jstor.org/stable/24696045. (Erişim Tarihi: 2.08.2019).

KUDINA, T. "The Role of Foreign Investment in the Development of Russia: Historical Aspect". **Nalogi. Investeetsii. Kapital No.1.** April 2001. ss.75-80.

KURU Baki, Ramazan ARSLAN ve Ejder YILMAZ. **Medeni Usul Hukuku Dersleri**. İstanbul. 2005.

KÜÇÜKKAYA, Elif. "Akkuyu NGS İçin Yeni Bir Anlaşma Yapıldı**". Enerji Portalı**. 25 Temmuz 2019. (Çevrimiçi) https://www.enerjiportali.com/akkuyu-ngs-icin-yeni-bir-anlasma-yapildi/ (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

LAF SÖZLÜK. "Hidrokarbon kısaca nedir ne demektir?". **Alifatik Hidrokarbonlar**. (Çevrimiçi) https://www.lafsozluk.com/2013/06/hidrokarbon-nedir-ne-demektir-anlami.html. (Erişim Tarihi: 20.06.2019).

LAW, Corporate. **Alphen aan den Rijn**. The Netherlands: Kluwer Law International. 2011.

LEE, Henry ve Dan SHALMON. "Searching for Oil: China's Oil Strategies in Africa". **China into Africa: Trade. Aid and Influence**. 2008.

LEVEL SET. **What is a Dispute Resolution Board (DRB)?.** Feb. 27 2020. (Çevrimiçi) https://www.levelset.com/blog/what-is-a-dispute-resolution-board-drb/ (Erişim Tarihi: 01.05.2020).

LNG Price Spot Statıstıcs**, (Çevrimiçi) https://www.meti.go.jp/english/statistics/sho/slng/index.html**

LUND. Peter D. "Effects of Energy Policies on Industry Expansion in Renewable Energy". **Renewable Energy**. Y.34. S.1. 2009. ss.53-64.

MARİA Joao Mimoso, **The Law Applicable to Petrolume Contract** , (Çevrimiçi) http://www.jett.dormaj.com/docs/Volume8/Issue%203/html/The%20Law%20Applicable%20to%20Petrolume%20Contract.html (Erişim tarihi: 18.08.2020)

MANIRUZZAMAN, Abul F.M. "International Energy Contracts and Cross-Border Pipeline Projects: Stabilization. Renegotiation and Economic Balancing in Changed Circumstances - Some Recent Trends". **Oil. Gas & Energy Law**. S. 4. 2006. (Çevrimiçi) https://www.ogel.org/article.asp?key=2289 (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

MANIRUZZAMAN, Abul F.M. "The Pursuit of Stability in International Energy Investment Contracts: A Critical Appraisal of the Emerging Trends". **Journal of World Energy Law and Business.** Y.1. S.2. (June 24. 2008). (Çevrimiçi) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1338053 (Erişim Tarihi: 25.06.2019).

MANIRUZZAMAN. Abul F.M. "The New Generation of Energy and Natural Resource Development Agreements: Some Reflections**". Journal of Energy & Natural Resources Law**. Y. 11. S. 4. 1993. ss. 207-247.

MCLACHLAN, Campbell, Laurence SHORE ve Matthew WEINIGER. **International Investment Arbitration: Substantive Principles**. UK: Oxford University Press. 2010.

MCLACHLAN. Campbell, Laurence SHORE ve Matthew WEINIGER. **International Investment Arbitration: Substantive Principles**. UK: Oxford. 2007.

MCMILLION, Rhonda. "Growing Acceptance for ADR". **ABA Journal.** Y. 82. S. 5 1996. s. 106; (Çevrimiçi) http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/Dergi/Dergi107/assets/common/downloads/publication.pdf (Erişim. 21.08.2019).

MENDELSOHN, Michael ve Claire KREYCIK. Federal and State Structures to Support Financing Utility-Scale Solar Projects and the Business Models Designed to Utilize Them. No. NREL/TP-6A2-48685. **National Renewable Energy Lab.(NREL).** Golden. CO (United States). 2012.

MEREDITH, Ian ve Marcus BIRCH. **The ICC's pre-arbitral referee procedure: How valuable is it?** (Çevrimiçi) http://www.klgates.com/files/Publication/ab0be67f-01ef-4206-9c12-6e91f5b4837e/Presentation/PublicationAttachment/bae41c65-1f1b-43c3-b963-7de5c496b5bc/article_meredith_icc_0108.pdf (Erişim Tarihi: 19.08.2019);

MERRIER Webster, **Definition Energy**, (Çevrimiçi) https://www.merriam-webster.com/dictionary/energy (Erişim Tarihi: 26.06.2019)

MICHAEL Seid, Understanding Franchise Payments and Royalty Fees, (çevrimiçi) https://www.thebalancesmb.com/what-is-a-royalty-fee-1350580 (Erişim Tarihi: 21.06.2019).

MIGA. **Commentary on the Convention Establishing The Multilateral Investment Guarantee Agency.** (Çevrimiçi) https://www.miga.org/Documents/MIGA%20Convention%20February%202016.pdf (Erişim Tarihi: 23.09.2019).

MIGA. **Çok Taraflı Yatırım Anlaşma Ajansı.** t.y. (Çevrimiçi) https://www.miga.org/products (Erişim Tarihi: 23.07.2019).

MIGA. **Investment Quarantee Guide.** 2015. (Çevrimiçi) https://www.miga.org/sites/default/files/2018-06/IGG_English_final.pdf. (Erişim Tarihi: 22.07.2019).

MIGA. **Managing Global Political Risk. 2009**. (Çevrimiçi) https://www.miga.org/story/managing-global-political-risk. (Erişim Tarihi: 01.08.2019).

MIGA. **Report Glossary of Terms Used in the Political Risk Insurance Industry.** 14 June 2018. (Çevrimiçi) https://www.miga.org/report/glossary-terms-used-political-risk-insurance-industry (Erişim Tarihi:01.08.2019).

MIGA. **What is Political Risk Insurance?.** t.y.. (Çevrimiçi) https://www.miga.org/political-risk-insurance (Erişim Tarihi: 01.08.2019).

MIGA. **World Investment ana Political Risk.** 2013. (Çevrimiçi) http://viewer.zmags.com/publication/1ea4e02d#/1ea4e02d/1 (Erişim Tarihi: 01.08.2019).

Milletlerarası Tahkim Kanunu Tasarısı ve Anayasa ve Adalet Komisyonları Raporları (1/874) (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c067/tbmm21067122ss0712.pdf (Erişim Tarihi: 24.09.2019).

MOSELEY, Mark M. "Land Lease Agreement". **PPP in Infrastructure Resource Center for Contracts. Laws and Regulations (PPPIRC).** (Çevrimiçi) https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sites/ppp.worldbank.org/files/ppp_testdumb/documents/energy%20land%20lease%201_0.pdf (Erişim Tarihi: 30.07.2019).

MOSS, David. "FIDIC Dispute Adjudication Boards - 5 Things You Need to Know". **Eversheds Sutherland (International) LLP**. May 1 2015. (Çevrimiçi) https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=20149edb-9d40-4c16-ab3e-1a94135644e8 (Erişim Tarihi: 10.10.2019).

MOSS, Giuditta Cordero. "Contract or Licence? Regulation of Petroleum Investment in Russia and Foreign legal Advice**". Journal of Energy & Natural Resources Law**. Y.16. S.2. 1998. ss. 186-199.

NERSESIAN, Roy. **Energy for the 21st Century A Comprehensive Guide to Conventional and Alternative Sources.** 2nd Edition. 18 December 2014. New York. Preface. (Çevrimici) https://www.taylorfrancis.com/books/e/9781315704654. (ErişimTarihi: 25.07.2019).

NEW YORK STATE OF OPPORTUNITY. **New York Wind Energy Guide for Local Decision Makers: Land Agreements-Leas Agreements-Royalty Agreements.** (Çevrimiçi) https://www.nyserda.ny.gov/-/media/Files/Publications/Research/Biomass-Solar-Wind/NY-Wind-Energy-Guide-3.pdf. (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

NEWCOMBE, Andrew Paul ve Lluís PARADELL. **Law and Practice of Investment Treaties: Standards of Treatment**. Kluwer Law International BV. 2009.

NORD STREAM 2. **Construction**. (Çevrimiçi) https://www.nord-stream2.com/environment-permitting/permitting-overview/ (Erişim Tarihi: 19.06.2019).

NORTH AMERICAN FREE TRADE AGREEMENT (NAFTA). (Çevrimiçi) http://www.naftanow.org (Erişim. Tarihi: 05.08.2019).

NWETE, Bede. "To what Extent Can Renegotiation Clauses Achieve Stability and Flexibility in Petroleum Development Contracts?". **International Energy Law and Taxation Review.** Y. 10. S. 2 .2006. ss. 56-62.

OECD. **Legal Instruments. Draft Convention on the Protection of Foreign Property and Resolution of the Council of the OECD on the Draft Convencion**. OECD Publication no. 23081. November. 1967. (Çevrimiçi) https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/242 (Erişim tarihi: 29.04.2020).

OECD. **Multilateral Agreement on Investment.** (Çevrimiçi) https://www.oecd.org/investment/internationalinvestmentagreements/multilateralagreementoninvestment.htm (Erişim Tarihi: 13.06.2019).

OGJ EDITORS. "Agreement Advances Indonesian LNG Project". **Oil & Gas Journal**. 17 Jun 2019. (Çevrimiçi) https://www.ogj.com/pipelines-transportation/lng/article/17278977/agreement-advances-indonesian-lng-project. (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

OĞUZ, Arzu. "Hukuk Tarihi ve Karşılaştırmalı Hukuk Açısından Uluslararası Ticaret Hukuku (Lex Mercatoria)-Unidroit İlkelerinin Lex Mercatoria Niteliği". **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.** Y.50. S.3. (2001). ss.11-53. (Çevrimiçi). https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/48575 (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

OMORHIRHI, Ivie. "Gas Market Liberalization and Long-Term Gas Sales Contracts: Are They Compatible". **CEPMLP. Annual Rewiew**. 20.02.2007. ss. 1-23.

ÖZEKEŞ, Muhammed ve Erhan BİRBEN. "2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunundaki Mecburi Tahkim ile İhtiyari Tahkimin Karşılaştırılması". **Prof. Dr. Turhan Tûfan YÜCE'ye Armağan**. İzmir. 2001. ss. 149-176.

ÖZER, Serhat. **Uluslararası İnşaat Sözleşmeleri ve Anlaşmazlıkların Çözüm Yolları**. İstanbul: Adalet Yayınları. 2012. s. 2. (Çevrimiçi) https://www.lexpera.com.tr/kitaplar/KI801Y2012N9786055263461 (Erişim Tarihi: 10.08.2019).

ÖZİL Eralp, Sedat ŞİŞBOT, Alper ÖZPINAR ve Burak OLGUN. **Elektrik Enerjisi Teknolojileri ve Enerji Verimliliği.** Türkiye Elektrik Sanayi Birliği (TESAB) Ticari İşletmesi. 1. 2012.

PANDEY, Apurvaa. "Energy: A Basic Human Right". **Geopolitical Monitor**. 2018. (Çevrimiçi) https://www.geopoliticalmonitor.com/energy-a-basic-human-right/ (Erişim Tarihi: 24.07.2019).

PARISH, Matthew T. ve Charles B. ROSENBERG. "An Introduction to the Energy Charter Treaty". **American Review of International Arbitration**. Y. 20. S. 2. 2009. ss. 191-211.

PATEL, Mukund R. **Wind and Solar Power Systems: Design. Analysis. and Operation**. 2nd Edition. Boca Raton: CRC press. 2005. (Çevrimiçi) https://www.taylorfrancis.com/books/9780429114960 (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

PENN, Ivan. "New York Awards Offshore Wind Contracts in Bid to Reduce Emissions". **The New York Times**. 18 July 2019. (Çevrimiçi) https://www.nytimes.com/2019/07/18/business/energy-environment/offshore-wind-farm-new-york.html (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

PETER. Wolfgang, Jean-Quentin de KUYPER ve Bénédict de CANDOLLE. **Arbitration and Renegotiation of International Investment Agreements: A Study with Particular Reference to Means of Conflict Avoidance Under Natural Resources Investment Agreements**. The Hague: Kluwer Law International BV. 1995.

PETFORM. **Enerji Şartı Anlaşması Bilgi Notu**. t.y. (Çevrimiçi) http://docs.petform.org.tr/docs/enerji_sarti_anlasmasi_bilgi_notu_tr_2_13102009.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2019).

REDDY, B. Sudhakara ve Hippu Salk Kristle NATHAN. **Energy Infrastructure for A High Humane and Low Carbon Future.** June 2010. (Çevrimiçi) http://www.igidr.ac.in/pdf/publication/WP-2010-007.pdf (Erişim Tarihi: 21.07.2019).

REDDY, B. Sudhakara. **India's Energy Transition-Pathways For Low-Carbon Economy.** July 2014. (Çevrimiçi) http://www.igidr.ac.in/pdf/publication/WP-2014-025.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

REED, Walter. "Privatization of Infrastructure". **Edwards Wildman Palmer**. (Çevrimiçi) https://www.slideshare.net/WalterReedEdwardsWildman/privatization-of-infrastructure. (Erişim Tarihi: 27.07.2019).

REINISCH, August ve Christina KNAHR. **International Investment Law in Context.** Hollanda: Eleven International Publishing. 2008.

REISMAN, W. Michael. R. Doak Bishop ve James CRAWFORD. **Foreign Investment Disputes: Cases. Materials and Commentary.** The Hague: Kluwer Law International. 2005.

RENEWABLE AND SUSTAINABLE ENERGY REVIEWS. (Çevrimiçi) https://www.sciencedirect.com/journal/renewable-and-sustainable-energy-reviews (Erişim Tarihi:18.07.2019).

Report by the Working Group on Means of Alternative Dispute Resolution [ADR]. Report on Alternative Dispute Resolution in Europe. Paris. 21 April 1995. ss. 5-6'den J.C. Goldsmith. (Çevrimiçi) https://www.scribd.com/document/250354341/VigChr-Supp-122-Annewies-van-den-Hoek-John-J-Herrmann-Jr-Pottery-Pavements-and-Paradise-Iconographic-and-Textual-Studies-on-Late-Antiquity-20 (Erişim Tarihi: 21.08.2019).

RESMİ GAZETE. (02.06.1988 tarih ve 19830 sayılı). **3460 sayılı Devletler ve Diğer Devletlerin Vatandaşları Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözümlenmesi Hakkında Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**.. (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc071/kanuntbmmc071/kanuntbmmc07103460.pdf (Erişim Tarihi: 07.10.2019).

RESMİ GAZETE. (09.05.2001 tarih ve 24397 sayılı). **4655 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Arasındaki Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun.** (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc085/kanuntbmmc085/kanuntbmmc08504655.pdf (Erişim Tarihi: 01.10.2019).

RESMİ GAZETE. (06.02.2000 tarih ve 23956 sayılı). **Avrupa Enerji Şartı Konferansı Nihai Senedi. Enerji Şartı Antlaşması ve Ekini Teşkil Eden Kararlar ile**

Enerji Verimliliğine ve İlgili Çevresel Hususlara ilişkin Enerji Şartı Protokolünün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun. (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc084/kanuntbmmc084/kanuntbmmc08404519.pdf (Erişim Tarihi: 13.06.2019).

RESMİ GAZETE. (05.07.2001 tarih ve 24453 sayılı). **Milletlerarası Tahkim Kanunu.** (Çevrimiçi) https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4686.pdf (Erişim Tarihi: 07.08.2019).

RESMİ GAZETE. (10.09.2000 tarih ve 24166 (Mükerrer) sayılı). **4585 Sayılı Kanun** (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_sd.sorgu_yonlendirme?Kanun_no=4585&k_Baslangic_Tarihi=&k_Bitis_Tarihi=&r_Baslangic_Tarihi=&r_Bitis_Tarihi=&sorgu_kelime= (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

REYES, Abigail S. "Protecting the "Freedom of Transit of Petroleum: Transnational Lawyers Making (Up): International Law in the Caspian". **Berkeley J Int 'l L.** Y. 24. 842-866.

ROBERTS, Peter. **Gas Sales and Gas Transportation Agreements: Principles and Practice.** London: Sweet & Maxwell. 2004.

RODRIGUEZ-PADILLA, Victor. "Sovereignty Over Petroleum Resources: The End of an Era". **Energy Studies Review.** Y. 3. S. 2. 1991. (Çevrimiçi) https://energystudiesreview.ca/esr/article/view/237 (Erişim Tarihi: 22.06.2019).

RUBINS, Noah ve Stephan KINSELLA. **International Investment. Political Risk and Dispute Resolution: A Practitioner's Guide.** UK: Oxford University Press. 2005.

RUBINS, Noah. "The Notion of 'Investment' in International Investment Arbitration". In: **Arbitrating Foreign Investment Disputes**. N. Horn. S. Kroll ve S.M. Kröll (Eds.). Kluwer Law International BV. 2004.

RUSYA Federasyonu Enerji Bakanlığı Aktif Talimat Portalı. (Çevrimiçi) http://контроль-надзор.рф/ (Erişim Tarihi: 26.07.2019).

SABER, Karwan. **The Differences Between Production Sharing Contact (PSC) and Risk Service Contract (RSC).** t.y.. (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/26517090/The_differences_between_Production_Sharing_Contact_PSC_and_Risk_Service_Contract_RSC (Erişim Tarihi: 02.07.2019).

SALACUSE, Jeswald W. **The Energy Charter Treaty and Bilateral Investment Treaty Regimes.** Londra.

SALACUSE, Jeswald W. "The Emerging Global Regime for Investment". **Harv. Int'l LJ.** Y. 51. S. 2. 2010. ss. 427-473.

SALACUSE, Jeswald W.. "Renegotiating International Project Agreements". **Fordham Int'l LJ.** Y. 24. S. 4. 2000. ss. 1319-1370.

SARIOĞLU, Hasan Fırat. "FIDIC Standart Sözleşmeleri ve Bir İnşaat Projesinde Sözleşme Uygulamasının İncelenmesi". (Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. 2009. (Çevrimiçi) http://docplayer.biz.tr/54030488-Fidic-standart-sozlesmeleri-ve-bir-insaat-projesinde-sozlesme-uygulamasinin-incelenmesi.html (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

SAS, B. "Legal and Contractual Issues Relating to Interstate Gas Pipelines in Emerging Nations". **International Energy Law and Taxation Review (IELTR).** Y. 4. ss.70-81. 2002.

SCHILL, Stephan W. "Umbrella Clauses as Public Law Concepts in Comparative Perspective". In: **International Investment Law and Comparative Public Law**. UK: Oxford University Press. 2010. ss. 49-75.

SCHMITTHOFF, Clive M.. "Scmitthoff's Select essay on International Trade Law". In: **The Law of International Trade**. C. J. Cheng (Ed.). Dordrecht. 1988.

SCHREUER, Christoph. "Shareholder Protection in International Investment Law". **Transnational Dispute Management (TDM).** Y. 2. S. 3. 2005. ss. 17-24.

SEITZINGER, Michael V. "Foreign Investment in the United States: Major Federal Statutory Restirctions". **CRS Report for Congress. Library of Congress**. 2008. ss. 11-12.

Shearman & Sterling L. L. P. **Yukos: Landmark Decision on the Energy Charter Treaty. International Arbitration Group.** January 5. 2010. (Çevrimiçi) https://www.shearman.com/perspectives/2014/05/the-energy-charter-treaty?sc_lang=en (Erişim Tarihi: 26.07.2019).

SILLS, Mark N. "Mega Projects: Protecting Foreign Investment". **Proceedings of 55th Annual Rocky Mountain Mineral Law Institute**. 2009.

SLAV, Irina. "BP On Schedule To Drill First Deepwater Mexican Well By 2020". **OILPRICE**. 21 March 2018. (Çevrimiçi) https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/BP-On-Schedule-To-Drill-First-Deepwater-Mexican-Well-By-2020.html. (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

SMALL, Katia Yannaca. **Arbitration Under International Investment Agreements: A Guide to the Key Isssues**. K.Y. Small (Ed.). UK: Oxford University Press. 2010.

SMITH, Ernest E. vd. **International Petroleum Transactions**. 3rd ed.. United States: Rocky Mounteans Mineral Law Foundation. 2010.

SMITH, D. N.: Mining Resources of the Third World : Am. Soc'y Int'l L. Proc., 1973.

SOMOV, Victor. "Tug of War: Moscow and Provinces Fight for Control of Mineral Resources". **RUSENERGY**. Sept. 22. 2005.

SORNARAJAH, Muthucumaraswamy. **The Settlement of Foreign Investment Disputes**. The Hague: Kluwer Law International. 2000.

SORNARAJAH. Muthucumaraswamy. **The International Law on Foreign Investment**. UK: Cambridge University Press. 2010.

STAKER, Christopher. "Diplomatic Protection of Private Business Companies: Determining Corporate Personality for International Law Purposes". **British Yearbook of International Law.** Y. 61. S. 1. 1990. ss. 155-174.

STOECKER, Christoph W.O. "Lex Mercatoria: To What Extend Does It Exist?". **J. Int'l Arb..** Y. 7. S. 1. 1990.

SUMMERS, Tim. **Yunnan-A Chinese Bridgehead to Asia: A Case Study of China's Political and Economic Relations with its Neighbours. Elsevier**. 2013. (Çevrimiçi) https://doi.org/10.1016/B978-0-85709-444-5.50006-3 (Erişim Tarihi: 26.07.2019).

ŞANLI, Cemal. **Milletlerarası Ticari Tahkimde Esasa Uygulanacak Hukuk**. Ankara. 1986.

ŞANLI, Cemal. **Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları**. 6.b. İstanbul: Beta Basım. 2016.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. **Enerji Şartı Anlaşması.** (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/enerji-sarti-anlasmasi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 13.06.2019).

T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK). **Elektrik Piyasası Lisans Listesi**. (Çevrimiçi) https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-86-3/elektriklisans-islemleri. (Erişim Tarihi: 04.05.2019).

TANER, Ahmet Cangüzel. "Rus Alman Kuzey Akım 2 (Nord Stream 2) Doğalgaz Boru Hattı Projesi ile Rusya Federasyonu Jeopolitik. Jeoekonomik ve Jeostratejik Hedefleri". **Fizik Mühendisleri Odası.** (Çevrimiçi) https://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2019/03/Rus-Alman-Kuzey-Akim-2-Nord-Stream-2-Dogalgaz-Boru-Hatti-Projesi-ile-Rusya-Federasyonu-Jeopolitik-Jeoekonomik-ve-Jeostratejik-Hedefleri.pdf. (Erişim Tarihi: 13.06.2019).

TBMM. **Türkiye Büyük Millet Meclisi ile İlgili Kanunlar**. (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/genser/kanunlar.htm (Erişim Tarihi: 08.10.2019).

TBMM. **Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve İcrası Hakkındaki New York Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Adalet ve Dışişleri Komisyonları Raporları.** (Çevrimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c060/tbmm18060114ss0500.pdf (Erişim Tarihi: 08.10.2019).

THE ENERGY CHARTER SECRETARIAT. **The Energy Charter Treaty A Reader's Guide.** 1994. (Çevrimiçi) https://www.energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/ (Erişim Tarihi: 26.07.2019).

The Energy Charter Treaty (With Incorporated Trade Amendment) and Related Documents. (14 Temmuz 2014). (Çevrimiçi) http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/itre/dv/energy_charter_/energy_charter_en.pdf. (Erişim Tarihi: 13.06.2019).

The Editors of the Ensyclopeadia Britannica Energy in Physics, (Çevrimiçi) https://www.britannica.com/science/energy (Erişim Tarihi: 20.02.2019)

The International Energy Charter Consolidated Energy Charter Treaty With Related Documents. (Çevrimiçi) https://energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Legal/ECTC-en.pdf (Erişim Tarihi: 30.08.2019).

THE INTERNATIONAL GROUP OF LIQUFIED NATRUAL GAS IMMPORTERS. **LNG Trade**. (Çevrimiçi) https://giignl.org/lng-markets-trade-0 (Erişim Tarihi: 18.07.2019).

THE PIPE FILES ALASKA GAS LINE. **Transit Pipelines agreement between the United States of America and Canada**. (Çevrimiçi) http://www.arlis.org/thepipefiles/Record/2371299 (Erişim Tarihi: 19.07.2019).

THE WORLD BANK. "Private Investment in Infrastructure in Developing Countries Showed Signs of Recovery in 2017". **Press Release**. 17 April 2018. (Çevrimiçi) https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/04/17/private-investment-in-infrastructure-in-developing-countries-showed-signs-of-recovery-in-2017. (Erişim Tarihi: 26.07.2019).

THE WORLD BANK. **Energy Services for the World's Poor.** (Çevrimiçi) http://documents.worldbank.org/curated/en/443371468764055824/pdf/multi-page.pdf (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

TİRYAKİOĞLU, Bilgin. **Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması.** Ankara: Dayınlarlı Hukuk Yayınları. 2003.

TOLUNER, Sevin. **Milletlerarası Hukuk Dersleri (Devletin Yetkisi)**. 4.b.. İstanbul: Beta Basım. 1989.

Tough Co Journal, Anne Marie Helmenstine, Ph.D. **Main Forms of Energy With Examples** , (Çevrimiçi) https://www.thoughtco.com/main-energy-forms-and-examples-609254 (Erişim tarihi: 23.01.2020)

TRANSPARANCY INTERNATIONAL PAKISTAN. **Ministry of Privatization.** (Çevrimiçi) http://www.transparency.org.pk/procurement-watch/ministry-of-privatization/ (Erişim Tarihi:27.07.2019).

TUĞRUL, A. Beril ve Erdinç DELİ. "LNG Prosesi İncelemesi ve Üç Farklı Lng Depolama ve Gazlaştırma Tesisi için Maliyet Analizi Değerlendirmesi". İTÜ Enerji Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi. İstanbul. 2013. (Çevimiçi) https://polen.itu.edu.tr/handle/11527/12837 (Erişim Tarihi: 16.07.2019).

Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun. 7/11/2013 tarihli ve 6502 Sayılı. (Çevrimiçi) https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6502.pdf (Erişim Tarihi: 20.04.2020).

TÜRK DİL KURUMU SÖZLÜĞÜ. "**enerji**". https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 01.05.2020).

TÜRK YUNAN İLİŞKİLERİ. **Uluslararası Adalet Divanı Statüsü**. (Çevrimiçi) http://www.turkishgreek.org/kuetuephane/item/141-uluslararasi-adalet-divani-statuesue (Erişim Tarihi: 07.10.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşması. (Çevrimiçi) https://ticaret.gov.tr/data/5b8afdb313b8760ee0836cb0/Rusya_karsilikli.pdf (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

Türkiye Yunanistan Yatırımların Karşılıklı Teşviki Anlaşması. (Çevrimiçi) http://www.balanceacc.com/turkiye-yunanistan-yatirimlarin-karsilikli-tesviki-anlasmasi/ (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

ULUĞBAY, Hikmet. **İmparatorluktan Cumhuriyete Petrolpolitik**. Ankara: De ki Basım Yayın. 2008.

UNCITRAL. **Legislative Guide on Privately Financed Infrastructure Projects**. New York. 2001. (Çevrimiçi) https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/procurem/pfip/guide/pfip-e.pdf (Erişim Tarihi: 25.06.2019).

UNCITRAL. **UNCITRAL Arbitration Rules** (as revised in 2010). (Çevrimiçi) https://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/arb-rules-revised/arb-rules-revised-2010-e.pdf (Erişim Tarihi: 30.08.2019).

UNCTAD. **International Investment Agreements: Key Issues**. Volume II. New York and Geneva. 2004. (Çevrimiçi) https://unctad.org/en/Docs/iteiit200410v2_en.pdf (Erişim Tarihi: 05.08.2019).

UNCTAD. **State Contracts. UNCTAD Series on Issues in International Investment Agreements.** (Çevrimiçi) https://unctad.org/en/Docs/iteiit200411_en.pdf. (Erişim Tarihi: 17.06.2019).

UNITED NATIONS CONFERENCE on TRADE and EMPLOYMENT. **Final Act and Related Documents**. Lake Success. New York. April 1948. (Çevrimiçi) https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/havana_e.pdf (Erişim Tarihi: 06.09.2019).

UNITED NATIONS INDUSRIAL DEVELOPMENT ORGANIZATION. Model Agreements and Arrangements. (Çevrimiçi) https://www.unido.org/overview-legal-resources/model-agreements (Erişim Tarihi 17.06.2019).

UYAR, Fatih. "Çok Basit Şekilde Güneş Enerjisi Kurulumu". **Enerji Beş**. 3 Nisan 2017. (Çevrimiçi) https://www.enerjibes.com/gunes-enerjisi-kurulumu. (Erişim Tarihi: 04.06.2019).

ÜNEL, Nehir. "Birleşmiş Milletler Uluslararası Ticaret Hukuku Komisyonu". **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**. S. 32. t.y.. 51-64. (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/data/Kutuphane/yayinlar/EkonomikSorunlarDergisi/sayi32/nehirunel.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2019).

VISCIDI, Lisa ve Rebecca O'CONNOR. "US-Latin America Energy Investment: Proposals for Policy Engagement" **The Dialogue: Leadership for the Americas**. May 2017. (Çevrimiçi) http://www.thedialogue.org/wp-content/uploads/2017/05/US-Latin-America-Energy-Investment_FINAL-for-web.pdf. (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

VOLKOVA, Marina. "Putin Gives Hope". **Nazavissimaya Gazetta**. Sept. 5. 2000. (Çevrimiçi) http://www.ng.ru/politics/2000-09-05/3_sahalin.html (Erişim Tarihi: 29.06.2019).

VOSS. J. O. **The Impact of Investment Treaties on Contracts between Host States and Foreign Investors.** Leidon. Boston. 2011.

VOZNESENSKAYA, N. N. **Foreign Investment: Russia and The World Experience: A Commentary in Comparative Law**. The Institute of State and Law of the Russian Academy of Sciences. 2001.

WALDE, Thomas. "Investment Arbitration under the Energy Charter Treaty: An Overview of Key Issues". **Transnational Dispute Management**. 2003. (Çevrimiçi) http://www.transnational-dispute-management.com/samples/freearticles/tv1-2-article224b.htm. (Erişim Tarihi: 03.08.2019).

WALDE, Thomas. "Investment Arbitration Under the Energy Charter Treaty–From Dispute Settlement to Treaty Implementation". **Arbitration International**. Y. 12. S. 4. 1996. ss. 429-466.

WATT, H. Muir. "Party Autonomy in International Contracts: From the Makings of a Myth to the Requirements of Global Governance". **European Review of Contract Law**. Y. 6. S. 3. 2010. 1-29. ss. 5-6.

WEEMS, Philip R. ve Scott C. CRAIG. "Production Sharing Contracts (OGEL Special)". **Oil Gas & Energy Law.** S. 1. 2005. (Çevrimiçi) https://www.ogel.org/production_sharing_contracts_special.asp. (Erişim Tarihi: 26.06.2019).

What are the Benefits of Renewable PPAs for Developers & Investors? (Çevrimiçi). https://www.ge.com/renewableenergy/power-purchase-agreements. (Erişim Tarihi: 25.07.2019).

WIKIWAND. "Lex specialıs?". from **Wikipedia**. the free encyclopedia (Çevrimiçi) https://www.wikiwand.com/en/Lex_specialis (Erişim Tarihi:18.08.2019).

WORLD BANK GROUP. Public-Private-Partnership Legal Resource Center (PPPLRC). **Fuel Supply/Bulk Supply Agreement**. 2017. (Çevrimiçi) https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sector/energy/energy-power-agreements/bulk-fuel-supply-agreements (Erişim Tarihi: 15.07.2019).

WORLD BANK GROUP. PPPLRC. **Implementation Agreements for Power PPPs.** 2016. (Çevrimiçi) https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sector/energy/energy-power-agreements/implementation-agreements (Erişim Trihi: 27.07.2019).

WORLD BANK GROUP. PPPLRC. **Power Purchase Agreements (PPAs) and Energy Purchase Agreements (EPAs).** 2020. (Çevrimiçi) https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sector/energy/energy-power-agreements/power-purchase-agreements. (Erişim Tarihi: 10.05.2020).

WORLD BANK GROUP. PPPLRC. **Concessions. Build-Operate-Transfer (BOT) and Design-Build-Operate (DBO) Projects**. 2018. (Çevrimiçi) https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/agreements/concessions-bots-dbos (Erişim Tarihi: 27.07.2019).

W. Michael Reisman, R. Doak Bishop ve James Crawford, **Foreign Investment Disputes: Cases, Materials and Commentary.** The Hague: Kluwer Law International, 2005, s. 213.

WRIGHT, Tiffany C. "What Is a Throughput Contract?". **azcentral**. t.y.. (Çevrimiçi). https://yourbusiness.azcentral.com/throughput-contract-25243.html (Erişim Tarihi: 20.07.2019).

YILDIR, Kemal. "Türkiye Elektrik İletim Sisteminde Rüzgar Enerji Santralleri". **TEİAŞ**. İstanbul. 2013 (Çevrimiçi) https://www.tureb.com.tr/files/turek/2013/sunumlar/kemal_yildir.pdf. (Erişim Tarihi: 03.05.2019).

YILMAZ, Alper Çağrı. "MIGA Konvansiyonunun Uygulama Alanı ve Konvansiyon Kapsamındaki Uyuşmazlıklara İlişkin Çözüm Yöntemleri". **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**. Y. 24. S. 1. (Haziran 2018). 374-399. (Çevrimiçi) https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/509567 (Erişim Tarihi: 23.09.2019).

YUKOS Universal Limited (Isle of Man) v. The RUSSIAN Federation. **PCA Case No. AA 227.** (Çevrimiçi) http://www.encharter.org/fileadmin/user_upload/document/Yukos_interim_award.pdf. (Erişim Tarihi: 17.05.2013).

YÚNEZ, Alejandro Ibarra ve Fidel Flores CHAPA. "Oil Risk Contracts. Business Conduct and Performance Patterns: Data Panel Analysis". **Contaduría y Administración.** Y.62. S.5. (2017). ss. 1538-1552. (Çevrimiçi) https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0186104217301080. (Erişim Tarihi: 05.06.2019).

ZAKARİYA, Hasan S. "New Directions in the Search for and Development of Petroleum Resources in the Developing Countries". **Vand. J. Transnat'l L.** Y. 9. 1976. ss. 545-588.

ZARAKOLU, Avni. "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu". **Mukayeseli Hukuk Tarihi** içinde. 1954. ss. 590-600.

Шамкеев. С. А. (2015). “Роль иностранных инвестиций и стратегия их привлечения в странах СНГ”. **Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал).** 2. (Çevrimiçi) https://cyberleninka.ru/article/n/rol-inostrannyh-investitsiy-i-strategiya-ih-privlecheniya-v-stranah-sng. (Erişim Tarihi: 28.06.2019).